

ISSN 2587-2591

TOBİDER

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume: 9 / Issue: 2

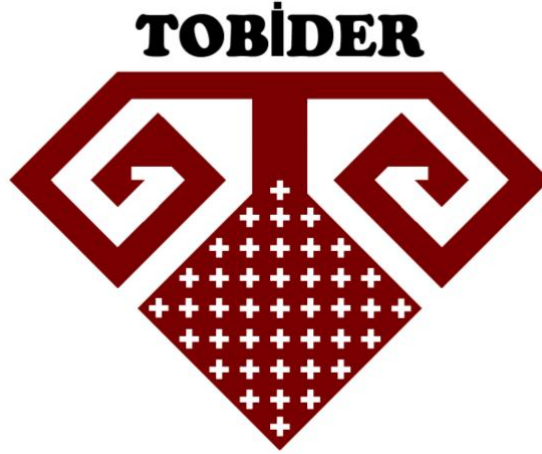
Cilt: 9 / Sayı: 2

2025

ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ACADEMIC JOURNAL

Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi (TOBİDER), yılda dört defa yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

TOBİDER Dergisi'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları yayıncıya aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. TOBİDER; MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Türk Eğitim İndeksi, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor, ASCI Database, ve Asos indeks tarafından taranmaktadır.

International Journal of Social Sciences (TOBİDER) is an international peer-reviewed journal published four times a year.

All responsibility for the language, scientific and legal aspects of all articles published in TOBİDER Journal belongs to the authors, and the publishing rights belong to the publisher. It cannot be partially or completely printed or reproduced in any way without the written permission of the publisher. The Editorial Board is free to publish or not to publish the articles submitted to the journal. TOBİDER is indexed by MLA, ResearchBib, Eurasian Scientific Journal Index, International Citation Index, CrossRef, WorldCat, Turkish Education Index, Directory of Indexing and Impact Factor, Sindex, CiteFactor and Asosindex.

ISSN/e-ISSN: 2587-2591

Volume 9/2 2025

Baş Editör / Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Sadık HACI - Ankara University

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Maja Jakimovska TOSİC - Institute of Macedonian Literature

Prof. Dr. Mariola MIKOŁAJCZAK - Adam Mickiewicz University, Poznan

Prof. Dr. Binyamin BİRKAN - Biruni University

Prof. Dr. Marinela MLADENOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Prof. Dr. Vahdet ÖZKOÇAK - Hitit University

Assoc. Prof. Dr. Nurie MURATOVA - South-West University "Neofit Rilski"

Assoc. Prof. Dr. Malika AİMAGAMBETOVA - Kazakh National University "After Al-Farabi"

Assoc. Prof. Dr. Çiçek ƏFƏNDİYEVA - Azerbaijan National Academy of Sciences

Assoc. Prof. Dr. Mert KOZAN - Ankara University

Assoc. Prof. Dr. Melike ÜZÜM - Hacettepe University

Assoc. Prof. Dr. Emine SONAL - Yaşar University

Asst. Prof. Dr. Milena ANGELOVA – New Bulgarian University

Asst. Prof. Dr. Bora GÖKTAŞ - Bayburt University

Asst. Prof. Dr. Mehmet Zeki ILGAR - Biruni University

Asst. Prof. Dr. Ayşe Tuba CEYHUN DUMAN- Biruni University

Asst. Prof. Dr. Süreyya ECE - Şırnak University

Asst. Prof. Dr. Zafer CEYLAN - Karamanoğlu Mehmetbey University

Asst. Prof. Dr. BİLGE GÖKTER GENÇER - Başkent University

Asst. Prof. Dr. Fırat ERİKLİ - Mersin University

Assist. Prof. Dr. Işıl Aydın ÖZKAN - Sinop University

Dr. Antony HOYTE-WEST - Independent Researcher - United Kingdom

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 9/2 June 2025

TOBİDER
ULUSLARARASI TOPLUMSAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

İletişim/Contact Info

E-mail: dacki007@gmail.com

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler>

(ISSN: 2587-2591)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Funda HAY

WHAT THE MODERN WORLD REMEMBERS ABOUT MEDIEVAL HEROISM: T. H. WHITE'S ILL-MADE KNIGHT

MODERN DÜNYANIN ORTA ÇAĞ KAHRAMANLIĞI HAKKINDA HATIRLADIĞI: T. H. WHITE'IN ILL-MADE KNIGHT 1-10

Bahar KARATAŞ & Murat ZENGİN

MEMLÛKLÛ SULTANI MELİKÛ'S-SAİD BERKE ve İKTİDARI

THE MAMLUK SULTAN al-MALIK al-SAID BERQE and HIS REIGN 11-24

Hasan POLAT & Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU

ALMANYA'DA İSLAMİ MANEVİ REHBERLİĞİN GELİŞİM SÜRECİ

THE DEVELOPMENT PROCESS OF ISLAMIC SPIRITUAL GUIDANCE IN GERMANY 25-45

Safiye KARASU & Selçuk KOÇ

GÜNEYDOĞU AVRUPA BÖLGESİNDE YOKSULLUK ARAŞTIRMALARININ VOSVIEWER TABANLI BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POVERTY RESEARCH IN THE SOUTHEASTERN EUROPE REGION USING VOSVIEWER 46-70

Ünal BASTABAN & Buse ERDAĞI

YAPAY ZEKÂ TASARIMLARINA YÖNELİK UZMAN GÖRÜŞLERİ

EXPERT OPINIONS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE DESIGNS 71-79

Ergün HASANOĞLU

BULGAR EKSARHLIĞININ KONTROL VE İDARESİNDEKİ BULGAR OKULLARININ GELİŞİMİ (1895-1896 EĞİTİM VE ÖĞRETİM YILI)

THE DEVELOPMENT OF THE BULGARIAN SCHOOLS UNDER THE CONTROL AND ADMINISTRATION OF THE BULGARIAN EXARCHATE (1895-1896 EDUCATIONAL YEAR) 80-111

TOBİDER

International Journal of Social Sciences
Volume 9/2 June 2025

Muhammet Hanifi ZENGİN & İlhan KAYA

FİĞÜRATİF HEYKEL PLASTİĞİNİN DUYUSAL ALGILARI VE TANIMI

SENSORY PERCEPTION AND DEFINITION OF SCULPTURAL PLASTIC 112-127

Sevi MERTER

THE CONTROVERSIAL JUICY SALIF AS AN IDENTITY MARKER

BİR KİMLİK BELİRLEYİCİSİ OLARAK TARTIŞMALI JUICY SALIF 128-141

Şeyda Nur KOCA PEKER

INTERSECTIONALITY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT DISCOURSE AND INEQUALITY: ASSESSING THE POSITION OF WOMEN IN DIGITAL ECONOMY

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA SÖYLEMİ VE EŞİTSİZLİĞİN KESİŞİMSELLİĞİ: KÜRESEL ÖLÇEKTE VE TÜRKİYE'DE DİJİTAL EKONOMİDE KADININ KONUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ 142-167

Özkan SAATÇİOĞLU & Eda TOPSAKAL

ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPAY ZEKÂYA YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF PRESERVICE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES 168-191

Ezgiğül DOĞAN ÖZTÜRK

BÜYÜK CONSTANTINUS'UN İKTİSADİ REFORMLARI

THE ECONOMIC REFORMS OF CONSTANTINE THE GREAT 192-211

Şükrü Can ÖZTÜRK & Şerafettin ERTEN

PREDICTIVE POLICING: CASE OF THE UNITED STATES OF AMERICA

ÖNGÖRÜCÜ POLİSLİK: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİ 212-223

Enes DEMİR

ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA ARİSTOKRASİ VE KADIN

ARISTOCRACY AND WOMAN IN MEDIEVAL EUROPE 224-242

Ecem AYDIN & Lütfü ÇAKIR

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİK TUTUMLARI İLE EŞ SEÇME
STRATEJİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS'
MARRIAGE ATTITUDES AND PARTNER SELECTION STRATEGIES 243-260

İlker USTA

“EV, FİGÜRLER, MEKAN ÖRNEKLEMESİ, ELBİSE GİYDİRME, MODEL EŞYALAR”
İLE EĞİTİCİ AHŞAP OYUNCAKLARIN OKUL ÖNCESİNDE ANLAMSA
BÜTÜNLEŞTİRME BECERİSİNE KATKISI

CONTRIBUTION OF EDUCATIONAL WOODEN TOYS WITH “HOUSE, FIGURES,
VENUE SAMPLING, DRESS UP, MODEL ITEMS” TO SEMANTIC INTEGRATION
SKILLS IN PRESCHOOL 261-270

Selçuk ÖZCELİK & Merve SARİBEKİROĞLU

TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMİNDE YAPAY ZEKA TABANLI KLİNİK KARAR DESTEK
SİSTEMLERİNİN ENTEGRASYONU İÇİN BİR SOSYO-TEKNİK ÇERÇEVE MODELİ

A SOCIO-TECHNICAL FRAMEWORK MODEL FOR THE INTEGRATION OF
ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED CLINICAL DECISION SUPPORT SYSTEMS
INTO THE TURKISH HEALTHCARE SYSTEM 271-294

Martin HENZELMANN

BOOK REVIEW:

TRANSMITTING MINORITY LANGUAGES.....295-299

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.1>

Volume 9/2

2025 p. 1-10

WHAT THE MODERN WORLD REMEMBERS ABOUT MEDIEVAL HEROISM: T. H. WHITE'S ILL-MADE KNIGHT¹

MODERN DÜNYANIN ORTA ÇAĞ KAHRAMANLIĞI HAKKINDA HATIRLADIĞI: T. H. WHITE'IN ILL-MADE KNIGHT

Funda HAY*

ABSTRACT

Literature has always been regarded as a vehicle of memory since both oral and written products have reflected the cultural, social, and even historical background of communities. All literary works establish a bridge between past and present, which is significantly strengthened through the rewriting and adaptation of previous works in each epoch. In this regard, medieval heroes become figures who occupy a place in collective memory since they contribute to transferring of cultural heritage. This is exemplified in the Arthurian legends, which never go out of date. King Arthur and his Round Table Knights have become the ideal heroes in every period and symbols of national heroism. However, the stereotyped knights are recreated in a new adaptation to deconstruct the concept of the charming knight in the medieval memory. In the third book *The Ill-Made Knight* (1940), of his collection *The Once and Future King* (1958), the English author Terence Hanbury White twists the perception of Lancelot, one of the best knights of Arthur and the suitor of Guenever. Unlike Chrétien de Troyes, the first poet to introduce Lancelot, White portrays Lancelot as an ugly and untalented knight. After Chrétien, in the Vulgate cycles and Malory's *Morte d'Arthur* (1485), Lancelot was overshadowed by Arthur. Yet he was still an attractive and skilful knight with whom Guenever fell in love; therefore, his fame grew because of the love triangle, and he became an essential figure of the Arthurian legends. Within this context, this paper aims to discuss how White deconstructs the understanding of the archetype of the irresistible knight while transmitting medieval chivalric code and knighthood, and to explore how medieval memory becomes part of contemporary communicative memory. Moreover, the criticism of totalitarian regimes by means of a medieval rewriting will be explored.

Keywords: *Lancelot, Rewriting, Medieval Memory, T.H. White, The Ill-Made Knight.*

¹ The study is an extended and elaborated version of the presentation given at the conference *Processes of Memory: Toward A New Understanding*, Assam, India, 09 June 2021.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı E-mail: fhay@ankara.edu.tr ORCID: 0000-0001-5414-6636, Ankara, Türkiye.

ÖZET

Edebiyat her zaman bir hafıza aracı olarak değerlendirilmiştir, çünkü sözlü veya yazılı eserler toplumların kültürel, toplumsal hatta tarihsel geçmişlerini yansıtmaktadır. Tüm edebi eserler geçmiş ile şimdiki zaman arasında bir köprü kurmakta ve bu bağ, her çağda önceki eserlerin yeniden yazılması ve uyarlanmasıyla güçlendirilmektedir. Bu bağlamda, Orta Çağ kahramanları kültürel mirasın aktarılmasına katkıda bulundukları için kolektif hafızada yer edinmiş figürler haline gelmişlerdir. Bu durum güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyen Arthur efsaneleri ile örneklendirilebilir. Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri her dönemin ideal kahramanları ve ulusal kahramanlığın sembolleri haline gelmişlerdir. Ancak, Orta Çağ belleğindeki büyüleyici şövalye anlayışını yıkmak için basmakalıp şövalyeler yeni bir uyarlamayla yeniden yaratılmaktadır. İngiliz yazar T. H. White, *The Once and Future King* (1958) koleksiyonunun üçüncü kitabı *The Ill-Made Knight*'ta, Arthur'un en iyi şövalyelerinden biri ve Guenever'in talibi olan Lancelot algısını değiştirmektedir. White, Lancelot'u ilk tanıtan şair Chrétien de Troyes'un aksine çirkin ve yeteneksiz bir şövalye olarak tasvir eder. Chrétien'den sonra, Vulgate serisinde ve Malory'nin *Morte d'Arthur* eserinde Lancelot, Arthur tarafından gölgede bırakılmış olsa da Guenever'in aşık olduğu çekici ve yetenekli bir şövalyeydi; bu nedenle, ünü bir aşk üçgeni ile büyümüş ve Arthur efsanelerinin temel bir figürü haline gelmiştir. Bu bağlamda, makale White'ın Orta Çağ şövalyelik kodunu ve şövalyeliğini aktarırken karşı konulamaz şövalye anlayışını nasıl yıktığını ve Orta Çağ belleğinin çağdaş iletişimsel belleğin bir parçası haline nasıl geldiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada totaliter rejimlerin Orta Çağ yeniden yazımı ile eleştirilmesi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Lancelot, Yeniden Yazım, Orta Çağ Hafızası, T.H. White, The Ill-Made Knight.*

Introduction

Rewriting or adaptation, a popular literary form in contemporary writing, provides new versions of many memorable figures, which contributes to the collective memory as well. In popular culture, medieval elements, especially invincible heroes, convey old customs and refresh the understanding of heroism. The ageless Arthurian legends, with various heroes and quests became the favourite of the contemporary authors dealing with medievalism. Sometimes, the stereotyped knights or kings are recreated in new adaptations. In his rewriting of Malory's *Le Morte d'Arthur* under the title of *The Once and Future King* (1958), the English author T. H. White twists the perception of Lancelot, one of the best knights of Arthur, and the new hero who overshadows all Round Table knights, even Arthur himself. The nostalgic connection through the Arthurian legend offers a mirror to the modern audience since it reminds them what their society had once upon a time. In White's writing, Lancelot is an ugly man with weaknesses rather than a knight whom everyone admires. With such an anachronistic character, White rekindles and re-establishes the memory of the twentieth-century people who witnessed two world wars, unfair governments, and unstable regimes in the hands of greedy leaders. In this paper, I discuss how White deconstructs the understanding of an

irresistible knight through the third book of his collection, *The Ill-Made Knight*, and examine how medieval memory becomes part of contemporary memory. The paper aims to elaborate how medieval rewriting, serves to critique totalitarian regimes through a nostalgic theme.

The rewriting of medieval texts or inspiration coming from the unrealistic medieval legends became popular in the 19th century, and this movement is considered an expression of nostalgia. Since the British Victorian authors were not content with their own reality, they transferred those forgotten legends to the Victorian period and even to the 20th century through reminiscence, as “memory ... has no sense of the passage of time; it denies the ‘pastness’ of its objects and insists on their continuing presence” (Novick, 1999, p.4). The continuity of medievalism is part of the collective memory in the 19th century as a lost utopia. The Victorian authors’ nostalgia for the Middle Ages resulted from the social changes of the Victorian period. The same understanding is observed in the writing of 20th-century authors. It is obvious that T. H. White applies medieval contents for the same reason because he could not adapt to the changing world in the modern era; according to him, this change was “a sway from man to men” (qtd. in Manlove, 1977, p.71), which means the loss of individualism. White is against the new ideas that appeared with the coming of communism and socialism, these ideologies, for him, undermine imagination and individuality by proposing the idea of equality. White does not believe that everyone is born equal; therefore, he laments the loss of medieval values which strengthen the hierarchical order and chivalric principles. The nostalgic narratives influence the revival of traditional themes in texts, motivated by the authors’ desire for a specific past topos. The desires reflected in the texts could vary and include various feelings that stem from past experiences. As Volčič points out, “nostalgic visions establish an emotionally charged relationship between an individual and the past insofar as nostalgia complements rather than replaces memory” (2007, p. 25). Nostalgia, which is interpreted as an integral part of memory, recalls the past under the influence of contemporary feelings. In *The Once and Future King*, White reintroduces the chivalric stories, offering a reminder to modern people of the chivalric values, since contemporary societies have already lost many values, and totalitarian authorities destroy ‘purity.’

Remembering the Medieval Hero

Medieval stories, reinterpreted or adapted in the contemporary literature, are generally products of nostalgia. However, some contemporary fictions could be regarded as neither nostalgic nor escapist. The application of memory in works including medieval elements or dealing with medieval stories could have different purposes. According to Cassidy-Welch, memory has two functions for medieval commentators, namely, to store and to recollect, and she explains these functions as follows:

In Latin terminology these functions were differentiated by word: *memoria* (the memory) is the word associated with the place where information is stored, and *reminiscentia* (the act of recollection) was often the word used to denote the act of retrieving and activating stored information. Following Aristotle, who thought that

two bodily systems – one centred in the heart and one in the brain – were the places where memory resided, medieval commentators outlined a neuropsychology of memory which linked the somatic spatial qualities of storage with the perceptive abstract qualities of recall. (2017, pp.624-625)

As is seen, medievalists use two functions of memory in their writing by both the usage of the stored information and refreshing that stored data. The stereotyped medieval figures and setting are definitely centred in the heart whereas modern reinterpretation of medieval stories serves to cognitive creation. Within this context, the rewriting of the chivalric stories evokes the local memory. White, thus, gives rise to the chivalric ideals of “a time blessed by moral standards and social hierarchy” (Ross, 1985, p.298). His quartet could be regarded as a refreshing reminder of what people have lost. However, he does not present a pure medieval legend. It is not simple nostalgia. The well-known stories of King Arthur merge with White's individual memory and reflect the suffering of the modern people as well. In *The Ill-Made Knight*, the author presents individual memory through the character of Lancelot to his readers. White has witnessed the wars since his childhood; for that reason, he is familiar with oppressed and insecure people who could not resist the authorities. Through his observation, White creates “the best knight in the world,” Lancelot, as ugly, sadistic, self-critical, and “human” (White, 2016, p.354; Ross, 1985, p.329). In the original medieval texts, Lancelot's only fault is to fall in love with his king's wife, yet, even in this situation, the understanding of courtly love, which is the sublime devotion to a lady and the romantic atmosphere of narratives, makes Lancelot naïve and amiable. For instance, in Malory's text, as a consequence of a love potion that made him unconscious, Lancelot lost his virginity, an important attribute of being the best knight in the world. However, White does not present such an innocent Lancelot. In *The Ill-Made Knight*, he betrays Guenever and breaks his promise because of drunkenness, a human weakness. This unheroic action -his loss of virginity- costs him the title of “the best knight in the world.” At the very beginning of the novel, Lancelot calls himself “The Chevalier Mai Fet”, which means “the ill-made knight” because of his ugliness. But now he becomes “The Chevalier Mai Fet” because of his mistakes, and he explains the meaning of that French phrase as “the Knight Who Has Done Wrong” (White, 2016, p.451). From now on, regardless of how successfully he carries out the quests, he will fail because he has done wrong to his King since he falls in love with his wife and has done wrong to God since he could not avoid the sins of lust, and pride.

White presents a ‘Lancelot’ that the previous authors who have dealt with him in their works could not recognise. In the medieval texts and other adaptations, Lancelot was usually idealised for his chivalric values and success. In spite of his forbidden love with Guinevere, the wife of King Arthur, and adultery with Elaine, the daughter of the Grail keeper, Lancelot was still the best knight of Arthur. White depicts the hero in a way that deconstructs nostalgic memory. Since the author is aware that Lancelot is different from how he is remembered, White emphasises that the previous authors having included him in their works could not recognise him:

Tennyson and the Pre-Raphaelites would have found it difficult to recognize this rather sullen and unsatisfactory child [Lancelot], with the ugly face, who did not disclose to anybody that he was living on dreams and prayers. They might have wondered what store of ferocity he had against himself, that could set him to break his own body so young. They might have wondered why he was so strange. (2016, p.349)

The best knight of the previous chivalric writing becomes a 'strange' knight that no one could recognise. Though Lancelot "was a knight with a medieval respect for honour" and it is emphasised that "he will do what he promised", he is depicted as a 'promise-breaker' because he does not go back to Elaine (2016, p.369). His wrongdoings are brought to the forefront, and Lancelot is now in the grip of Seven Deadly Sins. For that reason, he introduces himself as "The Chevalier Mai Fet." Lancelot's misdeeds are not only lust but also pride.

Before accepting his new title "the ill-made knight," he prefers to be known as 'the best knight of the Round Table.' To defend that title, Lancelot challenges his own son during the quest for the Holy Grail. He tries to be remembered for this title instead of his sins. For that reason, he sees Galahad as a rival. In the Grail quest, it is understood that Lancelot's son Galahad is now the best knight in the world since he finds the holy relic before all the other experienced knights. Nevertheless, he was raised in an isolated environment, he lacks manners. For that reason, he is disliked by the others because of his "inhumane" attitude (White, 2016, p.505). As a father who is responsible for his son's being raised far away from all chivalric manners, Lancelot tries to defend him 'for a while.' However, he could not accomplish being a 'true father' for Galahad's success as a knight does not make him glad. He reveals he has struggled during the quest, even against his son, by stating, "[Galahad] was a lovely person really. I spent a long time in a boat with him, and I know. But this did not mean that we always had to be offering each other the best seat in the boat" (White, 2016, p.506). His words demonstrate he is reluctant to give up his title even for the sake of his son. Through these "best" knights, White blots out the memory of a chivalric hero. Pride overshadows the chivalric codes, including courteous competition.

White does not give every detail on the Quest for the Holy Grail; he leads his readers to Malory because that quest is mainly the adventure of Galahad, not Lancelot. Yet White picks up Lancelot's adventures from Malory's text and recalls that spiritual journey, full of Christian motifs. Through the selective memory transaction, White reminds modern people of how wrongdoings and sins could be associated with punishment in Christian terms. In the story, when Lancelot, on his way, arrives at a crossroad which evokes the memory of the Crucifixion, he is reminded of his spiritual journey. As it is known, the cross is the symbol of Christianity, and such a crossroad reminds Christians and Lancelot that their Lord, Christ sacrificed his life. In the original story, that division on the road is used to refresh the memory of readers about how sinful they are and remind them of performing more good deeds. According to their belief, being a true Christian always offers an award either in this world or in heaven, whereas committing sins is punished. Thus, with references to the cross throughout the text, White

foreshadows that Lancelot is a sinner. White uses this detail in his rewriting, to emphasise the sins of Lancelot as a Christian. We see that the cross serves as a medium for transmitting memory through theology. The symbol of the Crucifixion reminds sacrifices and the sinful lives of people, including the 'magnificent' heroes who devote their lives to being a good Christian.

The phenomenon of memory is not only the topic of modern writing; even in the Middle Ages, philosophers dealt with this issue in terms of theological existence and intuitive cognition, which are considered requirements for individuality and knowledge. For instance, the 13th-century Scottish philosopher Duns Scotus recognizes memory as intuitive cognition. In Duns Scotus' view, the act of 'remembering' consists of several phases and sensible memory which is associated with a "remote object" can provoke the intellectual memory relying on a fact or a desire and additionally in need for intellectual intuition of a "proximate object." Duns Scotus reveals "if there is something in the mind that is the parent of a word [i.e., of an actual thought], it must be so through something that is internal or that exists in [intellective] memory" (2016, p.187). Scotus emphasises that people do not only remember things they have personally experienced; some particular objects and/or events can evoke certain historic events which have been transmitted through memory of family, society, or religion. When Lancelot sees the cross-like road, his realisation that he ignores the rules of God results from the transmission of theological memory in his society. In Christianity, the image of cross is associated with the Holy Trinity that reminds Christians that God is always watching over them. For that reason, he believes God has witnessed all his sins and feels certain that he will lose all his talents, because being a good Christian, which is demanded of all the knights of the Round Table, conflicts with his abilities.

In this story, the cross is object that reminds people of their sins, and with this recall, Lancelot's quest transforms into a religious journey in which he finds himself and God: "It is a measure of Lancelot's alienation from the worldly values of chivalry" (Ross, 1985, p.347). In the quest that he starts alone, he faces his own reality and recognises true Lancelot by stating, "I have all my life been in another sin, the worst of all. It was pride that made me try to be the best knight in the world. Pride made me show off and help the weaker party of the tournament" (White, 2016, p.511). This enlightenment becomes the beginning of his transformation, which leads him to choose an isolated life devoted to God. Yet even this enlightenment ends soon, and he goes back to Guenever. Lancelot's choice of Guenever instead of God demonstrates his earthly desires as a human being. This character is much more like a twentieth-century human than any other historical figure. He gives up the spiritual journey and chooses what he can attain easily and consume. Lancelot is far from being an ideal hero since he betrayed God and his King and friend Arthur; for that reason, he is the 'anti-hero' of the story and deserves punishment. The reader is familiar with the happy ending in such medieval romances, and they expect an end where the traitor is punished because "the reader feels no need to change as 'evil' has been vicariously defeated by the text's hero and the need for social change effaced by nostalgic recollection. This is a tenet of affirmative literature" (Baker,

2012, p.440). It could be wrong to state that Lancelot is the villain in the story. In almost all versions of the legend, he is depicted as the victim of love. Nevertheless, he is expected to be punished as we see that generally in both the original and many other versions, he “sacrifice[s] everything – his loyalty to Arthur, his honour, his reputation as a fighting man – for love of Guenevere” and for the adultery with Elaine and the knight dies before coming together with his beloved Guenever (Pearsall, 2003, pp.26-27). In Malory’s version, by which White was inspired, Lancelot regains his healing talent, but dies at the end; thus, the ‘pure and true love’ is not rewarded. However, White changes that tragic ending so that the story concludes with Lancelot’s miracle, where he regains his talent. Death is not the end for the hero. Therefore, the author challenges the nostalgic memory of readers and presents Lancelot as a flawed hero who could protect what he holds dear despite all his sins. The reason for this is rooted in the difference between the priorities of White’s version and original Lancelot. According to Pearsall, “the tragic division of loyalties – loyalty to his [Lancelot’s] lord and loyalty to Guenevere – is centred, and it is from this division that the downfall of the whole system directly proceeds (2003, p.103). White’s Lancelot does not devote himself to his lord and queen; in fact, he is in search of a miracle which is essential for being the best knight. In the novel, Lancelot states “I prayed to God that he would let me work a miracle. Only virgins can work miracles. I wanted to be the best knight in the world. I was ugly and lonely” (White, 2016, p.412). Since his childhood, he has assumed that his ugliness and loneliness would be atoned for. Even in the search for the Grail, Lancelot seeks a miracle, not loyalty to his lord.

T. H. White benefits from this well-known story to reflect on his critical view of contemporary politics. Like the fantasy authors William Morris and Naomi Mitchison, White uses his writing as a means of intellectual revolt against the rapidly changing world. In this regard, the Arthurian story serves as a socio-political critique. Through the treachery of Lancelot and Guenever, White emphasizes the degradation of morals.

Morals are difficult things to talk about, but what has happened is that we have *invented* a moral sense, which is *rotting now* that we can’t give it employment. And when a moral sense begins to rot it is worse than when you had none (2016, p 476).
[my emphasis]

The author emphasises that initially, people developed “a moral sense” and now ignore it; as they do not struggle to improve that sense. It is a summary of contemporary politics. Many believed in the ideologies of the leaders, and when they pursued their own interests, the masses became too blind to prevent the rise of those leaders. His criticism targets new regimes and especially new understanding of democracy: “White’s version of Malory’s events is [...] made into a commentary on the politics of the 1930s, in which White’s hatred of popular democracy is inscribed in the narration” (Pearsall, 2003, p.150). For that reason, his concern was not only morals; in the 1930s, and 40s, the rise of the fascist regimes, especially the rise of Hitler, shaped his writing. White’s medieval rewriting is a way to reveal the author’s thoughts about politics. In his letter to David

Garnett, the author reveals, by referring to his *Once and Future King*, that “My Death of Arthur is going to end up as a treatise on war,” and he points out that “I have written an epic about war, one of whose morals is that Hitler is the kind of chap one has to stop” (1968, p.80; 103). Therefore, White reminds modern people of how they could control any danger when they unite like the Round Table Knights who finally fight against Modred, the enemy of Arthur, to defend the Kingdom of Arthur and Camelot. White believes that “[t]he hungry wolf would always attack the fat reindeer, the poor man would rob the banker, the serf would make revolutions against the higher class, and the lack-penny nation would fight the rich” (2016, p. 698). This statement reveals the author’s view on the modern world. Without struggling or fighting, they do not reach what they deserve. The view is a result of the changing political dynamics. White targets all authorities without exception; in one of his letters, he highlights the authorities who are unable to see what he tries to demonstrate through his book:

I would like a splendid battle scene, as the epic [The Ill-Made Knight] is really a book on war, and how to prevent it. Also it is a book on the next peace. I think I shall have to send presentation copies to Roosevelt, Churchill, Ghandi and Chiang -Kaishek. I would, if I thought there was the least hope that they would read it. Also Stalin. But I supposé they are illiterate. (Garnett, 1968, p.93)

These leaders and many more have struggled for their policies, and they have aimed to create more democratic societies according to their ideologies. Thus, *The Ill-Made Knight* reminds the authorities that it is not easy to protect the peace following challenges. White witnessed World War I and began to compose his collection *The Once and Future King* just before World War II and finalised it after the war. Therefore, war is an influential theme in his work. Originally Arthurian legends were interpreted as propaganda for the Crusades and used to encourage people to fight. White deconstructs this aim of the legends by conveying an anti-war message. In the collection, Arthur tries to establish peace, by destroying a world without a central administration. Like the other authorities that White mentions in his letter, Arthur wants to put an end to the wrongs, using the Round Table to gather the best knights in the world. Nevertheless, the knights focus on the quests more than their ultimate goal and their positions. In fact, Arthur is aware that “If people reach perfection they vanish, you know. It may mean the end of the Table. Supposing somebody were to find God?” (White, 2016, p.476). Bors, Galahad, and Percival disappear in search of the Grail; they forget that they are at Arthur’s service. Even Lancelot, the best knight, is engrossed in his quest, causing him to avoid Guenever and ignores the purpose of the Round Table. With all these knights, White refreshes the memory of the reader and emphasizes that protecting one's position is not peculiar to medieval heroes. It is obvious that some leaders could fail to remember their true responsibilities. They could not accept and reconcile the sins they committed as well as Lancelot could.

Conclusion

Through *The Ill-Made Knight*, especially via the character Lancelot, the author communicates with the contemporary reader indirectly. A knight who is already enshrined in the collective memory as the best and most romantic knight becomes an insecure and self-critical character, like the people who lost their values after all the wars and transformation of the society. T. H. White depicts a human who is concerned with his position more than the mission he needs to accomplish. In this version, Lancelot is not an unreachable chivalric hero any longer. Lancelot is just a person who falls in love with the wrong person, who makes mistakes, and who can change easily. Yet he is also like the authorities who do not relinquish their positions despite all their mistakes. White, by benefiting from memory, deconstructs the chivalric attitude of a knight, placing him in the medieval world as an unsuccessful hero who could also challenge his own son. Therefore, the author portrays the contemporary leaders in the unsettled political world through a lament for the medieval chivalric values. The novel reminds us that without struggle no one could live under equal and democratic circumstances because the status or pride that arises from success can destroy all values.

References

- Baker, D. (2012, April). Why We Need Dragons: The Progressive Potential of Fantasy. *Journal of the Fantastic in the Arts*, 23(3) 437- 459. <https://www.jstor.org/stable/24353086>.
- Cassidy-Welch, M. (2017). Before Trauma: The Crusades, Medieval Memory and Violence. *Continuum*, 31(5), 619-627. <https://doi.org/10.1080/10304312.2017.1357335>.
- Duns Scotus, J. (2016). *On Being and Cognition: Ordinatio 1.3* (John van den Bercken, Ed. and Trans.) Fordham University Press. (Original work published 1300)
- Garnett, D. (1968). *The White/Garnett Letters*. The Viking Press.
- Manlove, C. N. (1977, Winter). Flight to Aleppo: T. H. White's *The Once and Future King*. *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 10(2), 65-83. <https://www.jstor.org/stable/24780284>.
- Novick, P. (1999). *The Holocaust in American Life*. Houghton-Mifflin.
- Pearsall, D. (2003). *Arthurian Romance: A Short Introduction*. Blackwell Publishing.
- Ross, M. J. (1985). *The Sublime to the Ridiculous: The Restructuring of Arthurian Materials in Selected Modern Novels* (Publication No. 8516783) [Doctoral Dissertation, University of Wisconsin-Madison]. ProQuest Dissertations and Theses Global.

Volčič, Z. (2007). Yugo-Nostalgia: Cultural Memory and Media in the Former Yugoslavia. *Critical Studies in Media Communication*, 24(1), 21-38. <https://doi.org/10.1080/07393180701214496>.

White, T. H. (2016). *The Once and Future King*. Penguin Books. (First published in 1958)

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.2>

Volume 9/2

2025 p. 11-24

MEMLÜKLÜ SULTANI MELİKÜ'S-SAİD BERKE ve İKTİDARI

THE MAMLUK SULTAN al-MALİK al-SAİD BERQE and HIS REIGN

Bahar KARATAŞ*

Murat ZENGİN**

ÖZ

Eyyübîler mirası üzerine devletlerini kuran Memlûklüler, Kahire başkent olmak üzere Bilad-ı Şam (Suriye), Hicaz Yarımadası, Anadolu'nun güney kesimleri, Kıbrıs Adası ve Doğu Akdeniz limanlarında iki buçuk asırdan fazla bir süre hâkimiyet icra etmişlerdir. Memlûklü sultanı Melikü'z-zâhir Baybars el-Bundukdârî, siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayan bir lider olarak Memlûk Türk Devleti'nin gerçek kurucularından biri kabul edilmektedir. Baybars tarafından 1264 yılında veliaht ilân edilen oğlu Melikü's-sâid Berke, 1268 yılından itibaren devlet idaresinde babasından sonraki en yetkili devlet adamı olarak söz sahibi olmaya başlamıştır. Babasının vefatına kadar veliahtlık geleneğine uygun olarak idari ve askeri sorumluluklar almış, Melikü'z-zâhir Baybars el-Bundukdârî'nin 1277'de vefatı üzerine ise yeni Memlûklü sultanı olarak tahta çıkmıştır. Berke, idareye dinamizm kazandırmak için kendisine bağlı genç memlûkleri tercih etmekle birlikte Seyfeddin Kalâvûn gibi tecrübeli ve nüfuzlu devlet adamlarından da istifade etmiştir. İdarede mutlakîyetçi bir yönetim anlayışı hedeflese de bunda başarılı olamayarak sadece iki yıl kaldığı tahtından Seyfeddin Kalâvûn'un başını çektiği muhalefet hareketinin baskısıyla feragat ettirilmiştir. İktidarını kaybettikten sonra Memlûklü Devleti'nin siyasi merkezlerinden bir diğeri olan Kerek'e yerleşmiş ve bir süre sonra burada vefat etmiştir. Makalemizde doğumundan başlamak üzere Melikü's-sâid Berke'nin veliahtlık dönemi, tahta çıkışı, tahttan feragati ve vefatına kadarki hayatı konu edinilmiştir. Dönemin ana kaynakları tenkid ve tahlil edilerek bir sultan biyografisi incelemesi üzerinden Memlûklü Tarihi'nin kısa; ama etkili bir döneminin siyasi, askeri, idari ve sosyal yönlerini aydınlatmak hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Melikü's-Sâid Berke, Baybars, veliaht, Seyfeddin Kalâvûn, Kerek.*

* Uzman, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, E-mail: karatasbahar667@gmail.com, ORCID: 0009-0001-5475-8787, Malatya, Türkiye.

** Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü, E-mail: murat.zengin@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9977-6930, Malatya, Türkiye.

ABSTRACT

The Mamluks, who founded their state on the legacy of the Ayyubids, exercised their dominance over Bilad al-Sham (Syria), the Hejaz Peninsula, the southern parts of Anatolia, the island of Cyprus and the ports of the Eastern Mediterranean, with Cairo as their capital, for more than two and a half centuries. The Mamluk Sultan al-Malik al-Zahir Baibars al-Bunduqdārī is considered one of the true founders of the Mamluk Turkish State as a leader who provided political and economic stability. His son al-Malik al-Said Berqe, who was declared crown prince by Baibars in 1264, began to have a say in the state administration as the most authoritative statesman after his father from 1268 onwards. He assumed administrative and military responsibilities in accordance with the tradition of heirship until his father's death, and upon the death of the al-Malik al-Zahir Baibars al-Bunduqdārī in 1277, he ascended to the throne as the new Mamluk sultan. While Berqe preferred young mamluks loyal to him to add dynamism to the administration, he also benefited from experienced and influential statesmen such as Sayf al-din Qalavun. Although he aimed for an absolutist approach to governance, he was unsuccessful in this and was forced to abdicate after only two years on the throne, under pressure from the opposition movement led by Sayf al-din Qalavun. After losing his power, he settled in Karak, another political center of the Mamluk State, and died there after a while. Our article covers the life of al-Malik al-Said Berqe, starting from his birth, his period as the heir to the throne, his abdication and until his death. It is aimed to shed light on the political, military, administrative and social aspects of a short but effective period of Mamluk History through a biographical study of the sultan by criticizing and analyzing the main sources of the period.

Keywords: *al-Malik al-Said Berqe, Baibars, the crown prince, Sayf al-din Qalavun, Karak.*

Giriş

Eyyûbîler Devleti, Selçuklu geleneğinin Mısır ve Suriye'deki (Bilâd-ı Şam) temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Bu devletin muktedir son sultanlarından olan Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb, kardeşi Adil ile girdiği taht mücadelesinde güç kazanmak amacıyla, Karadeniz'in kuzeyindeki Türk coğrafyasından (Deşt-i Kıpçak) getirdiği özel yetenekli askerleri (memlûk) Nil Nehri üzerinde oluşturduğu kışlalarda yetiştirdi. Yetiştikleri kışlaya atfen Bahrîye ve Eyyûbî sultanına bağlılıkları nedeniyle Sâlihîye olarak adlandırılan bu grup, Eyyûbîler Devleti'nin zayıflaması üzerine Kahire'de iktidarı devralarak Nisan 1250'de devletlerini kurmayı başardılar. Resmi yazışmalarında kendilerini ed-Devleti't-Türkîyye fî Memâlikî'l-Mısır (Mısır'daki Türk Devleti) olarak tarif ettikleri için bilim dünyasında Memlûk Türk Devleti, Memlûk Türk Sultanlığı veya sadece Memlûklüler olarak adlandırılmaktadır.

Teorik ve pratik eğitime tabi tutulan bir memlûk, beş başı (emir-i hamse), on başı (emir-i aşere), yirmi başı (emir-i işrîn), kırk-yetmiş başı (Tablhane emiri), Yüz başı (emir-i mîe) ve bin başı (takdimetü'l-elf) rütbelerine hiyerarşik olarak yükselebiliyordu. Tablhane rütbesi, kurmaylık kadrosu olup önemli bir aşama kabul ediliyordu. Bir memlûk, uygun

zaman ve zeminde sultanlık makamını elde edebiliyordu. Sistemdeki bu esneklik, Memlûklü Tarihi'nin genelinde görülen iktidar mücadelelerinin ana sebebi gibi durmaktadır.

Memlûk Türk Devleti'nin kuruluşundan Melikü'z-Zâhir Baybars'ın tahta çıktığı 1260 yılına kadarki dönem, devletin meşruiyet arayışı süreci olarak da tarif edilebilir. Memlûklüler, bu ilk on yıllık süreçte henüz Suriye'ye (Bilâd-ı Şam) hâkim olamamışlardı. Moğollara karşı elde edilen Ayn Câlût Zaferi, Memlûklülerin Eyyûbîler Devleti'ni gasp ettiklerine dair olan düşünceleri yıkıp meşruiyetlerini ilân ettikleri dönüm noktası olaylarından biri kabul edilmektedir. Ayn Câlût Savaşı'ndan kısa süre sonra tahta geçen Sultan Baybars, Suriye'deki muhalif Eyyûbî melikleri, Doğu Akdeniz'deki Haçlılar, Suriye'ye hâkim olmaya çalışan Moğollar ve Hilafet müessesesi gibi sorunlarla uğraşmak zorundaydı. Devletin kurucu unsuru sayılan Bahrîye'nin önemli isimlerinden olan Baybars, iktidarı elde etmeden önce uzun süre Suriye'de kaldığından sahayı ve Haçlıları tanıyordu. Sorunları çözmek için aşamalı bir politika takip eden Sultan, muhalif Eyyûbî meliklerini bertaraf ederek Dımaşk'ı ve Halep'i Memlûklü hâkimiyetine kattı. Hilafet makamını Kahire'de yeniden ihdas ettikten sonra Haçlılar ve Moğollara karşı uzun sürecek bir mücadele dönemini başlattı. Bu süreçte başarılı olabilmek için mutlakiyetçi bir yönetim tarzı benimsemek zorunda idi. Gerek bu zorunluluk gerekse Mısır ve Suriye'deki saltanat anlayışı nedeniyle -merkezi otoriteyi sürekli kılma düşüncesiyle- saltana sistemini benimsedi. Berke, Süleymiş ve Necmeddin Hızır adlı oğullarından büyük olanını yani Berke'yi veliaht ilân ederek ona siyasi ve askeri yetkiler verdi. Berke, Sultan Baybars'ın vefatından sonra veliaht sultan olarak tahta çıktı. Baybars döneminde birçok sorun çözüme kavuşturulduğu için Berke'den beklentiler yüksekti. Genel olarak Baybars dönemindeki politikayı benimseyen ve elde edilen kazanımları arttırmayı hedefleyen bir tarza sahip olan Berke, Baybars'ın yetiştirmesi olup Zâhirîye olarak adlandırılan asker-bürokratların baskısına mârûz kaldı. Bu baskıyı kırmak için yeni bir memlûk zümresi teşkil etse de başarılı olamadı ve Zâhirîye'nin baskısıyla yaklaşık iki yıl kalabildiği tahtından feragat etmek zorunda kaldı.

1. Berke'nin Doğumu ve Hakkındaki İlk Bilgiler

Melikü'l-zâhir Rükneddin Baybars el-Bundukdârî'nin beşi erkek, yedisi kız olmak üzere on iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İki oğlu, henüz küçükken vefat etmiştir.¹ Berke, Ocak/Şubat 1260 yılında Uş kasabasında doğmuştur.² Kaynaklardan ismini tespit

¹ Makrizî, *es-Sülûk li-Marîfet-i Düvel Mülûk*, Tahkik: Muhammed Abdülkâdir Âtâ, Beyrüt 1998, C. II, s. 107; İbn-i İyâs, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur*, yy. 1960, C. I, s. 92; Aybek ed-Devadâri, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi el-Gurer*, Tahkik: Ulrich Hermann, Kahire 1971, C. VIII, s. 219; Anonim, *Baybars Tarihi Al Melik Al Zahir (Bayabars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, TTK, 2. Baskı, Ankara 2000, C. II, s. 116.

² Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 107; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb fî Fünûn el-Edep*, Nşr. Dr. Necip Mustafa Fevvâz-Dr. Hikmet Keşâî Fevvâz, Lübnan 2004, C. XXXI, s. 17.

edemediğimiz annesi, Hüsameddin Berke Han'ın kızı idi.³ Memlûklü Tarihi'ne bir bütün olarak bakıldığında sultanların resmi nikâhı altına bulunan eşlerine Honad/Hatun unvanı verildiği görülmektedir. Dönemin bazı kaynaklarında sultan eşlerinin isminin Honad olarak kaydedilmesinin nedeni budur.⁴ Baybars, aynı zamanda kayınpederi de olan Berke Han'ın ismini bu yeni doğan oğluna vermiştir.⁵

2. Berke'nin Veliaht İlân Edilişi ve Tahta Çıkışından Önceki Hayatı

Sultan Baybars, 8 Ağustos 1264 Cuma günü o sırada dört yaşında olan oğlu Berke'yi veliaht ilân etmiştir.⁶ Devlet geleneğine göre tertip edilen veliahtlık töreninde temsili olarak sultan tahtına oturtulan Berke'ye atlas kaftan giydirilerek üzeri gaşiye ile örtülü ata bindirilmiştir. Sultan Baybars, atı üzerinde oğluna eşlik etmiş; Kalatülcebel'den Bâbünnasr kapısına kadar yürümüştür. Veliaht Atabeği Emir İzzeddin Aydemir el-Halilî de Bâbünnasr'a kadar olan bu protokol yürüyüşünde Berke'ye eşlik etmiştir. Geleneğe

³ Memlûk sultanı Baybars dört evlilik yapmıştır: İlk eşi, sultan olmadan önce Gazze'de iken evlendiği ve ismini tespit edemediğimiz Şehrizorlu bir hatun idi. Baybars, Kahire'ye döndükten sonra bu eşini boşamıştır. Baybars'ın ikinci eşi, Hüsameddin Berke Han bin Devlet Han el-Tatarî'nin kızıdır. Üçüncü eşi, Emir Seyfeddin Nogay el-Tatarî'nin kızı ve son eşi, Emir Seyfeddin Giray bin Tamacı el-Tatarî'nin kızıdır. Makrizî, *es-Sülûk*, C. 2, s. 107; Berke, Hüsameddin Berke Han'ın kızı olan bu hatundan dünyaya gelmiştir. Berke'nin annesinin Altın Orda Hanı Berke'nin kızı olduğuna dair iddialar gerçeği yansıtmamaktadır. Altınordu Hanı Berke Han ile Baybars'ın eşi olan hatunun babası Berke Han b. Devlet Han el-Tatarî, aynı ismi taşıdıklarından bu karışıklık ortaya çıkmıştır. Makrizî, Berke'nin annesinin Hüsameddin Berke Han bin Devle Han el-Tatarî'nin kızı olduğunu ifade etse de İbn-i Tağrıberdi, Hüsameddin Berke Han'ın Harezmi olduğunu, Altın Orda Hanı Berke Han ile karıştırıldığını, 1246-1247 yılları arasında Halep nâibi Bedreddin Lülü ve Humus hâkimi Melikü'l-Mansur arasında yapılan savaşta öldürüldükten sonra kesik başının Halep'e gönderildiğini net bir şekilde ifade etmektedir. İbn-i Tağrıberdi, *el-Menhel es-Sâfi ve'l-Müstevâ fi Bâd el-Vâfi*, Tahkîk: Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, Kahire 1988, C. III, s. 350 vd; Aybek ed-Devadârî de Berke'nin annesinin Emir Hüsameddin Berke Han el-Harezmi'nin kızı olduğunu vurgulamaktadır. Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 219; Bu bilgilerden yola çıkarak Berke'nin Altın Ordu Hanı Berke Han'ın torunu olmadığı söylenebilir.

⁴ İbn-i İyâs, *Bedaî ez-Zuhûr*, C. I, s. 94.

⁵ İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, Tahkîk: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Lübnan, 1992, C. VII, s. 223; İbn-i İyâs, *Bedaî ez-Zuhûr*, C. I, s. 93.

⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 10; Memlûk Türk Devleti'nde babadan oğula geçen bir veraset anlayışı söz konusu değildi. Memlûk sultanları bir geleneğe veya aile soyuna dayanmadan kendi oluşturdıkları güç ve nüfuz ile saltanat makamını elde ediyorlardı. Bu süreçteki tek istisna ise Memlûk sultanı Aybek'in oğlu Nureddin Ali'nin babasından sonra Memlûk Türk Devleti sultanı olmasıdır. Nureddin Ali dönemi (1257-1259) Moğol tehlikesi ile son bulmuştur. Nâib-i Saltana Kutuz, o sırada on beş yaşında olan Nureddin Ali'yi tahttan indirdikten sonra veraset usulünün önüne geçmek için Nureddin Ali'yi İstanbul'a sürgüne göndermiştir. Bu şekilde, ilk defa uygulanan veraset usulü son bulmuştu. Fakat Sultan Baybars, oğlu Berke'yi veliaht ilân etmekle veraset usulünü yeniden getirmiş oldu. İsmail Yiğit, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008, s. 28-29; Ali Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı" *Belleten*, 1995 (LIX/226) s. 605-606; Süleyman Özbek, "Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar 'Sultanı Öldüren Sultan Olur'", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2013, (XXXII/53), s. 161-162; Süleyman Özbek-Mehmet Şeker, "Memlûk Emiri Sunkur el-Aşkar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2019, (CXXIV/242), s. 206-207; Ahmet Sağlam, "Ortaçağda Orijinal Siyasi Bir Yapı: Güçlü ve Nüfuslu Her Emir Sultan Olur", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015, (II/4), s. 116-117.

uygun olarak emirlere çeşitli hediyeler ihsan edildikten sonra Kadı Muhyiddin bin Abdülzahir, Berke'nin resmi olarak veliaht ilân edildiğine dair fermanı onaylamıştır.⁷

Berke, veliaht ilan edildikten dört gün sonra yani 12 Ağustos 1264 Salı günü sünnet edilmiştir. Emirler, kadılar ve ulemanın katıldığı bu sünnet töreni sırasında Berke'nin veliaht olduğu bir kez daha ilân edilmiştir. Memlûklü sultanı, daha sonra resmi kutlamaların başlaması için Memlûk ordusunun hazırladığı törene katılmıştır.⁸ Öncelikle veliaht Berke, ardından da bazı emirlerin çocukları sünnet edilmiştir.⁹

Sultan Baybars, oğlu Berke tahta çıkıncaya kadar veliahtlık geleneğine bağlı olarak ona bazı sorumluluklar vermiştir. Memlûklülerde sultanın herhangi bir seferi veya ziyareti nedeniyle Kahire'de bulunamadığı dönemlerde saltanat makamına vekâlet etmek üzere bir devlet adamı nâib-i gaybe olarak atanıyordu. Baybars, Akka Haçlı Krallığı topraklarına Mart 1265'te bir sefer düzenlemiş ve bu sefer sırasında Haçlılara ait Kaysâriye, Aslis ve Arsûf'u fethetmişti.¹⁰ Baybars, Kahire'den ayrılırken Nâib-i saltana Emir İzzeddin Aydemir el-Halilî'yi oğlu veliaht Berke ile birlikte nâib-i gaybe makamına atadı. Berke, seferden zaferle dönen Baybars'ı atabeyi İzzeddin Aydemir ile birlikte Birketü'l-haccac'da (Hacılar Yerleşim Yeri) karşıladı.¹¹

Melikü's-Saîd Berke veliaht ilan edildiği 1264 tarihinden 1268'e kadar sadece ismen veliaht olarak kalmış, 1268 yılından itibaren ise babasının vekili olarak devlet idaresinde fiilî olarak görev almaya başlamıştır. 18 Ekim 1268 Perşembe günü düzenlenen törende, Berke'ye babası Baybars adına atama kararâmeleri tanzim etme ve resmi törenlerde ata binme yetkileri verilmiştir. İnşâ kâtipleri, kadılar, emirler ve askerlerin yer aldığı devlet protokolünün yeminle kayıt altına aldığı bu tören kararı, 29 Ekim 1268 Pazartesi günü hükümet merkezi Kalatülcebel'de ilân edilerek resmileştirilmiştir.¹²

Sultan Baybars, Haçlılarla saldırmazlık anlaşması müzakerelerini yürütmek üzere 1269 yılı Nisanında bulunduğu Dımaşk'ta veliaht oğlu Berke'nin yetkilerini genişleterek Bilâd-ı Şam (Suriye) nâiplerinin veliaht Berke ile yazışmaları usulünü getirmiştir. Baybars, oğlu Berke'ye gönderdiği mektupta bu yeni usule bağlı kalmasını ve ikisi arasında yapılacak

⁷ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara 2016, s. 42; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 10; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, s. 57.

⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 11.

⁹ Atabek Emir İzzeddin el-Halilî, Emir Şemseddin Sungur el-Aşkar el-Rûmî, Emir Seyfeddin Sekiz, Musul sahibi Melikü'l-câhid, Kerek sahibi Melikü'l-mugis, Fahreddin el-Hımsî'nin çocukları ve diğer bazı emirlerin oğullarıyla Mısır ve Kahire'deki birçok yetim ve yoksul çocuk da Berke'nin sünnet töreni sırasında sünnet edilmiştir. Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 12.

¹⁰ Murat Zengin, *Memlûk Türk Devleti Döneminde Trablus 1289-1516*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2022, s. 49 vd.

¹¹ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 24.

¹² Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 55; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 223.

yazışmaları şifrelemek için beyaz kâğıt kullanmasını istemiştir.¹³ Berke, 1269 Eylülünde Kahire'ye dönen babasını Sâlihîye'de karşılamıştır.¹⁴

İdari yönden belli bir olgunluğa ulaşan Berke'nin ilk askeri görevi katıldığı Trablus kuşatmasıdır. Haçlılar, Memlûklüler hâkimiyetindeki Safed'e saldırarak Sultan Baybars ile yaptıkları saldırmazlık anlaşmasını ihlâl etmişlerdi. Sultan Baybars, Haçlıları cezalandırmak üzere içerisinde veliaht oğlu Berke'nin de bulunduğu kalabalık bir orduyla 24 Ocak 1271'de Trablus seferine çıktı. Sefer neticesinde Haçlıların Bilâd-ı Şam kara topraklarında yer alan Safita, Hısnü'l-ekrâd, Hısnü'l-akkar ve Montfort (Alıka) gibi stratejik noktalar fethedildi.¹⁵ Bu ilk askeri faaliyeti sırasında oldukça deneyim kazandığı anlaşılan Berke, babası Baybars'ın izni ve teşvikiyle komuta makamına getirilmiştir. Memlûklülerde keşif ve yağma amacıyla oluşturulan kuvvetlere tecrid/akın birliği denilmekteydi. Bir tecrid birliği ortalama bin ile üç bin askerden oluşabildiği gibi bundan daha az askerden de oluşabiliyordu. 22 Mart 1274'de Berke komutasında Dımaşk'a gizli bir tecrid seferi düzenlenmişti. Dımaşk'a giren veliaht Berke, burada bazı atamalar yaptıktan sonra merkez Kahire'ye döndü.¹⁶

İdari ve askeri yönden rüştünü ispat eden veliaht Berke, 3 Kasım 1275'te Seyfeddin Kalâvûn'un kızı Gâzîye Hatun ile nikâhlandı. O sırada Kahire'de bulunmayan babası Sultan Baybars'a vekâleten Nâib-i Saltana Bedreddin Bilik el-Haznedâr, yine Kahire'de bulunmayan Kalâvûn'a vekâleten ise Emir Aksungur el-Farakâni nikâh akdini imzaladılar. Akidnâme'ye göre iki bin dinarı peşin ödenmek üzere beş bin dinar mehir tespit edildi. Nikâh akti, Kadı Muhiddin bin Abdüzzahir'in onayıyla yürürlüğe girdi.¹⁷ Nikâh aktinin imzalanmasından yaklaşık sekiz ay sonra 15 Haziran 1276'da Berke için görkemli bir düğün merasimi yapıldı.¹⁸ Devlet protokolünün tamamının davetli olduğu düğün boyunca binlerce koyun kesilmiş, emir ve komutanlara hilâtlar dağıtılıp cins Arap atları hediye edilmiştir.¹⁹

3. Melikü's-Saîd Berke'nin Tahta Çıkışı

Sultan Baybars, Türkiye Selçuklu devlet adamlarının daveti üzerine Nisan 1277'de gerçekleştirdiği Anadolu Seferi'nden döndükten bir süre sonra Haziran 1277'de Dımaşk'ta vefat etti.²⁰ Nâib-i Saltana Emir Bedreddin Bilik el-Haznedar²¹ sultanın

¹³ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 56.

¹⁴ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 63.

¹⁵ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 69; Murat Zengin, *Trablus 1289-1516*, s. 53 vd.

¹⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 87.

¹⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 95.

¹⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 94-95.

¹⁹ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 74.

²⁰ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb fî Funûn el-Edep*, Nşr. Dr. Necip Mustafa Fevâz-Dr. Hikmet Keşâi Fevâz, Lübnan 2004, C. XXX, s. 236; Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s.77; Bu tarih 2 Temmuz 1277 öğleden sonra olarak da verilmiştir. İbn Tağrıberdî, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 223; İbn-i İyâs ise bu tarihi 1 Temmuz 1277 olarak vermiştir. İbn-i İyâs, *Bedâi ez-Zuhûr*, C. I, s. 91.

ölümünü gizleyerek naaşını Dımaşk Kalesi'nde defnetti. Ayrıca, Emir Bektut el-Çevgendâr el-Hamevi ve Emir Alaeddin Aydoğmuş el-Hakimî el-Çaşnigir'i o sırada Kalatülcebel'de bulunan Berke'ye yollayarak babasının ölümünden haberdâr etti.²² Babasının ölümüne üzülmekle birlikte tahta çıkacağı için mutlu olan Berke, haberi getiren emirlere beş bin dirhem bağışladı.²³ Sultanın hastalandığı ve tedavisini yapmak üzere Kahire'ye dönmesi gerektiği şâiyasını yayan Bedreddin Bilik, mahiyetinde Dımaşk ordusu ve Baybars'ın hazinesi olduğu halde Kahire'ye doğru yola çıktı. Yolculuk sırasında boş bir mahfe (sedye) kullanarak Baybars'ı Mısır'a götürdüğü izlenimini verdi. Yolculuk sırasında usulüne uygun şekilde yemekler, içecekler taşıyor ve doktorlar Baybars'ı muayene ediyormuş gibi davranıyordu. Bedreddin Bilik'in Dımaşk'tan Mısır'a kadar süren yolculuğu esnasında sultanın ölümünden kimsenin haberi olmamıştır.²⁴ Bu şekilde Kahire'ye varan Nâib-i Saltana Bilik, Baybars'ın hazinesi ile birlikte Kalatülcebel'e çıktı. Vefat haberini önceden alan Berke, herhangi bir karışıklığın ve olumsuzluğun yaşanmaması için gerekli tedbirleri almıştı. Kısa süre sonra Baybars'ın öldüğü ilân edildi ve veliaht Berke, 30 Temmuz 1277'de Melikü's-Sâid Nâsireddin Ebû'l-meâli lakabıyla tahta çıkarıldı.²⁵ Mısır ve Kahire camilerinde Melikü's-Saîd Berke'nin Memlûk Türk Devleti sultanı olduğu duyurulduktan sonra Baybars adına gıyabî cenaze namazı kılındı.

3.1. İdari Gelişmeler

Memlûk sultanı Melikü's-Saîd Berke tahta çıktıktan hemen sonra usûl olduğu üzere devlet kademelerine atamalar yaptı. Baybars'ın ölümünü gizlemeyi başarıp kendisinin tahta çıkmasını sağlayan Bedreddin Bilik, görevine devam ederek Nâib-i Saltana makamında kaldı. Vezirlik makamına Bahaeddin İbn-i Henna atandı.²⁶ Merkez Kahire'deki bu iki mühim makama yapılan atamaların ardından Bilâd-ı Şam'ın merkezi Dımaşk'a da mektuplar yollanarak Bilâd-ı Şam nâiplerinin yeni sultana biat etmeleri istendi. Dımaşk, Halep ve Hama nâibleri Melikü's-Sâid Berke'ye biat ettiklerine dair mektupları Kahire'ye yolladılar.²⁷ Kahire ve Bilâd-ı Şam'da otoritesini bu şekilde

²¹ Bedreddin Bilik el-Haznedar, Memlûk sultanı Baybars'ın memlûklerinden idi. Memlûk sultanı onu satın aldıktan sonra onu yetiştirmiştir. Memlûk sultanı onu önce haznedârı daha sonra ise Nâib-i Saltanası yapmıştır. 7 Ağustos 1277 tarihinde Kalatü'l Cebel'de vefat etmiştir. Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 237-238.

²² İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 223.

²³ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 236.

²⁴ Bedreddin Bilik, Moğolların Baybars'ın ölümünü fırsata çevirip Memlûklü ülkesine saldırmasını önlemek amacıyla sultanın ölümünü gizlemiştir. İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII; s. 224, dipnot: 1.

²⁵ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s.77; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 237; Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 219; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 107-108; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII; s. 223-224; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 236-237; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, s. 5.

²⁶ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 108.

²⁷ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 237.

sağlayan sultan, Nâib-i saltana Bedreddin Bilik'in ani vefatıyla devlet işlerindeki kontrolü kaybetmeye başladı.²⁸

Sultan Melikü's-Saîd Berke vefat eden Bedreddin Bilik yerine Emir Şemseddîn Aksungur el-Farakâni'yi yeni Nâib-i Saltana olarak atadı.²⁹ Fakat Şemseddin Akkuş, Kutluca el-Rumî, Seyfeddin Kılıç el-Bağdadî, Seyfeddin Bici el-Bağdadî, Emir-i Şikâr İzzeddin Mugan ve Silahtar Seyfeddin Bektimur'un yer aldığı bir grup memlûk bu atamaya karşı çıktı.³⁰ Sultan, birlikte büyüdüğü ve derin saygı duyduğu Şemseddin Aksungur'u görevden almak istiyor; fakat buna cesaret edemiyordu. Bu amaçla bir başka devlet adamı olan Emir Seyfeddin Kundak el-Sakî'den yardım istedi. Kundak el-Sakî'nin desteğiyle Şemseddin Aksungur'u tutuklayarak Kahire'de hapsetti. Şemseddin Aksungur el-Farakâni, birkaç gün sonra öldürüldü.³¹ Bu olaydan sonra Nâib-i Saltana makamına Şemseddin Sungur el-Elfî atansa da Sultan, Kutuz'un memlûklerinin isyanını önlemek üzere bu atamadan da vazgeçip onu azlettikten sonra Emir Seyfeddin Kundak el-Sakî'yi yeni Nâib-i Saltana olarak atadı.³²

3.2. Memlûk Zümreleri Arasındaki Rekabet ve Sultan Berke'nin Otoriteyi Sağlama Çabası

Melikü's-Saîd Berke, Laçin ez-Zeynî'ye geniş yetkiler vermiş ve zamanla gücü artan Laçin, iktâların dağılımını yapacak konuma gelmişti. İktâ dağıtımında keyfi bir tutum sergileyen Laçin, yüksek bir kazanç elde etmişti. İktâ gelirlerinin âdil dağıtılmaması nedeniyle nâibler arasında anlaşmazlıklar yaşanmış, gruplaşmalar ortaya çıkmış ve bazı memlûk grupları isyan etmişti. İsyanın sebebi olarak görülen Emir Cudi el-Kaymeri el-Kürdî tutuklanmıştı.³³

Sultan Melikü's-Saîd Berke döneminde Berke'ye bağlı Saîdî memlûkleri, devletin kurucu unsurları arasında yer alan Salihîye memlûkleri ve Baybars'tan intikal eden Zâhirîye memlûkleri gibi gruplar bulunuyordu.³⁴ Salihîye memlûklerinden Emir Seyfeddin Kalâvun, Emir Şemseddin Sungur el-Âşkâr, Emir Alamedddin Sencer el-Halilî ve Emir Bedreddin Beysarı, Sultan Berke'nin atama ve kararlarına itiraz ile ondan uzaklaşmaya başlamışlardır. Zahirîye memlûkleri, Sultan tarafından tazyik ve takibe maruz kaldıklarından dolayı rahatsızlardı. Sultan Berke, bu iki gayr-ı memnun memlûk

²⁸ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s.77; Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 219; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 108; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. 7, s. 224.

²⁹ Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 219-220; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 108; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 225; İbn-i İyâs, *Bedâi ez-Zuhûr*, C. I, s. 93.

³⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 108.

³¹ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 238-239.

³² Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 78; Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürer*, C. VIII, s. 225; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 109;

³³ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 109.

³⁴ Bu memlûk grupları Karânis olarak adlandırılıyordu. Karânis memlûkleri, devlete uzun süre hizmet etmiş ya da önceki sultandan yeni sultana intikal eden memlûkleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, TTK, Ankara 2015, s. 119-120.

zümresinin devlet içerisindeki nüfuzunu kırmak amacıyla kendi lakabına atfen Sâidî memlûkleri olarak genç memlûklere itibar ederek onlara bol gelirler tahsis etmişti. Berke, muhalif memlûkleri bertaraf etme politikası çerçevesinde Emir Şemseddin Sunkur el-Aşkâr ve Emir Bedreddin Beysarı'yı tutuklatmıştı. Bu son kararı sultan ve diğer memlûk grupları arasındaki anlaşmazlıkları derinleştirmişti. Emirlerin ileri gelenlerine karşı uyguladığı bu baskıcı politikayı eleştiren dayısı Emir Bedreddin Muhammed b. Bereket Han'ı bile tutuklatmış; fakat annesinin ricasıyla dayısını serbest bırakmıştır.³⁵ Melikü's-Saîd Berke'nin kararlarından ve tutumlarından dolayı ona karşı güvensizlik hissetmeye başlamışlar,³⁶ Melikü's-Saîd Berke'nin kendisini tahta çıkaran Nâib-i Saltana Emir Bedreddin Bilik el-Haznedâr'ı zehirlettiğini dahi iddia etmişlerdir. Tüm bu gerekçelerle sultanla bir görüşme yapmayı uygun gören muhalif memlûkler, sultan ile yaptıkları görüşmede, sultandan kendilerine dokunmayacağına dair söz alarak anlaşmaya vardılar.³⁷

Sultan Berke, muhalif memlûklerin itaatini temin ile merkezi otoriteyi sağladıktan sonra bazı sosyal meselelere eğilme fırsatı bulmuştur. Bu çerçevede, Dımaşk'ta medfûn bulunan babası Baybars'ın türbesini inşâ etmek üzere Dımaşk nâibi Emir İzzeddin Aydemir'i görevlendirmiştir. İzzeddin Aydemir, altmış bin dirhem karşılığında satın aldığı Dârü'l-akika adlı yapıyı medreseye dönüştürüp içerisine bir türbe inşa ettirmiştir. Sâbık Sultan Baybars'ın naaşı, 22 Kasım 1278 Cuma gecesi Dımaşk Kalesi'nden alınarak bu yeni yapılan türbeye götürülmüş ve pek çok emirin katıldığı cenaze namazının ardından buraya defnedilmiştir.³⁸ Yaklaşık bir yıl sonra yani 1279'da kardeşi Necmeddin Hızır, annesi, ümerâ ve memlûklerinden oluşan grup ile Dımaşk'a bir gezi ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu ziyareti sırasında Bilâd-ı Şam gelirlerini kontrol ile çeşitli atamalar yapmıştır.³⁹

4. Melikü's-Saîd Berke'nin Tahttan İndirilmesi

Melikü's-Saîd Berke, Dımaşk ziyareti sırasında Çukurova bölgesinde hâkim olan Ermeni Krallığı'nın başkenti Sis'e (Kozan) Seyfeddin Kalâvun, Moğollara bağlı olarak şehri ellerinde tutan Kalaturrem (Rum Kale) üzerine de Emir Beysarı önderliğinde birer tecrid birliği yolladı.⁴⁰ Sultanın hasekilerinden olan Laçin ez-Zeynî, bu iki muktedir emirin tecridde olmalarını fırsat bilerek gelirlerini sultandan talep etti. Nâib-i Saltana Kundak es-Sakî'nin itirazına rağmen Sultan, Laçin'in talebini kabul ile Kalâvun ve Beysarı'nın gelirlerini Laçin'e bağladı.⁴¹ Bu gelişme nedeniyle Kundak es-Sakî ile Laçin ez-Zeynî

³⁵ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 77; Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 219-220; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 109; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 225.

³⁶ Ahmet Sağlam, "Ortaçağda Orijinal Siyasi Bir Yapı: Güçlü ve Nüfuslu Her Emir Sultan Olur", s. 119.

³⁷ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 110.

³⁸ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 110; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 226 ve 235.

³⁹ Aybek ed-Devadârî, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 225; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 113-114.

⁴⁰ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 247; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 227.

⁴¹ Memlûk Türk Devleti'nde teâmülen Karânis memlûklerinin iktâ gelirlerine el konulabilir, öldürülmelerine de itiraz edilmeyebilirdi. Kalâvun ve Beysarı, Karânis memlûkleri yani Baybars'tan

arasında yeni bir rekabet ortaya çıktı. Laçın ez-Zeynî, Kundak es-Sakî'nin azledilmesini istediye de sultan onun bu isteğini kabul etmedi.⁴² Kundak es-Sakî, Laçın'ın kendisini tasfiye çabaları üzerine tecritten dönüp o sırada Dımaşk'ın kuzeyindeki Merc-i Ezrâ'da bulunan Kalâvun ve Beysarı'ya giderek Laçın'ın faaliyetleri hakkında onları bilgilendirdi. Kundak es-Sakî, Kalâvun ve Beysarı, Dımaşk'ta bulunan Sultan Berke'ye bir mektup yollayarak sorunların kaynağı olarak gördükleri Laçın ez-Zeynî'yi kendilerine teslim etmesini; aksi takdirde muhalefete yeniden döneceklerini bildirdiler. Sultan Berke, bu talebi reddettiği gibi bu emirlerin mahiyetinde bulunan memlûklere mektuplar göndererek onlardan ayrılmasını emretti. Bu mektuplar Seyfeddin Kalâvun ve Emir Beysarı'nın eline geçince sultanın kendileri aleyhine olan tutumundan emin oldular. Kalâvun, Beysarı ve Kundak es-Sakî Darya bölgesine giderek konuşlandılar. Sultan Berke, bu gelişme üzerine onlara mektuplar yollayıp itaat etmelerini emretti.⁴³ Ancak muhalif emirler sultana: *"Kalpler ve niyetler bozuldu. Artık ona geri dönüş imkânı kalmadı. Bir daha çevresinde toplanmak mümkün değil."* Sözlerini içeren bir mektup yolladılar.⁴⁴ Sultan Berke'nin bu cevabı ciddiye almaması üzerine bu emirler, sultana ikinci bir mektup yolladılar. Bu mektupta: *"Sen emirlerinin ileri gelenlerinin gönüllerini kırıp haklarına müdahale ediyorsun, bu tutumundan geri adım atmazsan sonu hiç de iyi olmayacaktır."* ifadeleriyle sultanı tehdit ettiler. Memlûk sultanı bu mektuptan sonra emirlerin ciddi olduğunu anladı.⁴⁵

Sultan Melikü's-Saîd Berke, bu muhalif emirleri iknâ etmek üzere Emir Sunkur el-Âşkâr ve Üstadâr Emir Sungur el-Tikrit'i Darya'ya yolladı. Ancak onlar, sultanı müsrif olmak, kendileri hakkında kötü düşüncelere sahip olmak ve yozlaşmakla itham ederek itaati reddettiler. Bir süre daha devam eden müzakereler sonrasında muhalif memlûkler, sultandan Laçın ez-Zeynî'yi tasfiye etmesini talep etseler de sultan, bu talebi bir kez daha reddetti. Sultan Berke, son bir hamle yapıp Halife el-Hâkim bi-Emrillah Ahmed ve annesini Emir Sunkur el-Aşkar ile birlikte muhalif emirlere yolladıysa da yine bir netice alamadı.⁴⁶

Kalâvun, Beysarı ve Kundak es-Sakî önderliğindeki muhalefet hareketine, merkez Kahire'den birçok memlûk katıldı. Sultan Berke, annesini ve hazinesini Kerek'e yolladıktan kısa süre sonra muhaliflere karşı kapsamlı bir ordu hazırlamak için başkent Kahire'ye gitmek üzere Dımaşk'tan ayrıldı. Bu sırada Emir Seyfeddin Kalâvun liderliğindeki muhalifler Kahire'ye ulaştılar. Sultan Berke, Bilbis'e vardığında

Berke'ye intikal eden memlûkler olduklarından Laçın ez-Zeynî, onların iktâ gelirlerine el koyabilmiş, Sultan Berke de buna destek vermişti. Ayrıntılı bilgi için bakınız: David Ayalon, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, s. 140-141.

⁴² Makrizî *es-Sülûk*, C. II, s. 117; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 247.

⁴³ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 78-79; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 252; Aybek ed-Devadâri, *Kenzü'd-Dürrer*, C. VIII, s. 225; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 117-118; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 227-228.

⁴⁴ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 79.

⁴⁵ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 79-81; Kazım Yaşar Koprıman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. V, s. 177-178.

⁴⁶ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 252; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 117; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 229 İbn-i İyâs, *Bedâi ez-Zuhûr*, C. I, s. 94.

muhalliflerin Kahire'ye ulaştıkları haberini aldı. Muhalliflerin Kahire'yi ele geçirdiği haberinin yayılması üzerine Bilbis'teki saltanat ordusunda bulunan birçok memlûk, sultanı terk ile muhalliflere katılmak üzere Kahire'ye yöneldiler. Sungur el-Aşkâr, Emir Laçın ez-Zeynî, Moğoltay el-Dımaşkî, Moğoltay el-Çakı, Sunkur el-Tikritî, Aydoğdu el-Harranî, Bâki el-Sakî, Bektut el-Hımsî ve Selahaddin Yusuf bin Berke Han dışındaki emirler, sultanı yalnız bıraktılar. Sultan Berke, Sungur el-Aşkâr'ı kendisine vekâleten Bilbis'de bırakıp Kahire'ye hareket etti.⁴⁷

Memlûk sultanından önce Kahire'ye varan memlûkler Kalatü'l-cebel kapısına dayanmışlardı. Bu esnada kalede Emir-i Candar Emir İzzeddin Aybek el-Efrem, Emir Akdoğan el-Sâki ve Emir Balaban el-Zerebkî bulunuyordu. Bu emirler, muhalliflerin saldırısı karşısında kale kapılarını kapatarak savunmaya geçtiler. Kalâvun liderliğindeki muhalliflerin kaledekilere direnmelerinin anlamsız olduğuna dair mektubu yollamaları üzerine kale kapıları muhalliflere açıldı. Sultan Berke adına kaleyi savunan ve yukarıda ismi geçen üç emir Kalâvun'un evinde hapsedildiler. Kalatulcebel'de bu gelişmelerin yaşandığı sırada Sultan Berke, havanın da sisli olmasından istifade ederek saraya girdi. Muhalliflerin yeniden kaleyi kuşatması ve başından beri savunduğu Laçın ez-Zeynî'nin muhalliflerle işbirliği yapması üzerine oldukça zor durumda kaldı.⁴⁸ Bir hafta boyunca kalede kuşatılan Sultan Berke, başta muhallif emirlerin lideri Kalâvun olmak üzere birçok ileri gelen emir tarafından tahttan feragat etmeye zorlandı.⁴⁹ Sultan Berke, tahtını kurtarmak için son bir hamle yapıp Halife el-Hâkim bi-Emrillah Ahmed'i muhalliflere elçi olarak gönderdi. Muhallifler, sultanın tahttan feragat etmesi karşılığında ona Kerek Emirliği makamını vaat edip eğer kabul ederse sultanın hayatına dokunmayacaklarını bildirdiler. Teklifte, kabul etmesi halinde Kerek'ten başka bir yere gitmemesi ve herhangi bir naiple yazışmaması şartları da vardı. Halife, kadılar ve ulemâ huzurunda muhalliflerden gelen bu teklifleri kabul etmek zorunda kalan Sultan Melikü's-sâid Berke, 17 Ağustos 1279'da tahttan feragat etti.⁵⁰ Yaklaşık iki yıl iki ay saltanat süren Berke, tahttan feragat ettiği gün ailesi ile birlikte Emir Beydoğan el-Rûknî eşliğinde Kerek'e yollandı.⁵¹ Yerine ise kardeşi Sülemiş, el-Melikü'l-Âdil lakabıyla yeni Memlûklü sultanı ilân edildi.⁵²

⁴⁷ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 254; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 118; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 230.

⁴⁸ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 81; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 253-254; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 118-119.

⁴⁹ Kalâvun başta olmak üzere bu emirlerin bazıları şunlardı: Emir Beysarı Emir Aytemiş el-Sâidî, Emir Aytekin el-Bundukdâr, Emir Bektaş el-Fahrî, Emir-i Silah Emir Bilik el-Aydemirî, Emir Sunkur el-Bektutî, Emir Sancar, Emir Balaban Habeşî, Emir Bektaş Necmî, el-Emir Kuşdoğdu el-Şemsî vs. Bkz. Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 79; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 119; İbn İyâs, *Bedaî ez-Zuhûr*, C. I, s. 94.

⁵⁰ Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 119; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 231

⁵¹ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 255; Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 119; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 231; İbn-i İyâs, *Bedaî ez-Zuhûr*, C. I, s. 94; Berke'nin Kerek'i bizatihi istediği görüşü de söz konusudur. Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 81; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, s. 57.

⁵² Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 120.

5. Berke'nin Kerek Emirliği ve Ölümü

Muhâlif emirler, Melikü's-Saîd Berke'nin tahttan feragat ettirilmesinde etkin rol oynayan Seyfeddin Kalâvun'a tahtı teklif etmiş; fakat Kalâvun, saltanatın Baybars'ın soyundan devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Kalâvun'un asıl amacı, devlet idaresindeki nüfûzlu emirleri bertaraf ettikten sonra tahtı ele geçirmektir. Bu amaçla tahta çıkardığı Melikü'l-Âdil Süleymîş'in Nâib-i Saltanası olarak kendi iktidarının zemini oluşturmuş ve nihayetine Kasım 1279'da Süleymîş'i tahtından ederek saltanatını ilan etmişti.⁵³ Süleymîş, tahttan indirildikten sonra Kerek'te bulunan ağabeyi Berke'nin yanına gönderildi. Sâbık Sultan Berke, kardeşinin tahttan indirilmesi ve yerine Kalâvun'un iktidara gelmesi üzerine, tahttan feragat ederken imzaladığı anlaşmayı tek taraflı feshederek isyan etti. Emir ve nâiplerle yazışıp geniş katılımlı bir ittifak ağı kurmayı planladığı sırada bir at kazası geçirdi ve kaburga kemikleri kırıldı.⁵⁴ Bu kaza neticesinde –muhtemele iç kanama nedeniyle- 14 Mart 1280 Perşembe günü yirmi yaşında iken vefat etti. Naaşı, babası Baybars'ın da medfûn olduğu Dimaşk'taki Zahirîye Medresesi'ndeki türbeye götürülerek defnedildi.⁵⁵ Berke, tahttan feragat ettirildikten sonra zorunlu ikamete yollandığı Kerek'te altı ay yirmi beş gün kalmıştır.⁵⁶

Memlûklü dönemi kaynakları Berke'nin yakışıklı, iyi huylu, cömert, alçakgönüllü, neşeli; sert bir mizaca sahip olmakla birlikte âdil, şefkatli ve merhametli biri olduğu hususunda ittifak etmektedir.⁵⁷

Sonuç

Siyasi, askeri, idari ve iktisadi alanlardaki başarıları nedeniyle Memlûk Türk Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilen Baybars'ın veliaht oğlu Berke, babası tarafından özenle yetiştirilmiştir. Memlûklüler, iktidarın babadan oğula geçişi kuralına inanmamakla birlikte hâkim oldukları Mısır ve Suriye bölgelerinin geleneksel yönetim anlayışı olan saltanat sistemini şeklen de olsa uygulamışlardır. Lider bir devlet oluşturma hedefinde olan Sultan Baybars, bu hedefinin önemli basamağı olarak Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Abbâsî Hilafeti makamını Kahire'de yeniden ihdas etmiştir. İdarede merkeziyetçiliği sağlamak düşüncesiyle veraset uygulamasını hayata geçirip oğlu Berke'yi dört yaşında iken veliaht ilân etmiştir. Baybars'a aidiyetleri nedeniyle Zahirîye memlûkları olarak adlandırılan emirlerin gözetiminde yetişen Berke, idari ve askeri

⁵³ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbârü'l-Beşer*, Thk: Mahmûd Deyyûb, C. II, Beyrut 1997, s. 345

⁵⁴ Müellif Makrizî, Berke'nin zehirlenerek öldürülmüş olabileceğinden şüphelenmektedirler. (Makrizî, *es-Sülûk*, C. II, s. 126). İbn-i Tağrıberdi ise Melikü's-Saîd Berke'nin halk nazarındaki itibarından ve babası Baybars'ın memlûklerinden çekindiği için kayınpederi Kalâvun tarafından zehirletildiğini, Kalavun'un kızı Gaziye Hatun'un eşinin ölümünden dolayı büyük üzüntü duyduğunu ve Kalâvun'un itibarını düzeltmek için önemli fetihler yaparak bir nevi diyet ödediğini kaydetmektedir. Bkz. İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 233.

⁵⁵ Baybars el-Mansûrî, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, s. 81-84; Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXXI, s. 16-17; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 231-232; İbn-i İyâs, *Bedâi ez-Zuhûr*, C. I, s. 94; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, s. 57-59.

⁵⁶ Nüveyrî, *Nihâyet el-Ereb*, C. XXX, s. 255-256; İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 232-233.

⁵⁷ İbn-i Tağrıberdi, *en-Nücum ez-Zâhire*, C. VII, s. 233; İbn-i İyâs, *Bedâi ez-Zuhûr*, C. I, s. 94.

faaliyetlere katılarak deneyim kazanmış, babasının vefatından sonra ise veliaht Sultan olarak tahta çıkmıştır. Babası döneminde elde edilen kazanımlar fazla olduğu için Berke'den de beklentiler yüksekti. Baybars döneminde elde edilen başarıyı sürdürme politikasını benimsese de iktidarının başlarından itibaren Zâhirîye memlûkleri ile nüfuz mücadelesi yapmak zorunda kalmıştır. Zâhirîye'nin gücünü kırmak için Melikü's-Sâid lakabına atfen Sâidî olarak adlandırılan yeni memlûk zümresini teşkil etmiştir. Merkezi otoriteyi tesis etme çabası nedeniyle Lâçin ez-Zeynî gibi muktedir isimlere değer vermiş ve bu nedenle deneyimli devlet adamlarının desteğini kaybetmiştir. Başta Kalâvun olmak üzere Memlûk Türk Devleti'nin kurucu kadroları içerisinde yer alan emirlerin katılımıyla ortaya çıkan geniş bir muhalefet hareketi neticesinde tahttan feragat etmek zorunda kalmıştır. Muhaliflerle yaptığı anlaşma gereği Kerek Emirliği makamına atanan Berke, Kalâvun'un iktidarına karşı çıkarak isyan etmiş; fakat kısa süre sonra yaşadığı at kazası nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Muahhar kaynaklarda, kaza nedeniyle tedavi gördüğü sırada Kalâvun tarafından zehirletildiğine dair kayıtlar bulunmakla birlikte ölüm nedeni kesin olarak belirlenememiştir. Berke'nin, babasının da medfûn olduğu Dımaşk'taki türbeye defnedilmesi, basit bir aile defni işleminden ziyade Baybars tarafından oluşturulan veraset anlayışının bir tezahürü olarak da yorumlanabilir.

Kaynaklar

- AKTAN, Ali, "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı" *Belleten*, 1995 (LIX/226) s. 605-620.
- ANONİM, *Baybars Tarihi Al Melik Al Zahir (Bayabars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi*, Çev. Şerefüddin Yaltkaya, TTK, 2. Baskı, Ankara 2000, C. II.
- AYALON, David, *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, Çev. Abdullah Mesut Ağır, TTK, Ankara 2015.
- AYBEK ED-DEVADÂRÎ, *Kenzü'd-Dürrer ve Câmi el-Gurer*, Tahkîk: Ulrich Hermann, Kahîre 1971, C. VIII.
- BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye*, Çev. Hüseyin Polat, TTK, Ankara 2016.
- BAYBARS EL-MANSÛRÎ, *Muhtar el-Ahbâr*, Neş. Abd el-Hâmid Salih Hamdan, Mısriyye el-Lübnanîye, ty.
- EBÛ'L-FİDÂ, *el-Muhtasar fî Ahbârü'l-Beşer*, Thk: Mahmûd Deyyûb, Beyrut 1997, C. II.
- İBN-İ İYÂS, *Bedaî ez-Zuhûr fî Vekâî ed-Duhur*, yy. 1960, C. I.

- İBN-İ TAĞRİBERDÎ, el-Menhel es-Sâfî ve'l-Müstevâ fî Bâd el-Vâfî, Tahkîk: Dr. Nebîl Muhammed Abdülaziz, Kahire 1988, C. III.
- İBN-İ TAĞRİBERDÎ, *En-Nücum ez-Zâhire*, Tahkîk: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Lübnan 1992, C. VII.
- KOPRAMAN, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2002, C. V.
- MAKRİZÎ, *es-Sülûk li-Marifet-i Düvel el-Mülûk*, Tahkîk: Muhammed Abdülkâdir Âtâ, Beyrût, 1998, C. I.
- MAKRİZÎ, *es-Sülûk li-Marifet-i Düvel el-Mülûk*, Tahkîk: Muhammed Abdülkâdir Âtâ, Beyrût, 1998, C. II.
- NÜVEYRÎ, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep*, Nşr: Dr. Necip Mustafa Fevvâz-Dr Hikmet Keşâî Fevvâz, Lübnan 2004, C. XXX.
- NÜVEYRÎ, *Nihâyet el-Erep fî Fünûn el-Edep*, Nşr: Dr. Necip Mustafa Fevvâz-Dr Hikmet Keşâî Fevvâz, Lübnan 2004, C. XXXI.
- ÖZBEK, Süleyman, “Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar ‘Sultanı Öldüren Sultan Olur’, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2013, (XXXII/53), s. 155-172.
- ÖZBEK, Süleyman, Mehmet Şeker, “Memlûk Emiri Sunkur el-Aşkar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2019, (CXXIV/242), s. 205-218.
- SAĞLAM, Ahmet, “Ortaçağda Orijinal Siyasi Bir Yapı: Güçlü ve Nüfuslu Her Emir Sultan Olur”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015, (II/4), s. 107-126.
- YİĞİT, İsmail, *Memlûkler 648-923/1250-1517*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2008.
- ZENGİN, Murat, *Memlûk Türk Devleti Döneminde Trablus (1289-1516)*, Sonçağ Yayınları, Ankara 2022.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.3>

Volume 9/2

2025 p. 25-45

ALMANYA'DA İSLAMİ MANEVİ REHBERLİĞİN GELİŞİM SÜRECİ

THE DEVELOPMENT PROCESS OF ISLAMIC SPIRITUAL GUIDANCE IN GERMANY

Hasan POLAT*

Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU**

ÖZ

Din, insanın manevi olarak gelişiminde, huzurlu bir içsel yapıya ulaşmasında, akıl, kalp, nefis ve ruh arasında bir denge meydana getirmede etkin bir rol oynar. İnsandaki bu denge, günümüzde yaşanan ekonomik krizler, sosyal sorunlar, göç ve mülteci olma durumu, savaşlar, küreselleşme, dünyevileşme ve teknoloji bağımlılığı gibi nedenlerle bozulmaktadır. Ortaya çıkan yeni sorunların çözümünde insana destek olma noktasında manevi rehberlik farklı bir yöntem ortaya koymaktadır. Çağımızda bireyi merkezi alan anlayışlar tüm alanlarda olduğu gibi din hizmetleri alanında da kendini hissettirmektedir. Dolayısıyla insan için dinin birey merkezli ve bireyi önceleyen yönü olarak ifade edebileceğimiz manevi rehberlik yeni bir hizmet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Almanya manevi bakım hizmetleri konusunda belli standartlar yakalamış bir ülkedir. Hastaneler, cezaevleri ve özellikle yaşlı bakım evleri Almanya'da manevi rehberlik hizmetlerinin en yoğun olarak sağlandığı kurumların başında gelmektedir. Bu hizmetler genellikle Protestan ve Katolik kiliseleri tarafından sağlanmaktadır. Almanya, göçmen nüfusun fazla oluşu, farklı inanç sistemlerinin bulunması, sekülerleşmenin ve bireyselleşmenin değişik etkileri, iş hayatının karmaşıklığı gibi nedenlerle manevi rehberlik ihtiyacının fazla olduğu bir ülkedir. Göçmenlerin yaşadığı kültürel uyum sorunları, kimlik arayışları ve inançlarını sürdürme çabaları, manevi rehberliğin önemini artırmıştır. Özellikle Müslüman göçmenler, Almanya'da manevi rehberlik hizmetlerinden daha fazla yararlanma ihtiyacı hissetmektedir. Müslümanlar arasında 2000'li yıllardan itibaren manevi rehberlik hizmetlerinin bir ihtiyaç olarak öne çıktığı anlaşılmaktadır.

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-mail: hspolath@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0257-4625, Sivas, Türkiye.

** Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fak. E-mail: nasikoglu@cumhuriyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7706-7604, Sivas, Türkiye.

Bu çalışmada ilk olarak İslami manevi rehberlik ve Almanya’daki manevi rehberlik konularından kısaca bahsedilmiştir. Ardından çalışmanın ana konusunu oluşturan Almanya’da İslami manevi rehberlik hizmetleri incelenmiştir. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak konu ile ilgili ayrıntılı literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Din Eğitimi, Manevi Rehberlik, İslami Manevi Rehberlik, Almanya’da İslami Manevi Rehberlik.*

ABSTRACT

Religion plays a significant role in an individual's spiritual development, enabling them to attain a state of inner peace and establish a balance among intellect, heart, self, and soul. However, this equilibrium is often disrupted by factors such as economic crises, social challenges, migration, the refugee experience, wars, globalization, secularization, and technological dependency. Spiritual guidance offers an alternative approach to supporting individuals in addressing emerging challenges. In our era, perspectives that prioritize the individual have made their presence felt across all fields, including religious services. Consequently, spiritual guidance, which can be described as the individual-centered and individual-oriented aspect of religion, has emerged as a new field of service.

Germany is a country that has established a certain standard in the field of spiritual care services. Institutions such as hospitals, prisons, and particularly elderly care homes are among the primary venues where spiritual guidance services are extensively provided. These services are predominantly offered by Protestant and Catholic churches. Germany is a country with a significant need for spiritual guidance due to its large migrant population, the presence of diverse belief systems, the varying effects of secularization and individualization, and the complexities of professional life. The cultural adaptation challenges faced by migrants, their search for identity, and their efforts to preserve their faith have heightened the importance of spiritual guidance. Particularly among Muslim migrants, the necessity of benefiting from spiritual guidance services in Germany has become increasingly apparent. Since the 2000s, spiritual guidance has emerged as a recognized need within the Muslim community.

In this study, firstly, the issues of Islamic spiritual guidance and spiritual guidance in Germany are briefly discussed. Then, İslamic spiritual guidance services in Germany which constitutes the main topic of the study were examined. In this study, a detailed literature review was conducted on the subject using qualitative research methods.

Keywords: *Religious Education, Spiritual Guidance, Islamic Spiritual Guidance, Islamic Spiritual Guidance in Germany.*

Giriş

İslam, ruh ve bedenin bir bütün olduğunu söyler. İslam anlayışına göre iç huzura ermek, anlam dolu bir yaşam ve mutluluğa giden yolun oluşturulması ile meydana gelir. İslami manevi rehberlik, bireyleri hayatın ve ölümün anlamı ile dünya ve ahiret perspektifleri üzerine düşünmeye sevk eden bir süreçtir. Aynı zamanda bireylerin şüphe, üzüntü, keder ve korku gibi duygularla başa çıkmalarına yardımcı olacak somut yaşam önerileri

sunarak, anlam dolu bir hayat ve içsel huzura ulaşma yolunda önemli bir işlev üstlenmektedir. Manevi rehberler de insanların hayata olan güvenini güçlendirmekle sorumlu bireylerdir. İslami manevi rehberlik ve danışmanlığın ana görevlerinden biri insanlara zor anlarında rehberlik etmektir (Badawia & Erdem, 2020 s. 1-2). Müslüman bireylerin yaşadığı sorunlara İslami yaklaşımlara dayalı teori ve uygulama modelleri oluşturarak bu bireylere yol göstermektir. Ayet ve hadislerden, Hz. Peygamber'in (sav) kişisel modelliğinden ve tarihsel tecrübe içerisinde öne çıkan şahısların manevi yönlendirmelerinden ve günümüz dünyasında oluşturulan manevi danışmanlık ve rehberlik birikiminden yararlanarak bireylere manevi alanda yardımcı olmaktır (Baygeldi, 2024, s. 7). Hayatın zorluklarıyla karşılaşan ve çözümünü dini öğretiler çerçevesinde arayan bireylere, manevi ve psikolojik destek sunmak; onların ihtiyaçlarına İslami perspektiften rehberlik etmek, manevi danışmanlık hizmetlerinin temel sorumlulukları arasında yer almaktadır (Söylev, 2017, s. 291).

İslâm kültürünün manevî merkezleri olan camiler, Müslüman bireylerin din duygusunun gelişmesini, insanlar arasında sevgi, saygı ve hoşgörü kültürünün yaygınlaşmasını sağlamada çok önemli işlevler görmeye devam etse de günümüzde din hizmetleri; cami merkezli din hizmetleri, toplum merkezli din hizmetleri ve birey merkezli din hizmetleri olmak üzere üç yapıya doğru gitmektedir (Yılmaz, 2019, s. 136). Özellikle birey merkezli din hizmetlerinde bir artış yaşandığını ifade edebiliriz. Çağımızda bireysel yaşamın gerekliliklerinin ve bireyi merkeze alan bir anlayışın hâkim olması, bireysel din hizmetlerinin de yaygınlaşmasına etki etmiştir (Söylev, 2020, s. 191). Yine günümüzde insanların kendi davranışlarının niteliğine kendilerinin karar vermek istemeleri, manevi rehberlik yaklaşımının gelişmesine imkân sağlamıştır (Aşıkoğlu, 2020, s. 7).

Bu çalışmanın amacı, Almanya'da İslami manevi rehberlik hizmetlerinin gelişim sürecine değinerek bu hizmetlere duyulan ihtiyacın ne düzeyde karşılandığını göstermektir. Almanya'da Müslüman nüfusun artışı, dini ve manevi rehberliğin özel olarak Müslümanlar için de kurumsallaşmasını gerekli hale getirmiştir. Ancak Almanya'daki Müslüman toplum henüz tam olarak ihtiyacını karşılayacak nitelikte kurumsal manevi rehberlik hizmetine sahip değildir. Müslüman oluşumlar, kendi manevi rehberlik birimlerini oluşturmak adına çalışmalar yürütmektedir. Almanya'daki Müslümanlar için manevi rehberlik alanının daha iyi hizmet verecek düzeyde kapsamlı hale gelmesinin gerekliliğine dikkat çekmesi bakımından bu çalışma önem taşımaktadır. Bu çerçevede araştırmanın temel problemi, konu ile ilgili literatüre dayalı olarak Almanya'da İslami manevi rehberlik hizmetlerinin bugünkü durumu ve buna olan ihtiyacı ortaya koymaktır.

Bu bağlamda çalışmada öncelikle İslami manevi rehberlik ve ardından Almanya'daki manevi rehberlik konuları kısaca ele alınmıştır. Daha sonra çalışmanın asıl odak noktasını oluşturan Almanya'daki İslami manevi rehberlik konusundaki çalışmalar ilgili literatürden faydalanarak değerlendirilmiştir. Araştırma, İslami manevi rehberliğin tarihsel gelişim sürecini ve güncel durumunu incelemekle sınırlıdır; bireysel vaka analizleri ve saha çalışmalarını içermemektedir.

Bu çalışma, Almanya’da İslami manevi rehberlik hizmetlerinin tarihsel gelişim sürecini ve mevcut kurumsal yapısını incelemeyi amaçlayan, nitel araştırma yöntemine dayalı bir analiz olarak tasarlanmıştır. Araştırma kapsamında, doküman analizi yöntemiyle sistematik bir literatür taraması gerçekleştirilmiş; İslami manevi rehberlik alanına ilişkin akademik makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri, kitaplar ile Alman İslam Konferansı (DIK) ve Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) gibi kurumların yayımladığı raporlar incelenmiştir. Bu literatürden hareketle, Almanya’da İslami manevi rehberlik hizmetlerinin kurumsallaşma süreci, uygulama alanları ve karşılaşılan temel sorun alanları belirlenmiştir. Araştırma, bu hizmetlerin teorik çerçevesini ortaya koymayı ve güncel gelişmeleri değerlendirmeyi hedeflemektedir.

1. İslami Manevi Rehberlik

İslami manevi rehberlik, Müslüman bireyin dini temelli sorunlarına çözüm bulmasına yardımcı olmayı amaçlayan, dini öğretileri ve değerleri kullanarak çeşitli danışmanlık yöntemleriyle bireye destek sunmayı hedefleyen çağdaş bir hizmet alanıdır (Aşıkoğlu, 2020, s. 10). İslami manevi rehberlik, Allah’ın mahlukatına yönelik merhamet ilkesine dayanmakta olup, insanın hem maddi hem de manevi varlığını esas alarak, zor yaşam koşullarında bütüncül ve anlamlı bir destek sunmayı amaçlayan bir anlamda ilahi temelli bir hizmet biçimidir (Uzeirovski & Abdallah, 2023, s. 378). İslam’ın doğuşundan itibaren Hz. Muhammed (sav)’in uygulama, söz ve davranışlarında bu manevi rehberliğin izlerini, özünü bulmak mümkündür. Hz. Peygamber sonrasında da din adamları ve tasavvuf erbabı tarafından manevî rehberlik hizmetlerinin informal bir şekilde verildiği görülmektedir (Gül & Şentürk, 2021, s. 130).

Hz. Muhammed (sav), Müslümanların en önemli manevi rehberi olmuştur. Tarihi süreç içinde Müslümanlara manevi rehberlik bağlamında iki kurumun öne çıktığı ifade edilebilir: Camiler ile tekke ve zaviyeler. Dolayısıyla din görevlerinin, tekke ve zaviyelerde bulunan tasavvuf erbabının günümüzdeki şekliyle profesyonel olmayan birer manevi rehber oldukları söylenebilir. Bu iki kurum eğitim ve rehberlik faaliyetleriyle insanlara sürekli olarak yardımcı olmuştur (Turan & Mehmetağaoğlu, 2024, s. 128-129). Hz. Peygamber, cami merkezli eğitim faaliyetleriyle genç yaşlı, kadın erkek bütün toplum fertlerinin maddi ve manevî yönden huzura ermesine katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2007, s. 114).

İslami manevi rehberlik ve danışmanlık, modern rehberlik disiplininin temel ilkeleriyle birlikte Kur’an, Sünnet ve bu iki temel kaynak etrafında şekillenen dini kabullere dayanmaktadır. İslam’da insana hizmet, ilahi iradeye hizmet olarak değerlendirilmekte olup bu anlayış, rehberliğin temel motivasyonunu oluşturmaktadır (Erdem, 2022, s. 367). İslami manevi rehberlik bağlamında insanlar arası ilişkilerde merhamet ve sosyal sorumluluk anlayışı da önemli bir yer tutar. Bunun için, İslami manevi rehberlik, merhamet ve sosyal sorumluluğun birlikte ele alınmasıyla oluşan dini ve sosyo-etik bütünleşmeyi hedeflemektedir (Begić, Weiß & Wenz, 2014, s. 13). Bu yaklaşım, manevi rehberliğe süreklilik kazandırarak Müslüman bireyler için anlamlı ve kapsayıcı bir hizmet zemini sunmaktadır.

İslami manevi rehberlik, Allah'ın her şeyi kapsayan merhameti ve sevgisi üzerine inşa edilebilir. Çünkü Allah'ın merhameti ve sevgisi tüm yaratılışta kendini gösterir. Kur'an'ın ana temasını oluşturan olgulardan biri de Allah'ın kullarına olan bu merhametidir. Örnek olarak şu ayetleri gösterebiliriz: “*Rabbınız kendi üzerine rahmeti (merhameti) yazdı.*” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2018, el-En‘âm 6:54), “*Senin rabbın kullarına asla haksızlık etmez.*” (Kur’an Yolu, 2018, Fussilet 41:46). Manevi rehberliğin İslami dayanaklarından biri de “*Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir.*” (Kur’an Yolu, 2018, el-Hadîd 57:4) ayetidir. Çünkü bu ayetler, bireyin Rabb’iyle kurduğu içsel bağın sürekliliğini vurgulamakta; yalnızlık, korku ve çaresizlik anlarında ilahi bir güvenlik hissi sunmaktadır.

İslam’da manevi rehberlik için Kur’an’ın şu ayetleri de meşruiyet sunar: “*İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın.*” (Kur’an Yolu, 2018, el-Mâide 5:2), “*Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.*” (Kur’an Yolu, 2018, el-Asr 103:1-4). “*Ey iman edenler! Sabır ve namazla yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır.*” (Kur’an Yolu, 2018, el-Bakara 2:153). Bu ayetler, Müslüman manevi rehberlere, çevresinde bulunan bireylere karşı duyarlı olmanın, onların temelde doğruluk üzere bir yaşam sürmelerine katkıda bulunmanın ve böylece ruhsal olarak huzur iklimini beraberce yakalamanın ipuçlarını vermektedir (Kula, 2023, s. 55-56). Ayrıca Kur’an dinleyenin sükûnet bulup manevi dünyasını beslediği de bir gerçektir. İnsan, Kur’an’ın güzel bir üslupla okunmasından derin bir haz duymuş, birçok gayrimüslim de onun tilavetini dinleyerek İslam’la tanışmıştır. Bundan dolayı manevi danışmanlık ve rehberlikte Kur’an vazgeçilmez bir kitaptır.

Hız. Peygamber’in sözleri, tutumu ve uygulamaları da manevi rehberlik anlayışının temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Bu anlamda, Hız. Muhammed (sav), insanların yaşamlarına yön veren bir rehberdir. Çünkü o, insanlara sadece İslam’ı tebliğ etmekle kalmamış bireylerin içsel dünyalarını, ruhsal gelişimlerini inşa etme sürecinde onlara rehberlik etmiştir. Hız. Peygamberin rehberliğinde sevgi, anlayış ve sabır ön plana çıkmıştır. Hız. Peygamber şefkati ve merhameti kendine ilke edinen bir peygamberdir. O, insanlara yardım etmek, doğru yolu göstermek, manevi anlamda rehberlik ve liderlik yapmak için her zaman insanlara karşı anlayışlı bir yaklaşım sergilemiştir. Bir rehber olarak karşısındaki kişiyi yargılamadan, anlamaya çalışarak dinlerdi. Bu özellik, onun rehberliğinin kabul görmesinde ve insanların onun tavsiyelerine uymasında önemli bir etken olmuştur. Hız. Peygamberin birçok hadisi, karşılıklı yardımı, desteği, teşviki, arkadaşlığı ve sevgiyi öğütler.¹ Hız. Peygamber’in manevi rehberlik açısından önemli olan

¹ Örneğin: “Kim bir Müslüman’ın dünya sıkıntılarından bir sıkıntıyı giderirse, Allah da onun kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim darda kalan bir kimsenin işini kolaylaştırırsa, Allah da dünya ve âhirette onun işlerini kolaylaştırır. Kim bir Müslüman’ın ayıbını örterse, Allah da dünya ve âhirette onun ayıplarını örter. Kul, kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da onun yardımcısı olur.”, Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Hadislerle İslam”, D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60, erişim 04 Ocak 2025, <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=351>.

bir diğer özelliği ise kişiye özel bir dil kullanmasıdır. İnsanları iyiliğe teşvik etmede ve onlara doğru yolu göstermede bireye özgü bir yaklaşım benimsemiştir (Kanger, 2015, s. 97-98). O, insanları katı kurallara dayalı zorlayıcı bir yöntemle değil, onların gönüllerine hitap eden bir rehberlik stratejisiyle hareket etmiştir.

Manevi rehberliğin İslami dayanaklarından biri de Tasavvuf erbabının yaklaşım ve uygulamalarıdır. Tasavvuf, insanın manevi terbiyesine önem veren, kendine özgü ilke ve yöntemlerle hizmet üreten sosyal bir meslek dalıdır (Reis, 2015, s. 165). Tarihi süreç içinde tasavvuf erbabının, muhtaç duruma gelmiş kişilere maddi-manevi destek sağladığı, pedagojik terbiye ve sosyal rehberlik hizmeti sunduğu bilinmektedir (Reis, 2015, s. 165-166). Bu davranış pratikleri günümüz Müslüman manevi rehberleri için bir örneklik teşkil etmektedir.

Tasavvuftaki kendine sahip çıkma, tövbe, tevekkül ve güven, sabır, alçakgönüllü olma, affetme ve öfkeyi yenme, yardımseverlik-cömertlik ve şükür gibi temel bazı erdemler İslami manevi rehberliğe önemli katkı sunabilir. İslam toplumlarında özellikle kaygı ve ölüm endişesi gibi ruhsal hastalıklar, genellikle mutasavvıflar tarafından tedavi edilmesi gereken hastalıklar olarak görülmüştür. Bu hastalıkların çözümüne dair kitaplar da yine bu gelenek içerisinde gelen kişiler tarafından yazılmıştır (Danış, 2019, s. 257). Tasavvuf, stres, kaygı ve depresyonun hafifletilmesinde, zihinsel ve manevi sağlığın desteklenmesinde ve bireyin iç huzurunu artırmasında kendine özgü yöntemler ve değerler sunmaktadır (Sağır, 2023, s. 1367). Bu yöntem ve değerler manevi rehberlik ve danışmanlık alanında da yardımcı unsur olabilir.

2. Almanya’da Manevi Rehberlik

Almanya manevi bakım hizmetleri konusunda belirli bir standardı yakalamış bir ülkedir. Bunda Almanya’nın iki dünya savaşını da yaşamış olmasının etkisi vardır. Kurumların çoğunun savaş sonrası ihtiyaç üzerine kurulduğu ve sonrasında kurumsallaştığı tespit edilmiştir. Almanya’nın bu alandaki başarısı geçmişten getirdiği geleneksel değerleri modern çağ ile buluşturması, sunduğu hizmetleri kurumsallaştırması, personeli uzmanlaştırmış olması ve sivil toplum kuruluşlarını buna dahil etmesiyle yakından ilişkilidir (Saraçoğlu, 2019, s. 92).

Almanya’da manevi rehberliğin hukuki zemini, bireysel din özgürlüğünün düzenlendiği Alman Anayasası’nın 4. Maddesi² ile özellikle devlet-kilise (devlet-dini cemaat) hukukunu düzenleyen, dini cemaatlara dini ritüellerini yerine getirme özgürlüğü tanıyan 140. Maddesi³ ve Weimar Anayasası’nın 141. Maddesine dayanmaktadır (Dilbirliği, 2015, s. 80-81). Almanya’da manevi rehberler hastanelerde, cezaevlerinde ve orduda çeşitli sorumluluklar üstlenerek manevi desteğe ihtiyaç duyan bireylere manevi destek hizmeti sunmaktadır (Yaylak, 2021, s. 3). Almanya’da manevi rehberlik hizmetleri, dini

² Bireysel Din ve Vicdan Hürriyeti (Religionsfreiheit für natürliche Personen)

³ Kolektif din özgürlüğü (Religionsfreiheit für Juristische Personen und Religionsgemeinschaft)

gruplar ve inançsız bireyler de dahil olmak üzere geniş bir kesime hitap etmektedir (Deutsche Islam Konferenz [DIK], 2024).

Manevi bakım kavramı ve uygulaması Almanya'da büyük ölçüde Hristiyanlık bağlamında şekillenmiştir (Takim, 2024, 2). Almanya'da manevi bakım, günümüzdeki teorik temellerine ve pratik modeline 1960'lardan itibaren kavuşmuştur. O dönemde manevi danışmanlığın kuramsal yapısına ve uygulama şekline pozitif bilimlerle entegre edilmiş, böylece farklı bir perspektif kazanmıştır. O zamana dek manevi rehberlik, klasik anlamda kilisenin bir görevi olarak kabul edilmiş, dini unsurlar ön planda tutulmuş, rehberlik hizmetleri öğüt verme ve manevi kurtuluş bağlamında değerlendirilerek misyonerlik faaliyeti sayılmıştır (Yaylak, 2021, s. 8).

Bu tarihsel dönüşüm, maneviyatın yalnızca dini yapıların tekelinde ele alınamayacağını aksine bireysel anlam arayışları, psikolojik destek ve terapötik yaklaşımlarla iç içe geçen çok katmanlı bir kavram haline geldiğini göstermektedir. Kutsalın özünden yoksun bir maneviyatın esas merkezini kaybedeceği gerçeği, maneviyat ile din arasındaki kopmaz bağı ortaya koymaktadır. Bu bağlamda maneviyat, batıda dindarlıkla örtüşmeyen ancak ondan da bütünüyle ayrılamayan temel bir kavram olarak öne çıkmaktadır (Utsch, 2014, s. 26). Psikoterapi, tarihsel süreçte bireyin manevi ve dini yönlerini ihmal etmiş olsa da günümüzde bu boyutlar psikolojik danışma ve terapi yaklaşımlarında artan bir ilgiyle ele alınmaya başlanmıştır (Mönte, 2020, s. 29). Bu bağlamda, manevi rehberlik, psikolojik destek ile bireyin dini/manevi ihtiyaçlarını bütüncül bir çerçevede birleştiren önemli bir hizmet alanı olarak ortaya çıkmıştır.

Almanya'da manevi rehberlik kilisenin kontrolündedir. Hristiyan dininin köklü bir geçmişe sahip olduğu bu coğrafyada, rahipler ve rahibeler hastanelerde, cezaevlerinde ve orduda bireylere manevi destek sağlamak, dini ayinlerin gerçekleştirilmesi ve bayram kutlamalarında aktif rol almaktadırlar. Ancak 1970'li yıllardan itibaren Hristiyan kiliselerinde manevi rehberlik, daha çok iletişime dayalı ve kişisel karşılaşmayı temel alan bir yaklaşıma evrilmiştir. Bu bağlamda, manevi rehberlikte dini bilgi aktarımı veya dini uygulamalara yönlendirme öncelik olmaktan çıkmaya başlamıştır (Reiss, 2019, s. 13).

Almanya'da manevi danışmanlık ve rehberlik alanında görev alacak danışmanların belirli bir eğitim ve sertifikasyon sürecinden geçmiş olmaları gerekmektedir. Almanya'da üniversiteler ve teolojik fakülteler, manevi rehberlik alanında eğitim programları sunarak profesyonellerin bu alanda gerekli teorik bilgi ve pratik becerilerle donanmasını sağlamaktadır (Bahadır, 2022, s. 59).

Almanya çok dinli ve çok kültürlü yapısı nedeniyle, manevi danışmanlık ve rehberlik alanında sunulan hizmetler farklı dini topluluklara göre şekillenmiştir. Almanya'daki manevi rehberlik hizmetleri, bireylerin dini ve manevi ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra toplumsal barış ve uyumu da desteklemektedir (Yaylak, 2021, s. 3). Devlet desteği, akademik eğitim ve toplumsal uyum çalışmaları sayesinde bu hizmetler etkili bir şekilde

sunulmaktadır (Güler Ünal & Yılmaz, 2020, s. 431-432). Hristiyan geleneğinden gelen köklü bir yapı üzerine inşa edilen bu hizmetler, günümüzde İslami manevi rehberlik gibi yeni yaklaşımlarla çeşitlenmektedir. Özellikle Müslüman topluluklar için bu hizmetlerin gelişimi, bireylerin hem dini hem de toplumsal uyumlarını destekleyecek önemli bir fırsat sunmaktadır (DIK, 2024).

Seelsorge terimi manevi rehberlik için Almanya’da kullanılmaktadır. Henüz İslam’da kurumsallaşmamış ve profesyonelleşmemiş bir yapı olmasa da İslam’ın temel prensiplerine uygun çeşitli manevi rehberlik biçimleri Almanya’da kurulabilir. Almancada kendi tarihsel gelişimini geçirmiş ve böylece bağımsız bir anlam kazanmış olan "seelsorge" (manevi rehberlik) kavramı, İslami veya Müslüman manevi rehberlik adlandırması ile bu alanda Müslümanlar tarafından da kullanılabilir (Takim, 2024, s. 3).

3. Almanya’da İslami Manevi Rehberlik

Manevi danışmanlık, tarihsel kökeni itibariyle dini bir geçmişi bulunsa da profesyonel bir alan olarak özellikle 19. yüzyılda psikolojinin dini boyutunun kabul görmesiyle ve II. Dünya Savaşı sonrasında artan manevi ihtiyaçlar doğrultusunda Batı’da kurumsallaşmaya başlamıştır (Gül & Şentürk, 2021, s. 120). Günümüzde hastane, hapishane gibi kurumsal alanlarda aktif olarak sunulan bu hizmet, sistematik ve profesyonel bir şekilde yapılanmasına içinde yaşadığımız asırda ulaşmıştır.

Almanya’da beş milyona yakın Müslüman yaşamaktadır. 1960’lı yıllardan itibaren işçi alımıyla Almanya’ya gelen Müslümanların (Altıntaş, 2024, s. 70) zamanla kaygıları ve sorunları tüm toplumsal alanlarda kendini hissettirmeye başlamıştır. Müslüman göçmen işçilerin ve genel olarak Müslümanların yaşadığı kriz durumları İslami manevi rehberliği zorunlu kılmıştır. Manevi rehberlik hizmetleri Almanya’daki Müslümanlar için giderek daha fazla ihtiyaç haline gelmekte ve ilgi görmektedir (Gedik & Abay, 2021, s. 462-463).

Almanya’da İslami manevi rehberlik hizmetleri, henüz kurumsallaşmış olmamakla birlikte, son yıllarda bu alanda önemli adımlar atılmıştır. Federal Almanya’da manevi danışmanlık hizmetleri içinde en kurumsallaşmış ve yaygın olarak uygulanan model, hastanelerde sunulan manevi danışmanlık hizmetidir (*Krankenhausseelsorge*) (Yaylak, 2021, s. 71). Bu duruma uygun olarak İslami manevi rehberlik de 2006’dan itibaren hastane ve acil durum manevi rehberliği ile birçok Müslüman gönüllü bu alanda eğitim almaya başlamıştır. 2008 yılında Landau-Mannheim bölgesinde hastane ve acil durum manevi rehber eğitimleri başlatılmış, 2010 ve 2011/12 yıllarında Ruhr bölgesinde Almanya Pastoral Psikoloji Derneği’nin yönergeleri doğrultusunda Klinik Manevi Rehberlik Eğitimi (KSA) uygulanmış ve Rheinland’da 2009 ve 2014 yılları arasında Rheinland Evangelik Kilisesi Acil Durum Manevi Rehberliği Ofisi iş birliğinde yaklaşık 80 Müslüman gönüllü, acil durum refakatçisi olarak eğitilmiştir (Reiss, 2019, s. 2). Alman İslam Konferansı’nın (DIK) 2006’dan sonraki çalışmaları da İslami manevi rehberliğin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Deutsche Islam Konferenz [DIK], 2025, 11 Kasım).

Söz konusu çabaların etkisiyle, İslami kuruluşlar da bu alandaki boşluğu doldurmak amacıyla kendi yapılarını oluşturmaya yönelmiş, bu kapsamda en dikkat çekici adımı Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB) atmıştır. DİTİB'in İslami manevi rehberlik alanında faaliyetlerine resmen başladığı görülmektedir. DİTİB, 2015 yılında kadrosuna resmi bir manevi rehberlik uzmanı dâhil ederek, Almanya'da manevi rehberlik (Seelsorge) birimini kuran ilk İslami kuruluş olmuştur (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 2022). 2008 yılından itibaren hastaneler, hapishaneler ve benzeri kurumlarda İslami Manevi Rehberlik (Islamische Seelsorge) hizmetleri sunulmaya başlanmış, ancak bu hizmetlerin gönüllü ve sınırlı eğitim almış kişiler tarafından yürütülmesi, etkinliğin izlenmesi ve beklenen verimin sağlanması konusunda çeşitli zorluklara yol açmıştır (Uzeirovski, 2019, s. 244).

Alman cezaevlerinde bulunan mahkûmların yaklaşık %22'sini Müslüman mahkûmlar oluşturmaktadır. Beş binin üzerinde de Türk mahkûmun olması, Almanya'daki cezaevlerinde İslami manevi rehberlik hizmetini zorunlu kılmaktadır. Alman cezaevlerinde manevi rehberlik (seelsorge) alanında özel eğitim almış yaklaşık 600 Katolik ve Protestan papaz, 65 bin mahkûma manevi rehberlik hizmeti sunmaktadır. 100 mahkûma bir manevi rehberlik uzmanı düşmektedir. Bu mahkûmların yaklaşık 13.000'inin Müslüman olduğu ifade edilmektedir (Uzeirovski, 2019, s. 245-246). Dolayısıyla sadece cezaevlerinde 150 Müslüman manevi rehber uzmanına ihtiyaç vardır.

Almanya genelinde artan ihtiyaç doğrultusunda Müslüman manevi rehberlerin eğitimi yaygınlaşsa da bu eğitim programları, İslami referanslara dayalı bütüncül bir teorik altyapıdan henüz yoksundur. Bu alana ilişkin Almanca literatür oldukça sınırlı olup, İslami manevi rehberliğin kavramsal çerçevesi ile üniversite düzeyinde eğitim programlarına entegrasyonu konusunda sistematik ve kurumsallaşmış bilgiler yeterince gelişmemiştir (Takim, 2024, s. 6). Nitekim Almanya'daki İslami manevi rehberlik sistematigi ile Müslüman manevi rehber yetiştirme modellerinin hâlen istenilen akademik ve kurumsal düzeye ulaşamadığı anlaşılmaktadır.

Almanya'daki siyaset yapıcılar 2000'li yıllardan itibaren, İslam ve Müslümanlarla ilgili konulara odaklanarak, Müslümanların toplumsal uyumu, İslam din eğitimi, manevi rehberlik ve sosyal hizmetler gibi alanları politik gündemlerine dahil etmişlerdir. Almanya'da son beş hükümetin koalisyon protokollerinde yer alan bu konular, Müslüman temsilcilerin de katılım sağladığı ancak karar alma süreçlerinde devletin belirleyici rol üstlendiği Alman İslam Konferansı'nın gündem maddeleri arasında yer almaktadır (Altıntaş, 2024, s. 90). Dolayısıyla son on yıldır, "İslami manevi rehberlik" giderek daha fazla ilgi odağı haline gelmeye başlamıştır. Özellikle acil durum, hastane, hapishane gibi alanlarda İslami manevi rehberlik hizmetini uygulamaya geçirmek için somut adımlar atılmaya başlanmıştır (Reiss, 2019, s. 2).

DIK, 2006'dan beri devlet ile Müslüman organizasyonları bir araya getirmektedir. 2009 konferansında Müslüman manevi rehberlere ihtiyacın zorunlu olduğu vurgulanmış ve bu

alandaki personel eğitiminin gerekliliği kabul edilmiştir. 2016 Konferansında Müslüman manevi rehberlik görevlilerine dair Federal İçişleri Bakanının da katıldığı ilk resmi toplantı yapılmıştır. Mart 2017’de "İslami Hastane Manevi Rehberliği" için Müslüman topluluklar ve devlet temsilcilerinden oluşacak bir çalışma grubu oluşturulması kararlaştırılmıştır (Şahinöz, 2018, s. 101-102). Alman İslam Konferansı’nın (DIK) 2024 yılı çalışmalarında da manevi rehberlik ve sosyal hizmet konularına ilişkin bir istişare platformu kurularak hastane, hapisane ve orduda manevi rehberliğe dair bazı çerçeve teklifler ortaya konmuştur (Deutsche Islam Konferenz [DIK], 2024). Dolayısıyla yıllar içinde kademeli olarak İslami manevi rehberlik hizmetlerinin Alman devleti tarafından tanınması ve geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atıldığını söyleyebiliriz.

2014-2017 yılları arasındaki üçüncü döneminde, Alman İslam Konferansı’nın yönetimi, İçişleri Bakanlığı bünyesindeki göç ve mülteci biriminden alınarak, kiliseler ve diğer dini topluluklarla ilişkilerden sorumlu toplumsal birlik ve entegrasyon birimine devredilmiştir (Deutsche Islam Konferenz [DIK], 2024). Böylece toplumsallaşma alanında önemli çalışmalar yapmak, manevi rehberlik ve sosyal hizmetler alanında Almanya’da var olan büyük tecrübeyi bu kitlelere ve cemiyetlere aktarmak daha kolay hale gelmiştir. İslam Konferansı’nın sorumluluğunun göç ve mülteci biriminden alınarak bakanlığın toplumsal birlik ve entegrasyon biriminin sorumluluğuna verilmesi güven artırıcı bir işlem olarak sosyal dokular arasındaki iş birliğini de geliştirme potansiyeli taşımaktadır.

2009 Alman İslam konferansında Müslüman manevi rehberlere ihtiyacın zorunlu olduğu vurgulandıktan sonra Müslüman cemiyetler ile Alman toplumunda var olan değişik yapılar arasında manevi rehberliğe dair farklı iş birliği modellerinin geliştiğini görmekteyiz. Bu iş birliği Alman İslam Konferansı’nın üçüncü döneminde (2014-2017) Konferansın sorumluluğunun toplumsal birlik ve entegrasyon birimine verilmesinden sonra daha artmıştır. Aşağıdaki örnekler bu durumun birer yansıması olarak kabul edilebilir (Deutsche Islam Konferenz [DIK], 2024).

2011 yılında Köln merkezli Hristiyan-İslam Cemiyeti (CIG), 'Müslümanlar için Müslümanlarla Acil Durum Refakatçiliği' başlıklı bir eğitim programı düzenleyeceğini kamuoyuna duyurmuştur. Program kapsamında, Müslüman gönüllülere yönelik acil durum refakat hizmetlerine ilişkin teorik ve pratik bilgi sunmak amacıyla Thomas Lemmen, Nigar Yardım ve Joachim Müller-Lange tarafından hazırlanan bir eğitim kitabı da geliştirilmiştir (Özdemir, 2021, s. 22). Kasım 2012’de Hamburg eyaletinde, Müslüman çatı kuruluşları ile devlet yetkilileri hastaneler, huzurevleri ve cezaevleri gibi kamu kurumlarında Müslümanların kendi manevi rehberlik hizmetlerini sunmalarına dair bir sözleşme imzalamışlardır. Ocak 2013’te Bremen eyaleti ve Müslüman kuruluşların temsilcileri de benzer bir sözleşme imzalayarak o zamandan beri hastanelerde Müslüman manevi rehberler görevlendirmektedirler. Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB), Berlin eyaletinde, Kasım 2014’te Berlin-Schöneberg Protestan Kilisesi ile birlikte manevi rehberlik üzerine bir çalıştay düzenlemiştir (Şahinöz, 2018, s. 103). Yine Berlin’deki cezaevlerinde tutuklu bulunan Müslümanlar için ihtiyaç odaklı bir dini rehberlik

hizmetinin geliştirilmesi ve uygulanmasına dair bir proje hazırlanmıştır. Berlin merkezli Müslüman derneklerin, federasyonların ve toplulukların bir araya gelmesiyle Müslüman Mahkumlara Yardım Derneği (AGMGS e.V.) adlı bir yapı oluşturulmuştur. Oluşumda yer alan kuruluşlardan bazıları da dipnotta verilmiştir⁴. Projeye dahil olan cezaevlerinde ilk olarak cuma namazları ve dini bayramlara dönük hizmetler verilirken Nisan 2018'den itibaren bireysel görüşmeler için danışmanlık hizmeti de sunulmaya başlanmıştır (Knobloch & Sagir, 2020, s. 383). Hristiyan acil manevi destek hizmetlerinden hazırlık eğitimi almış gönüllü Müslüman erkek ve kadınların "Acil Durum Refakatçileri" olarak kaza vb. olaylarda Müslümanlara bir tür manevi rehberlik hizmeti sunduklarını da görmekteyiz. Manevi rehberlik konusunda kiliselerle kurulan temas, özellikle Türk-İslam cemiyetlerinde benzer yapıların oluşturulması yönünde düşüncelere yol açmıştır (Gorzewski, 2015, s. 98). Hristiyan manevi rehberlerle iş birliği yapılarak düzenlenen eğitimlere Müslüman danışmanların katılması, bu kişiler arasında bir yakınlaşmanın gelişmesine de katkı sağlamaktadır (Deutsche Islam Konferenz [DIK], 2024).

2015'ten itibaren çok sayıda Müslüman mültecinin Almanya'ya gelmesiyle birlikte ceza infaz kurumlarında Müslüman manevi rehber ihtiyacı daha da artmıştır. Çoğu cezaevi, Müslüman mahkûmların dini ihtiyaçlarını karşılamak için Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) ile iş birliği yaparak dini rehberlik hizmetlerini başlatmıştır. Baden-Württemberg'deki Mannheim Enstitüsü veya Wiesbaden'daki MUSE projesi gibi Müslüman manevi rehberler (cezaevi için de) yetiştiren birkaç yerel girişim de bulunmaktadır. Ayrıca Osnabrück Üniversitesi İslam İlahiyat Enstitüsü'nde yapılan "Aşağı Saksonya Ceza İnfazında Müslüman Hapishane Manevi Rehberliğinin Profesyonelleştirilmesi" adlı proje kapsamında, tam zamanlı manevi rehberlerin eğitimi için profesyonel standartlar geliştirilmesi hedeflenmiştir (Lutz vd., 2021, s. 245). Almanya İslam Koleji de çeşitli İslami derneklerin bir araya gelmesiyle oluşturulan bir yapı olarak, Müslüman manevi rehberlerin eğitiminde ülke genelinde bir standart sağlamayı amaçlamaktadır (Lutz vd., 2021, s. 245).

2016 yılında düzenlenen DIK'te yer alan İslami kuruluşlar, "İslami Hastane Manevi Rehberliği" alanında bir çalışma grubu oluşturarak, Pfalz Protestan Akademisi desteğiyle bu alanda kapsamlı bir eğitim ve sertifikasyon programı geliştirilmesine yönelik karar almıştır (Altıntaş, 2024, s. 88). Bu sürecin devamında, Mart 2017'de Münih'te ilk evrensel Hastane Manevi Danışmanlığı Kongresi gerçekleştirilmiş; kongrede kültürler arası ve mezhepler üstü manevi danışmanlık konuları ele alınmıştır. Aynı kongrede, Almanya'daki sağlık kurumlarında tam zamanlı Müslüman manevi danışman istihdamına yönelik acil ihtiyaç olduğu da vurgulanmıştır (Şahinöz, 2018, s. 104).

İslami manevi rehberlik, ceza infaz kurumları bağlamında son yıllarda dikkat çekici bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Bu dönüşümde, Almanya İslam Konferansı'nın (2017) dinî

⁴ Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB), İslam Federasyonu Berlin (IFB), Hikmet Evi Derneği e.V., Almanca Konuşan Müslümanlar Derneği e.V., Berlin Müslümanlar Girişimi (IBMus), Almanya'daki Şii Toplumu Derneği e.V. (IGS) ve Alevi Toplumu Berlin Derneği e.V.

eşitlik ilkesine ve cezaevlerinde din özgürlüğünün teminat altına alınmasına yönelik yaklaşımı doğrultusunda, İslami hapisane manevi rehberliğinin kurumsallaştırılmasına yönelik güçlü irade beyanı belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca Almanya'daki tüm ceza türlerinde Müslümanların oranının %18, gençlik ceza infaz kurumlarında ise %36 olması (Lutz vd., 2021, s. 228) da Müslüman cezaevi manevi rehberliğinin acilen oluşturulmasını gerekli kılmıştır.

Almanya genelinde bir taraftan üniversitelerde bir taraftan da Müslümanlar tarafından oluşturulan cemiyetlerde İslami manevi danışmanlık eğitimi verme yönünde büyük bir çaba olduğu görülmektedir. 2010/2011 Kış Dönemi'nde Osnabrück Üniversitesi İslam Teolojisi Enstitüsü'nde imam eğitim programı başlatılmış, programa katılan 26'si erkek 8'i kadın toplam 34 kişiye acil durum ve hastane manevi rehberliği eğitimi verilmiştir. Ayrıca enstitü, 2012 ve 2015 yıllarında İslami manevi rehberlik üzerine uzman toplantıları düzenleyerek 2015'ten itibaren, "Toplum Pedagojisi ve Manevi Rehberlik" odaklı bir İslam Teolojisi yüksek lisans programı da başlatmıştır (Şahinöz, 2018, s. 102). 2016/2017 kış döneminden itibaren, Tübingen Üniversitesi İslam İlahiyat Merkezi'nde “Pratik Manevi Destek ve Sosyal Çalışmalar” üzerine yüksek lisans programı başlatılmıştır. Dört dönemden oluşan ve sosyal hizmet bilgisi de önemli bir yer tutan bu program için her dönemde pratik uygulamalar da gerçekleştirilmektedir (Şahinöz, 2018, s. 103).

Almanya’da Katolik Kilisesi’ne bağlı Caritas, Protestan Kilisesi’nin Diakonie teşkilatı ve Yahudi cemaatinin Zentralwohlfahrtsstelle der Juden in Deutschland (ZWST) kurumu, manevi rehberlik hizmetlerini uzun yıllardır kurumsal bir yapı içerisinde sürdürmektedir (Şimsek, 2019, s. 273-274). Buna karşılık, Müslüman topluluklar tarafından sunulan manevi rehberlik hizmetlerinin kurumsallaşma düzeyi henüz arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır. Bu bağlamda, Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) gibi temsil gücü yüksek kuruluşların, söz konusu hizmetlerin kurumsal niteliğini güçlendirecek daha kararlı ve kapsamlı adımlar atması gerekmektedir.

DİTİB, 16 Eylül 2022 tarihinde “DİTİB-Seelsorge (Manevi Rehberlik) Eğitim Konsepti ve Müfredatı Projesi” ile ilk kez manevi rehber uzmanı yetiştirmeye başlamıştır. DİTİB Genel Başkan Vekili Abdurrahman Atasoy, bu programın müfredatının Almanya'daki Müslüman toplumun gereksinim ve beklentilerine uygun olarak hazırlandığını belirterek, dini ve manevi yaklaşımları teorik ve pratik yöntemlerle birleştiren manevi rehberler yetiştirmeyi amaçladıklarını ifade etmiştir (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği [DİTİB], 2022). Projede alanında uzman çok sayıda bilim insanı yer almaktadır.⁵ Alanında uzman güçlü bir kadro ile DİTİB-Seelsorge Manevi Rehberlik eğitimlerinin başlaması,

⁵ DİTİB-Seelsorge (Manevi Rehberlik) Bilimsel Danışma Kurulu'nda; Innsbruck Üniversitesi İslam İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi Prof. Dr. Abdullah Takım, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Görevlisi Prof. Dr. Cemal Tosun, RLP Protestan Akademisi'nden Dr. Georg Wenz, Tübingen Üniversitesi İslam İlahiyat Merkezi Öğretim Görevlisi Dr. Mahmoud Abdallah ile Berlin- Humboldt Üniversitesi İslam İlahiyat Enstitüsü Öğretim Görevlisi Dr. Ayşe Almıla Akca'dan oluşan bilim insanları yer almaktadır.

Almanya'nın en büyük Müslüman cemiyeti DİTİB'in bu eğitimlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir. DİTİB manevi rehberlik birim sorumlusu Seat Uzeirovski de DİTİB'in ilk olarak 2015'te bir manevi rehber uzmanı istihdam ettiğini, bugün de DİTİB-Seelsorge Manevi Rehberlik Eğitimleri ile bu alanda önemli bir adım atıldığını ifade etmiştir. Uzeirovski, Köln'de başlatılan "Hastanelerde Manevi Rehberlik Eğitimi" pilot programının iki bölümden, 12 ders modülünden ve 400'den fazla ders ünitesinden oluştuğunu belirtmiş; derslerin teorik ve pratik bileşenler içerdiğini, programa ilahiyat mezunu 14 kursiyerin katıldığını ve bu rehberlerin cami kurumları bünyesinde görev alacağını ifade etmiştir. Uzeirovskiye göre, mezun olan manevi rehberler, profesyonel standartlara uygun olarak ve hastaya odaklanmış bir şekilde hastaların iyileşme sürecine önemli ölçüde katkı sunacaklardır (Diyanet İşleri Türk İslam Birliği, 2022). Bu projenin, Almanya'daki Müslüman Türk toplumunun taleplerine cevap verecek şekilde geliştirildiği ifade edilebilir. Bu proje sürekli uygulanması halinde manevi rehberlik hizmetlerinde DİTİB'i diğer İslami cemiyetler arasında öncü bir kurum haline getirebilir ve DİTİB'in İslami manevi rehberlik hizmetlerindeki rolünü artırabilir. DİTİB içinde yaşanan ülkenin sosyal ve hukuksal bağlamıyla ahenk içinde hizmet üretmeye özen gösteren bir kuruluş olduğuna da dikkat çekilmektedir (Aslan, 2022, s. 2-3).

Almanya'da Müslümanlar tarafından kurulan cemiyetler, manevi rehberlik alanında profesyonel hizmet üreten yapılarla iş birliğini artırarak bu alandaki eksikliklerini azaltma yönünde güçlü bir irade ortaya koymaları gerekmektedir (Altıntaş, 2024, s. 90). Çünkü Almanya'da Müslümanları etkileyen, onların kaygılarını ve sorunlarını detaylı bir şekilde ele alan ve çözüm sunan İslami manevi rehberliği henüz gerekli kapsayıcılığı ve yeterliliği sağlayamamıştır. Bağımsız bir İslami manevi rehberliğin kurumsallaşma süreci de henüz tamamlanmamıştır (Lutz vd., 2021, s. 245). Bu bağlamda, Almanya'daki İslami manevi rehberlik hizmetlerinin kurumsal altyapısının güçlendirilmesi, akademik iş birliklerinin artırılması ve alanın kapsayıcılığını sağlayacak çok boyutlu yaklaşımların geliştirilmesi elzemdir.

İslami manevi danışmanlık alanında, eğitimin yeri ve içeriği ile ilgili belirsizliklerin giderilmesi ve farklı eğitim programlarının tasarlanması gerekmektedir. İslami manevi rehberlik için Müslümanların inançlarının, kültürel değerlerinin, geldikleri ülkelerin ve Almanya'da yaşayan Müslümanların özel bağlamlarının göz önünde bulundurularak, yeni bilimsel bulguların da yardımıyla bir konsept geliştirilmesi gerekmektedir (Takim, 2024, s. 30). Bir başka önemli nokta da din hizmetlerinin yöntemleri ile Manevi rehberlik yönteminin karıştırılamamasıdır. Din hizmetlerinde vaaz ve irşad yani doğrudan bilgi verme ağır basmaktadır. Oysa manevi rehberlikte durum farklıdır. Günümüzde bireyler, geleneksel irşad ve tebliğ yöntemlerinin yanı sıra, dini konular ve sorunlarına yönelik bireysel danışmanlık talep etmekte, din hizmeti sunan uzmanlarla doğrudan iletişim kurarak sorularına yanıt aramakta ve sunulan çözüm önerilerini değerlendirme sürecinde ikna olmayı tercih etmektedir. Ayrıca dini yaşantılarını dışarıdan dayatılan direktifler doğrultusunda şekillendirmek yerine, hangi davranışları benimseyip benimsemeyecekleri konusunda bilinçli kararlar almayı tercih etmektedir. Manevi danışman, görüşme

sürecinde yönlendirici olmayan (nondirektif) ve danışan merkezli (klientenzentriert) bir tutum sergiler. Bu yaklaşım, danışanın ihtiyaç ve yönelimlerine öncelik verilerek, görüşmenin içeriği ve seyri bakımından danışanın belirlediği doğrultuda ilerlenmesini esas alır (Andreas von Heyl, 2014, s. 91). Bu bağlamda, İslami manevi rehberliğin amacı, bireyleri Allah ile kişisel bir ilişki kurmaya teşvik etmek ve istenildiğinde bu süreçte destek sunmak olup, kişilere belli bir Tanrı anlayışını dayatmaktan veya yaşadıkları sorunları inanç telkini için kullanmaktan kaçınmak olmalıdır (Aslan, Modler-El Abdaoui & Charkasi, 2015, s. 116).

Almanya’da yaşayan Müslümanlar için İslami manevi rehberlik ve danışmanlığın nasıl yapılandırılması gerektiği, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur. Günümüzde İslami manevi rehberlik Fas, Malezya ve Türkiye’de olduğu gibi Almanya ve Avusturya’da da gelenek üzerinden gerekçelendirilmektedir. Manevi rehberler İslami değerleri normatif bir şekilde aktaran vaizler gibi işlev görmektedir. 1970’li yıllara kadar Hristiyanlık tarihinde de uzun süre Hristiyan davranış normlarına yönelik direktifler manevi rehberlik faaliyetinin merkezinde yer almıştır. Hatta günümüzde çok sınırlı da olsa bazı Evanjelik ve Ortodoks gruplar halen manevi rehberlik faaliyetlerinin merkezine bu yaklaşımı koymuşlardır (Reiss, 2019, s. 13). Bu bağlamda, din hizmetlerinin daha etkili ve verimli sunulabilmesi için geleneksel yöntemlere ek olarak bireysel ihtiyaçlara odaklanan manevi danışmanlık ve rehberlik yaklaşımlarının kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Ayrıca, din hizmeti sunan görevlilerin danışmanlık teknikleri konusunda bilgilendirilmesi, bu alandaki profesyonelliğin artırılması açısından önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Aşıkoğlu, 2008, s. 544).

Özetle, manevi rehberlik ve danışmanlık, geleneksel irşad ve tebliğ faaliyetlerinden ayrılmaktadır. Bu alan, dini temelli sorunlar yaşayan bireylerin zihinsel ve duygusal dünyalarını güçlendirmeyi, özgüvenlerini artırmayı ve sorunlarının kaynağını fark ederek çözüm üretmelerini desteklemeyi amaçlayan bir psikolojik destek ve rehberlik süreci olarak değerlendirilebilir (Aşıkoğlu, 2023, s. 117).

Sonuç olarak Almanya’daki İslami manevi rehberlik hizmetleri henüz geleneksel din anlayışı üzerinden devam etmekte ve manevi rehberler İslami değerleri normatif bir şekilde aktaran vaizler gibi işlev görmektedir (Reiss, 2019, s. 13). İslami manevi rehberlik konusunda, gelecekte bu alanda çalışacak kişilerin hem teorik hem de pratik olarak hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Klinik Manevi Rehberlik Eğitimi (KSA) gibi programlar, manevi danışmanların mesleki becerilerini geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu eğitimlerde, danışmanların psikolojik yöntemler ve empati gibi beceriler kazanması (Bahadır, 2022, s. 80-81) da özellikle hedeflendiği için önemlidir.

4. Almanya’da İslami Manevi Rehberliğe Dair Bazı Bilimsel Çalışmalar

İslami manevi rehberlik, Almanya’da gelişim sürecini literatür çalışmaları ve kaynak yayın açısından da sürdürmektedir. Bu alanda yayınlanan çalışmalar arasında Martina Blasberg-Kuhnke ve Bülent Uçar’ın editör olduğu ve 2013 yılında *Islamische Seelsorge*

zwischen Herkunft und Zukunft: Von der theologischen Grundlegung zur Praxis in Deutschland -İslami Manevi Rehberlik: Köken ve Gelecek Arasında: Almanya'da Teolojik Temelden Pratiğe - yayınlan eser ile Tarek Badawia, Gülbahar Erdem, Mahmoud Abdallah'ın editör olduğu (2020), *Grundlagen muslimischer Seelsorge: Die muslimische Seele begreifen und versorgen* - Müslüman Manevi Rehberliğin Temelleri: Müslüman Ruhunu Anlamak ve Desteklemek - adlı çalışma önemli bir yer tutmaktadır.

Almancada İslami manevi rehberliğe ilişkin en eski referanslar, *The Religion of Islam* (1944) adlı eserinde olası bir İslami pastoral bakım anlayışını kısaca ele alan Richard Hartmann'a aittir (Özdemir, 2021, s. 69). İslami manevi rehberlik alanına katkı sunan önemli çalışmalardan biri, Thomas Lemmen, Nigar Yardım ve Joachim Müller-Lange editörlüğünde 2011 yılında yayımlanan *Notfallbegleitung für Muslime und mit Muslimen: Ein Kursbuch zur Ausbildung Ehrenamtlicher* - Müslümanlar ve Müslümanlarla Acil Durum Rehberliği- adlı eserdir. Bu kitap, özellikle Müslümanlara yönelik acil durum rehberliği bağlamında yürütülen gönüllü eğitim süreçlerine yönelik temel yetkinlikler içeren kurs modülleri de sunmaktadır.

Gregor Wenz ve Talat Kamran (2012), *Seelsorge und Islam in Deutschland - Herausforderungen, Entwicklungen und Chancen* - Almanya'da Manevi Danışmanlık ve İslam: Zorluklar, Gelişmeler ve Fırsatlar - başlıklı çalışmalarında, Almanya'da Yahudi, Hristiyan ve İslami manevi danışmanlık yaklaşımlarının teolojik temellerini ve pratik uygulama biçimlerini ele almışlardır. Söz konusu çalışma, Almanya'da İslami manevi rehberlik hizmetlerinin karşılaştığı zorluklar, yaşanan gelişmeler ve geleceğe yönelik fırsatlar bağlamında önemli katkılar sunmaktadır.

Ednan Aslan, Magdalena Modler-El Abdaoui, Dana Charkasi tarafından⁶ 2015 yılında yazılan *Islamische Seelsorge Eine empirische Studie am Beispiel von Österreich* - İslami Manevi Rehberlik: Avusturya Örneği Üzerine Ampirik Bir Araştırma - adlı kitapta, manevi rehberliğe İslami bir bakış açısı ile yaklaşılmaktadır. İçerik olarak; İslami manevi rehberliğin teolojik temelleri, Avrupa'da İslami manevi rehberlik, Avusturya'da İslami manevi rehberlik, Manevi rehberlik çalışanlarının yetkinlik profili, Danışma ve manevi rehberlik kurumlarında çalışanlar, Sosyal hizmet uzmanları vb. konular yer almaktadır. Bu eser, İslami manevi desteğin temellendirilmesi noktasında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.

2014 yılında, Esnaf Begić, Helmut Weiß ve Gregor Wenz tarafından *Barmherzigkeit: zur sozialen Verantwortung islamischer Seelsorge* - Merhamet: İslami Manevi Rehberliğin Sosyal Sorumluluğuna Dair - adlı bir eser yayımlanmıştır. Bu eserde manevi rehberlik, İslami, Hristiyan ve Yahudi perspektiflerinden ele alınmaktadır. Malezya, Türkiye ve

⁶ Ednan Aslan, İslam Din Eğitimi Profesörü ve Viyana Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü başkanıdır. Magdalena Modler-El Abdaoui, Viyana Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü araştırma platformunda din alimi ve araştırma görevlisidir. Dana Charkasi, İslam Din Eğitimi alanında Avusturya'da İslami Manevi Rehberlik konusunda iletişim bilimci ve doktora öğrencisidir.

Bosna’dan örnekler verilerek, bu ülkelerdeki manevi rehberlik deneyimlerinin hastane, acil durum ve hapisane gibi çalışma alanlarına nasıl aktarıldığı açıklanmaktadır.

Üniversitelerde de İslami manevi rehberlik ve desteğin farklı boyutlarını ele alan çeşitli akademik tezler yazılmış olmakla birlikte, Almanya’da bu alanda yapılan yayınlarda İslam içi çeşitlilik, bireylerin İslam inancına bağlılık düzeylerindeki farklılıklar ve manevi rehberlik hizmetlerinin dinler arası niteliği büyük ölçüde göz ardı edilmiştir (Reiss, 2019, s. 17).

Sonuç

Almanya’da manevi rehberlik hizmetleri, özellikle Hristiyan geleneklerinden beslenen bir geçmişe sahip olup, Protestan ve Katolik kiliselerinin öncülüğünde şekillenmiştir. Ancak, Almanya’daki Müslüman nüfusun artışı, göçmen toplulukların karşılaştığı kültürel ve psikososyal sorunlar, dini ve manevi rehberlik hizmetlerinin Müslümanlar için de kurumsallaşmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda, İslami manevi rehberlik, bireylerin dini temelli sorunlarını ele alarak, onların sosyal uyum süreçlerine katkı sağlayan ve psikolojik destek mekanizmaları ile birleşen yeni bir hizmet alanı olarak önem kazanmaktadır.

Çalışmada, Almanya’da İslami manevi rehberliğin gelişim süreci, kurumsal çerçevesi ve karşılaşılan zorluklar ele alınmış, özellikle 2000’li yıllardan itibaren bu hizmetlere duyulan ihtiyacın arttığı vurgulanmıştır. Federal ve eyalet düzeyinde alınan kararlar, Alman İslam Konferansı’nın (DIK) girişimleri ve Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği (DİTİB) gibi kuruluşların projeleri, İslami manevi rehberliğin kurumsallaşma yolunda önemli adımlar attığını göstermektedir. Ancak, bu alandaki hizmetlerin kurumsal çerçevede sürdürülebilirliği, hukuki statüsü ve eğitim süreçleri hala geliştirilmesi gereken konular arasındadır.

Almanya’da Müslüman toplum henüz tam olarak ihtiyacını karşılayacak nitelikte kurumsal bir manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetine sahip değildir. Ancak Almanya’da var olan manevi rehberlik hizmetlerinden etkilenen Müslüman oluşumlar, kendi manevi rehberlik birimlerini ve çalışmalarını oluşturmak için yoğun bir şekilde çalışmaktadır. Almanya’daki Müslümanlar için manevi rehberlik hizmetlerinin daha erişilebilir ve kapsayıcı hale gelmesi gerekmektedir.

Almanya’da manevi rehberlik hizmetleri yasal olarak dini cemaatler tarafından yürütülse de Müslüman manevi rehberlerin resmi statüsü henüz tam olarak netleşmemiştir. Eğitim süreçleri standartlaştırılmamış olup, akademik olarak yeterli teorik ve pratik altyapının oluşturulması gerekmektedir. Üniversitelerde İslami manevi rehberlik programlarının yaygınlaştırılması, bu alanda çalışan profesyonellerin eğitimi için gerekli olan akademik çerçevenin oluşturulması önem arz etmektedir.

Öte yandan, Müslüman manevi rehberlik hizmetleri sunulurken, geleneksel irşat ve tebliğ yöntemleri ile modern manevi rehberlik yaklaşımları arasındaki farkın net bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Manevi rehberlik, birey merkezli bir hizmet olup, kişisel danışmanlık, psikososyal destek ve dini referanslarla bireyin iç huzurunu sağlamayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla, Müslüman manevi rehberlerin hem dini hem de psikolojik danışmanlık becerileriyle donatılması, danışanların bireysel ihtiyaçlarına duyarlı bir hizmet sunulmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Almanya’da İslami manevi rehberliğin gelişimi kurumsal, akademik ve hukuki boyutlarda daha fazla desteklenmelidir. Özellikle şu konulara odaklanılması gerekmektedir:

1. Eğitim Programlarının Standartlaştırılması: Manevi rehberlerin belirli bir eğitim sürecinden geçmesi ve sertifikalandırılması sağlanmalıdır.
2. Hukuki Statünün Netleştirilmesi: İslami manevi rehberlerin kurumsal olarak tanınması ve kamu kurumlarında istihdam edilebilmeleri için hukuki çerçeve belirlenmelidir.
3. Kurumsal İş Birliklerinin Güçlendirilmesi: Devlet kurumları, üniversiteler ve Müslüman cemaatler arasında koordinasyon sağlanarak, hizmetlerin daha etkin hale getirilmesi hedeflenmelidir.
4. Uygulama Alanlarının Çeşitlendirilmesi: Hastaneler, hapishaneler, yaşlı bakım evleri gibi farklı alanlarda İslami manevi rehberlik hizmetlerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Bu öneriler doğrultusunda, Almanya’da İslami manevi rehberlik hizmetleri, sadece Müslüman bireyler için değil, aynı zamanda toplumun genel manevi ve psikososyal ihtiyaçlarına da cevap verebilecek bir yapıya kavuşacaktır.

Kaynaklar

- Altıntaş, Ö. F. (2024). Almanya’nın İslam politikası: Alman İslam Konferansına dair bir inceleme. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 4(1), 68-99.
- Aslan, E., Modler-El Abdaoui, M., & Charkasi, D. (2015). *Islamische Seelsorge: Eine empirische Studie am Beispiel von Österreich*. Springer-Verlag.
- Aslan, F. (2022). *Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'nin (DİTİB) din eğitimi ve din hizmetleri* (Tez No. 718849) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

- Aşıkoğlu, N. Y. (2008). Din hizmetlerinin sunumunda alternatif yöntem: Dini danışmanlık. M. Bulut (Ed.), *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (ss. 543-549) içinde. DİB Yayınları.
- Aşıkoğlu, N. Y. (2020). Almanya'da İslami manevi rehberlik. H. Özalp vd., (Eds.), *Gök Medrese İlahiyat Araştırmaları* (ss. 7-30) içinde. Sonçağ Akademi Yayınları.
- Aşıkoğlu, N. Y. (2023). Cami ve din görevlisinin yeni hizmet alanı manevi rehberlik. A. Bostancı vd., (Eds.), *Uluslararası Değişen Dünyada Cami ve Fonksiyonları Sempozyumu* (ss. 111-124) içinde. Ravza Yayınları.
- Badawia, T., & Erdem, G. (2020). Grundlagen muslimischer Seelsorge-die Sorgen der Seele begreifen und versorgen. In T. Badawia et al. (Eds.), *Grundlagen muslimischer Seelsorge: Die muslimische Seele begreifen und versorgen* (pp. 1-10). Wiesbaden: Springer VS.
- Bahadır, A. (2022). *Klinik Manevi Danışmanlık Eğitimi: Almanya KSA Modeli ve Türkiye’de Uygulaması* (Tez No. 741672) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Baygeldi, M. R. (2024). Türkiye’de modern sorunlara dini bir çözüm olarak manevi danışmanlık uygulaması: Mevcut durum ve öneriler. *SETA - Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*. <https://www.setav.org/assets/uploads/2018/04/234.-Manevi-Dan%C4%B1s%CC%A7manl%C4%B1k.pdf>
- Begić, E., Weiß, H., & Wenz, G. (2014). *Barmherzigkeit: Zur sozialen Verantwortung islamischer Seelsorge*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Danış, F. (2019). Tasavvuf psikolojisine giriş: Bireysel arınma ve güzel ahlak. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 256-259.
- Deutsche Islam Konferenz. (2024, 28 Ekim). Die DIK 2014-2017 (Phase III). https://www.deutsche-islam-konferenz.de/DE/DIK/Die-DIK-bisher/Die-DIK-2014-2017/die-dik-2014-2017_node.html
- Dilbirliği, M. (2015). Alman Anayasası’nda din özgürlüğü ve din eğitimi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 78, 75-104.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2018, 4 Ocak). Kur’ân Yolu. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2025, 4 Ocak). Hadislerle İslam (D4946 Ebû Dâvûd, Edeb, 60). <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/sayfa.php?CILT=3&SAYFA=351>
- Diyanet İşleri Türk İslam Birliği. (2022, 16 Eylül). DİTİB’den ‘Hastanelerde Manevi Rehberlik’ eğitimi. <https://www.ditib.de/detail2.php?id=1397&lang=en>

- Erdem, E. (2022). Fütüvvet-Ahilik geleneğinde ahlak, kâmil insan ve iktisat meselesi: Ahiliğin dolaylı iş ahlakı ilkeleri üzerine bir değerlendirme. *Sakarya İktisat Dergisi*, 11(3), 352-373.
- Gedik, M., & Abay, A. R. (2021). Federal Almanya’da Müslüman hastaların dini-manevi temelli sosyal hizmet gereksinimleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 447-466. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.833487>
- Gorzewski, A. (2015). *Die Türkisch-Islamische Union im Wandel*. Springer VS.
- Gül, M. E., & Şentürk, H. (2021). Türkiye’de dini/manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine genel bir bakış. *RUSUH Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 115-133.
- Güler Ünal, A. G., & Yılmaz, S. (2020). Almanya Federal Cumhuriyeti polis teşkilatında manevi bakımın tarihi süreci ve uygulama şekli. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 20(1), 421-452. <https://doi.org/10.33415/daad.634962>
- Kanger, F. (2015). Manevi rehberlikte proaktif bir yaklaşım olarak Hz. Muhammed’in (sav) örnekliği. *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi / IZU Journal of Social Science*, 3(6-7), 79-103. <https://hdl.handle.net/20.500.12436/198>
- Kula, M. N. (2023). Manevi danışmanlık açısından Asr suresinin psikolojik analizi. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 7, 51-64. <https://doi.org/10.56432/tmdrd.1173879>
- Lutz, P., et al. (2021). Islamische Seelsorge im Jugendstrafvollzug. *Kriminologie - Das Online-Journal / Criminology - The Online Journal*, 3(3), 228-248. <https://doi.org/10.18716/ojs/krimoj/2021.3.3>
- Mönte, N. (2020). Entstehungshintergrund und Einführung. In A. Heinz, M. Utsch & N. Mönte (Eds.), *Religionssensible Psychotherapie und Psychiatrie: Basiswissen und Praxis-Erfahrungen* (pp. 25-30). Psychiatrie Verlag.
- Özdemir, A. (2021). *Islamische Gefängnisseelsorge in Deutschland: Entwicklungen und Herausforderungen*. PubliQation.
- Reis, B. (2015). Tasavvufî sosyal hizmet / sûfilerin manevî terapi yöntemleri (Ali Seyyar). *Dergiabant*, 3(6), 165-170.
- Reiss, W. (2019). Islamische Seelsorge etabliert sich - aber welche? In M. Klöcker et al. (Eds.), *Handbuch der Religionen* (Vol. 59, pp. 1-28). Westarp Science Fachverlag.

- Sağır, C. (2023). Benötesi psikolojide yer bulan tasavvuftaki manevî uygulama ve ahlâkî değerler. *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, 9(2), 1365-1406. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1356883>
- Saraçoğlu, A. D. (2024, 13 Kasım). Dezavantajlı gruplar - psiko-sosyal ve manevi bakım. *DergiPark*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/683870>
- Söylev, Ö. F. (2017). Dini danışma ve rehberliğin temel kavramları ve tarihi arka planı üzerine bir değerlendirme. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21(1), 255-296.
- Söylev, Ö. F. (2020). *Manevi bakım ve danışma psikolojisi: Kavram, kuram ve uygulamalar*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şahinöz, C. (2018). *Seelsorge im Islam: Theorie und Praxis in Deutschland*. Springer VS.
- Şimsek, E. (2019). Almanya’daki Müslüman topluma katkıları bağlamında DİTİB’in din eğitime yönelik faaliyetleri. *Eskiyei*, 39, 259-282. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3456847>
- Takim, A. (2024, 27 Ekim). Islamisches Menschenbild und Seelsorge im Islam. *Deutsche Islam Konferenz*. <https://www.deutsche-islam-konferenz.de/SharedDocs/Anlagen/DE>
- Turan, A., & Mehmetağaoğlu, Y. (2024). Dijital çağda İslami tarikat ve cemaatlerin kentsel siyaset üzerindeki etkileri. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 20(67), 126-145.
- Utsch, M., Bonelli, R. M., Pfeifer, S. (2014). Begriffsbestimmungen: Religiosität oder Spiritualität? In M. Utsch, R. M. Bonelli, & S. Pfeifer (Eds.), *Psychotherapie und Spiritualität: Mit existenziellen Konflikten und Transzendenzfragen professionell umgehen* (ss. 25-35). Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Uzeirovski, S. (2019). Almanya'daki cezaevlerinde İslami manevi rehberlik ve danışmanlık uygulamaları: DİTİB örneği. M. Zengin vd., (Eds.), *Cezaevi hizmetlerinde manevi danışmanlık ve rehberlik* (ss. 241-258) içinde. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Uzeirovski, S., & Abdallah, M. (2023). Islamische Seelsorge-Ausbildung der DITIB: Einblick, Rückblick, Ausblick (Islamic Pastoral Care Training of the DITIB: Insight, Review, Outlook). *Spiritual Care*, 12(4), ss. 375-380. <https://doi.org/10.1515/spircare-2023-0043>
- Von Heyl, A. (2014). *Seelsorge: Ein Leitfadens*. Kreuz Verlag.

Yaylak, M. Ö. (2021). *Almanya'da manevi danışmanlık ve rehberlik modelleri üzerine bir araştırma* (Tez No. 685254) [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yılmaz, H. (2007). Hz. Peygamber döneminden günümüze kadınlar ve cami eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 107-130.

Yılmaz, H. (2019). *Din eğitimi ve sosyal barış*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.4>

Volume 9/2

2025 p. 46-70

GÜNEYDOĞU AVRUPA BÖLGESİNDE YOKSULLUK ARAŞTIRMALARININ VOSVIEWER TABANLI BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF POVERTY RESEARCH IN THE SOUTHEASTERN EUROPE REGION USING VOSVIEWER

Safiye KARASU*

Selçuk KOÇ**

ÖZ

Güneydoğu Avrupa bölgesinde yoksulluk, yalnızca bireysel yaşam standartlarını olumsuz etkileyen bir durum değil; aynı zamanda toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren, ekonomik istikrarsızlığı besleyen ve sosyal dışlanmayı artıran yapısal bir sorun olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Güneydoğu Avrupa'ya ilişkin yoksulluk temalı akademik yayınlar bibliyometrik analiz yöntemiyle kapsamlı biçimde incelenmiştir. Web of Science (WoS) veri tabanı aracılığıyla elde edilen 1975–2024 yılları arasındaki toplam 549 bilimsel yayın üzerinden yürütülen analizde, VOSviewer yazılımı kullanılarak yazarlar, ülkeler, anahtar kelimeler ve atıf ağları görselleştirilmiştir. Bulgular, yoksulluk konusundaki akademik ilginin özellikle 2000'li yıllardan itibaren artış gösterdiğini ve 2015 sonrasında bu eğilimin belirgin şekilde hızlandığını ortaya koymaktadır. Bu artışta, bölgedeki geçiş ekonomilerinin etkisi, Avrupa Birliği genişleme süreci, küresel krizlerin toplumsal yansımaları ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin bilimsel gündeme girmesi belirleyici rol oynamıştır. Ayrıca analizler, yoksulluk çalışmalarının disiplinler arası nitelik taşıdığını, uluslararası iş birliklerine açık olduğunu ve bazı ülkelerin bu literatürde daha görünür hale geldiğini göstermektedir. Bu bağlamda araştırma, literatürdeki mevcut boşluğu doldurarak yoksulluk olgusunun akademik haritalandırılmasını sağlamayı ve politika geliştirme süreçlerine bilimsel bir zemin sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Balkanlar, Yoksulluk, Güneydoğu Avrupa, Bibliyometrik Analiz.*

* Doktora Öğrencisi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Programı, E-mail: safiyeckarasu@hotmail.com , ORCID: 0000-0001-8285-9131, İstanbul, Türkiye.

** Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-mail: selcukkoc@kocaeli.edu.tr , ORCID: 0000-0001-7451-2699 , Kocaeli, Türkiye.

ABSTRACT

In Southeastern Europe, poverty is not only a condition that negatively affects individual living standards but also a structural issue that deepens social inequalities, fuels economic instability and increases social exclusion. In this study, academic publications on the theme of poverty in Southeastern Europe have been comprehensively analyzed through a bibliometric approach. The analysis was conducted on a total of 549 academic publications retrieved from the Web of Science (WoS) database for the period 1975–2024, using VOSviewer software to visualize authors, countries, keywords, and citation networks. The findings indicate that academic interest in poverty has increased significantly since 2000s, with a sharp acceleration after 2015. This increase has been driven by factors such as the effects of transition economies in the region, the European Union enlargement process, the social consequences of global crises, and the incorporation of sustainable development goals into the scientific agenda. Furthermore, the analyses show that poverty research is interdisciplinary in nature, open to international collaboration, and that certain countries have become more visible in this body of literature. In this context, the study aims to fill a gap in the existing literature by mapping the academic landscape of poverty and providing a scientific basis for policy development processes.

Keywords: *Balkans, Poverty, Southeastern Europe, Bibliometric Analysis.*

1. Giriş

1980’li yıllardan itibaren küreselleşmenin etkilerinin artmasıyla birlikte, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, **Güneydoğu Avrupa** bölgesinde de yoksulluk ve sosyo-ekonomik eşitsizlikler giderek daha görünür hale gelmiştir. Özellikle **Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Kuzey Makedonya, Hırvatistan ve Kosova** gibi ülkelerin oluşturduğu bu bölge, hem coğrafi olarak **Balkanlar** içerisinde yer almakta hem de 1990’lı yıllarda sosyalist planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş yapan yapılarıyla **geçiş ekonomileri** sınıfında değerlendirilmektedir. (Bostancı ve Koç (2022), s.120) Bu ülkelerde yaşanan politik dönüşümler, özelleştirme süreçleri, dışa açılma politikaları ve yapısal uyum programları, ekonomik istikrarsızlıkla birlikte toplumsal eşitsizlikleri de derinleştirmiştir (Akalin, 2002). Yoksulluk, yalnızca bireylerin yaşam kalitesini düşüren bir durum değil, aynı zamanda sosyal dışlanmayı ve bölgesel eşitsizlikleri artıran çok boyutlu bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, söz konusu ülkelerde yoksulluk olgusu üzerine yapılan bilimsel araştırmalar giderek daha fazla önem kazanmakta; bu alandaki akademik ilgiyi ve metodolojik çeşitliliği artırmaktadır (Staehr, 2003).

Güneydoğu Avrupa’da yoksulluk üzerine yürütülen araştırmalar, bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini anlamak ve politika yapıcılar için etkili stratejiler geliştirmek açısından önemli bir bilgi kaynağıdır. Bu çalışmalarda genellikle yoksulluğun nedenleri, sonuçları, ölçüm yöntemleri ve mücadele stratejileri gibi konular ele alınmaktadır. Ancak söz konusu literatürün kapsamı ve yapısal yönleri, diğer bir ifadeyle bu çalışmaların hangi temalarda yoğunlaştığı, hangi aktörler tarafından üretildiği, hangi ülkelerde ne

ölçüde akademik üretim yapıldığı gibi unsurlar çoğu zaman göz ardı edilmiştir. Bu eksikliği gidermede bibliyometrik analiz yöntemleri önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır.

Bu bağlamda sunulan çalışma, “yoksulluk” kavramını Güneydoğu Avrupa bağlamında bibliyometrik bir yaklaşımla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Web of Science veri tabanı kullanılarak, başlığında yoksulluk geçen yayınlar belirlenmiş ve VOSviewer yazılımı aracılığıyla anahtar kelimeler, yazarlar, ülkeler ve atıf ilişkileri temelinde görselleştirme yapılmıştır. Böylece, yalnızca bölgesel üretkenlik değil, aynı zamanda yoksulluk temalı bilimsel söylemin yapısı ve yönelimleri de ortaya konmaktadır. Çalışma bu yönüyle literatürdeki mevcut boşluğu doldurmakta ve yoksulluk araştırmalarının akademik izlerini sistematik olarak haritalandırarak özgün bir katkı sunmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve ve Literatür

Yoksulluk, bireyin temel gereksinimlerini, giyim, barınma ve beslenme gibi yaşamsal ihtiyaçları yeterli düzeyde karşılayamaması durumu olarak tanımlanır. Bu durum, literatürde mutlak yoksulluk kavramı ile ifade edilir (Hagenaars ve de Vos, 1988: 214). Buna karşılık, bireyin içinde yaşadığı toplumun ortalama yaşam standartlarının altında bir hayat sürmesi, göreceli yoksulluk şeklinde tanımlanır. Bu ayrım, yoksulluğun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal bir sorun olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yoksulluk tanımlarında bir başka önemli yaklaşım, gelire ve yaşam koşullarına dayalı sınıflandırmadır. Gelir temelli yoksulluk, bireyin hayatını sürdürebilmek için gerekli asgari gelir seviyesinin altında kalması durumunu ifade ederken; insani yoksulluk, yalnızca gelir eksikliğiyle sınırlı olmayıp, bireyin sosyal, kültürel ve ekonomik gereksinimlerini karşılayamamasını da kapsar (Sarısoy ve Koç, 2010). Bu yönüyle yoksulluk, bireyin toplumsal katılım olanaklarının kısıtlanmasıyla da yakından ilişkilidir. Öte yandan, yoksulluk kırsal ve kentsel alanlarda farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu iki bağlamda yaşam koşulları, temel ihtiyaçlara erişim düzeyi ve sosyal destek ağları büyük ölçüde farklılık gösterir. Masika, de Haan ve Baden (1997: 2-3) tarafından ortaya konduğu üzere, kırsalda yaşayan bireylerin ihtiyaçları çoğu zaman altyapı yetersizlikleri ve sınırlı hizmet ağı nedeniyle daha belirgindir. Dolayısıyla, yoksullukla mücadele politikalarının bu mekânsal farklılıkları göznetmesi, uygulamaların etkililiği açısından kritik önem taşımaktadır.

Literatürde nesnel ve öznel yoksulluk, güçsüzlük, toplumsal dışlanma, bağımlılık, korunmasızlık ve izolasyon gibi farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. **Söz konusu çok boyutlu çerçeve**, yoksulluğun yalnızca ekonomik bir daralma değil, aynı zamanda bireyin toplumsal bağlardan kopması ve kamusal hayatta söz sahibi olamaması şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir. Yoksulluğu ölçmek için kullanılan göstergeler arasında, giyim, barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların karşılanma düzeyi öne çıkarken; eğitim, sağlık hizmetlerine erişim, güvenlik, kültürel katılım ve sosyoekonomik çevre

gibi daha kapsamlı değişkenler de analizlerde dikkate alınmaktadır. Bu göstergeler, yalnızca bireysel değil, toplumsal refahın düzeyini ölçme açısından da belirleyicidir. **Dolayısıyla**, ekonomik sistemin eşitlikçi işleyip işlemediğini anlamak için yoksulluk göstergeleri kritik veri alanları sunmaktadır. **İstikrarlı ve güvenli bir yaşam ortamı oluşturulamadığında**, ekonomik kaynaklar daha çok güçlü kesimlerin elinde toplanmakta; emeğiyle geçinmeye çalışan, sosyal güvenlikten yoksun bireyler ise sistematik bir dışlanma ile karşı karşıya kalmaktadır. **Ortaya çıkan bu tablo**, yalnızca gelir eşitsizliğini artırmakla kalmamakta; aynı zamanda yoksulluğun kuşaklar arası aktarımını da hızlandırmaktadır (Sarısoy ve Koç, 2010, Ertürk ve Koç 2025).

Son yıllarda yoksullukla ilişkili başka bir unsur olarak Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) gündeme gelmiştir. DYSY'nin ev sahibi ülkede istihdam yaratması, vergi gelirlerini artırması ve kamu hizmetlerini geliştirmesi beklenmektedir. Ancak bu olumlu etkinin gerçekleşip gerçekleşmediği; yatırımların sektörel yapısı, teknoloji yoğunluğu ve ülkenin iç ekonomik koşulları gibi faktörlere bağlıdır (Sarısoy ve Koç, 2012). Nitekim bazı ülkelerde DYSY'nin yüksek gelir gruplarına daha fazla fayda sağladığı ve gelir eşitsizliğini artırdığı görülmektedir. Buna karşın, doğru politikalarla desteklenen yabancı sermaye girişleri, düşük gelirli grupların yaşam koşullarını iyileştirme potansiyeline sahiptir.

Yoksulluk, Balkan coğrafyasında yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda tarihsel ve siyasal kırılmalarla şekillenmiş çok boyutlu bir sorundur. Balkan coğrafyası açısından yoksulluk kavramı değerlendirildiğinde ise ekonomik etkenlerin yanında tarihsel ve siyasal kırılmalarla şekillenmiş çok boyutlu bir sorun olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı, bölgede siyasi istikrarsızlık ve ekonomik dağınıklık yaratmış; ulus-devletlerin kurulma sürecinde sınır çatışmaları ve etnik gerginlikler bölgesel kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Bu durum, Balkanlar'da yoksulluğun tarihsel kökenlerinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik gelişmelerle de ilişkili olduğunu göstermektedir.

Balkan Savaşları (1912-1913) ve ardından gelen I. Dünya Savaşı, bölgedeki üretim yapılarını tahrip etmiş; kırsal ve kentsel alanlarda ekonomik dengesizlikleri artırmıştır (Banac, 1993). II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, sosyalist rejimlerin kurulmasıyla birlikte merkezi planlamaya dayalı ekonomik yapılar oluşturulmuş; bu durum kısa vadede hızlı sanayileşme ve kentsel büyümeyi beraberinde getirmiştir. Ancak 1980'lerde yaşanan durgunluk ve borç krizleri, bu sistemin sürdürülebilirliğini zayıflatmış; 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın dağılması ve iç savaşlar, bölge ekonomisini büyük ölçüde tahrip etmiştir (Glenny, 1996). Bu süreçte altyapıların yıkılması, sanayinin çöküşü ve zorunlu nüfus hareketlilikleri yoksulluğu derinleştirmiştir. Geçiş ekonomileri bağlamında uygulanan yapısal uyum programları, kısa vadede işsizlik oranlarını artırmış ve sosyal güvenlik sistemlerini zayıflatmıştır (Milanović, 1998). Özellikle kamu sektöründeki hızlı özelleştirme süreçleri, birçok bireyin iş güvencesinden yoksun kalmasına yol açmıştır.

Arnavutluk, Kosova ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde, geçiş sürecinin ekonomik ve toplumsal etkileri daha belirgin biçimde hissedilmiştir. Yüksek işsizlik oranları ve düşük gelir seviyeleri, bu ülkelerde yoksulluğun yapısal bir sorun hâline geldiğini göstermektedir (Gündoğan,2007, s. 24–25). United Nations Development Programme-UNDP (2006) raporlarına göre, bu bölgelerde işsizlik oranı %30'un üzerine çıkabilmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve istihdam olanaklarının sınırlılığı, yoksulluğun toplumsal dokuyu aşındırmasına neden olmaktadır.

Kırsal alanlarda eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlı olması, özellikle çocuklar açısından çok boyutlu yoksulluk riskini artırmaktadır. United Nations International Children's Emergency Fund - UNICEF (2005) verileri, kırsalda yaşayan çocukların kentli akranlarına göre daha yüksek düzeyde risk altında olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, yaşlı nüfusun artması ve genç nüfusun işsizlik nedeniyle göç etmesi, demografik yapıyı ve toplumsal dayanışmayı olumsuz etkilemektedir.

Yoksulluk üzerine yapılan çalışmaların çeşitliliği ve zaman içinde geçirdiği evrim, konunun bibliyometrik bir yaklaşımla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bibliyometrik analiz, yoksullukla ilgili akademik literatürün sistematik biçimde incelenmesini sağlar. Bu yöntemle yayın sayıları, yazarlar, dergiler, anahtar kelimeler ve atıf ağları gibi veriler ışığında, yoksulluğa ilişkin araştırma eğilimleri, akademik odak noktaları ve literatürdeki boşluklar tespit edilebilir. Ancak alan yazın dikkatlice tarandığında Güneydoğu Avrupa ya da Balkanlar özelinde yoksullukla ilgili çalışmalara yönelik bir bibliyometrik analize rastlanmamıştır.

Örneğin Jokić, Mervar ve Mateljan (2019), *The development of political science in Central and Eastern Europe: bibliometric perspective, 1996–2013* (Orta ve Doğu Avrupa'da Siyaset Biliminin Gelişimi: 1996–2013 Yılları Arası Bibliyometrik Bir Bakış) başlıklı çalışmalarında 15 ülkeden 1117 siyaset bilimi makalesini inceleyerek uluslararasılaşma ve atıf oranlarını analiz etmişlerdir. Bibliyometri alanında bir başka çalışma da Bilgisayar bilimlerinde Fiala ve Willett (2015)'in, *Computer science in Eastern Europe 1989–2014: a bibliometric study* (1989–2014 Yılları Arasında Doğu Avrupa'da Bilgisayar Bilimi: Bibliyometrik Bir Çalışma) adlı makalelerinde 15 Doğu Avrupa ülkesinden 82.121 yayını inceleyerek üretkenlik ve etki düzeylerini bibliyometrik yöntemlerle değerlendirmişlerdir.

Bir başka çalışma ise sağlık araştırmaları bağlamında Santoro ve arkadaşları (2016), *Mapping health research capacity in 17 countries of the former Soviet Union and south-eastern Europe: an exploratory study* (Eski Sovyetler Birliği ve Güneydoğu Avrupa'daki 17 Ülkede Sağlık Araştırmaları Kapasitesinin Haritalandırılması: Araştırmaya Dayalı Bir İnceleme) adlı çalışmalarıyla bölgedeki araştırma kapasitesinin dengesiz dağılımına dikkat çekmişlerdir. Teknik bilimler bağlamında Vaxevanidis, Vencl ve Psyllaki (2015), *Research on tribology in Southeastern Europe: A bibliometric study* (Güneydoğu

Avrupa’da Triboloji Üzerine Araştırmalar: Bibliyometrik Bir İnceleme) başlıklı makalelerinde bölgedeki triboloji alanındaki bilimsel çıktıları değerlendirmiştir.

Disiplinlerarası bir yaklaşımla Jano (2023), *Mapping Balkan–Southeast European studies (Balkan ve Güneydoğu Avrupa Çalışmalarının İncelenmesi ve Haritalandırılması)* başlıklı çalışmasında 8000 civarında yayını analiz ederek Balkan araştırmalarının tematik ve tarihsel yönlerini ortaya koymuştur. Son olarak Lis, Bello ve Górka (2021), *Albania as an object and a context of research in economic sciences: bibliometric analysis (İktisat Biliminde Arnavutluk: Araştırma Nesnesi ve Bağlam Olarak Bibliyometrik Bir İnceleme)* başlıklı çalışmalarında Arnavutluk’un ekonomi alanındaki bilimsel temsiline odaklanarak yedi tematik küme belirlemiştir.

Görüldüğü üzere bu çalışmaların ortak yönü, bölgesel düzeyde genel eğilimleri bibliyometrik analizleri yansıtmakla birlikte, tematik olarak yoksulluk gibi odak kavramları detaylı biçimde incelememeleridir. Dolayısıyla bu makalenin diğer bibliyometrik çalışmalardan farkı yoksulluk temelli çalışmaların sistematik literatür taramasına yönelik bibliyometrik bir analiz ve haritalama araştırması olmasıdır.

Balkanlar bağlamında, bibliyometrik analiz yöntemiyle; bölgesel yoksulluk konusunun hangi disiplinlerde yoğunlaştığı, hangi dönemlerde artış gösterdiği ve hangi temalar etrafında şekillendiği ortaya konabilir. Bu sayede yoksulluğun yalnızca kavramsal veya tarihsel boyutu değil, aynı zamanda akademik üretim dinamikleri de analiz edilebilir. Özellikle bölgedeki çatışma dönemleri, ekonomik krizler ya da uluslararası müdahalelerle birlikte akademik ilginin artıp azaldığı görülebilir.

Güneydoğu Avrupa ülkeleri üzerine yapılan bibliyometrik analizlerde bölgedeki yoksulluk üzerine yapılan araştırmaların büyük bir kısmının, uluslararası kuruluşların (Dünya Bankası, Avrupa Birliği) desteğiyle gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir (World Bank, 2000). Ayrıca, Balkan ülkelerinin araştırma ağlarında genellikle Batı Avrupa ülkeleriyle iş birliği içinde olduğu ve bu iş birliğinin bilimsel yayınlarda yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Živković et al., 2019).

Bibliyometrik veriler ayrıca, politika yapımcılar ve akademisyenler için önemli yönlendirici bilgiler sunar. Yoksullukla mücadelede hangi stratejilerin öne çıktığı, hangi ülke ve kurumların bu alanda etkin olduğu ya da hangi temaların yeterince çalışmadığı gibi veriler, daha etkili ve kapsayıcı politika önerileri geliştirilmesine katkı sunabilir. Bu bağlamda araştırmada kullanılan bibliyometri teknikleri yalnızca bir analiz aracı değil; aynı zamanda kuramsal bir çerçeve sunan metodolojik bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmakta ve literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışma, Güneydoğu Avrupa’daki yoksulluk konusundaki akademik literatürü, bibliyometrik analiz ve haritalama yöntemleri kullanarak incelemeyi amaçlamaktadır.

Bibliyometrik çalışmalar, belirli bir alandaki bilimsel üretimi nicel ölçütler kullanarak analiz eden ve **söz konusu alanın** gelişim eğilimlerini, araştırma boşluklarını, en çok katkı sağlayan yazarları ve etkili yayınları ortaya çıkaran önemli araştırmalardır. **Bu tür analizler**, literatür taramasını daha sistematik ve kapsamlı hale getirerek, bilimsel bilginin dinamiklerini daha iyi anlamamıza olanak tanır. Özellikle sosyal bilimler alanında, son yıllarda **bibliyometrik yöntemlere yönelik ilginin artması**, ilgili disiplinlerdeki araştırma üretkenliği, iş birliği ağları ve alana yön veren konuların incelenmesi açısından önemli bir bilgi birikimi oluşturmuştur (Sönmez, 2020).

Bibliyometrik analiz; yayınlar, atıflar, yazarlar, anahtar kelimeler ve kurumlar gibi bileşenleri nicel olarak inceleyerek belirli bir bilimsel alanın gelişimini, etkileşim ağlarını ve eğilimlerini ortaya koyar (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey & Lim, 2021; Bülbül ve Koç, 2024). Bilimsel yayınların sayısındaki hızlı artış, bilgiye erişim ve değerlendirme süreçlerini karmaşık hale getirmiştir (Acar & Bektaş, 2023) Bu nedenle, özellikle büyük veri kümelerinin sistematik biçimde analiz edilmesinde bilgisayar tabanlı programların ve görselleştirme araçlarının kullanımı kaçınılmaz hale gelmiştir (Çolak & Koç, 2023).

Bibliyometrik yöntemler, esas olarak “performans analizi” ve “bilim haritalama” olmak üzere iki temel amaca hizmet eder. Performans analizi, araştırmacıların ve kurumların bilimsel üretkenliklerini, yayın sayıları ve atıf etkisi gibi ölçütlerle değerlendirerek araştırma etkinliklerini ortaya koymayı hedefler. Öte yandan, bilim haritalama, bir bilimsel alanın yapısını, etkileşimlerini ve gelişim süreçlerini ayrıntılı olarak analiz ederek, o alanın nasıl evrildiğini ve disiplinler arası bağlantılarını görselleştirmeyi amaçlar. Zupic ve Cater’in (2015, s. 429) belirttiği gibi, bilim haritalama, bilimsel alanların yapısal ve dinamik özelliklerini haritalamak için nicel analiz yöntemlerine dayanan, giderek daha fazla ilgi gören güçlü bir bibliyometrik araçtır.

Bu bağlamda, Balkanlarda yoksulluk üzerine yapılan araştırmaların bibliyometrik profilini çıkarmak, bu alandaki en üretken yazarları, kurumları ve ülkeleri belirlemek ve konunun gelişimini zaman içinde haritalanması amaçlanmıştır. Bu araştırma için gerekli veriler, Web of Science (WoS) akademik veri tabanından toplanmıştır.

“Balkanlar”, “yoksulluk”, “Güneydoğu Avrupa’da yoksulluk” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan taramalar sonucunda elde edilen makaleler, konferans bildirileri ve diğer akademik yayınlar çalışmanın veri setini oluşturmuştur. Veri seti, yayın yılı, yazar adı, kurum adı, ülke, atıf sayısı ve anahtar kelimeler gibi bibliyometrik bilgileri içermektedir. Toplanan veriler, bibliyometrik analiz ve haritalama yazılımı olan VOSviewer kullanılarak analiz edilmiştir. VOSviewer, ağ verilerine dayalı haritalar oluşturmak, görselleştirmek ve keşfetmek için geliştirilmiş açık kaynaklı bir yazılımdır.

VOSviewer kullanılarak yapılan analizler sonucunda, Balkanlarda yoksulluk konusundaki araştırmaların haritaları oluşturulmuştur. Grafik tabanlı ve mesafe tabanlı haritalar, alanın temel dinamiklerini ve araştırmalar arasındaki ilişkileri görselleştirmiştir. Grafik tabanlı haritalar, öğeler arasındaki ilişkileri ortaya koyarken, mesafe tabanlı

haritalar öğelerin yakınlığına dayanarak ilişki güçlerini göstermiştir. Bu çalışma neticesinde, Balkanlarda yoksulluk konusundaki araştırmaların bibliyometrik profilini çıkararak, alandaki temel dinamikleri ve ilişkiler ortaya konulacaktır. Elde edilen sonuçlar sayesinde bu alanda yapılacak gelecekteki araştırmalar için önemli bir kılavuz niteliğindedir ve araştırmacılara alandaki güçlü ve zayıf yönleri hakkında bilgi verecektir.

3.1. Araştırma tasarımı

Balkanlar'da yoksulluk üzerine yapılan akademik araştırmaların genel görünümünü ve bu alandaki literatürün gelişimini analiz etmek amacıyla bibliyometrik bir analiz yapılması planlanmaktadır. Bu çalışma, literatür taraması ve analiz sürecinde VOSviewer 1.6.19 açık kaynak yazılımını kullanarak, yoksulluk konusundaki araştırmaların bilimsel haritasını çıkarmayı hedeflemektedir.

Araştırmada kullanılacak bibliyografik veriler, geniş kapsamlı ve güvenilir indeksleme sağlayan Web of Science (WoS) veritabanından elde edilecektir. WoS, akademik literatürde çok sayıda içerik sunduğu için tercih edilmiştir. Başlık, özet ve anahtar kelimelerde “yoksulluk,” “Balkanlar” “Güneydoğu Avrupa’da Yoksulluk” kavramları kullanılmaktadır. Daha sonra Araştırmacının kapsamını belirlemek için 1975-2024 tarih aralığı seçilmiştir. Toplanan veriler, analiz için uygun hale getirilmek üzere rafine edilmiştir.

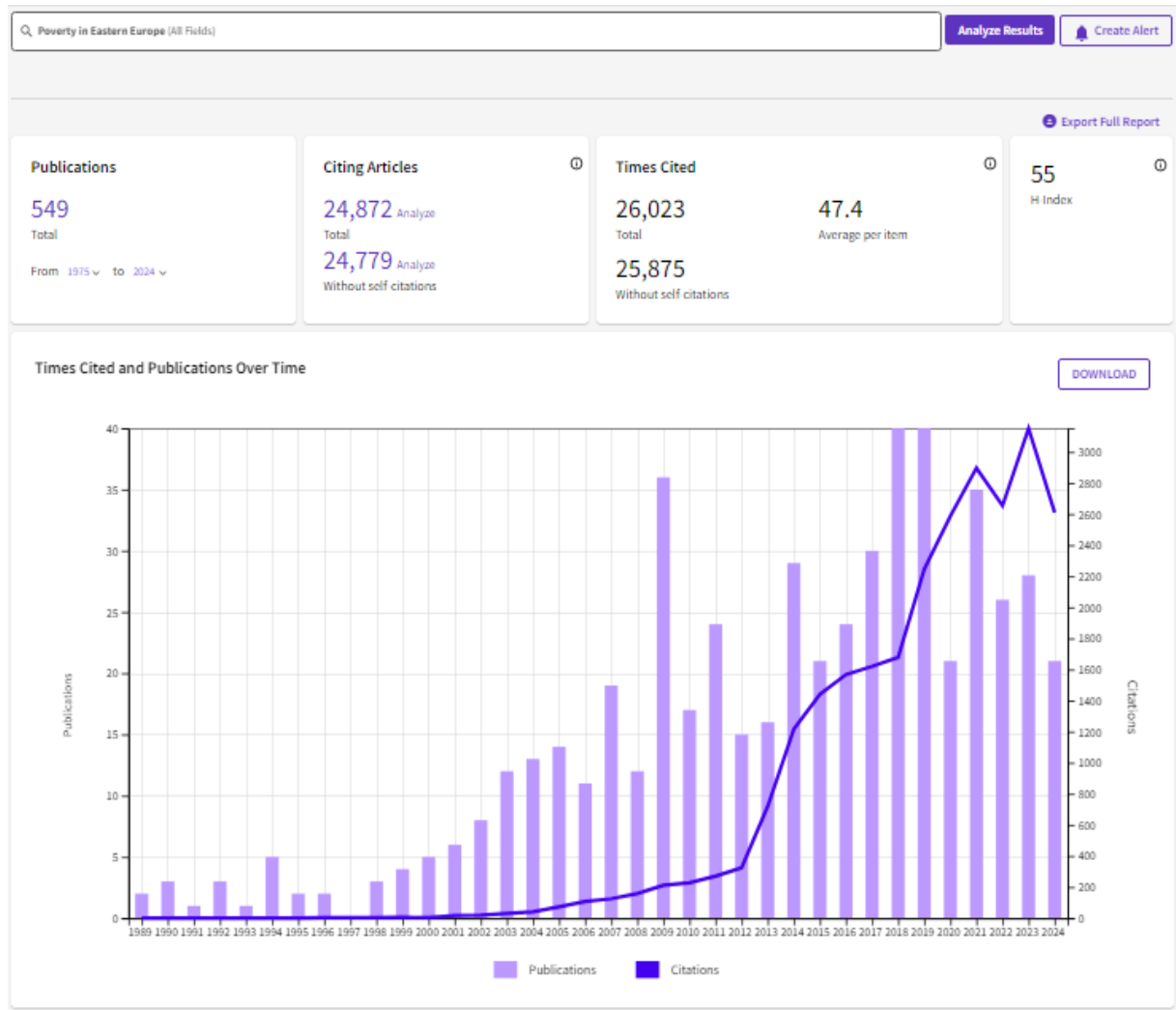
VOSviewer, bilimsel yayınlar arasındaki ilişkileri analiz etmek ve görselleştirmek amacıyla geliştirilmiş bir yazılımdır. Leiden Üniversitesi’ne bağlı Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Merkezi’nde çalışan Nees Jan van Eck ile Ludo Waltman tarafından tasarlanmıştır. Bu iki araştırmacı, bilimsel bilginin yapısını daha iyi kavrayabilmek adına özellikle bibliyometrik veri analizine odaklanmışlardır. VOSviewer yazılımının yanı sıra, akademik yayınların atıf ilişkilerini inceleme ve haritalama olanağı sunan CitNetExplorer adlı bir başka aracı da geliştirmişlerdir (VOSviewer, 2024). Başlangıçta yalnızca akademik literatürü incelemek için üretilmiş olan VOSviewer, zamanla sosyal ağlar gibi farklı veri türleriyle de kullanılabilecek esnek bir analiz aracına dönüşmüştür (Dereli, 2024). VOSviewer kullanılarak yapılan görselleştirmeler, yoksulluk konusundaki araştırmaların daha iyi anlaşılmasına ve gelecekteki çalışmalar için yol gösterici olmasına katkı sağlayacaktır.

3.2. Veri seti

“Poverty in Eastern Europe” başlığı altında yapılan bilimsel çalışmaların ve **söz konusu yayınların** aldığı atıfların zaman içindeki dağılımını gösteren WoS analiz sonuçları yer almaktadır. İncelenen tarih aralığı, 1975’ten 2024’e kadar yayımlanmış toplam 549 makaleyi kapsamaktadır. Yapılan taramada **atıf konuları** Tablo 1’de gösterilmektedir. VOSviewer sonuçlarına göre, özellikle 2000’li yılların başlarından itibaren yayın sayısında kademeli bir artış gözlenmiştir. **Yayın üretimindeki bu yükseliş**, 2010 sonrası dönemde hız kazanarak 2015 ve sonrasında en yüksek seviyeye

ulaşmıştır. **Eğilimin arkasındaki temel nedenler** arasında, 2000’li yıllardan itibaren Avrupa Birliği genişleme süreciyle birlikte Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler, küresel finansal krizlerin bölgedeki etkileri ve sosyal dışlanma ile eşitsizlik gibi temaların uluslararası akademik gündemde daha görünür hâle gelmesi yer almaktadır. Analizde kullanılan veri seti, “.txt” uzantılı dosya biçiminde VOSviewer programına aktarılmıştır. Şekil 1’de görüldüğü üzere, 549 yayına toplam 24.872 atıf yapılmış; **yazarların kendi yayınları hariç tutularak hesaplanan atıf sayısı** ise 24.779’dur. **İlgili çalışmalara yapılan toplam** 26.023 atfın yayın başına düşen ortalaması 47,4’tür. H-indeksi, bir yazarın yayınlarının kaç tanesinin belirli bir atıf sayısının üzerinde olduğunu gösteren bir ölçüttür (Al, 2008). **Gerçekleştirilen analiz sonucunda** belirlenen 549 çalışmanın H-indeksi 55 olarak hesaplanmıştır. H-indeksinin 55 olması, en az 55 makalenin 55’in üzerinde atıf aldığını ifade etmektedir.

Şekil 1. WoS Analiz Sonuçları Ekran Görüntüsü

Grafikte, “Poverty in Eastern Europe” üzerine yapılan bilimsel yayınların ve bu yayınların aldığı atıfların zaman içinde dağılımı gösteriliyor. Özellikle 2010’dan sonra

yayın sayısındaki artış dikkat çekici hale gelmiş, 2015 ve sonrası ise zirveye ulaşan yıllar olmuştur.

1. **Atıf Sayısı (Citations):** Yayınların aldığı toplam atıf sayısı 26,023 ve her makale ortalama 47.4 atıf almıştır. 2000’li yılların ortalarından itibaren atıf sayısında da belirgin bir artış gözlemleniyor. Özellikle 2015’ten sonra atıf sayısının hızlı bir şekilde yükseldiği, 2018-2023 yıllarında en yüksek seviyelere ulaştığı görülmektedir.
2. **Trend:** 1980’lerin sonunda ve 1990’larda yayın ve atıf sayıları oldukça düşükken, 2000’lerde belirgin bir yükselme eğilimindedir. Bu eğilim 2010’larda daha da hız kazanmıştır. Son yıllarda yayın sayısı nispeten sabit kalmakla birlikte, atıf sayılarındaki belirgin artış alanın giderek daha fazla ilgi gördüğünü ortaya koymaktadır.

2018 ve 2019 yıllarında en yüksek akademik üretim yaşanırken, 2020 yılında pandemi etkisiyle bir düşüş eğilimindedir. Sonrasında, 2021’den itibaren yayın sayılarında yeniden artış gözlemlenmektedir.

Şekilde, akademik yayınların yıllara göre nasıl dalgalandığını ve özellikle belirli yıllardaki değişimlerin muhtemel nedenlerini anlamak için önemli ipuçları sağlamaktadır.

Ayrıca bu veriler, “Poverty in Eastern Europe” konusunun zaman içinde giderek önem kazandığını ve son yıllarda bu alandaki araştırmalara ilginin büyük olduğunu ortaya koymaktadır. Ekonomik ve sosyal değişiklikler, pandemi etkisi, siyasi krizler vb. faktörler, son yıllarda bu alana duyulan ilginin arttığını göstermektedir.

Şekil 1, “Poverty in Eastern Europe” konusuna yönelik bilimsel yayınların ve bu yayınların aldığı atıfların zaman içindeki artışını ortaya koymaktadır. Ancak bu niceliksel artışın hangi tematik alanlarda yoğunlaştığını analiz edebilmek için atıf konularına başvurmakta faydalı olacaktır. Böylece, yalnızca yayın hacmindeki büyüme değil, aynı zamanda bu büyümenin içeriksel yönelimi de daha açık hale gelmektedir.

Şekil 2. Atıf konuları (Citation Topics Mezo)

Şekil 2’ de, çeşitli akademik konularda yapılan atıf sayılarının büyüklüğünü ve önem derecesini görselleştiren bir grafik sunmaktadır. Her kutucuk, farklı bir konuyu ve o konunun atıf sayısını temsil eder. Kutuların boyutu, her konunun atıf sayısına ve göreceli önemine göre değişir. Hangi akademik konuların literatürde daha fazla veya daha az etkili olduğunu vurgulamaktır.

Citation Topics Meso	Record Count	% of 551
6.178 Gender & Sexuality Studies	62	11.252%
6.10 Economics	57	10.345%
6.86 Human Geography	56	10.163%
6.27 Political Science	38	6.897%
6.115 Sustainability Science	32	5.808%
1.156 Healthcare Policy	29	5.263%
6.263 Agricultural Policy	21	3.811%
6.3 Management	19	3.448%
10.279 Soviet, Russian & East European History	16	2.904%
1.44 Nutrition & Dietetics	13	2.359%

Verilen tabloda ise “Poverty in Eastern Europe” konulu literatürde en fazla atıf alan tematik alanlar ve bu alanların toplam yayınlar içindeki yüzdelik payları sunulmaktadır. Elde edilen veriler, “Poverty in Eastern Europe” konusunun yalnızca ekonomik bir mesele olarak değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet, mekânsal eşitsizlik, sağlık politikaları ve sürdürülebilir kalkınma gibi çok boyutlu çerçeveler içinde ele alındığını göstermektedir. En yüksek orana sahip olan *Gender & Sexuality Studies* başlığının öne

çıkması, yoksulluğun kadınlar ve diğer kırılgan gruplar üzerindeki etkisinin giderek daha fazla incelendiğini ortaya koymaktadır. Bunu izleyen *Economics* ve *Human Geography* alanları, konunun hem yapısal ekonomik koşullar hem de coğrafi dağılım açısından analiz edildiğine işaret etmektedir.

“Poverty in Eastern Europe” konusundaki yayınların hangi temalara odaklandığını gösterirken, Şekil 3 te bu yayınların hangi akademik alanlarda sınıflandırıldığını ortaya koymakta yararlı olacaktır. Böylece yoksullukla ilgili yapılan araştırmaların sadece hangi konulara odaklandığını değil, aynı zamanda hangi bilimsel alanlarda üretildiğini de görmemizi sağlayacaktır.

Şekil 3. Web of Science Categories

Web of Science Categories	Record Count	% of 551
Economics	143	25.953%
Sociology	59	10.708%
Public Environmental Occupational Health	45	8.167%
Development Studies	42	7.623%
Environmental Studies	37	6.715%
Public Administration	33	5.989%
Area Studies	32	5.808%
Political Science	30	5.445%
Social Issues	28	5.082%
Geography	26	4.719%

Şekil 3’de “Poverty in Eastern Europe” konusundaki yayınların farklı bilimsel kategorilere göre dağılımını göstermektedir. Toplam 551 kayıt arasında: Economics: 143 kayıt ve %25.95 oranla, bu alandaki çalışmaların en geniş kapsamda temsil edildiği görülüyor. Bu, ekonomik araştırmaların önemli bir odak alanı olduğunu gösteriyor. Sosyoloji (%10,70): Yayınların önemli bir kısmı da sosyoloji alanında yer almış, bu da yoksulluğun toplumsal boyutlarının akademik olarak ele alındığını göstermektedir.

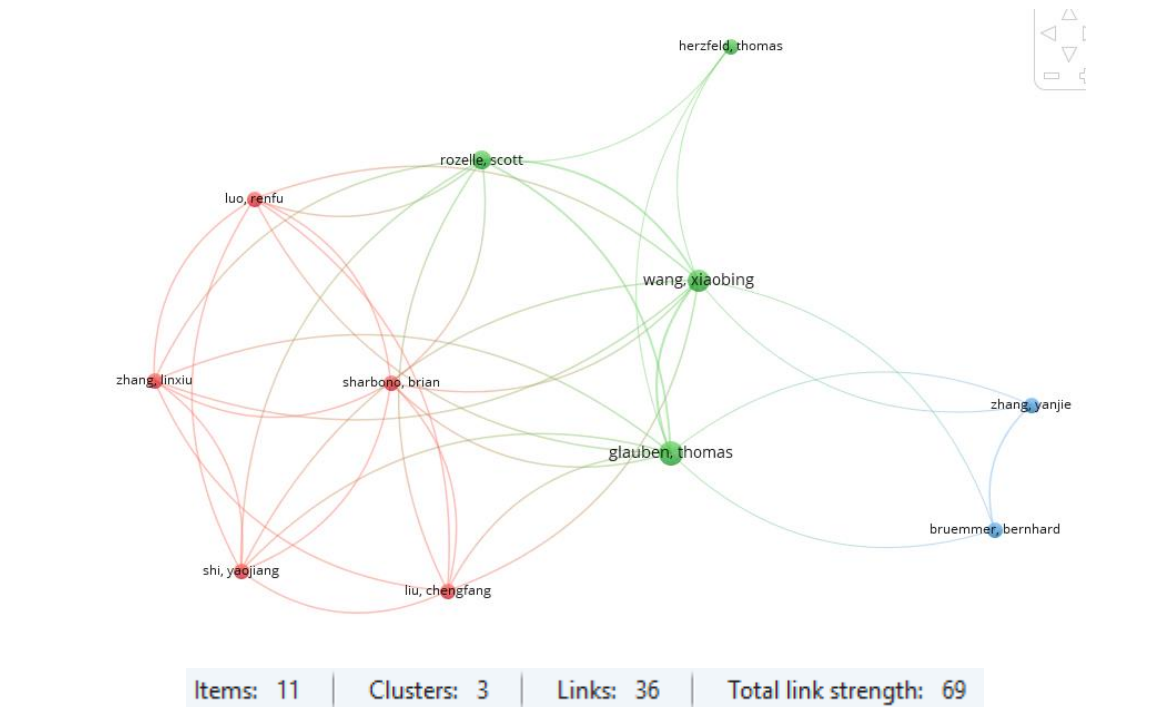
Kamu Çevre Sağlığı (%8,16): Çalışmaların %8’inden fazlası çevre sağlığıyla ilişkilidir ve yoksulluğun çevresel ve sağlıkla ilgili etkilerine dikkat çekildiğini ifade etmektedir. Kalkınma Çalışmaları (%7,62): Kalkınma perspektifinden de dikkate değer bir katkı yapılmış, bu da konunun bölgesel ve uluslararası kalkınma politikalarıyla bağdaştırıldığını göstermektedir. Çevresel Çalışmalar (%6,71): Çevresel etkiler ve yoksulluk arasındaki ilişki bu kategoride araştırılmıştır. Kamu Yönetimi (%5,98):

Yoksullukla mücadele politikalarının kamu yönetimi çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Alan Çalışmaları (%5,80): Bölgesel farklılıkların analiz edilmesi, araştırmanın alan çalışmaları kategorisinde de yoğunlaştığını gösterir. Siyaset Bilimi (%5,44): Yoksulluk ve siyasetin etkileşimi üzerine çalışmalar bu kategoride yer almaktadır. Sosyal Sorunlar (%5,08): Sosyal problemlerle ilişkili yayınlar bu kategoride sınıflandırılmıştır. Coğrafya (%4,71): Coğrafi dağılım ve mekansal analizler de bu konuya katkı sunmaktadır.

Bu dağılım, yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olduğunu ve çeşitli disiplinlerin bu konuda farklı bakış açıları sunduğunu göstermektedir. Ekonomi, sosyoloji ve çevre bilimleri gibi alanların öne çıkması, bu konunun ekonomik, sosyal ve çevresel yönlerinin akademik literatürde daha fazla vurgulandığını ortaya koymaktadır. Ekonomi, bu çalışmada en geniş kapsamlı alan olarak öne çıkarken, coğrafya en az yer kaplayan alan olarak temsil edilmektedir.

Yukarıda sunulan bilimsel kategori dağılımı, “Doğu Avrupa’da Yoksulluk” konusunun yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, çevresel, politik ve yönetsel yönleriyle de kapsamlı biçimde ele alındığını göstermektedir. Bu çok boyutlu yaklaşım, farklı disiplinlerden araştırmacıların bir araya gelerek ortak çalışmalar yürütmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, yazarlar arası işbirliği ağlarının incelenmesi, alandaki akademik üretimin yapısını ve araştırmacılar arasındaki etkileşimi anlamamıza olanak tanımaktadır. Aşağıda yer alan Şekil 4, bu işbirliği ilişkilerini VOSviewer yazılımı aracılığıyla görselleştirmekte ve alandaki başlıca yazar kümelenmelerini ortaya koymaktadır.

Şekil 4. VOSviewer: CO – Authorship- Authors

Görselde, VOSviewer yazılımı ile oluşturulmuş bir yazarlar arası ortak çalışma (co-authorship) ağı göstermektedir. Çalışmaların birbiriyle nasıl ilişkilendiğini ve yazarlar arasında hangi iş birliklerinin daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Görselde farklı renkler, yazarların ortak çalışma gruplarını veya kümelenmiş işbirliklerini temsil etmektedir. Her renk, yazarların daha sık birlikte çalıştığı bir grubu ifade etmektedir.

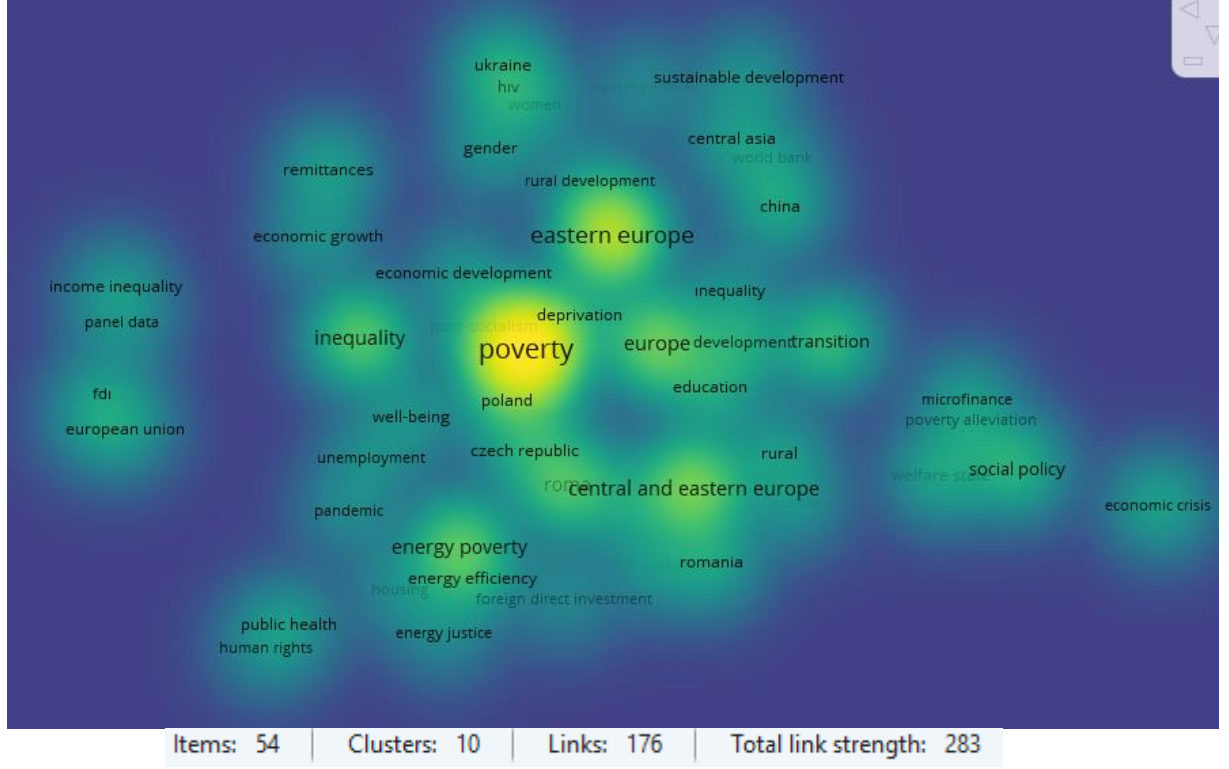
Yeşil Grup da yer alan Wang Xiaobing, Glauber Thomas, Rozelle Scott gibi yazarların bulunduğu grup. Bu yazarlar arasında güçlü bir işbirliği ilişkisi gözlemlenmektedir.

Kırmızı Grupta ise Luo Renfu, Zhang Linxiu, Shi Yaojiang ve diğerleri bu grupta yer alıyor. Aralarındaki bağlantılar yoğun, bu da sık işbirliği yaptıklarını göstermektedir.

Mavi Grubunda yer alan Zhang Xianjie ve Bruemmer Bernhard'ın oluşturduğu daha küçük bir kümedir. Bu grupta işbirliği yoğunluğu diğer gruplara kıyasla daha düşük olabilir.

Grafik, belirli araştırma alanlarındaki yazarların birbirleriyle nasıl işbirliği yaptığını görselleştiriyor. Öne çıkan merkez yazarlar, hem işbirliği ağının odak noktaları hem de alanın önemli katkı sağlayıcıları olarak değerlendirilebilir. Wang Xiaobing, Glauber Thomas ve Luo Renfu gibi isimler, çok sayıda farklı yazarla işbirliği yapmış gibi görünmekte çünkü bu isimlerin daha fazla bağlantıya sahip olduğu gözlemleniyor.

Şekil 4, "Poverty in Eastern Europe" konulu akademik yayınlarda yazarlar arasındaki işbirliği ağlarını ortaya koyarken, bu işbirliklerinin hangi temalar etrafında şekillendiğini görmek için Şekil 5'e bakmak gerekmektedir. Şekil 5, yazarların kullandığı anahtar kelimeler üzerinden konular arasındaki ilişkileri analiz ederek, literatürde öne çıkan kavram kümelerini ve araştırma eğilimlerini görselleştirmektedir. Böylece, yazarlar arası işbirliğinin sadece yapısal değil, aynı zamanda içeriksel düzeyde de nasıl şekillendiği daha net bir biçimde anlaşılmaktadır.

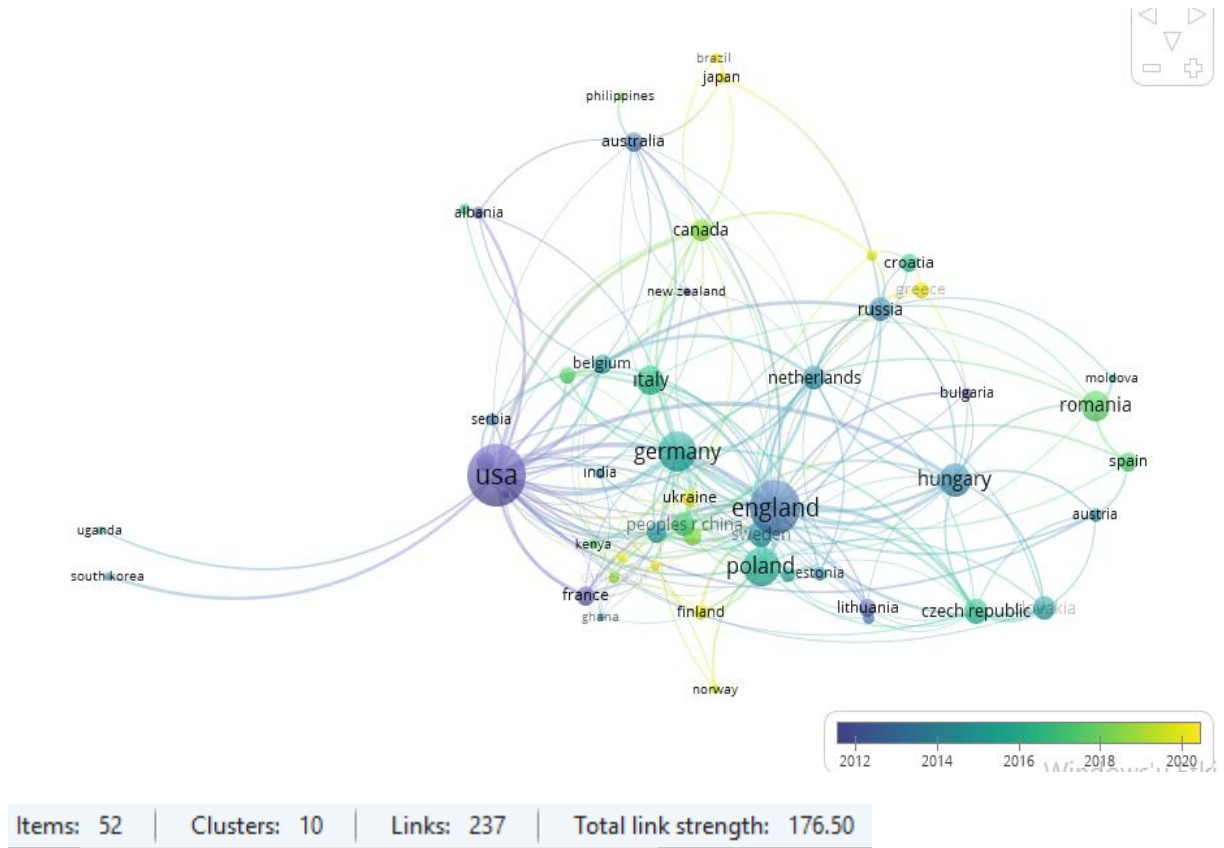
Görsel, yazarların çalışmalarda kullandığı anahtar kelimelerin ortak kullanım sıklığını (co-occurrence) göstermektedir. VOSviewer kullanılarak oluşturulan bu görsel, araştırma konularının nasıl ilişkili olduğunu ve hangi anahtar kelimelerin birlikte kullanıldığını görselleştirmektedir.

“Poverty” (yoksulluk) anahtar kelimesi, grafiğin merkezinde yer alıyor ve en fazla bağlantıya sahiptir. Bu, yoksulluğun çalışmalarda kilit bir kavram olduğunu ve diğer birçok konu başlığıyla güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu gösteriyor.

- “Poverty” ile “inequality” ve “energy poverty” arasında güçlü bağlantılar var, bu da bu konuların genellikle birlikte ele alındığını gösteriyor.
- “Social policy” ve “welfare” gibi terimler de yoğun bir şekilde birbirine bağlı, bu alanların benzer çalışmalar kapsamında ele alındığını gösterir.
- “Eastern Europe” ve “Central and Eastern Europe” anahtar kelimeleri, bölgesel olarak odaklanmış çalışmaları temsil etmektedir.

Bununla birlikte, bu içeriksel dağılımların ve araştırmaların hangi ülkelerin aracılığıyla üretildiği ve nasıl bir işbirliğine dayandığı da önemlidir.

Şekil 6. Co –Authorship- countries

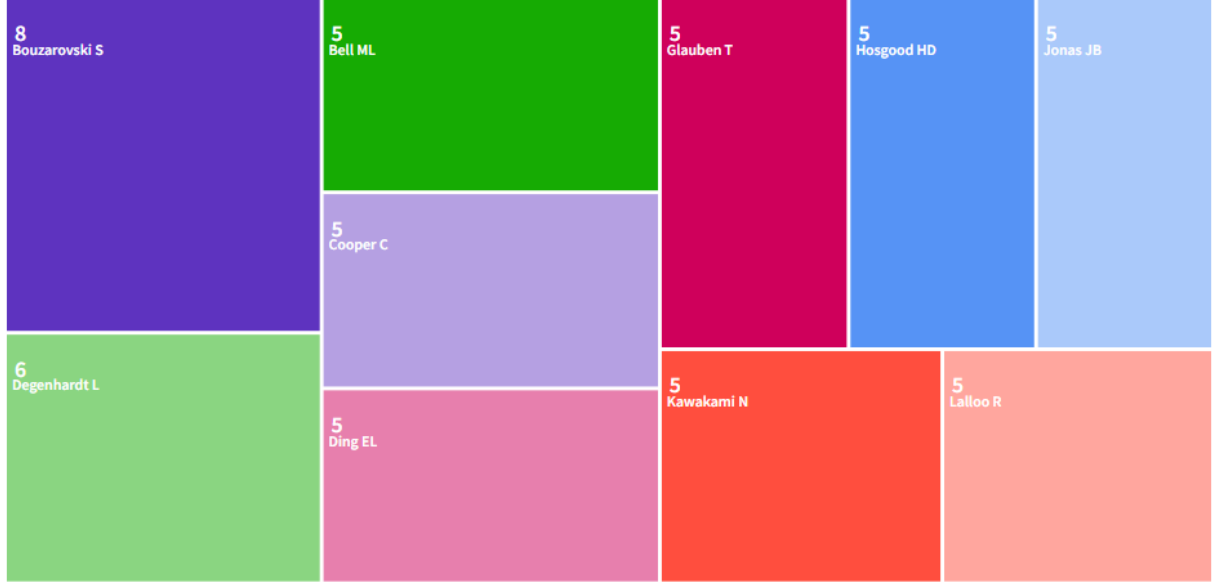
Şekil 6’da ülkeler arası ortak yazarlık (co-authorship) ağını temsil etmekte ve ülkelerin uluslararası bilimsel işbirliğine ne ölçüde katıldığını göstermektedir. Renk gradyanı, 2012 ile 2020 yılları arasında hangi yıllarda daha aktif olduklarını belirtmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) grafik üzerindeki en büyük düğüm olarak göze çarpıyor. Bu, ABD’nin bilimsel işbirliğinde en çok yer alan ülke olduğunu ve çok sayıda ülkeyle güçlü ortaklıklar kurduğunu göstermektedir. Almanya, İngiltere ve Polonya bu ülkeler de ise işbirliklerinde merkezi bir rol oynayarak birçok ülke ile bağlantılıdır. Bu durum, Avrupa’daki ülkelerin bilimsel ağlardaki önemini vurgulamaktadır. **ABD**, uluslararası bilimsel işbirliklerinde merkezi bir rol alması ile bu durum, ABD’nin yüksek araştırma bütçeleri, gelişmiş akademik altyapısı, küresel ölçekte çekim gücüne sahip üniversiteleri ve araştırma merkezleriyle doğrudan ilişkilidir. Ayrıca, ABD’ye yönelik yoğun akademik göç, farklı ülkelerden gelen araştırmacıların ABD merkezli projelere entegre olmasını ve böylece çok uluslu işbirliklerinin artmasını sağlamaktadır. ABD’nin yalnızca Avrupa ülkeleriyle değil, Asya, Afrika ve Okyanusya’daki ülkelerle de güçlü bağlar kurmuş olması, onun küresel bilimsel ağlardaki etkisinin coğrafi olarak da yaygın olduğunu göstermektedir. Bu geniş çaplı bağlantı yapısı, ABD’yi bilimsel üretim ve bilgi dolaşımında hem niceliksel hem de yapısal açıdan küresel bir merkez haline getirmiştir.

Görsel bize, uluslararası bilimsel işbirliklerinin nasıl şekillendiğini ve bazı ülkelerin (örneğin ABD, Almanya, İngiltere) bu ağlarda önemli düğümler olduğunu göstermiştir.

Özellikle Avrupa, oldukça yoğun bir işbirliği ağına sahipken, ABD'nin de hem Avrupa hem de diğer kıtalarla geniş bir işbirliği ağı kurduğu dikkat çekmiştir. İtalya, Kanada, Avustralya gibi diğer ülkeler de geniş uluslararası işbirlikleri içinde yer almaktadır.

Şekil 7.VOSviewer'da En Çok Yayın Yapan Yazarlar

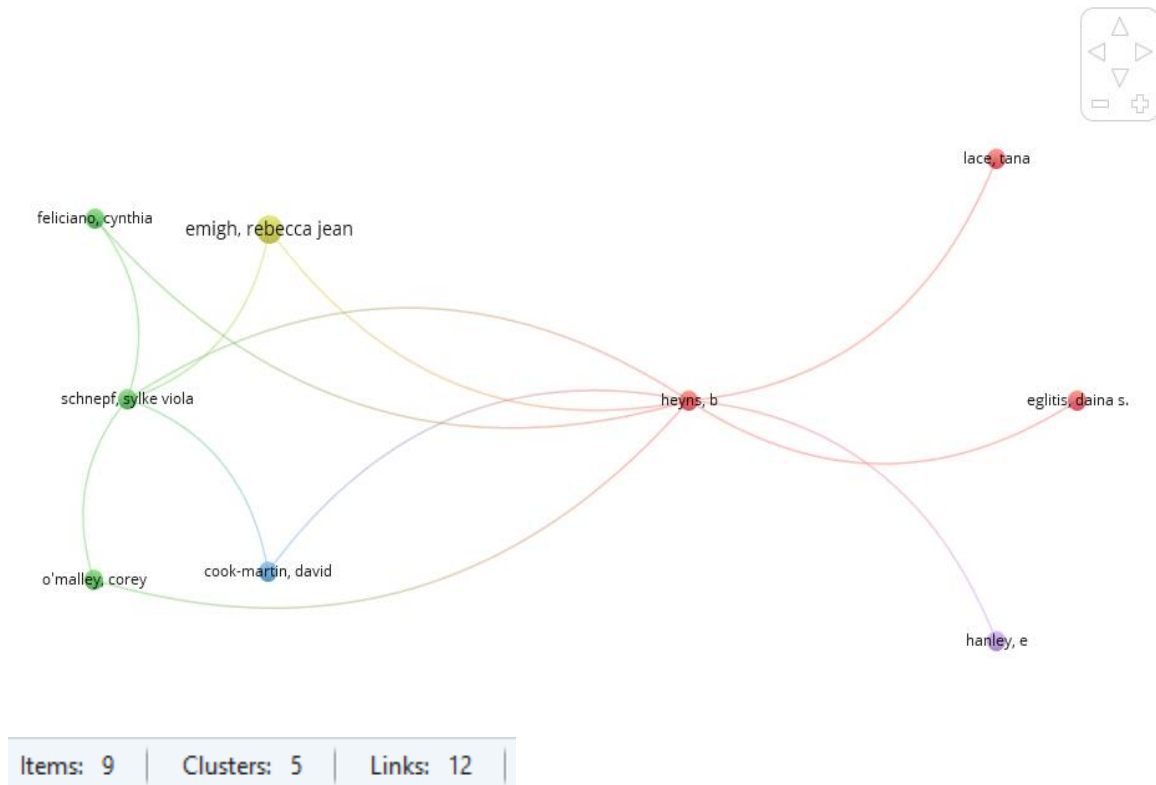
Authors	Record Count	% of 551
Bouzarovski S	8	1.452%
Degenhardt L	6	1.089%
Bell ML	5	0.907%
Cooper C	5	0.907%
Ding EL	5	0.907%
Glauben T	5	0.907%
Hosgood HD	5	0.907%
Jonas JB	5	0.907%
Kawakami N	5	0.907%
Laloo R	5	0.907%

Şekil 7’de belirli yazarların çalışmalarlarıyla katkıda bulundukları kayıt sayısını ve toplam 551 kayıt içindeki yüzdelik oranlarını göstermektedir. Listenin başında **Bouzarovski S**, 8 yayınlı (%1.45) yer almakta ve en fazla katkı sağlayan yazar olarak öne çıkmaktadır. Onu 6 yayınlı (%1.08) **Degenhardt L** takip etmektedir. **Bell ML**, **Cooper C**, **Ding EL**,

Glauben T, Hosgood HD, Jonas JB, Kawakami N ve Lalloo R ise her biri 5'er yayımla (%0.90) eşit katkı sunmuştur. Bu tablo, bazı yazarların öne çıktığını ancak genel olarak katkıların dengeli dağıldığını göstermektedir.

Bilimsel üretimin yalnızca yayın sayısı ile değil, aynı zamanda yazarlar arasındaki etkileşim ve işbirlikleriyle de şekillendiği unutulmamalıdır. Bu doğrultuda, yazarlar arasındaki atıf ilişkilerini incelemek, akademik etkilerin yönünü ve yoğunluğunu anlamak açısından önemlidir. Bu bağlamda, Şekil 8'de yazarlar arasında kurulan atıf temelli bağlantılar görselleştirilmiş ve alandaki etkileşim ağları ortaya konmuştur.

Şekil 8.Citation- Authors

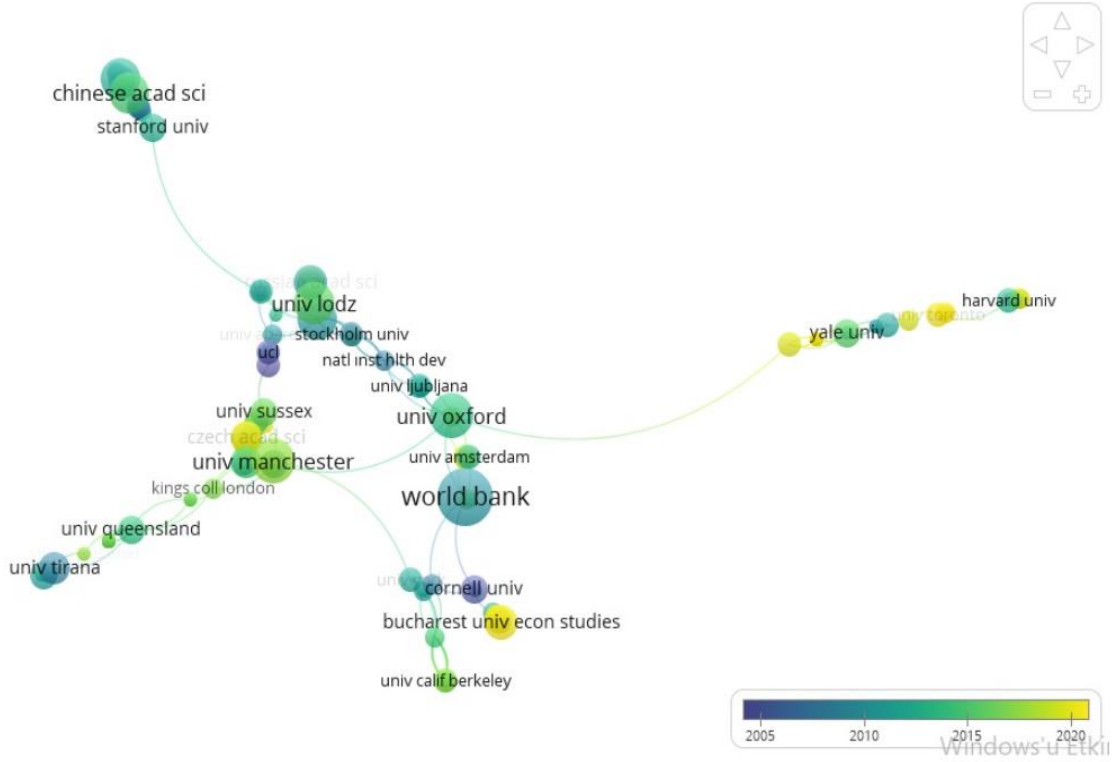

Şekil 8, yazarlar arasındaki atıf ilişkilerini görselleştiren bir ağ haritasıdır. Toplam 9 yazarın yer aldığı bu yapı, 5 farklı kümeden oluşmakta ve aralarında 12 bağlantı bulunmaktadır. Haritada **heyns_b.**, merkezî konumda yer alarak en fazla bağlantıya sahip yazardır. Bu durum, literatürde önemli bir atıf ağına sahip olduğunu ve diğer çalışmalarla yüksek düzeyde etkileşim içinde bulunduğunu göstermektedir. Çevresindeki kümelerde yer alan diğer yazarlar onun çalışmalarıyla doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim içindedir.

Şekil 8'de yazarlar arasındaki atıf ilişkileri genellikle yazarların bağlı olduğu kurumlar aracılığıyla kurulur. Akademik işbirlikleri, çoğu zaman üniversiteler ve araştırma

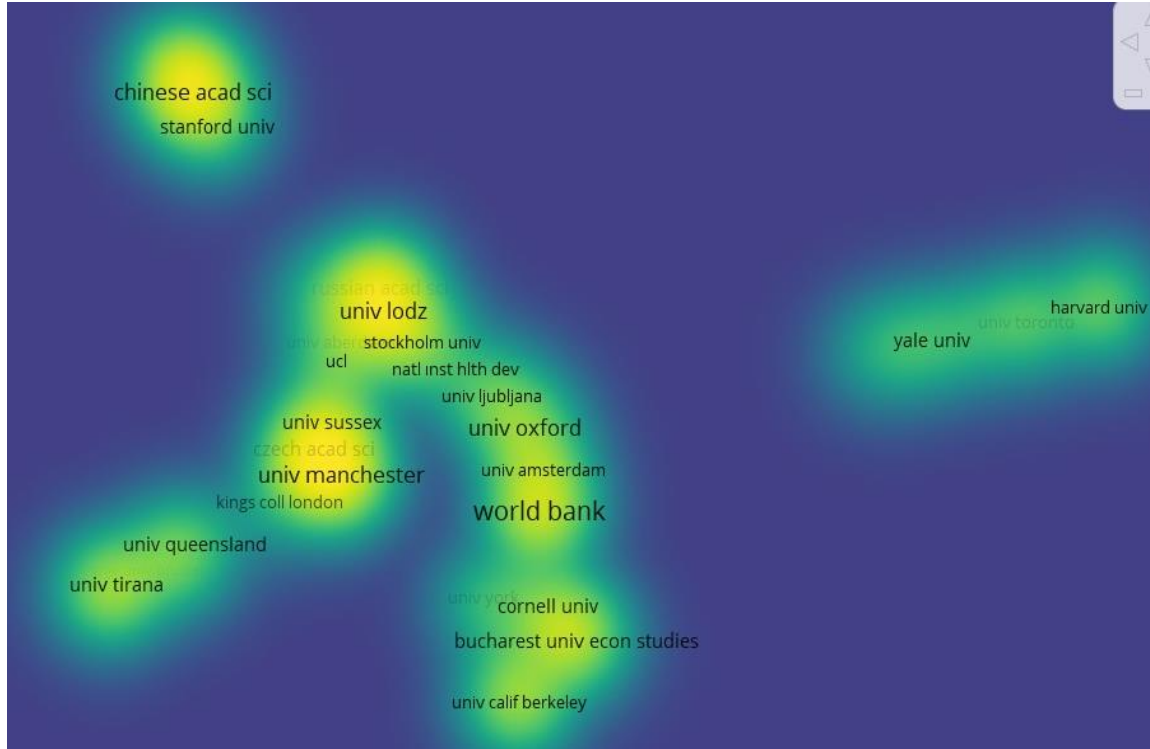
kuruluşları içinde gelişir. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için, Şekil 9'da kurumlar arasında kurulan ortak çalışmaları gösteren işbirliği ağı sunulmuştur.

Şekil 9: Co- Authoship -Organization

Şekil 9'da **VOSviewer** ile görselleştirilen **kurumlar arası işbirliği (co-authorship by organization)** haritası, üniversite ve araştırma kurumları arasındaki bilimsel ortaklıkları gösterirken aynı zamanda **işbirliklerinin zaman içindeki dağılımını** da yine renkler aracılığıyla betimlemektedir.

World Bank; En büyük düğümlerden biri, yani hem çok sayıda ortak yayına sahip hem de birçok kurumla bağlantılıdır. Bu VOSviewer görselleştirmesi, uluslararası ölçekte kurumlar arası akademik işbirliğinin **yoğunlaştığı merkezleri** ve **zaman içindeki gelişimini** açıkça ortaya koymaktadır. **World Bank** gibi kuruluşlar ağı merkezini oluştururken, **Oxford, Manchester, Yale, Harvard** gibi üniversiteler hem bölgesel hem de küresel düzeyde etkin bağlayıcılardır. **Son yıllarda (2018–2020)** aktifleşen işbirlikleri, ağı sağ ucunda sarı tonlarla belirginleşmiştir ve gelecekteki ortaklık eğilimlerine dair ipuçları sunmaktadır.

Bu yoğunluk görseli, bilimsel işbirliğinin merkezî aktörlerini ve kümelenme yapısını açık biçimde ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa merkezli üniversitelerin birbirine sıkı bağlı, World Bank'ın ise uluslararası bir köprü rolünde olduğunu gösterir. Aynı zamanda görsel, yeni işbirliği fırsatları ve ağ içi zayıf noktaların belirlenmesi için de temel sağlamaktadır.

4. Sonuç

Çalışmamızda, Güneydoğu Avrupa'daki yoksulluk konusuna dair yapılan araştırmaların bilimsel profilini ortaya koymak amacıyla bibliyometrik analizler yapmıştır. VOSviewer yazılımı kullanılarak elde edilen bulgular, yoksullukla ilgili çalışmaların hem etki ağlarını hem de bu alandaki akademik katkıları detaylandırmıştır. Grafikler, bu alanın temel dinamiklerini anlamamıza yardımcı olmuş ve gelecekteki çalışmalara yol gösterecek önemli iç görüler sunmuştur.

Bulgular, Güneydoğu Avrupa'daki yoksulluğun hem ekonomik hem de sosyal dinamikler tarafından şekillendiğini göstermektedir. Yoksulluğun yalnızca bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayamaması değil, aynı zamanda eğitim, sağlık hizmetleri ve iş olanaklarına erişimi sınırlayan yapısal bir sorun olduğunu ortaya koymuştur. Bibliyometrik analizler, özellikle 2000'li yıllardan sonra bu alana yönelik akademik ilginin arttığını ve yoksulluk çalışmalarının daha derinlemesine incelendiğini göstermektedir. VOSviewer ile yapılan görselleştirmeler, araştırma ağlarının nasıl genişlediğini ve yoksulluk temalı çalışmalarda hangi anahtar kelimelerin öne çıktığını gözler önüne sermektedir.

Grafikte, “Poverty in Eastern Europe” konusundaki bilimsel yayınların zaman içindeki artış trendi dikkat çekmektedir. 1980’ler ve 1990’larda düşük seviyelerde olan yayın sayıları, 2000’lerden itibaren belirgin bir artış göstermiştir. Özellikle 2010 sonrası dönemde, yoksulluk ve sosyo-ekonomik eşitsizliklere yönelik çalışmalar hızla artmış ve 2020’lerde bu alanda kapsamlı araştırmaların yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu artış, yoksulluğun artan önemine ve akademik dünyada giderek daha fazla ele alınmasına işaret etmektedir. Pandemi döneminde yaşanan düşüşe rağmen, 2021 ve sonrasında araştırmalarda yeniden bir yükseliş gözlemlenmiştir. Bu durum, küresel krizlerin yoksulluk üzerine etkisini anlamaya yönelik yeni araştırmaların ortaya çıktığını göstermektedir.

Anahtar kelimelerin ortak kullanımını gösteren yoğunluk haritası, yoksulluğun diğer temalarla nasıl ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. “Poverty” kelimesinin etrafında, “inequality” (eşitsizlik), “social policy” (sosyal politika) ve “energy poverty” (enerji yoksulluğu) gibi terimlerin sıkça kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu kelimeler arasındaki bağlantılar, yoksulluğun çeşitli boyutlarını incelemek için çok yönlü yaklaşımlar gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda, “Eastern Europe” ve “Central and Eastern Europe” gibi coğrafi odaklı terimlerin yoğun kullanımı, yoksulluğun bölgesel özelliklerini vurgulamaktadır.

Ülkeler arası ortak yazarlık ağına ilişkin grafik, Balkanlar - Güneydoğu Avrupa’da yoksulluk konusundaki araştırmaların uluslararası bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir. ABD, Almanya, İngiltere ve Polonya gibi ülkeler, bu alandaki bilimsel işbirliklerinin merkezinde yer almakta ve geniş bir akademik ağ oluşturulmaktadır. Avrupa Birliği politikalarının bu işbirliklerini desteklediği, araştırma fonları ve bölgesel kalkınma programları aracılığıyla yoksullukla mücadeleye katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Uluslararası işbirliklerinin önemi, araştırmalardaki etkiyi artırmak ve daha geniş perspektifler sunmak açısından büyük önem taşımaktadır.

Analizler, bu alandaki en etkili yazarları ve çalışmalarını da ortaya koymuştur. Bouzarovski S., Balkanlar’daki enerji yoksulluğu konusundaki araştırmalarıyla öne çıkmaktadır. Diğer yazarlar ise sosyal politika, gelir dağılımı ve kırsal kalkınma gibi konulara önemli katkılar sağlamışlardır. Grafikler, bu yazarlar arasındaki işbirliklerini görselleştirmekte ve bilimsel literatürün temel yapı taşlarını oluşturan çalışmaları gözler önüne sermektedir. Bu analizler, alandaki bilimsel etkileşimleri daha iyi anlamak ve gelecekteki araştırmalar için rehber niteliğinde bilgiler sunmaktadır.

Tablolar, yoksulluk üzerine yapılan çalışmaların ekonomi, sosyoloji ve sosyal politika gibi alanlarda yoğunlaştığını göstermektedir. Ekonomi, yoksulluk çalışmalarının en geniş kapsamlı alanı olarak öne çıkarken, sosyoloji de önemli bir rol oynamaktadır. Bu disiplinler arası yaklaşım, yoksulluğun çok boyutlu doğasını ele almak için hayati önem taşımaktadır. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler, enerji yoksulluğu ve sosyal hizmetlere erişim gibi konular, literatürdeki en etkili temalardan bazılarıdır. Bu çalışmalar, bölgenin

kalkınması için hangi alanlarda daha fazla araştırma yapılması gerektiği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır.

Bulgular, Balkanlar'da yoksullukla mücadelede hem akademik araştırmaların hem de politika yapımcıların eşgüdümlü çalışmasının önemini vurgulamaktadır. Bölgedeki yoksulluğun azaltılması, sadece ekonomik büyüme stratejilerine değil, aynı zamanda sosyal adalet ve eşitlik ilkesine dayanan kapsayıcı politikalara da ihtiyaç duymaktadır

Yoksulluğun sürekli değişen doğasını ve bölgedeki demografik, sosyal ve ekonomik faktörleri göz önünde bulundurarak daha kapsamlı analizler yapılmalıdır. Bibliyometrik analizler, bu araştırmaların yönünü belirlemede önemli bir araç olmaya devam edecek ve politika yapımcıların stratejik planlarına ışık tutacaktır.

Kaynaklar

- Acar, V., & Bektaş, M. (2021). Türkiye'nin bilimsel yayın üretimi. *Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tıp Dergisi*, 54(2), 331-340.
- Akalın, G. (2002). *Türkiye'de Ekonomi-Politik Kriz Ve Piyasa Ekonomisine Geçiş*. Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş.
- Al,U.(2008). Bilimsel Yayınların değerlendirilmesi :h- indeksi ve Türkiye'nin Performansı. *Bilgi Dünyası*, 263-264.
- Banac, I. (1993). *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell University Press.
- BM Enformasyon Merkezi (2016). [http://www.unicankara.org.tr/tr/bmsistemi-bm-turkiye/\(2016\)](http://www.unicankara.org.tr/tr/bmsistemi-bm-turkiye/(2016)).
- Bostancı, F. C., & Koç, S. (2022). Balkan Ülkelerinde İşsizlik Histerisi Mi Doğal İşsizlik Oranı Mı Geçerli?: Fourier Birim Kök Testleri Uygulaması. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(2), 119-131. <https://doi.org/10.56337/sbm.1167668>
- Bülbül, T., & Koç, S. (2024). A Bibliometric Analysis on Future Research Trends of Working Time Reduction. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2024(2), 107-120. <https://doi.org/10.56337/sbm.1532278>
- Çolak, K., & Koç, S. (2023). Bibliometric analysis and mapping with vosviewer in neet-head research in social sciences. *Journal of Ekonomi*, 5(2), 77-91. <https://doi.org/10.58251/ekonomi.1380379>
- Dereci, A. B. (2024). Vosviewer ile Bibliyometrik Analiz. *Communicata*, (28), 1-7.

- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of business research*, 133, 285-296.
- Ertürk, S., & Koç, S. (2025). Does Türkiye Have a Demographic Dividend? NUTS 2 Analysis. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 156-166. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1560382>
- Fiala, D., & Willett, P. (2015). *Computer science in Eastern Europe 1989–2014: A bibliometric study*. *Aslib Journal of Information Management*, 67(5), 526–541. <https://doi.org/10.1108/AJIM-02-2015-0022>
- Glenny, M. (1996). *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. Penguin Books.
- Gündoğan, N. (2007). *Yoksulluğun Değişen Yüzü: Çalışan Yoksullar*, Anadolu Üniversitesi Yayınları. Yayın No: 1727.
- Jano, D. (2023). *Mapping Balkan–Southeast European studies*. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(4), 801–817. <https://doi.org/10.1080/14683857.2023.2250310>
- Jokić, M., Mervar, A., & Mateljan, S. (2019). *Comparative analysis of book citations in social science journals by Central and Eastern European authors*. *Scientometrics*, 120(3), 1005–1029. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03151-9>
- Jokić, M., Mervar, A., & Mateljan, S. (2019). *The development of political science in Central and Eastern Europe: bibliometric perspective, 1996–2013*. *European Political Science*, 18, 491–509. <https://doi.org/10.1057/s41304-018-0174-y>
- Kanbur, R., & Venables, A. J. (Eds.). (2005). *Spatial inequality and development*. OUP Oxford.
- Lis, A., Bello, K., & Górka, J. (2021). *Albania as an object and a context of research in economic sciences: Bibliometric analysis*. *Ekonomia i Prawo. Economics and Law*, 20(1), 139–154. <https://doi.org/10.12775/EiP.2021.010>
- Milanović, B. (1998). *Income, Inequality, and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy*. World Bank.
- Milanovic, B. (2016). *Global inequality: A new approach for the age of globalization*. Harvard University Press.
- Santoro, A., et al. (2016). *Mapping health research capacity in 17 countries of the former Soviet Union and south-eastern Europe: an exploratory study*. *The European Journal of Public Health*, 26(2), 349–354. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv211>

- Sarısoy, İ., & Koç, S., (2010). Türkiye de Kamu Sosyal Transfer Harcamalarının Yoksulluğu Azaltmadaki Etkilerinin Ekonometrik Analizi. MALIYE DERGİSİ , vol.158, 326-348.
- Sarısoy, İ., & Koç, S., (2012). The Effect of Foreign Direct Investment on Poverty Panel Regression Analysis for 40 Selected Underdeveloped and Developing Countries. Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , vol.21, 225-240.
- Sarısoy And S. Koç, “Econometric Analysis of Public Social Transfer Expenditures Effects in Decrementing Poverty in Turkey,” MALIYE DERGİSİ , no.158, pp.326-348, 2010.
- Sen, A. (1983). Poor, relatively speaking. *Oxford economic papers*, 35(2), 153-169.
- Sönmez, Ö. F. (2020). Bibliometric Analysis of Educational Research Articles Published in The Field of Social Study Education Based on Web of Science Database. *Participatory Educational Research*, 7(2), 216-229.
- Staehr, K. (2003). Reforms and Economic Growth in Transition Economies: Complementarity, Sequencing and Speed. *BOFIT Discussion Paper No.*, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1015454> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1015454>
- Stubbs, P., & Zrinščak, S. (2009). “Social Protection and Social Inclusion in the Western Balkans.” *In Social Policy and International Interventions in South East Europe*. Edward Elgar Publishing.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İletişim Yayınları.
- UNDP (2006). Human Development Report: Bosnia and Herzegovina.
- UNICEF (2005). The State of the World’s Children: Childhood Under Threat.
- Vaxevanidis, N. M., Vencl, A., & Psyllaki, P. (2015). *Research on tribology in Southeastern Europe: A bibliometric study*. *FME Transactions*, 43(3), 259–268.
- VOSviewer, 2024. - <https://www.vosviewer.com/>
- World Bank (2000). The Road to Stability and Prosperity in South Eastern Europe: A Regional Strategy Paper.
- Zupic, I. & Cater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429-472.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.5>

Volume 9/2

2025 p. 71-79

YAPAY ZEKÂ TASARIMLARINA YÖNELİK UZMAN GÖRÜŞLERİ EXPERT OPINIONS ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE DESIGNS

Ünal BASTABAN*

Buse ERDAĞI**

ÖZ

Sanat uzmanları yapay zekâ (YZ) tasarımlarına dair kaygılı bir yaklaşım içerisinde sergileyebilmektedir. Bu yaklaşım; özgünlük, etik ve teknolojinin etkileri üzerinden şekillenmektedir. Özgünlük açısından, YZ'nin insan duygularından bağımsız özgün eserler üretilip üretilmeyeceği, etik olarak YZ'nin kullandığı veri setlerinin telif hakları ve sanatçıların haklarının korunması, teknolojik açıdan ise geleneksel sanatın değerini nasıl etkileyeceği konuları üzerindeki belirsizlikler endişe kaynağı olabilmektedir. Bu görüşler, YZ'nin sanat dünyasındaki konumunu kavramada önemli ipuçları sunmaktadır. Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum deseni üzerinden YZ'ye yönelik sanat uzmanlarının görüşlerinden faydalanılmıştır. Araştırma bağlamında uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile katılımcıların YZ ile ilgili ön bilgileri ve YZ'nin geleceğin sanatçısı olabilme potansiyeli üzerine görüşleri ortaya konulmuştur. Böylece YZ'ye yönelik bakış açısı ve gelecek perspektifi belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçlar; katılımcıların YZ'nin teknolojik ve toplumsal katkılar bakımından olumlu bir algıya sahip olduğunu göstermiştir. Fakat YZ'nin duygusal yoksunluk bakımından bir sanatçı rolüne bürünemeyeceği ise katılımcıların büyük çoğunluğunun görüşü olarak sonuçlara yansımıştır. Bu durum YZ dinamiklerinin insani özelliklerle anılması bakımından olumlu bir perspektif oluşturmadığını fakat farklı açılardan getirileri ile umut vadettiğini göstermektedir. Ancak teknolojinin giderek artan etkisi, bu bakış açılarının zamanla değişebileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle YZ'nin sanat üretme çabasının bireylerin gözünde ileride nasıl bir bakış açısı oluşturacağı merakı da araştırmacılara yeni alanlar açmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zekâ, Tasarım, Sanat.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitim Anabilim Dalı, E-mail: bastabanunal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1172-8374 , Kars, Türkiye.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Heykel Ana Sanat Dalı, E-mail: buseerdg36@gmail.com, ORCID: 0009-0004-6566-6839, Kars, Türkiye.

ABSTRACT

Art experts may have an anxious approach towards artificial intelligence (AI) designs. This approach is shaped by authenticity, ethics and the effects of technology. In terms of authenticity, uncertainties on whether AI can produce original works independent of human emotions, ethically on the protection of copyrights and artists' rights of the data sets used by AI, and technologically on how it will affect the value of traditional art can be a source of concern. These views are critical for understanding the place of AI in the art world. In this research, the views of art experts on AI were utilised through the case design, one of the qualitative research designs. With the semi-structured interview form applied in the context of the research, the participants' prior knowledge about AI and their views on the potential of AI to be the artist of the future were revealed. Thus, the limits of the perspective on AI and the future perspective were tried to be determined. The results showed that the participants had a positive perception in terms of technological and social contributions of AI. However, the fact that AI cannot take on the role of an artist in terms of emotional deprivation was reflected in the results as the opinion of the majority of the participants. This situation shows that AI dynamics do not create a positive perspective in terms of being associated with human characteristics, but it promises hope with its returns from different angles. However, the increasing weight of technology shows that these perspectives may also change. For this reason, the curiosity of how AI's effort to produce art will create a perspective in the eyes of individuals in the future continues to open new areas for researchers.

Keywords: *Artificial Intelligence, Design, Art.*

Giriş

Sanat ve teknoloji, geçmişten bu yana birbirini etkileyen iki olgudur. Sanat, toplumdaki çoğu gelişmelerden etkilendiği gibi teknolojiden de çağlar boyunca etkilenmiştir (Bastaban, 2024; Zengin, 2024). Artan teknoloji kullanımı ile birlikte, YZ yaşamın olduğu gibi sanatın da bir parçası haline gelmiştir. Sanatçılar yaratma sürecinde, birçok çevresel değişkenden etkilenmektedirler. Toplum sorunları, gelenekler ve kişilik özellikleri başta olmak üzere sosyal, kültürel, coğrafi, siyasi vb. etkenler sanatçının kayıtsız kalamayacağı etkenlerdir. Bununla birlikte YZ makineler aracılığı ile insansı yaratma becerisi konusunda ve sanatın özünde var olan değerleri nasıl etkileyeceği tahmin edilemez durumdadır (Tekin, 2018). Öte yandan YZ, son yıllarda sanat ve tasarım alanlarında önemli bir etki oluşturmaktadır. Bu durum akademik çevrelerde geniş çaplı tartışmalara yol açmaktadır (Bastaban et al., 2025). YZ'nin sanatsal üretim süreçlerine entegrasyonu; yaratıcılık, etik ve estetik gibi temel kavramların eserlerdeki durumu ile yeniden değerlendirilmeyi gerektirmiştir. Özellikle sanatın dijitalleşmesiyle birlikte, YZ algoritmaları farklı ifade biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Örneğin, Generative Adversarial Networks (GAN) ve AICAN gibi sistemler (Atiker, 2024, s.131), özgün sanat eserleri üretebilmekte ve bu eserler; sanat çevrelerinde ve sıradan bireylerde yeni tartışmalara zemin hazırlamaktadır (Akkuzu, 2021). Çünkü akıllı bu sistemler neyi nasıl

kullanacağına karar verebilmektedirler. Bazı ipuçları bunu göstermektedir (Manovich, 2013; Sasso, 2011; Terzidis vd., 2023). Fakat YZ'nin sanatsal pratiklerindeki rolü, insani ve etik etkileri bakımından farklı sorunlarda ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle YZ eserlerinin telif durumu, orijinallik algısı, insan üretimi sanatın korunması ve YZ'nin özgün bir özne olarak kabul edilip edilemeyeceği gibi konularını gündeme taşımaktadır. Bu durum insan ve makine arasındaki iş birliğini de tartışmaya açmaktadır. Hong & Curran (2019) 288 katılımcıyla yaptıkları deneyde de insan üretimi olana yönelim de buna kanıt olarak gösterilebilir. Bu nedenle YZ'nin, sanatçının yaratıcı sürecine nasıl entegre edileceği ve bu entegrasyonun sanatsal üretim sürecini nasıl dönüştüreceği güncel araştırmaların odak noktalarından biridir (Aydoğan vd., 2024; Bastaban & Sarıhan, 2024; Kantürk, 2022).

YZ günlük yaşamda yeni kullanım alanları oluşturmıştır. Eğitimden sağlığa, hukuktan askeri alanlara ulaşım da dahil olmak üzere geniş bir kullanım alanına sahiptir. Sürücüsüz araç üretme, YZ temelli sağlık uygulamaları gibi yaşamın içindeki bu gelişmeler sanatı da aynı ölçüde değişime uğratmıştır. Bu teknolojik gelişme süreci sanatı etkilediği gibi sanatçıyı da etkilemiştir (Güney & Yavuz, 2020). YZ üretimlerinin insan tarafından komut verilerek üretilmesi, verileri sentezleyerek organize etmesi ve insan üretimlerini öğrenerek taklit etme durumu makinenin yaratıcı olmadığı savını ileri sürmektedir (Erten & Göktepeliler, 2022). Bu tartışmalar yaratıcılığın ve sanatın YZ ile ilişkisini tekrar ele almamızı gerektirmiştir.

Bu araştırmada da bu tartışmaların alandaki uzmanların bakış açıları ile netleştirilmesi amaçlanmıştır. YZ'nin gelecekte başarılı bir sanatçı olup olamayacağı bu görüşler ile değerlendirilmiştir. Sanat uzmanlarının YZ üzerine görüşlerin deşifre edilmesi, insan ve makine etkileşiminin şu anki durumunun sonuçlarının tartışılması bakımından gelecekteki sanat pratiklerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynayabilir.

Araştırmanın amacı

Araştırmada, resim alanından uzman katılımcıların YZ ile ilgili ön bilgilerinin araştırılması ve katılımcıların YZ'nin geleceğin sanatçısı olabilme potansiyeli üzerine görüşlerini incelemek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda;

- Yapay zekâya dair katılımcılar ne tür bilgilere sahiptir?
- Yapay zekânın geleceğin sanatçısı olabilme potansiyeli üzerine katılımcıların düşünceleri nelerdir? soruları araştırmanın problem durumlarını oluşturmuştur.

Çalışma Grubu

Araştırma, amaçlı örneklem türlerinden ölçüt örneklem ile resim alan uzmanlarından oluşan 10 katılımcı (5 kadın ve 5 erkek) ile yürütülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların resim alan uzmanı olması ve araştırmaya gönüllü katılımları ölçüt olarak belirlenmiştir.

Yöntem

Araştırma, nitel olarak durum deseni üzerinden tasarlanmıştır. Durum çalışması; güncel bir kavram ya da olguyu kendi öz devinimi içerisinde ele alan, sınırların tam net olmadığı

ve çeşitli veri kaynaklarının birlikte ele alındığı durumlarda kullanılan bir araştırma yöntemi olarak tanımlanabilir (Yıldırım & Şimşek, 2009). Bu araştırmada da ele alınan konunun güncel olması, sınırların net olmaması ve çok çeşitli veri kaynaklarının birlikte değerlendirilmesi nedeniyle durum çalışması tercih edilmiştir. Araştırmada veri toplamak amacıyla nitel araştırma yöntemi veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler, içerik analizi ile analiz edilmiştir. Analizler, K1, K2, K3 şeklinde kodlanarak katılımcıların birebir görüşleri ve analizler ile ortaya çıkan tema, alt tema, anahtar kelimeler ve frekans şeklinde tablolastırılmıştır.

Veri toplama ve analiz süreçleri ayrıntılı olarak raporlanmış, dosyalanmış ve bilgisayar programlarına kaydedilmiştir. Dokümanlar ve bulgular başka bir araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve iki değerlendirme arasındaki benzerlikler dikkate alınmıştır. Bu çalışmanın tutarlılığı için Miles & Huberman (1994) hesaplama formülü [Güvenirlilik=Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+Görüş Ayrılığı) x100] kullanılmıştır. Sonuç olarak %85'lik bir kabul oranı elde edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde katılımcıların birebir görüşmelerde araştırmanın birinci ve ikinci alt problemlerine yönelik sorulara verdikleri yanıtların analizleri ve bunlara yönelik değerlendirmeler yer almaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların YZ ile İlgili Düşüncelerinin Analizi

Tema	Alt tema	Kod	Frekans(n)
Yapay zekâ	Alan	Teknolojik buluş	10
		İnsan benzeri/Çözüm	8
		Hız ve verimlilik	3
		Gelecek	2
	Makine	Kolaylık	10
		Program	8
		Araç	7
		Sentez	3
		Modern ansiklopedi	2
	Bilgi	Havuz	7

İnsanüstü	1
Özgür	1
Güçlü	1
Bilge	1

Tablo 1.'de ki verilere bakıldığında; katılımcıların YZ'yi teknolojik buluş ($f=10$), insan benzeri düşünme ve çözüm üretme ($f=8$) üzerine tasarlanmış, hız ve verimlilik ($f=3$) bakımından etkili ve aynı zamanda gelecek ($f=2$) vadeden bir alan olarak tanımladıkları görülmektedir. Buna ilişkin bazı katılımcıların görüşleri aşağıdaki gibidir:

Yapay zekâ, insan benzeri yetenekleri bilgisayarlara kazandırmayı amaçlayan geniş bir araştırma ve uygulama alanıdır (K4, Ekim 2024).

Yapay zekâ insanların kolay ulaşabilir bilgi edinebilmesini ve çeşitli alanlarda işini kolaylaştırmayı sağlayan, gerektiği zaman yerimize düşünen, iletişim kurabilen, sorun çözme ve fikir yürütebilen teknolojik buluştur (K6, Ekim 2024).

Aynı zamanda YZ bir makine olarak; kolaylık sağlayan ($f=10$), programlar sunan ($f=8$), birçok şeyi sentezleyen ($f=3$), bir araç ($f=7$) olarak modern bir ansiklopedi ($f=2$) şeklinde ifade edilmiştir. K2 ve K7 YZ ile ilgili bu bağlamda şunları ifade etmiştir:

Yapay zekâ özellikle isminden de anlayabileceğimiz gibi insanı taklit eden geliştirilmiş bir Web aracı. Bana göre bu araç milyarlarca dosyalık Web arşivine anında erişim sağlamasıyla kullanıcıların işini hayli kolaylaştırmakta peki ama ne bu zekâ? En basit hali ile sanal ortamlara yüklenmiş bütün bilgilere kendi yaratıcısının verdiği etik değer izinleri çerçevesinde ulaşabilen modern bir ansiklopedi, bir tür programdır (K2, Ekim 2024).

Yapay zekâ, insan taklidinin teknoloji ile birleşimidir. Zamandan tasarruf daha hızlı daha da pratik çözüm bulmaya odaklı bir sistemdir. Bir nevi başka bir akıl danışmanlığı denilebilir, insan yeteneklerinin geliştirilmesi ve katkıda bulunmasıdır. Akıllıca çözüm üretme ve pratik sağlamaktadır. Bir sorun üzerinde veya bir bilgi edinmek için en kolay ulaşım yoludur (K7, Ekim 2024).

Tablo 1.'de ki verilerin analizine devam edildiğinde bilgi alt temasının; birçok şeyi barındıran havuz ($f=7$), insanüstü, özgür, bilgi ve güçlü kodları ($f=2$) ile ifade edildiği görülmektedir. Bu ifadelerle ilişkin katılımcılardan bazılarının görüşmelerdeki doğrudan alıntıları aşağıda verilmiştir.

Yapay zekâ bir bilgiler havuzudur deyip olabildiği kadar basit ve açıklayıcı bir tanımla başlamak istiyorum. Tabi bu tanım genişletilmeye muhtaç ve üzerine yorum yapılacak kadar nesnel. Öncelikle insanlar tarafından yaratılmış ve çeşitli donanımlar ile 21.yy modern insanını hala sık sık hayrete düşüre bilecek olaylar ve gelişmeler ile gündeme gelen, araştırmacılar için çeşitli bilgiler kitaplığı, hanımlar için yemek tarifi kitabı, genç neslin ise ödevlerinin yardımcısı ve hiç kuşkusuz geleceğin demir baş kavramlarından ve en bilinen kelimelerinden biri olacak bir oluşumdur. Oluşum olarak adlandırmak oldukça makul oldu diye düşünüyorum. Çünkü makine diyemezsiniz. Makineler düşünüp konuşup eleştiremez. Robot diyemezsiniz, onlar yapmak için programlandıkları şeylerin dışında hareket

edemezler. Bu halde yazılım demek de yetersiz kalacaktır. Yapay zekânın veri tabanındaki bilgiler ve bitmek bilmeyecek öğrenme kapasitesi, onu insanüstü bir varlık gibi anmam için gayet yeterli. Bu insanüstü varlığın bugün insanların belirlediği sınırlar içinde, bazı durum ve soruları bazı bilgi ve olayları bilmiyor oluşu onun bir gün bu sınırlar ve kurallarımız eşliğini aşmayacağı anlamına gelmez. Veya bu eşliği biz kendimiz geçireceğiz ona. Bugün genç neslin ödevleri için aldığı yardımı yakın gelecekte hâkimler ve savcılar ceza vermek, komutanlar savaş açmak, devletler yönetmek için kullanılacaktır. Yapay zekâ uzak olmayan bir geleceğin en özgür, en bilge ve güçlü varlığı olacak olan şeydir (K1, Ekim 2024).

Yapay zekâ bilgisayar ve makinaların insan benzeri zekâ ve yetenekler göstermesi olarak tanımlanabilir. Teknolojinin hayatımızdaki yeriyle birlikte yapay zekâ da önemli bir yer edinmiş durumda. Sanatsal eserlerden müziğe kadar geniş bir yaratıcılık yelpazesini kapsıyor. Sahip olduğu algoritma ile özgün tabloları dijital sanat eserlerine kadar birçok dalda ürün veriyor. Hız ve verimlilik konusunda oldukça başarılı bir şekilde insanlara farklı seçenekler sunmaktadır. Yapay zekâ eğitim sağlık sanat finans ve birçok alanda giderek hayatımızın bir parçası olmakta rol oynuyor. İnsan hayatının daha verimli, güvenli ve rahat hale getirmek için sürekli gelişmektedir. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli katkılar sunarak geleceğe yönelik büyük bir potansiyel yakalayacak gibi duruyor (K5, Ekim 2024).

Bütün bu veriler değerlendirildiğinde; katılımcıların YZ'ye karşı olumlu bir perspektife sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca katılımcıların YZ ile ilgili genel olarak uyumlu bir ön bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Veriler; katılımcıların hızla gelişen bu sistemleri takip ettiğini ve YZ'nin gelişimine yönelik tahminlerde bulunabildiklerini ortaya koymuştur.

Tablo 2. Katılımcıların YZ'nin Geleceğin Sanatçısı Olabilme Potansiyeli ile İlgili Düşüncelerinin Analizi

Tema	Alt tema	Kod	Frekans(n)
Yapay zekâ	Olumsuz perspektif	Duygular	5
		Özgünlük	4
		Taklit	3
		Deneyim	2
		Sürdürülebilirlik	1
	Olumlu perspektif	Sanat üretimi	4
		Araç	2
		İş birliği	2
		Yeni sanat türleri	1

Tablo 2.'de ki veriler, katılımcıların YZ'nin geleceğin sanatçısı olabilme düşüncesi bağlamında kaygılı olduklarını göstermektedir. Özellikle bu olumsuz bakış açısına; insani duyguların ($f=5$) makinelerde bulunamayacağı, özgünlük ($f=4$) bakımından insan üretimi sanatların daha farklı olduğu fikirleri ile taklit ($f=3$), deneyim ($f=2$) ve sürdürülebilirlik ($f=1$) durumlarının sebep olduğu görülmektedir. K1, K2, K3, K6 ve K10 özetle; “sanat, insan duygularının ifadesidir ve yapay zekâ insan duygularını tam olarak anlayamaz ve yansıtamaz” (Ekim, 2024) şeklinde bir yaklaşım ile durumu açıklamıştır. Ayrıca K2 ve K12'de özetle: “Sanat, insan deneyimlerinin bir yansımasıdır ve yapay zekâ bu deneyimlere sahip değildir” (Ekim, 2024) düşüncesinden hareketle YZ'nin geleceğin sanatçısı olabilme potansiyelini olumsuz olarak nitelendirmişlerdir. K6 bu soruya ilişkin aşağıdaki gibi bir açıklama yapmıştır:

Bence ancak taklit edebilir çünkü yeni bir sanat eseri ortaya koyabilmek için duygu ve düşüncelerimizi ortaya koymamız gerekir; yapay zekâ da ise sadece düşünce kısmı mevcuttur. Duygusuz resim yapmak da taklitten öteye gideceğini düşünmüyorum. Daha önce yapılmış olan resimleri kodlayıp bire bir aynısını yapabilir belki ama o resmin vermiş olduğu duyguyu hiçbir zaman anlamayacak ve yeni bir sanat eseri de ortaya koyabileceğini bu yüzden düşünmüyorum (K6, Ekim 2024).

YZ'nin sanatsal üretim becerilerinde bir sanatçı görevi üstlenip üstlenemeyeceği görüşüne kısmi olarak dolaylı da olsa olumlu perspektifler de ortaya çıkmıştır. Özellikle YZ'nin bir araç ($f=2$) olarak sanat üretimi ($f=4$) bakımından sağlayacağı kolaylıklar, makine-insan ($f=2$) işbirliğini teşvik etmesi ve yeni bir sanat türünü ($f=1$) ortaya çıkarmada yardımcı olabilmesi düşünceleri bu yaklaşımı desteklemiştir. Bu düşünceler özetle şu şekilde sıralanabilir: “Yapay zekâ, müzik, resim, edebiyat gibi alanlarda eserler üretebilir” (K4, K5, K8 ve K9, Ekim 2024), “Yapay zekâ, sanatçılar için bir araç olabilir, ancak sanatçı olamaz” (K2 ve K9, Ekim 2024), “Gelecekte yapay zekâ ve insan sanatçılar iş birliği içinde çalışabilir” (K8 ve K13, Ekim 2024), “Yapay zekâ, yeni sanat türlerinin ortaya çıkmasına katkı sağlayabilir” (K8, Ekim 2024).

Bu veriler değerlendirildiğinde; katılımcıların YZ açısından olumlu düşüncelere sahip oldukları söylenebilir. Fakat insana ait özellikler bakımından YZ'nin geleceğin sanatçısı olamayacağı görüşü katılımcıların neredeyse tamamı tarafından ifade edilmiştir. Bu durum katılımcıların insan ve makine ayrımı üzerine mevcut bilişsel alt yapı ile hareket ettiklerini göstermektedir.

Teknoloji ilerledikçe, giderek insansız üretimlere karşı insan eliyle üretilen alanları savunmak, sanatçı duyarlılığı bağlamında yerini koruyacaktır. YZ'nin insana özgü davranışları ifade edebilmesi açısından henüz uzun bir yolu olduğu açıktır. Bu tartışmalar insanın yaratıcılığını harekete geçiren alanlar açmaktadır (Aslan, 2019).

Sonuç

Gelişen ve değişen yeni imkânlar sayesinde yapay zekâ sanatçıların geleneksel fikirlerini, anlayışlarını ve dünya görüşlerini genişletmenin yanı sıra sanatta da yeni bir inşa sürecinin başlangıcı sayılmaktadır (Ballı, 2020). Sadece sanatta değil birçok alanda yeniliklerin kapısını aralamıştır.

Bu çalışmada, yapay zekânın tanımı ve gelecekte sanatçı kimliği kazanma potansiyeli üzerine katılımcı görüşleri analiz edilmiştir. Çoğunluğu sanat öğrencilerinden oluşan bir gruba bu sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, yapay zekânın insan yaşamını olumlu yönde etkilediğini ifade etmiştir. İnsanlara çoğu konuda yardımcı olmakta ve herhangi bir konuda problem çözme, fikir üretme, ilham sağlama gibi yaratıcı süreçlerde katkı sunduğu belirtilmiştir. Bu açıdan bakıldığında fazlaca olumlu yönü bulunmaktadır ve katılımcılar da bu fikri beyan etmektedir. Bilgiye kolay ulaşma ve sentez yeteneği, neden-sonuç kurabilme, görsel oluşturma gibi birçok konuda bireylerin olumlu yönde fayda sağladığı bir programdır denilmiştir. Katılımcılar genel olarak yapay zekânın insan yaşamında yer almasından memnun durumdadır. Çünkü hemen her alanda birden çok fikir ve bulgu bulabilmekte ve saniyeler içerisinde kullanıma hazır hale getirmektedir. Hem pratik hem de bilgi çeşitliliği ve bunları harmanlama olanağı açısından kullanıcılar için olumlu etkileri ağır basmıştır.

Bununla birlikte, ‘Yapay zekâ geleceğin sanatçısı olabilir mi?’ sorusuna çoğunlukla olumsuz yanıt verilmiştir. Çünkü yapay zekâ duygudan yoksun bir aygıttır görüşü öne sürülmüştür. Bu konuda çoğunluğun fikri oldukça net cümleler genellikle hayır olamaz gibi kesin yargılarla başlamıştır. Bunun dışında yine sanat alanında da hatta sanatın hemen hemen her alanında sadece bir yardımcı rolü olabileceği ama tamamen bağımsız bir sanatçı sıfatına sahip olamayacağı katılımcılar tarafından açıkça belirtilmiştir. Bu soruya hayır cevabının verilme nedeni yapay zekânın sadece duygudan yoksun olması değildir elbette, katılımcılar yapay zekânın oluşturduğu her fikrin yine insanların yönlendirmesiyle oluşturduğunu belirtmiştir.

Araştırmalarda insanların robot sanatçılar yerine insan sanatçıları görmeye daha meyilli olduklarını göstermektedir (Mikalonytė & Kneer, 2022). YZ sanat üretimlerine karşı bu bağlamda bir algı varken, sanat adına sorumlu bir alt yapının oluşturulması kaçınılmaz gözükmektedir. Bu nedenle sanatın özgün ve sıradışı yapısının YZ teknolojileri ile baskılanması yerine; birlikte gelişimlerini destekleyecek adımlar atılmalıdır. Hâlihazırda bulunan prosedürlerin yeterli olduğu söylenemez.

Bu bağlamda YZ, yaratıcı süreçte araç veya işbirlikçi olarak değerlendirilebilirken, sanatçı kimliği kazanabilmesi insan deneyimi ile şekillenen sanat tanımının da yeniden yazılmasına bağlıdır.

YZ ile üretimin sınırları ne kadar gelişirse gelişsin, sanat eseri niteliği kazansa bile bu olgu insanı sanat yaratımlarından alıkoymayacaktır. Sanatın temelini oluşturan yaşama, düşünme ve duyumsama süreçleri, yalnızca insan deneyimiyle bütünlenebilen unsurlardır.

Kaynaklar

- Akkuzu, B. (2021). Yapay zekâ'nın kültür ve sanatla olan ilişkisi. *European Journal of Science and Technology*, (23), 101-107. <https://doi.org/10.31590/ejosat.1010691>
- Aslan, E. (2019). Yapay zekâ resimleri ve sanatın başkalaşan mecrası üzerine. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (42), 231-242.
- Aydoğan Kaymaz, A., & Akoğlu, E. (2024). Poetic limits of AI: a study on the visual representation of Mevlana's works. *Journal for the Interdisciplinary Art and Education*, 5(Special Issue: Mevlana's Philosophy and Art), 51-61. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14593826>
- Ballı, Ö. (2020). Yapay zekâ ve sanat uygulamaları üzerine güncel bir değerlendirme. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), 277-306.
- Bastaban, Ü. (2024). Kolektif farkındalığın geliştirilmesinde sanatın rolü (The role of art in developing collective awareness). *International Journal of Communication and Art-Ijcomar*, 5(11), 172-192. <https://doi.org/10.29228/iletisimvesanat.75942>
- Bastaban, Ü., & Sarıhan, S. (2024). Comparative analysis of AIs: a stylistic experiment with paintings of Ai Weiwei, Nuri İyem and Jacob Lawrence. *Journal for the Interdisciplinary Art and Education*, 5(3), 161-173. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13765641>
- Erten, O., & Göktepeliler, Ö. (2022). Yapay zekâ, makine ve sanat. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 145-152. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3559139>
- Güney, E., & Yavuz, H. (2020). Yapay zekâ ile sanatsal üretim pratiğinde sanatçının rolü ve değişen sanat olgusu. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), 415-439. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sanatvetasarim/issue/58750/848434>
- Kantürk, B. (2022). Yapay zekânın günümüz sanat üretimlerinde katılımcı bir aktör olarak rolü: türkiye güncel sanatından iki örnek. *İdil*, 11(95), 1007-1020.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: an expanded sourcebook* (2. Baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tekin, A. (2018). Yapay zeka kullanımının sanata etkileri. *Kent Akademisi*, 11(4), 692-702. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/629741>
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2009). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (18. baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Zengin, M. H. (2024). Çağdaş sanatta ifade aracı olarak etnografik nesne. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17(48), 2334-2357. <https://doi.org/10.12981/mahder.1509699>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.6>

Volume 9/2

2025 p. 80-111

BULGAR EKSARHLIĞININ KONTROL VE İDARESİNDEKİ BULGAR OKULLARININ GELİŞİMİ (1895-1896 EĞİTİM VE ÖĞRETİM YILI)

THE DEVELOPMENT OF THE BULGARIAN SCHOOLS UNDER THE CONTROL AND ADMINISTRATION OF THE BULGARIAN EXARCHATE (1895-1896 EDUCATIONAL YEAR)

Ergün HASANOĞLU*

ÖZ

Bu çalışma Bulgar Eksarhlığının gözetim ve idaresinde bulunan Makedonya (*Vilâyet-i Selâse*), Edirne-Trakya ve İstanbul'daki Bulgar okullarının 1895-1896 eğitim ve öğretim yılındaki sayısal durumunu veriler ışığında sunmayı hedeflemektedir. Bu eğitim ve öğretim yılının seçilme sebebi 11 Mart 1870 tarihinde kurulmasına karar verilen Bulgar Eksarhlığının 25. yılına denk gelmesidir. Bu çalışmada Bulgar okullarının yayılımı 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı öncesine ait verilerle karşılaştırma yapılarak gösterilmektedir. Böylece çeyrek asrı tamamlayan Osmanlı Devleti'ne tabi bir dinî kurumun kontrolü altındaki Bulgar eğitiminin nicelik bakımından gelişimi açıkça görülebilecektir. Bulgar Eksarhlığının biri din, diğeri modern eğitim olmak üzere iki ana politikası vardır. Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Bulgarların eğitimi Bulgar Eksarhlığının yetkisi dâhilindedir. Bu eğitim genel itibarıyla ilkokul, sınıflı okul, ruhani, lise, pedagojik, mesleki şeklindeki okul statülerinde yapılmaktadır. Bu okullardan başka eğitim veren okullar da vardır. Bulgar Eksarhlığına bağlı bulunan ve 500 hanenin üzerindeki her köy ve kasabada birer ilkokul mevcuttur.

Bu makalenin konusu olup Bulgar okullarına ilişkin Bulgar Eksarhlığı tarafından yapılan saha araştırmaları neticesinde hazırlanan istatistiki veriler kitap veya gazete aracılığıyla basılmıştır. Bu çalışmanın iki ana kaynağı vardır. İlki Bulgar Eksarhlığının sözcüsü niteliğindeki *Novini* gazetesidir. Diğeri ise Bulgar İstatistik Kurumunun yayımladığı çalışmalardır. Okul, öğrenci ve öğretmen sayısını gösteren bu verilerin bilhassa İstanbul merkezli *Novini* gazetesinde yayımlanmasının iki temel amacı olduğu söylenebilir. Bunlardan biri eğitim konusu üzerinden net bir mesaj verilerek Bulgarların yararına olabilecek bir kamuoyunun oluşturulmak istenmesidir.

* Dr., E-mail: ergunhasanoglu39@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0583-734X, İstanbul, Türkiye.

Ötekisi ise dönem itibarıyla Makedonya ve Edirne-Trakya'da yoğunlaşan milliyetçiliği Bulgarlar lehine destekleme arzusudur.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Bulgar Eksarhlığı, Makedonya, Edirne, İstanbul.*

ABSTRACT

This study aims to present the numerical situation of the Bulgarian schools in Macedonia (*Vilâyet-i Selâse*), Edirne-Thrace and Istanbul, which were under the surveillance and administration of the Bulgarian Exarchate, in the light of data for the academic year 1895-1896. This academic year was chosen because it coincided with the 25th anniversary of the Bulgarian Exarchate, which was decided to be established on March 11, 1870. In this study, the expansion of Bulgarian schools is presented in comparison with the data prior to the school year 1895-1896. Thus, the quantitative development of Bulgarian education under the control of a religious institution subordinate to the Ottoman Empire for a quarter of a century will be clearly visible. The Bulgarian Exarchate had two main policies, one religious and the other modern educational. The education of Bulgarians living in the Ottoman Empire was under the authority of the Bulgarian Exarchate. In general, this education was provided in the form of primary, classical, spiritual, high school, pedagogical and professional schools. There are also other schools that provide other types of education. Every village and town in the Bulgarian Exarchate with more than 500 households has a primary school.

The subject of this article is the statistical data on Bulgarian schools, prepared as a result of field research conducted by the Bulgarian Exarchate and published in books and newspapers. There are two main sources for this study. The first is the newspaper *Novini*, which is the mouthpiece of the Bulgarian Exarchate. The other is the studies published by the Bulgarian Statistical Institute. It can be said that the publication of this data showing the number of schools, students and teachers, especially in the Istanbul-based newspaper *Novini*, had two main purposes. The first one is to create a public opinion that could benefit the Bulgarians by giving a clear message on the issue of education. The other is the desire to support the growing nationalism, which was intensifying in Macedonia and Edirne-Thrace at the time, in favor of the Bulgarians.

Keywords: *Ottoman Empire, Bulgarian Exarchate, Macedonia, Edirne, Istanbul.*

Giriş

Belirli bir gaye doğrultusunda bir araya getirilen veri kümesi askerî, siyasi, iktisadi ve benzeri birçok alan için istifade edilebilecek niteliğe haizdir. Toplanan veriler bazı durumda propaganda amacıyla dahi kullanılabilir. Buna ilişkin verilebilecek örneklerden biri Bulgar Eksarhlığının yaptığı saha çalışmaları neticesinde topladığı verileri paylaşmasıdır. Bulgar Eksarhlığının kurulmasına dair yayımlanan 11 Mart 1870 tarihli padişah fermanının 10. maddesinde Eksarhlığın dinî sorumluluk bölgeleri belirtilmiştir. Bununla birlikte Ortodoks mezhebinde bulunan ahalinin hepsi ya da üçte ikisi Bulgar Eksarhlığına bağlı olmak isterlerse yapılacak tahkikat neticesinde buna izin verileceği

kararlaştırılmıştır (Koyuncu, 1998: 100; Güllü, 2018: 354). Belirtilen bu dinî sorumluluk bölgeleri aslında bir açıdan Bulgarların etnik anlamdaki hudutlarını da göstermektedir. Bu bağlamda Osmanlı topraklarındaki en üst düzey Bulgar dinî müessesenin padişah fermanı çerçevesinde kendi nüfuz sahasını kapsayan bölgelerle alakalı hazırlayıp enformasyona dönüştürdüğü veriler, milliyetçi ve dinî propagandaya hizmet etmek için başvuru birer kaynak hâline gelmektedir.

Ana konuya geçmeden evvel Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin eğitimiyle ilişkili 19. yüzyılda yaşanan temel gelişmelerden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde varlıklarını sürdüren gayrimüslim cemaatler Tanzimat öncesi ve sonrasında serbest bir şekilde eğitimlerini sürdürmüşlerdir (Zengin, 2007: 613-615). 1856 Islahat Fermanıyla birlikte her gayrimüslim cemaatin Osmanlı Maarif Meclisinin kontrol ve denetimi altında kendi diline ve kültürüne uygun okul tesis edebilmesinin önü açılmıştır. Aynı şekilde tüm Osmanlı tebaasına askerî ve sivil mekteplere girme imkânı tanınmıştır (Bülbül, 1989: 177).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıkların okul açabilmeleriyle ilgili ilk yasal düzenleme ise 1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle getirilmiştir. Bu nizamnamenin 129. maddesinde özel okullara dair tanım yapılarak bu okulların uyması gereken kurallar açıklanmıştır. Bağlı bulundukları yerler ifade edilerek okulların idaresinin ne şekilde olacağı izah edilmiştir. Bir okul açabilmek için Osmanlı Devleti'nin Maarif Nezaretinden izin alma koşulu vardır. Öğretmenlerin, okullarda okutulacak ders kitaplarının ve uyulacak ders programlarının Osmanlı idarecilerinin onayından geçmesi şartı getirilmiştir. (Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nabi, 1338: 493). Bu nizamnamenin verdiği yetki dâhilinde gayrimüslim çocuklar mensubu oldukları cemaatin açtıkları okullarda eğitim alabileceklerdir. Her 500 haneli kasabada müslim ve gayrimüslimler için ayrı rüştiyeler inşa edilebilecektir. Rüştiyeleri bitiren öğrenciler bin haneden fazla nüfusa sahip kazalarda açılacak idadilerde öğrenim görebileceklerdir. Her vilayet merkezinde açılacak olan Sultaniye mekteplerinde de eğitimlerine devam edebileceklerdir (Bozkurt, 1989: 161). Gayrimüslimlerin eğitime ilişkin hükümler 1876 yılında ilan edilen Kanunuesaside de yer almıştır. Kanunuesasinin 15. maddesine göre eğitim serbesttir. Belirli kanunlara bağlı olmak kaydıyla her Osmanlı tebaasının genel ve özel eğitim alabilme olanağı bulunmaktadır. 16. maddeye göre tüm okullar devletin denetimindedir. Farklı inançlara mensup milletlerin vatandaşlarının kendi inançlarına ilişkin meselelere ait eğitim usullerine engel olunmayacağına hükmedilmiştir (Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri, 2023: 31). Anlaşılacağı üzere farklı dönemlerde alınan hem müslim hem de gayrimüslimleri ilgilendiren kararlarla eğitimin bir nizam içerisinde sürdürülmesi hedeflenmiştir.

Türk tarih yazımında Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin eğitime dair çalışmalar Bulgarlara nispeten Ermeniler ve Rumlar odaklıdır. Bu yüzden bu çalışma Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kayda değer bir gayrimüslim nüfusu temsil eden Bulgarların eğitimi hakkındadır. Bu çalışmanın konusunu ihtiva edip 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve İstanbul vilayetlerini ilgilendiren veri kümesi,

Eksarhlık vasıtasıyla Bulgarların okullaşma sürecinin söz konusu bölgelerdeki gelişimi hakkında araştırmacılara fikir verecektir. Bu makalede ilk olarak çalışmanın ana kaynaklarından biri olan *Novini* gazetesi hakkında kısa bir bilgilendirme yapılacaktır. Ardından Bulgar Eksarhlığının eğitim konusundaki görevi ve misyonundan bahsedilecektir. Daha sonra Bulgar Eksarhlığının yetki ve idaresi altında bulunup 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına ait Makedonya (*Vilâyat-ı Selâse*), Edirne ve İstanbul Vilayeti özelindeki Bulgar okul, öğrenci ve öğretmenlerine ait veriler sunulacaktır. Her bir vilayete ait verilerinin sunulmasının akabinde genel bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca bu çalışmada genel hatlarıyla 1893-1894 ve 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki sayısal bilgilere yer verilip karşılaştırma yapılarak nicelik bakımından Bulgarlar açısından okullaşmanın devamlı olarak gelişim kaydettiği gösterilmeye çalışılacaktır. Yapılan değerlendirmelerde verilen tüm oranların yaklaşık oranlar olduğunu belirtmek gerekmektedir. Son olaraksa Bulgar okullarının Bulgar milliyetçiliğindeki rolünden, Bulgar milliyetçiliğini dinamik tutabilmek adına yapılan çalışmalar ve etkinliklerden kısaca söz edilecektir.

Bu çalışmanın iki temel kaynağı vardır. Biri Bulgar Eksarhlığının sözcüsü niteliğindeki *Novini* gazetesidir. Diğeri ise *Novini*'deki verilere destekleyici mahiyette olması amacıyla Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar okulları hakkında Bulgar İstatistik Kurumunun hazırlayıp bastığı çalışmalardır. Böylece kaynaklar arasındaki sehven veya değil, küçük de olsa bir veri sapmasını görmek mümkün olacaktır. Bununla birlikte söz konusu verilerin İstanbul merkezli bir Bulgarca gazetede yayımlanması dönem itibarıyla Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında artan ve yoğunlaşan milliyetçiliğe basın yoluyla Bulgarlar lehine destek verme gayesi taşıdığı açıktır. İlgili veriler 11 Mart 1870 tarihinde kurulmasına karar verilen Bulgar Eksarhlığının tesisinin 25. yılına tesadüf etmektedir. Çeyrek asrı tamamlayan ve Osmanlı Devleti'ne bağlı bu dinî kurumun gözetim ve denetiminde bulunan Bulgar okullarının geçen 25 yılın sonundaki yayılımı hem *Novini* gazetesi hem de Bulgar İstatistik Kurumu aracılığıyla kamuoyunun dikkatine sunulmuştur.

1. *Novini* Gazetesinin Önemi

İstanbul, 1878 yılı öncesi Bulgar süreli yayıncılığı için en önemli merkezlerden biridir. Yayımlanan gazete ve dergiler Bulgar toplumunu yönlendirme konusunda etkili birer araçtır (Mevsim, 2020: 240-241). 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'yla Bulgaristan Prensliği'nin kurulmasına karar verilmesiyle Bulgarlar açısından İstanbul'un süreli yayıncılık konusundaki öneminin giderek azaldığı söylenebilir. Bu tarihten sonra Bulgarların siyasi, iktisadi, sosyal, dinî, askerî vb. haklarını savunan gazeteler, başta Sofya ve Filibe merkezli olmak üzere Bulgaristan Prensliği ve Şarki Rumeli Vilayeti sınırları dâhilinde yayımlanmıştır. 1878 yılı sonrası İstanbul üzerinden Bulgarların haklarını gözeticek gazete *Novini* olacaktır.

Sultan II. Abdülhamid'in 10 Eylül 1890 tarihli iradesi (BOA, İ.DH: 1193/93331, 2) neticesinde 27 Eylül 1890 tarihinde yayın hayatına başlayan *Novini*, 1878 yılı sonrası İstanbul'daki ilk Bulgarca gazetedir (*Novini*, 1890: 1). Bunun yanında belki de daha

önemlisi Osmanlı Devleti'nin bir dinî kurumu hüviyetindeki Bulgar Eksarhlığının yayın organıdır (BOA, İ.MTZ.04: 16/1012). Gazetenin yayın politikasının merkezinde din ve eğitim temelli yazıların paylaşılması ve haberlerin yapılması vardır. Bu açıdan Eksarhlığın gözetimindeki Bulgar okul, öğrenci ve öğretmenlere özel olarak dikkat çevrilmiştir. Bulgar okulları hakkında haberler yapılarak durumlarının iyileştirilmesi ve güçlendirilmesi adına tavsiye ve önerilerde bulunulmuştur. Öğretmen ve öğrencilerin gelişimi konusunda makaleler yazılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan ve öne çıkan bazı Bulgar okulları tanıtılmıştır. Keza aynı şekilde sayısal veriler sunularak Bulgarların okullaşma seviyesi gösterilmeye çalışılmıştır. Aslında tüm bu yayımların gazetenin ulaştığı en ücra kasaba ve köydeki ahali üzerinde bir etki yapmaması mümkün gözükmemektedir. Bu da *Novini* aracılığıyla eğitim üzerinden açık bir propagandadır (Hasanoğlu, 2024: 165-169).

2. Bulgar Eksarhlığının Eğitim Konusundaki Misyon ve Görevi

Bulgar Eksarhlığının kurulmasına daha evvel değinildiği gibi Sultan Abdülaziz'in 11 Mart 1870 tarihli padişah fermanıyla karar verilmiştir. Bu müessese Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan Bulgarları temsil eden en yüksek düzeydeki dinî kurum niteliğindedir. Bulgar Eksarhlığı İstanbul merkezli olması hasebiyle Osmanlı Devleti'ne bağlı bir kurumdur. Bulgar eksarhı da bu kurumun başındaki en yetkili kişidir. Bu din adamı tarafından padişah fermanının tayin ettiği sınırlar doğrultusunda ve şartlar çerçevesinde hareket edilmiştir (Koyuncu, 1998: 98-100; Güllü, 2018: 353-355). Bulgar Eksarhlığı, özellikle 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması sonrası Bulgar milliyetçiliğinin hareket çizgisini tayin eden iki akımdan biri olan evrimci akımın -diğeri devrimci akımdır- temsilcisidir. Zira Doğu Krizinin (1875-1878) yaşandığı dönemde Bulgar okullarının kapatılması evrimci akımın benimsenmesini gerektirmiştir (Adanır, 1996: 110). Burada hemen belirtmek gerekir ki, çeşitli yıllar arasında farklı şehir ve köylerdeki Bulgar okullarında eğitim alan ya da öğretmenlik yapan bazı kişiler bir süre sonra devrimci akıma yön verip dönemin siyasetini etkilemişlerdir. Boris Sarafov¹, Görçe

¹ Boris Sarafov (1872-1907). Nevreko bölgesinde bulunan Libyahova köyünde doğmuştur. 1890 yılında Selanik Bulgar Erkek Lisesinden mezun olmuştur. Üç yıl sonra Sofya'daki askeri okulu bitirmiştir. 1895-96 yılları arasında Petersburg'daki Rus Genelkurmay Akademisinde eğitim görmüştür. 1895'te Menlik'e saldıran bir çetenin başında Makedonya Komitesinin Çeteci Olayına iştirak etmiştir. Gizli subay cemiyetlerinin (Bulgar Kurtuluş Cemiyetleri) kurulması fikrini verenlerden biridir. Aynı zamanda bu cemiyetlerin kurucularındandır (1897-1899). 1899'dan 1901 yılına kadar Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin (VMOK) başkanıdır. Bu zaman aralığında Bulgaristan Prensliği'ndeki faal yardımcılarla nişancı takımlarını oluşturmuştur. Nişancı takımlarının kurulma amacı Bulgaristan'daki Makedonya ve Edirne-Trakya'dan olan göçmenleri Sırbistan, Romanya veya Osmanlı Devleti'ne karşı mücadeleye ya da olası bir ayaklanmaya yönelik eğitmektir. Bulgaristan'ın farklı yerleşim yerlerinde yeni Makedonya Edirne-Trakya cemiyetleri tesis etmiştir. Makedonya'da faaliyet yürüten İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'ne (VMORO) para, silah ve mühimmat temin etmiştir. 1901 yılından itibaren VMORO'nun saflarına geçmiştir. 1903 yılının ilk aylarda bir çete ile Makedonya'ya geçmiştir. VMORO'nun Manastır İhtilal Sancağının Smilevo Kongresi'ne (Nisan 1903) katılmıştır. Kongrede Manastır İhtilal Sancağındaki ayaklanmanın başkurmayının bir üyesi seçilmiştir. Osmanlı kuvvetleriyle çatışmıştır. Osmanlı kuvvetlerince İinden-Preobrajenie Ayaklanmasının (1903) bastırılmasından sonra VMORO ciddi bir ideolojik ve örgüt krizine girmiştir. Çeşitli gruplar arasındaki farklılık ve tezatlıklar, örgütün yapısının parçalanmasına yol açacak geri dönüşümlere girilmesine sebep olmuştur. Örgüt

Petrov², Gotse Delçev³, Dame Gruev⁴, İvan Garvanov⁵, Vasil Kınçov⁶, Pere Toşev⁷ bu kişilerden öne çıkanlar arasındadır.

içindeki hizipleşmeden dolayı 28/29 Kasım 1907'de öldürülmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 21-24).

² Görçe Petrov (1865-1921). Pirlpe bölgesindeki Varoş köyünde doğmuştur. İlk olarak Selanik Bulgar Erkek Lisesinde öğrenim görmüştür. Ardından eğitimine Filibe'de devam etmiştir. 1885 yılından 1887 yılına kadar İştîp'te öğretmenlik yapmıştır. 1888-89 eğitim yılında öğretmen olarak Üsküp'e tayin edilmiş ve burada üç yıl çalışmıştır. Görçe Petrov'un Lyubomir Miletic'e söylediğine göre Üsküp'te öğretmenlik yaptığı sırada kendisini tamamıyla "*her açıdan; coğrafya, folklor (şarkılar, bilmeceler ve sair)*", Üsküp Sancağı hakkındaki çalışmalara adanmıştır. Bizzat sancağı gezerek öğrenciler, öğretmenler ve tanıdıkları vasıtasıyla bilgiler toplamıştır. Görçe Petrov, 1891-92 eğitim yılında Manastır'daki Eksarhlığın okuluna geçmiştir. Burada Üsküp Sancağı hakkında toplanan bilgileri yeniden işleyerek araştırmalarına Manastır bölgesini de dâhil etmiştir. Petrov'a bu görev Bulgaristan Prensliği Harbiye Müdürlüğü tarafından verilmiştir. Osmanlı Devleti ile muhtemel bir savaş durumunda Bulgaristan Genelkurmayının bilgi ihtiyacını karşılamak için Makedonya'nın nüfusunu, yerleşim yerlerini, yollarını, dağlarını, nehirlerini, göllerini, iklimini, geleneklerini ve sair araştırmıştır. Onun, Üsküp ve Manastır bölgeleriyle ilgili yaptığı çalışmalar yaklaşık 750 sayfalık bir külliyatta toplanmıştır. "Materiali po Proučvaneto na Makedoniya [Makedonya Araştırmaları Üzerine Materyaller]" adını taşıyan bu eser, Bulgar Genelkurmayı tarafından 1896 yılında basılmıştır. Görçe Petrov, Mart 1895'te Selanik Bulgar Erkek Lisesine öğretmen olarak tayin edilmiştir. Aynı yılda da VMORO'nun Merkez Komitesi'ne üye olmuştur. Gotse Delçev ile birlikte VMORO'nun 1896 yılındaki ilk genel kongresinin kararıyla örgütün Sofya'daki yurt dışı temsilcisi olarak belirlenmiştir. Sofya'ya 1897 yılının Mart ayında gelmiş ve görevini 1901 yılına kadar sürdürmüştür. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması sırasında çete voyvodasıdır. 1905-1907 yılları arasında yeniden VMORO'nun Bulgaristan'daki yurt dışı temsilcisidir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 28-30).

³ Gotse Delçev (1872-1903). Kalkış doğumludur. Selanik Bulgar Erkek Lisesinde eğitim görmüştür. 1891 yılında liseyi bırakmış ve Sofya'daki askeri okula kaydolmuştur. Birinci subay rütbesine terfi ettirilmeden evvel sosyalist fikirlere olan yakınlığı sebebiyle okuldan atılmıştır. 1894 yılının sonbaharında İştîp'te öğretmen olmuştur. Burada Dame Gruev başöğretmendir. Aynı zamanda Dame Gruev, Gotse Delçev'i VMORO'nun saflarına çekmiştir. Delçev, Makedonya'nın birçok yerine edebî metinler, malzeme, kuryeler ve silahların taşınması için Bulgaristan Prensliği ile Osmanlı Devleti sınırı boyunca ilk kanalları ve lojistik noktalarını tesis etmiştir. VMORO'nun Selanik Kongresi'nde (1896) örgütün tüzük ve nizamnamelerinin hazırlanmasında katkıda bulunmuştur. VMORO'nun çete örgütünü kurmuş (1898-99), örgüte liderlik etmiş ve organizatörlük yapmıştır. 1896 yılının sonunda Görçe Petrov ile Sofya'daki (1901'e kadar) VMORO'nun yurt dışı temsilcisi olarak belirlenmiştir. Delçev'in girişimiyle Edirne-Trakya'da ihtilal komitelerinin kurulmasına başlanmıştır. 4 Mayıs 1903 tarihinde Serez bölgesindeki Banitsa köyü yakınlarında Osmanlı kuvvetleriyle girdiği bir çatışmada ölmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 49).

⁴ Dame Gruev (1871-1906). Manastır bölgesinde bulunan Smilevo köyünde doğmuştur. Sırasıyla Smilevo'da, Manastır'da ve Selanik Bulgar Erkek Lisesinde eğitim görmüştür. Ardından liseyi Belgrad'da bitirmiştir. Aynı şehirde üniversite eğitimini sürdürmüştür. Buradan Sofya'ya taşınarak yüksek öğrenimine devam etmiştir. 15 Mart 1891 tarihinde Maliye Müdürü Hristo Belçev suikastıyla bağlantılı olduğu şüphesiyle yüksekokuldan (günümüzde Sofya "St. Kliment Ohridski" Üniversitesi) atılmıştır. 1891 yazında Manastır'a yerleşmiştir. Manastır'da başarısız ihtilal grubu kurma teşebbüsünden sonra Smilevo'ya dönerek bir yıl öğretmenlik yapmıştır. 1892/93 eğitim yılında Pirlpe'de öğretmendir. 23 Ekim 1893 tarihinde Makedonya'da gayrimeşru bir ihtilal örgütünün kurulması görüşmelerinde yer almıştır. 1894 başında da Makedonya İhtilal Örgütü'nün temelleri atılmıştır. Gruev, Merkez Makedonya İhtilal Komitesi tarafından sekreter ve sandık emini seçilmiştir. Hristo Silyanov'a göre Gruev, "*ilk Merkez Komitesi'nin ilham kaynağı ve gerçek lideridir*". 1894 yazında, birçok şehri gezmeye girişmiştir. Gezdiği şehirlerde gayrimeşru ihtilal komiteleri kurmuştur. İştîp, Negotin, Kavadar, Pirlpe, Manastır, Resne, Ohri'ye gitmiştir. Gittiği hemen hemen her yerde de komiteler kurmuştur. Dame Gruev'in gizli ağı genişletme faaliyetlerindeki önemli dönüm noktalarından biri 1894-95 eğitim yılında İştîp'teki öğretmenliği dönemidir. Gruev'in bu şehre gitmesi tesadüf olarak görülmemelidir. Çünkü İştîp, Bulgaristan Prensliği ve Makedonya arasındaki ana bağlantı noktasıdır. Daha sonra VMORO'nun hem İştîp hem de çevre köylerden farklı yönlerde önemli kanalları tesis edilmiştir. Dame Gruev, 1895-96 ve 1896-97 eğitim yıllarında Eksarhlık tarafından Selanik bölgesindeki Eksarhlığın köy okullarının müfettişi olarak atanmıştır. 1899 sonbaharında Bulgar Eksarhlığı tarafından Manastır Lisesine öğretmen olarak tayin edilmiştir. Manastır'daki Sancak

Osmanlı idari sistemi içerisinde *Vilâyet-i Selâse* şeklinde adlandırılan ve Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinden oluşan Makedonya ile Edirne ve İstanbul Vilayeti özelinde Bulgar Eksarhlığının benimsediği iki ana politikası vardır. Bunlardan ilki hâliyle dindir. İkincisiyse eğitim yoluyla Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Bulgar okullarının varlığını sürdürmesini ve geliştirmesini sağlamaktır. Bu doğrultuda Doğu Krizinin (1875-1878) yaşandığı dönemde kapatılan Bulgar okullarının yeniden açılması adına ciddi bir uğraş verilmiştir (Köseoğlu, 2022: 218). Öte yandan Bulgar tarihçi Zina Markova'ya göre bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında yoğunlaşan Sırp ve Yunan milliyetçiliğine yönelik Bulgar mevcudiyetinin muhafazası için en güvenilir yol eğitimidir (Markova, 2008: 544). Eksarhlığın kurulması sürecinde ve sonrasında özellikle Rum Patrikhanesiyle yaşanan sorunlar ve bu sorunların genel siyasete sirayet etmesi, eğitimin önemini daha değerli hâle getirmiştir. Patrikhane tarafından Bulgar Eksarhlığının Osmanlı Avrupası'ndaki okullaşmasını engelleyebilmek

İhtilal Komitesi'nin başına geçmiştir. 6 Ağustos 1900 tarihinde örgüt tarafından talep edilen paraları vermeyi reddeden Manastır'daki Bulgar kilisesinin rahibinin öldürülmesiyle ilgili olarak Osmanlı yetkililerince tutuklanmıştır. Mayıs 1902'de Manastır hapishanesinden Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir. 1903 yılının baharında affedilmiştir. İlinden-Preobrajenie Ayaklanması hazırlıklarında bulunmuştur. 23 Aralık 1906 tarihinde Osmanlı kuvvetleriyle girdiği bir çatışmada ölmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 15-17).

⁵ İvan Garvanov (1869-1907). Eski Zağra'da doğmuştur. Yüksekokulun (günümüzde Sofya "St. Kliment Ohridski" Üniversitesi) fizik-matematik bölümünden mezun olmuştur (1892). 1893-1894 yılında Viyana Üniversitesi'nde fizik alanında uzmanlaşmış ve aynı üniversitede doktorasını savunmuştur. Garvanov, takip eden on yılda -1894'ten 1903'e kadar- Selanik Bulgar Erkek Lisesinde öğretmendir. Bulgar Gizli İhtilal Cemiyeti'nin (1897) kurucularından biridir ve cemiyetin başkanıdır. Cemiyetin dağılmasından sonra ise VMORO saflarına katılmıştır. 1900 yılında Selanik Sancak Komitesi'nin üyesi seçilmiştir. 1901 yılının başında Osmanlı yetkilileri tarafından VMORO'nun liderlerinin tutuklanmasının ardından Merkez Komitesi'nin başına geçmiştir. 1903 yılının başlarında Garvanov'un liderliğinde VMORO'nun Selanik Kongresi tertip edilmiş ve ayaklanma (İlinden-Preobrajenie) kararı alınmıştır. Selanik Suikastlarından sonra tutuklanmıştır (1903). 4 Eylül 1903 tarihinde yargılanarak sürgüne gönderilmiştir. 1904 yılının Nisan ayında affedilmiştir. Örgüt içindeki hizipleşmeden dolayı 28/29 Kasım 1907'de öldürülmüştür (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 18-21).

⁶ Vasil Kınçov (1862-1902). Tarihçi, etnograf, öğretmendir. Kharkov'da kimya (1885), Münih Teknik Üniversitesinde (1886-1887) ve Stuttgart'ta (1887-1888) kimya teknolojisi eğitimi almıştır. Selanik Bulgar Erkek Lisesinde öğretmenlik yapmıştır (1888-1891). Aynı lisede müdürlük de icra etmiştir (1892-1893). 1891-92'de Serez'deki Bulgar okulunun müdürüdür. Eksarhlığa bağlı Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar okullarının başmüfettişidir (1893-1897) (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 70).

⁷ Pere Toşev (1865-1912). Pirlepe'de doğmuştur. 1882 yılından itibaren Selanik Bulgar Erkek Lisesinde eğitim görmüştür. Öğrenci ayaklanmasına katılmasından sonra 1884 yılında okuldan atılmıştır. Aynı yıl Filibe'ye yerleşmiş ve burada bir lisede 6. sınıfı bitirmiştir. Makedonya ve Edirne bölgesinin Osmanlı Devleti'nden koparılması hedefini benimseyen Bulgar Gizli Merkez İhtilal Komitesi'nin bir kolunu Stanimaka'da (Asenovgad) oluşturmuştur. Sırp-Bulgar Savaşı'nda (1885) Kosta Panitsa'nın "Makedonya Haramileri" bölümünde gönüllü olarak yer almıştır. 1892 yılından itibaren Pirlepe bölgesindeki Bulgar okulunda öğretmenlik yapmıştır. Pirlepe'de VMORO'nun ilk ihtilal komitesinin kurucusudur. Manastır ve Üsküp'te öğretmenlikler yapmıştır. "*Na Orijie! [Silah Başına!]*" adlı gazetenin yayımlanmasında katkıda bulunmuştur. 1896 yılından itibaren Selanik'e yerleşerek burada öğretmenlik ve daha sonra da okul müfettişliği yapmıştır. 1898 yılında VMORO'nun Merkez Komitesi'ne katılmıştır. 1901 yılında Selanik Olayından sonra tutuklanmış ve ardından Bodrum Kalesi'ne sürgün edilmiştir. Fakat 1902 yılında affedilmiştir. 1903 yılında Smilevo Kongresi'ne katılmış ve genel bir kitlesel ayaklanmaya karşı olduğunu dile getirmiştir. Pere Toşev, merkez kurmayda yer almayı reddetse de İlinden-Preobrajenie Ayaklanması zamanında Mariova ihtilal bölgesine önderlik yapmıştır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 42-43).

adına girişimler olmuştur (Markova, 2008: 514). Bu açıdan Bulgar Eksarhlığı, eğitim-okullaşma siyaseti doğrultusunda Makedonya ve Edirne-Trakya'daki en ücra kasaba ve köyde dahi okul açılması için çalışmıştır. Bu aslında benimsenen politika çerçevesinde oldukça önemlidir. Bunun dışında Eksarhlığın diğer vazifesi ise eğitim ve öğretimin idaresini sağlayıp organizasyonu yaparak her anlamda okullaşma seviyesini yükseltmektir (Markova, 2008: 544-546).

Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan Bulgarların eğitimi Bulgar Eksarhlığının yetki ve sorumluluğu dâhilindedir. Bu eğitim genel itibarıyla ilkokul, sınıflı okul, ruhani, lise, pedagojik, mesleki şeklindeki okul statülerinde icra edilmektedir. Bu okullardan başka pazar okulu, tatil okulu ve akşam okulu gibi diğer eğitim formatları dahi vardır. İlâveten *çitalişte* adındaki okuma evleri, halka açık okumalar ve kültür/eğitim topluluklarının etkinlikleri de mevcuttur. Bulgar Eksarhlığına bağlı bulunan ve 500 hanenin üzerindeki her köy ve kasabada birer ilkokul faaliyet göstermiştir.

Bulgar Eksarhlığının eğitim konusundaki faaliyetlerini “Okul Departmanı” üstlenmektedir. Bu aynı zamanda yerel organların işlevini ve sorumluluğunu arttırmaktadır. Bu işlevi ve sorumluluğu Eksarhlığın onayıyla görevlendirilen başkan ve başöğretmenler vasıtasıyla Bulgar cemaatleri yerine getirmektedir. Bu cemaatlerin oluşturdukları eğitim komisyonları, Bulgar okullarının durumunu, öğrenci ve öğretmenlerin ihtiyaçlarını gözetmektedir (Markova, 2008: 546-547). Aynı şekilde Eksarhlığın eğitim konusundaki kontrol mekanizmasının işleyebilmesi adına 1883 yılı içerisinde okul temsilciliği/vesayeti namıyla bir kurum tesis edilmiştir. Bu kurumun okul açılmasıyla ilgilenme, materyal temin etme, öğretmen tayini, ders programı düzenleme, bütçe hazırlama gibi görevleri vardır (Hacısalıhoğlu, 2015: 148-149). Okul temsilciliği/vesayeti Bulgaristan Prenslığı'nın Dışişleri Müdürlüğü'nün girişimleri ve desteğiyle Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar eğitimini ve Bulgarların genel millî meselelerini yönetmek için tesis edilmiştir. Aslında okullaşma sürecinin idari anlamda takip edilmesi ve bu konu üzerine oldukça ciddi bir şekilde eğilim gösterilmesi nihai anlamda eğitim bakımından ilerlemeyi kaçınılmaz kılmıştır. Bulgaristan Prenslığı hükûmetlerinin siyasi ve maddi yardımları da bu ilerlemede önemli olmuştur. Böylece Makedonya ve Edirne-Trakya'da geniş bir yayılım alanı bulunarak her yerde okullar açılabilmiştir (Petrov ve Temelski, 2003: 118-123).

1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1892-1893 eğitim ve öğretim yılına kadar geçen on yıllık süreçte her sene yükselmek kaydıyla hem okul hem öğrenci ve öğretmen sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında Makedonya ve Edirne-Trakya'daki toplam Bulgar okulu sayısı 237'dir. 1892-1893 eğitim ve öğretim yılına gelindiğinde bu sayı 671 olmuştur. Aynı şekilde 1882-1883 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar öğrenci sayısı 16.063, öğretmen sayısı 351'dir. Buna karşın 1892-1893 eğitim ve öğretim yılındaki öğrenci sayısı 32.423, öğretmen sayısı ise 932'dir (Markova, 2008: 552). Okullaşma anlamında her geçen sene Makedonya ve Edirne-Trakya'daki bu gelişim ve ilerleme 1893 yılından sonra da devam etmiştir. Bunu gelecek bölümlerdeki verilerde görmek mümkün olacaktır.

Tablo 1. 1882-1883 Eğitim ve Öğretim Yılı ile 1892-1893 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısını Gösterir Tablo (Markova, 2008: 552)

Eğitim ve Öğretim Yılı	Toplam Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1882-1883	237	351	16.603
1883-1884	322	494	20.498
1886-1887	476	675	23.741
1887-1888	485	686	24.659
1890-1891	593	793	27.252
1891-1892	647	860	31.275
1892-1893	671	932	32.423

3. 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı İçerisinde *Vilâyet-i Selâse*, Edirne ve İstanbul Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları

Bulgar Eksarhlığının eğitim politikası sadece dinî değil aynı zamanda etnik temelli bir millî kimliğin inşa edilmesi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu politika aracılığıyla Bulgarlar arasında ortak dil, kültür ve tarih bilinci oluşturulmuş ve benimsenen bu politika Bulgar millî hareketinin “mihenik taşlarından” birine dönüşmüştür. Gerçekleştirilen eğitimsel faaliyetlerin sonucunda Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve İstanbul vilayetlerinde Bulgarların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde açılan okulların sayısı her sene giderek çoğalmış, Bulgar çocuklarının açılan bu okullara yönelik ilgisi her yıl artmıştır. Öğrencilere özellikle tarih ve edebiyat dersleri aracılığıyla Bulgar kimliği kazandırılmaya çalışılmıştır. Dinî değerlerin korunması amacıyla Ortodoks Hristiyanlığı temel alarak ahlaki eğitim verilmesi hedeflenmiştir. Öğrencilerin fen bilimleri ve yabancı dillerle çağdaş dünyaya açılması kolaylaştırılmıştır. Fransızca ve Almanca gibi Batı dilleri öğretilerek Avrupa ile entelektüel bir bağlantı kurmaları için uğraş verilmiştir. Bu açıdan Bulgar Eksarhlığının aşağıda verileri sunulacak vilayetlerdeki eğitim faaliyetleri yalnızca pedagojik bir misyon olarak görülmemelidir. Öyle ki eğitim faaliyetlerinin etnopolitik boyutları olup buna dair izler taşıdığı söylenebilir.

3.1. Selanik Vilayeti

Selanik Vilayeti, Bulgar Eksarhlığının benimsediği siyaseti geniş tabana yayabilmesi açısından kilit bölgelerden biridir. Selanik de döneminin önemli kozmopolit şehirlerinin başında gelmektedir. Bulgar Eksarhlığı, eğitim politikasını bu vilayet genelinde hayli dikkatli ve itinalı bir şekilde yürütmeye gayret göstermiştir. Bunun neticesinde Selanik Vilayeti dâhilinde faaliyet yürüten Bulgar okulları, vilayetteki Bulgar ailelerinin

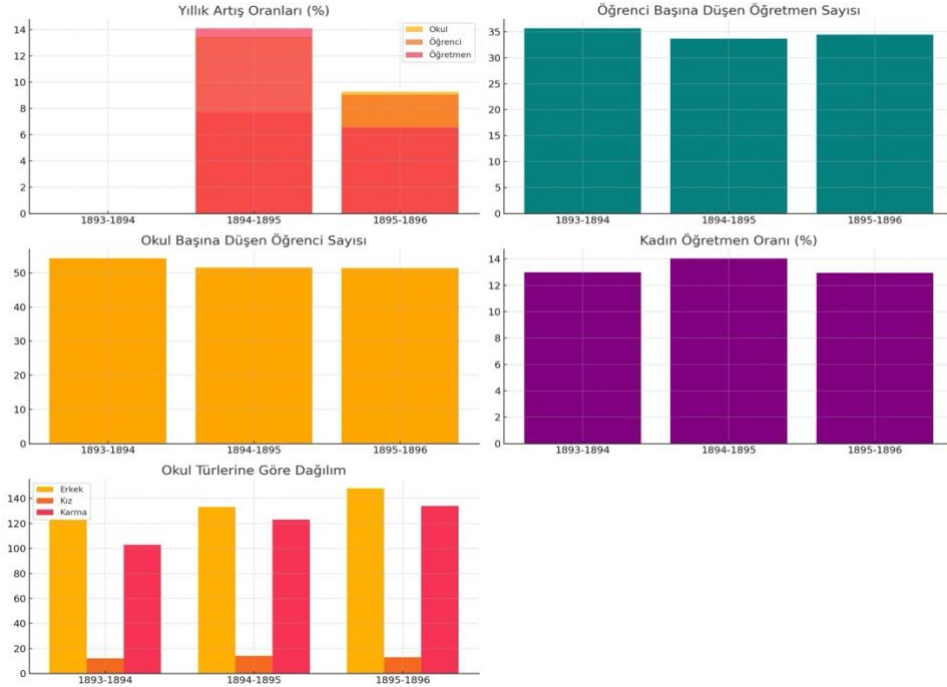
çocuklarına ulusal bilinç kazandırmakla kalmamış, aydın bir Bulgar sınıfının yetişmesine katkı sağlamışlardır. İncelendiğinde Selanik Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında toplam 238 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 123'ü erkek, 12'si kız ve 103'ü karmadır. Bu okullardaki öğrenci sayısı 12.906'dır. Bunlardan 10.524'ü erkek, 2.382'si kızdır. Bu okullarda 315 erkek ve 47 kadın olmak üzere toplam 362 öğretmen görev yapmıştır.⁸

1894-1895 eğitim ve öğretim yılında toplam Bulgar okulu sayısı 270'e yükselmiştir. Bu okullardan 133'ü erkek, 14'ü kız ve 123'ü karmadır. Okullardaki yekûn öğrenci mevcudiyeti 13.899'dur. Bunlardan 11.133'ü erkek, 2.766'sı kızdır. Bu okullarda 355 erkek ve 58 kadın olmak üzere toplam 413 öğretmen görev yapmıştır (*Novini*, 4 Yuliy 1897: 2; *Statistika na Bılgarskite Uçılıştı*, 1896: 14-35).

Selanik Vilayetinde Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde ise 295 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 148'i erkek, 13'ü kız ve 134'ü karma okuldur. Okullardaki toplam öğrenci mevcudiyeti 15.155'tir. Bunlardan 12.159'u erkek, 2.996'sı kızdır. Bu okullarda 383 erkek ve 57 kadın olmak üzere 440 öğretmen görev yapmıştır (*Novini*, 1 Yuliy 1897: 1-2; *Novini*, 4 Yuliy 1897: 2).

⁸ (*Novini*, 4 Yuliy 1897: 2); 1893-1894 eğitim ve öğretim yılıyla alakalı yayımlanan istatistiki verilerdeki toplam okul sayısı 248'dir. Bunlardan 120'si erkek, 14'ü kız ve 114'ü karmadır (*Statistika na Bılgarskite Uçılıştı*, 1895: 4-18, 55-60). Ayrıca 1893-1894 eğitim ve öğretim yılının başında Bulgar ilkokullarındaki toplam erkek öğrenci sayısı sehven 9.597 şeklinde yazılmıştır. İstatistikler incelendiğinde bu sayının 9.897 olduğu görülmektedir. Bu yanlışlık toplam öğrenci sayısının da yanlış olarak neşredilmesine sebebiyet vermiştir. 1893-1894 eğitim ve öğretim yılının başında Bulgar ilkokullarındaki toplam öğrenci sayısı 12.158 olması gerekirken 11.858 şeklinde yazılmıştır (*Statistika na Bılgarskite Uçılıştı*, 1895: 50).

Grafik 1. 1893-1896 Yılları Arasında Selanik Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 1'e göre Selanik Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %13,45, öğretmen sayısında %14,09 ve öğrenci sayısında %7,69'luk bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %9,26, öğretmen sayısı %6,54 ve öğrenci sayısı %9,04'lük bir artış yaşamıştır. Artış oranı düşmekle birlikte büyüme devam etmiştir. Bu da Bulgar Eksarhlığının eğitime yatırım yapmayı sürdürdüğünün bir göstergesidir.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 35,65'tir. Ertesi dönem bu sayı 33,65'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 34,44 olmuştur. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı artmış, lakin ertesi dönem bir miktar gerileme yaşanmıştır. Bu, öğretmen sayısındaki artışın öğrenci artışına kıyasla yavaşladığını göstermektedir. Buna rağmen her öğretmene 33-35 öğrencinin düşmesi nispeten kabul edilebilecek yoğunluk düzeyidir. Okul başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 54,23'tür. Ertesi dönem 51,48'e gerilemiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 51,37'dir. Öğrenci sayısı artmasına karşın okul başına düşen öğrenci sayısında azalma vardır. Bu da yeni okulların açılarak mevcut yoğunluğun dengelenmeye çalışıldığına işarettir. Aslında bu, eğitim kalitesine müspet manada yansıyabilecek bir gelişmedir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %12,98'lik bir oran göze çarpmaktadır. Bu oran ertesi dönem %14,04

olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %12,95'tir. Selanik Vilayetinde kadın öğretmen oranı %13 civarında dalgalanmaktadır. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında küçük bir artış yaşanmışsa da genel anlamdaki ilerleme kısıtlıdır. Bu oran kız öğrencilerin rol model olarak kadın öğretmenlere erişimlerinin sınırlı kalabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar erkek okulu oranı %51,68'dir. Karma okul oranı 43,28'dir. Kız okullarının oranı ise %5,04'tür. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %49,26'ya gerilemiştir. Karma okulların oranı ise %45,56'ya yükselmiştir. Kız okullarının oranı ise %5,19'dur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı yeniden artış göstererek %50,17 olmuştur. Karma okulların oranı %45,42'dir. Kız okullarının oranı gerileyerek %4,41'e düşmüştür. Erkek okulları yaklaşık olarak %50 seviyesinde sabit kalmıştır. Kız okullarının oranı hayli düşüktür ve artış eğilimi göstermemektedir. Karma okulların oranı ise %43-46 seviyesindedir ve belirgin bir şekilde karma okulların yaygın olduğu düşünülebilir. Bu aslında kız çocuklarının büyük oranda karma okullarda eğitim gördüğü anlamına gelebilir.

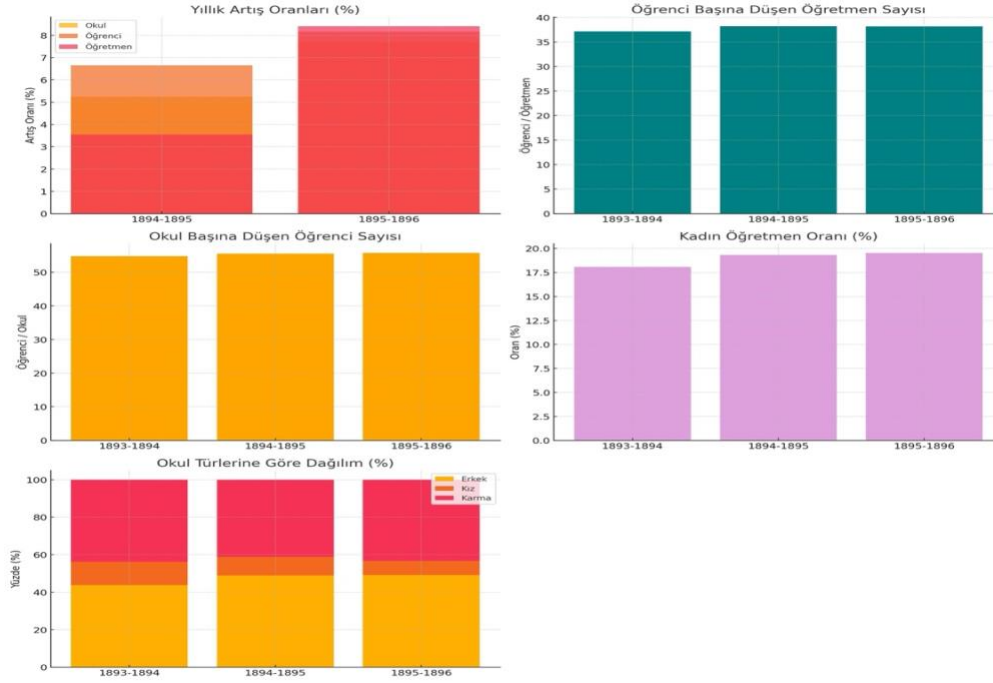
3.2. Manastır Vilayeti

19. yüzyıl sonlarında Bulgar milliyetçiliğinin en aktif merkezlerinden biri hüviyetindeki Manastır Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 210'dur. Bu okulların 92'si erkek, 26'sı kız ve 92'si karmadır. Okullardaki toplam öğrenci sayısı 11.507'dir. Bunlardan 8.557'si erkek, 2.950'si kızdır. Eğitim ve öğretim 254 erkek ve 56 kadın olmak üzere 310 öğretmen tarafından idare edilmiştir. (*Novini*, 20 Yuniy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1895: 18-28, 44-46, 50-51, 60-63). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 221'e yükselmiştir. Bu okulların 108'i erkek, 22'si kız ve 91'i karmadır. Okullardaki öğrenci mevcudiyeti 12.272'dir. Bunlardan 9.225'i erkek, 3.047'si kızdır. Eğitim ve öğretim 259 erkek ve 62 kadın olmak üzere 321 öğretmen tarafından idare edilmiştir.⁹

Manastır Vilayetinde Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 238 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 117'si erkek, 18'i kız ve 103'ü karmadır. Okullardaki toplam öğrenci sayısı 13.274'tür. Bunlardan 9.950'si erkek, 3.324'ü kızdır. Eğitim ve öğretim 280 erkek ve 68 kadın olmak üzere 348 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 20 Yuniy 1897: 1).

⁹ 1894-1895 eğitim ve öğretim yılıyla ilgili yayımlanan istatistiki verilere göre toplam okul sayısı 207'dir. Bunlardan 103'ü erkek, 22'si kız ve 82'si karmadır. Eğitim yılının başındaki öğrenci mevcudiyeti 11.516'dır. Bunlardan 8.565'i erkek ve 2.951'i kızdır. Eğitim yılının sonundaki öğrenci mevcudiyeti ise 7.912'dir. Bunlardan 5.599'u erkek ve 2.313'ü kızdır. Eğitim ve öğretim 306 öğretmen tarafından idare edilmiştir. Bu öğretmenlerden 245'i erkek ve 61'i kadındır (*Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 52-63).

Grafik 2. 1893-1896 Yılları Arasında Manastır Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 2'ye göre Manastır Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %5,2, öğretmen sayısında %3,5 ve öğrenci sayısında %6,6'lık bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %7,7, öğretmen sayısı %8,4 ve öğrenci sayısı %8,2'lik bir artış göstermiştir. Bilhassa öğretmen artışı öğrenci artışını karşıladığından dolayı öğretmen/öğrenci oranı sabit kalmıştır.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 37,1'dir. Ertesi dönem bu sayı 38,2'dir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 38,1 olmuştur. Öğrenci başına düşen öğretmen sayısı hemen hemen sabit kalmakla birlikte ideal seviyenin üzerinde olduğu söylenebilir. Sınıf başına düşen öğrenci sayısının fazla olduğu ve öğretmenlerin yükünün yüksek olabileceğine işaret etmektedir. Okul başına düşen öğrenci sayılarına göz atıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 54,8'dir. Ertesi dönem 55,5'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 55,8'dir. Öğrenci ve okul sayısındaki artış paralellik göstermişse de öğrencilerin okul başına dağılımı giderek daha yoğun hâle gelmiştir. Bu da sınıfların doluluk oranlarının arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %18,1'lik bir oran göze çarpmaktadır. Bu oran ertesi dönem %19,3 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %19,5'e yükselmiştir. Manastır Vilayetinde kadın öğretmenlerin oranı artış göstermiş olsa da her beş öğretmenden sadece bir tanesi kadındır. Bu, eğitimde kadınların rolünün artmaya başladığını göstermekle birlikte bunun sınırlı kaldığına işaret eder.

Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bir eşitlik söz konusudur. Erkek ve karma okulların oranı %43,8'dir. Kız okullarının oranı ise %12,4'tür. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %48,9'a yükselmiştir. Karma okulların oranı ise %41,2'ye gerilemiştir. Kız okullarının oranı ise %10'dur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı yeniden artış göstererek %49,2 olmuştur. Karma okulların oranı %43,3'tür. Kız okullarının oranı gerileyerek %7,6'ya düşmüştür. Erkek okullarının oranı her dönem giderek artmışsa da kız okullarının oranı gerilemiştir. Karma okulların oranı ise büyük ölçüde sabit kalmıştır. Bu verilerden kızların eğitimine verilen önemin azaldığı ya da karma eğitim sistemine yönelim gösterildiği çıkarımında bulunulabilir.

3.3. Kosova Vilayeti

Kosova Vilayeti ve bilhassa Üsküp, Kumanova, Kalkandelen gibi şehirler Bulgar Eksarhlığının hem dinî hem de eğitim merkezlerinden biri durumundadır. Vilayet dâhilinde açılan okullar Bulgar tarihini, dilini ve edebiyatını ön planda tutan eğitimleriyle millî bilinci aşılama noktasında önemli olmuşlardır. İncelendiğinde Kosova Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında toplam 116 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 78'i erkek, 10'u kız ve 28'i karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci mevcudiyeti 5.854'tür. Bunlardan 4.633'ü erkek, 1.221'i kızdır. Eğitim ve öğretim 149 erkek ve 32 kadın olmak üzere 181 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 17 Yuniy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1895: 28-35, 62-65). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında toplam Bulgar okulu sayısı 138'e yükselmiştir. Bunlardan 86'sı erkek, 9'u kız ve 43'ü karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci mevcudiyeti 6.856'dır. Bunlardan 5.484'ü erkek, 1.372'si kızdır. Eğitim ve öğretim 182 erkek ve 37 kadın olmak üzere 219 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 17 Yuniy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 2-11).

Kosova Vilayetinde Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde ise 72 erkek, 7 kız ve 70 karma olmak üzere 149 Bulgar okulu vardır. Bu okullarda öğrenim gören toplam öğrenci sayısı 7.667'dir. Bunlardan 5.744'ü erkek, 1.923'ü kızdır. Eğitim ve öğretim 196 erkek ve 48 kadın olmak üzere 244 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 17 Yuniy 1897: 1).

Grafik 3. 1893-1896 Yılları Arasında Kosova Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 3'e göre Kosova Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %18,97, öğretmen sayısında %20,99 ve öğrenci sayısında %17,11'lik bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %7,97, öğretmen sayısı %11,42 ve öğrenci sayısı %11,82'lik bir artış göstermiştir. İlk dönemdeki tüm göstergeler %17-21 arasında olup yüksek artışlar yaşanmıştır. İkinci dönemde büyüme yavaşlamıştır, lakin göstergelerde yine de kayda değer oranlarda yükselişler devam etmiştir. Bu aslında eğitime olan yatırımın sürdüğünü göstermektedir.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 32,4'tür. Ertesi dönem bu sayı 31,3'tür. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 31,4 şeklindedir. Bu oran istikrarlı bir şekilde 31-32 seviyelerinde kalmıştır. Öğrenci sayısı arttıkça öğretmen sayısı da dengeli bir şekilde yükselmiştir. Bu durum eğitim kalitesinin korunması açısından oldukça değerlidir. Okul başına düşen öğrenci sayıları değerlendirmeye alındığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayının 50,5 olduğu görülebilecektir. Ertesi dönem 49,7 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 51,5'tir. Bu oranlara göre ortalama her okulda 50 öğrencinin bulunduğu söylenebilir. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında okul açılma hızı daha fazla olduğu için öğrenci yoğunluğu azalmıştır. Bir sonraki dönem öğrenci artışı okul artışından biraz fazla olduğundan dolayı oran yükselmiştir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %17,7'lik bir oran dikkat çekmektedir. Bu oran ertesi dönem %16,9

olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %19,7'dir. Kosova Vilayetinde kadın öğretmen oranı %16-20 arasında seyretmiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında kadın öğretmen oranı %20'ye yaklaşmıştır ve bu da kadınların eğitim faaliyetleri içerisinde daha fazla görünür olmaya başladıkları şeklinde yorumlanabilir.

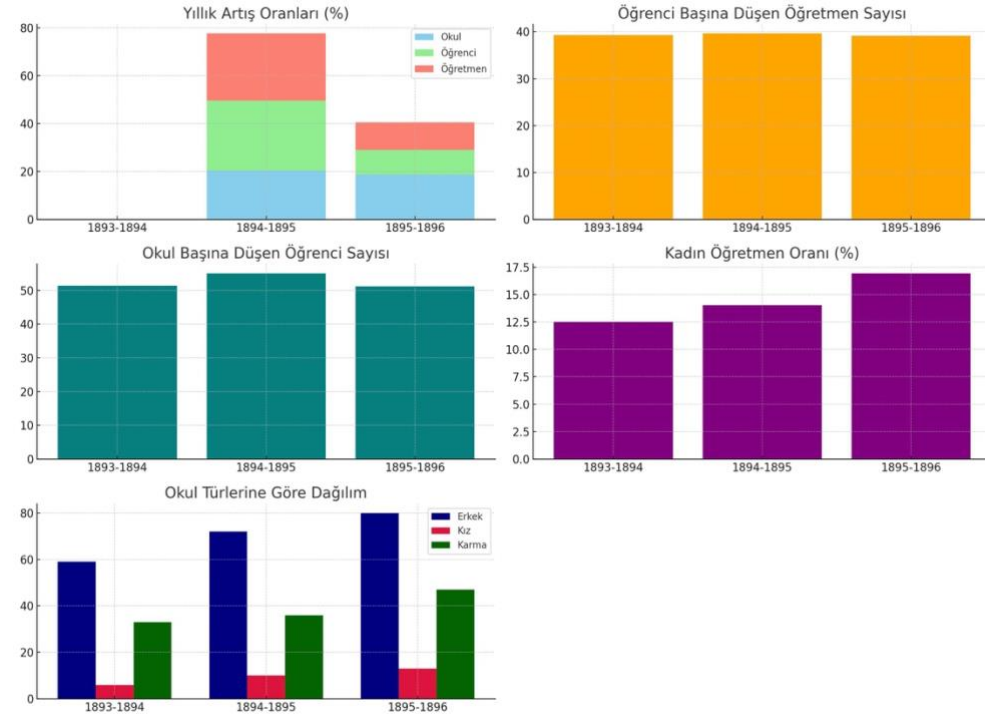
Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar erkek okulu oranı %67,2'dir. Karma okul oranı 24,1'dir. Kız okullarının oranı ise %8,6'dır. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %62,3'e gerilemiştir. Karma okulların oranı %31,2'ye yükselmiştir. Kız okullarının oranı ise %6,5'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı keskin bir düşüş göstererek %48,3 olmuştur. Karma okulların oranı %47'dir. Kız okullarının oranı %4,7'ye gerilemiştir. Erkek okulları başlarda baskın bir oranda seyrederken 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında sayıca azalma göstermiştir. Karma okullar üç yıl içerisinde yaklaşık olarak 2,5 katı artarak 28'den 70'e yükselmiştir. Bu gelişim karma eğitim modeline geçiş eğilimini açıkça yansıtmaktadır. Kız okullarının sayısı ise hayli düşüktür ve azalmaktadır. Bu durum kızlara mahsus eğitimin zayıf yapısına işaretir.

3.4. Edirne Vilayeti

Edirne Vilayeti, Bulgar Eksarhlığı için hem dinî hem de eğitimsel açıdan kritik bölgelerden bir diğeridir. Bu vilayetteki Bulgar okulları aracılığıyla Trakya'daki Bulgar köylüler arasında millî bilinç uyandırılmaya çalışılmıştır. İncelendiğinde Edirne Vilayetinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 98'dir. Bu okulların 59'u erkek, 6'sı kız ve 33'ü karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 5.035'tir. Bunlardan 4.024'ü erkek, 1.011'i kızdır. Bu okullarda görev yapmış öğretmen sayısı 112 erkek ve 16 kadın öğretmen olmak üzere toplam 128'dir (*Novini*, 11 Yuliy 1897: 2). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okulu sayısı 118'e yükselmiştir. Bu okulların 72'si erkek, 10'u kız ve 36'sı karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 6.501'dir. Bunlardan 5.211'i erkek, 1.290'ı kızdır. Bu okullarda görev yapmış öğretmen sayısı 141 erkek ve 23 kadın öğretmen olmak üzere toplam 164'tür (*Novini*, 11 Yuliy 1897: 2; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 38-49).

Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise Edirne Vilayetinde 140 Bulgar okulu faaliyet göstermektedir. Bunlardan 80'i erkek, 13'ü kız ve 47'si karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 7.170'tir. Bunlardan 5.605'i erkek, 1.565'i kızdır. Eğitim ve öğretim 152 erkek ve 31 kadın olmak üzere toplam 183 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 11 Yuliy 1897: 1-2).

Grafik 4. 1893-1896 Yılları Arasında Edirne Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 4'e göre Edirne Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişim incelendiğinde okul sayısında %20,4, öğretmen sayısında %28,1 ve öğrenci sayısında %29,2'lik bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı %18,6, öğretmen sayısı %11,6 ve öğrenci sayısı %10,3'lük bir artış göstermiştir. Oranlara bakıldığında eğitim sisteminin düzenli bir şekilde gelişim kaydettiği anlaşılabılır.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 39,3'tür. Ertesi dönem bu sayı 39,6'dır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 39,2 olmuştur. Bu oran istikrarlı bir şekilde 39 seviyelerinde kalmıştır. Öğrenci başına düşen öğretmen sayısı oldukça stabildir. Öğretmen ihtiyacına göre uyum sağlandığı söylenebilir. Okul başına düşen öğrenci sayıları değerlendirildiğinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayının 51,3 olduğu ortaya çıkmaktadır. Ertesi dönem 55,1 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 51,2'dir. Bu oranlara göre sınıf yoğunlukları izlenebilir düzeyde tutulmuştur.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına göz atıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında %12,5'lik bir oran dikkat çekmektedir. Bu oran ertesi dönem %14 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %16,9'dur. Edirne Vilayetinde kadın öğretmen oranındaki artış net bir şekilde görülmektedir. Kadınların eğitim kadrosundaki yeri belirgin bir şekilde güçlenmektedir. Kadın öğretmenlerin oranındaki

artış, kız okullarındaki büyümeyle paraleldir. Üç yıllık süreçte yaklaşık %35'lik bir artış söz konusudur.

Son olarak okul türlerine göre dağılımda 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar erkek okulu oranı %60,2'dir. Karma okul oranı 33,7'dir. Kız okullarının oranı ise %6,1'dir. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %61'dir. Karma okulların oranı %30,5'tir. Kız okullarının oranı ise %8,5'tir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında erkek okullarının oranı %57,1 olmuştur. Karma okulların oranı %33,6'dır. Kız okullarının oranı %9,3'tür. Her yıl baskın orana haiz erkek okulları %60 seviyelerinde dalgalanmaktadır. Bununla birlikte kız okullarının oranı artış eğilimi göstermektedir (%6'dan %9'a). Karma okulların oranı ise görece sabittir.

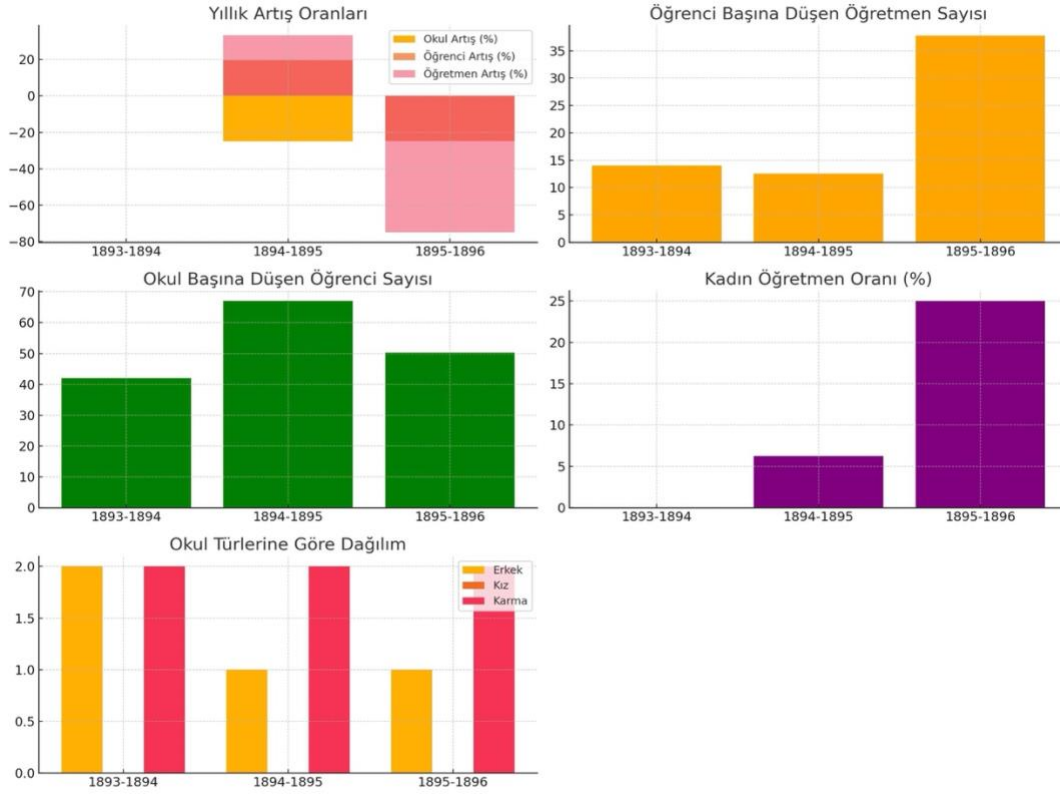
3.5. İstanbul Vilayeti

Bulgar Eksarhlığının merkezi konumundaki Osmanlı başkentinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılı içerisinde İstanbul haricinde Çatalca Kazasındaki Deliyunus köyünde Bulgar okulu bulunmaktadır. Bu okul 1894-1895 eğitim ve öğretim yılının başında kapanmıştır. 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında İstanbul Vilayetinde 4 Bulgar okulu vardır. Bunlardan 2'si erkek ve 2'si karmadır. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 168'dir. Bunun 150'si erkek, 18'i kızdır. Eğitim ve öğretim 12 erkek öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1895: 42-43, 50-51, 66-67). 1894-1895 eğitim ve öğretim yılı içerisinde İstanbul'da 1'i erkek ve 2'si karma olmak üzere 3 Bulgar okulu vardır. Bu okulların toplam öğrenci sayısı 201'dir. Bunun 180'i erkek, 21'i kızdır. Eğitim ve öğretim 15 erkek ve 1 kadın olmak üzere 16 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1; *Statistika na Bılgarskite Uçilišta*, 1896: 64-67).

Bulgar Eksarhlığının 25. kuruluş yılına denk gelen 1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde ise İstanbul Vilayetinde Bulgar okulu sadece İstanbul'da vardır. Sayısı 3'tür. Bunlardan biri Fener'de, diğeri Pera'da (Sakız Ağacı) bulunan iki karma ilkokul, üçüncüsü ise Feriköy'deki Bulgar Ruhban Okuludur. İlkokulların toplam öğrenci mevcudiyeti 151'dir. Bunlardan 132'si erkek, 19'u kızdır. Eğitim ve öğretim 3 erkek ve 1 kadın olmak üzere 4 öğretmen tarafından idare edilmiştir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1).

Ruhban Okulu yıl içerisinde dört ruhban sınıfı, üç hazırlık ya da liseden oluşmaktadır. Bu okulda 102 öğrenci eğitim görmüştür. Birinci ruhban sınıfı 22, ikinci ruhban sınıfı 14, üçüncü ruhban sınıfı 13 ve dördüncü ruhban sınıfı 9 kişiden oluşmaktadır. Lise birinci sınıfın mevcudiyeti 14, lise ikinci sınıfın mevcudiyeti 22 ve lise üçüncü sınıfın mevcudiyeti 8'dir. Öğretmen sayısı rektörle birlikte 15 kişidir (*Novini*, 22 Yuliy 1897: 1).

Grafik 5. 1893-1896 Yılları Arasında İstanbul Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Yıllık Artış Oranlarını, Öğrenci Başına Düşen Öğretmen Sayısını, Okul Başına Düşen Öğrenci Sayısını, Kadın Öğretmen Oranlarını ve Okul Türlerine Göre Dağılımını Gösterir Grafik

Grafik 5'e göre İstanbul Vilayetinde 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısındaki değişime bakıldığında okul sayısında %-25'lik azalma, öğretmen sayısında %33,3 ve öğrenci sayısında %19,6'lık bir artış göze çarpmaktadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise okul sayısı oranı sabittir. Öğretmen sayısı %-5,3'lük bir azalma, öğrenci sayısında ise %25,8'lik bir artış görülmüştür. Oranlara göre 1894-1895 eğitim ve öğretim yılı içerisinde okul sayısı %25 oranında azalmıştır. Öğretmen sayısı %33'lük bir artış göstermiştir. Öğrenci sayısı ise yaklaşık olarak %20 oranında yükselmiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında okul sayısı sabit kalmıştır. Öğretmen sayısında düşüş yaşanmıştır. Ruhban Okulu hariç tutulursa bu düşüş daha keskindir. Öğrenci sayısında ise %25,8'lik bir artış görülmüştür.

1893-1894 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı 14'tür. Ertesi dönem bu sayı 12,6'dır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 13,3 (sadece ilkokul), 18,2 (ilkokul + Ruhban Okulu) şeklindedir. 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında öğrenci başına düşen öğretmen sayısı en iyi orana sahiptir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılındaki öğretmen sayısının düşmesiyle birlikte bu oran bozulmuştur. Okul başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 42'dir. Ertesi dönem 67 olmuştur. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 84'tür. Öğrenci sayısı artarken okul sayısının sabit kalması veya azalması, okul başına düşen öğrenci yükünü arttırmıştır.

1895-1896 eğitim ve öğretim yılında okul başına düşen öğrenci sayısı ciddi bir şekilde artarak 84'e yükselmiştir. Bu da kalabalık sınıflara işaret etmektedir.

Kadın öğretmenlerin eğitim faaliyetlerine katılım oranına bakıldığında 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında kadın öğretmen görev yapmamıştır. Bu oran ertesi dönem %6,25'lik artış göstermiştir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise %~5,3'lük bir oran kaydedilmiştir. İstanbul Vilayetinde kadın öğretmen oranı zamanla artış eğilimindedir, fakat toplam içinde düşüktür. Ruhban Okulunda kadın öğretmen görev almamaktadır. Son olarak okul türlerine göre dağılımda erkek okullarının sayısı azalmıştır ve 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında tamamen ortadan kalkmıştır. Karma okul sayısı sabit kalmıştır. Kız okulu hiçbir yıl açılmamıştır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında Ruhban Okulu sisteme dâhil olmuştur. Lise ve teoloji düzeyinde eğitim vermesi açısından nitel olarak farklılık göstermektedir. Öte yandan 1894-1895 eğitim ve öğretim yılında Çatalca Kazasındaki Deliyunus köyünde bulunan Bulgar okulunun kapanmasıyla Bulgar okulu sayısında azalma diğer vilayetlere bakış sadece İstanbul Vilayetinde yaşanmıştır.

İstanbul'daki Bulgar eğitiminin özellikle karma eğitime yöneldiği ifade edilebilir. Öğrenci sayılarında istikrarlı bir artış gözlenirken, öğretmen sayısı bu artışı daima karşılamamıştır. Kadın öğretmen oranı artmakla birlikte sistemdeki temsili oldukça kısıtlıdır. Okul sayısı sabit kalmasına rağmen öğrenci yükü artmıştır, bu da kapasite sorununu gündeme getirebilir bir gelişmedir. Ruhban Okulunun varlığı, Bulgarların dinî eğitimde de kurumsallaşmaya yöneldiğini göstermektedir.

3.6. Değerlendirme

1895-1896 eğitim ve öğretim yılı içerisinde Osmanlı Avrupası'nda toplam 47 şehir ve 621 köyde Bulgar okulu bulunmaktadır. Bu okulların sayısı 825'tir. Bunlardan 418'i erkek, 51'i kız ve 356'sı karmadır. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılındaki Bulgar öğrenci sayısı 43.519'dur. Bunlardan 33.692'si erkek, 9.827'si kızdır. Okullarda görev yapan öğretmen sayısı 1.234'tür. Bu öğretmenlerden 1.209'u erkek ve 205'i kadındır. Bu veriler 1893-1894 ve 1894-1895 eğitim ve öğretim yılındaki istatistiklerle karşılaştırıldığında Osmanlı memleketlerindeki Bulgar maarifinin iki yıllık süreçte 159 okul, 8.049 öğrenci ve 241 öğretmen artışıyla önemli bir ilerleme kaydettiği görülebilecektir.

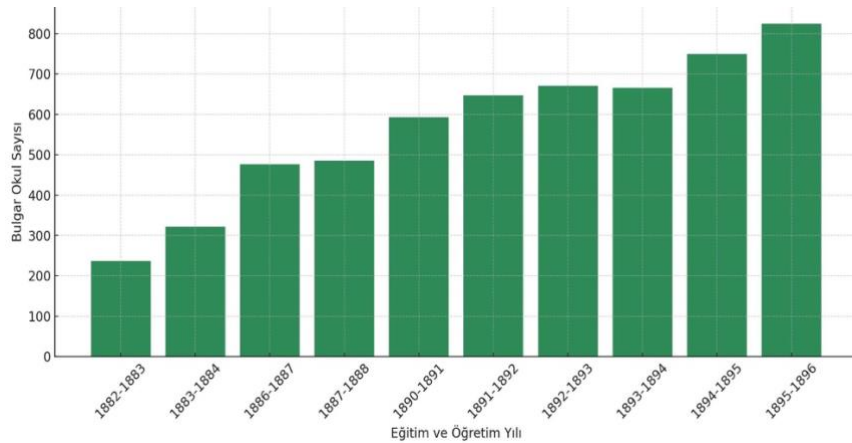
Tablo 2. 1893-1894 Eğitim ve Öğretim Yılı ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısını Gösterir Tablo

Eğitim ve Öğretim Yılı	Toplam Okul Sayısı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı
1893-1894	666	993	35.470
1894-1895	750	1.133	39.279
1895-1896	825	1.234	43.519

4. Vilâyet-ı Selâse, Edirne ve İstanbul Vilayetindeki Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayısının Genel Bir Değerlendirmesi

Bulgar Eksarhlığının kuruluş fermanının yayımlanmasının üzerinden geçen 25 yıllık süreçte Bulgar dinî kurumunun çalışmaları neticesinde oldukça güçlü bir eğitim siyaseti yürütüldüğü dikkat çekmektedir. Bulgar Eksarhlığının idari sınırları dâhilinde bulunan Bulgar okullarının varlığı güçlü bir eğitim ağının inşa edildiğine işarettir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına kadar geçen süreçte Bulgar okulu sayısı %248'lik bir artış göstermiştir ki yaklaşık olarak 3,5 katı bir artış söz konusudur. Dinamik bir sürecin işlediğini gösteren bu ivme, şehir merkezleri dışında taşra ve köylerdeki okullaşmanın seyrine dair ipucu vermektedir. Kosova, Selanik, Manastır, Edirne ve İstanbul vilayetlerindeki Bulgar okullarının dağılımı, coğrafi anlamda eğitimin yaygınlaştırıldığı anlamına gelmektedir. Aslında sürekli artan bir trendden bahsetmek yerinde olacaktır. Özellikle 1890'dan sonra artış hızı daha da yükselmiştir. Bu, Bulgar Eksarhlığının eğitim politikasının başarılı bir şekilde uygulandığı şeklinde yorumlanabilir. 1893-1894 eğitim ve öğretim yılında Bulgar okul sayısında küçük bir düşüş yaşanmışsa da sonraki yıllarda Bulgar okulu sayısındaki artış devamlı olarak sürmüştür.

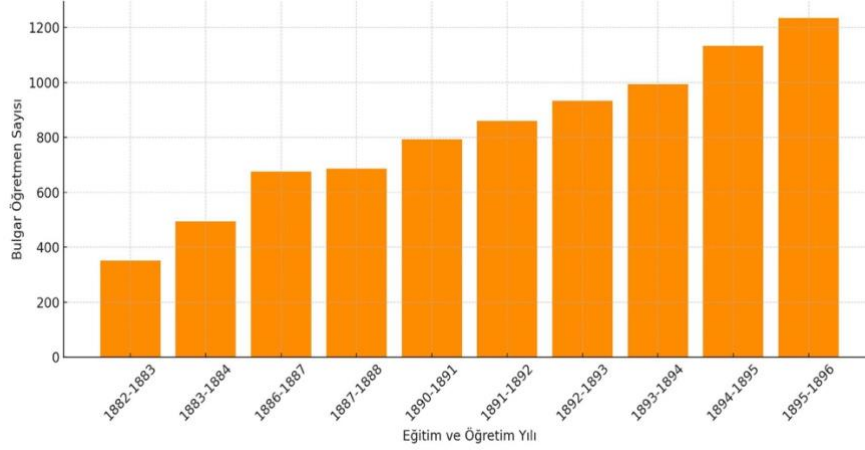
Grafik 6. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul Sayısını Gösterir Grafik

Aynı gelişim öğretmen sayısında da gözlemlenmektedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına gelindiğinde öğretmen sayısında %251,6'lık bir artış söz konusudur. Öğretmen sayısındaki bu artış, Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla yürütülen öğretmen yetiştirme politikasının başarı göstergesidir. Okul sayısındaki artış, öğretmen sayısı ile paraleldir. Öyle ki okul başına düşen öğretmen sayısı bunu desteklemektedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında okul başına düşen öğretmen sayısı 1,48'dir. 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında bu ortalama 1,49'dur. Bu ortalamanın sabit kalması her okulda en azından bir öğretmenin görev yaptığı anlamına gelebilir. Bu da istikrarlı ve dengeli bir sürecin var olduğuna işarettir. Aynı zamanda insan kaynağı geliştirilmiştir. Özellikle 1883-1884 ve 1890 sonrası dönemde okul artışının ivme

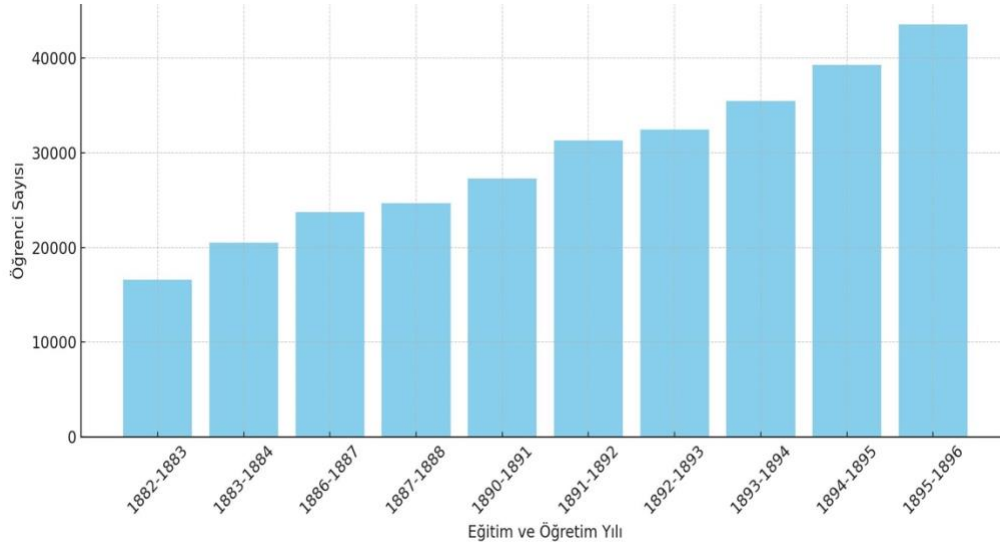
kazandığı gözlemlenmektedir. Bu büyüme eğitim altyapısının güçlendirilmesi ve okul sayısındaki artışla doğrudan ilişkilidir.

Grafik 7. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğretmen Sayısını Gösterir Grafik

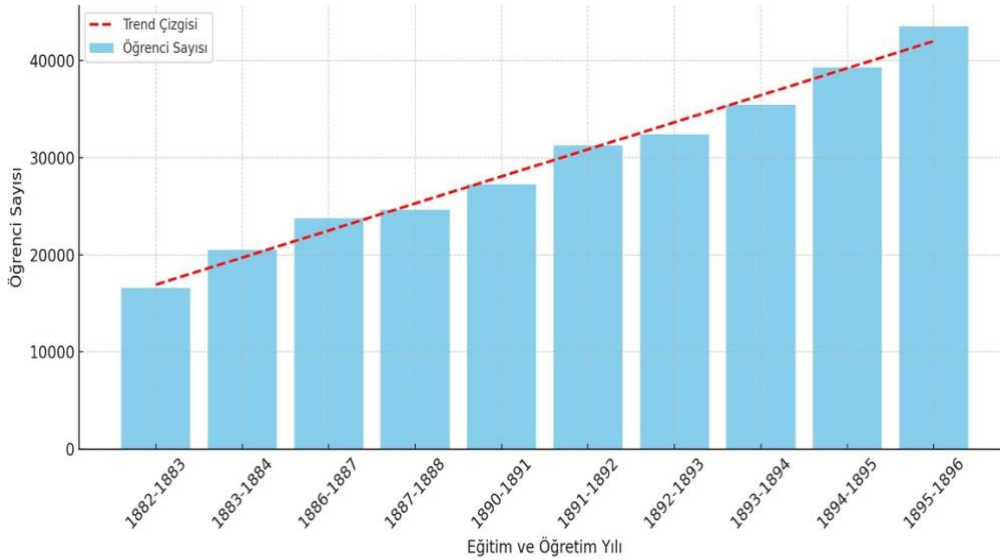

Bulgar okul ve öğretmen artışına benzer bir gelişim öğrenci sayısında da mevcuttur. Öğrenci sayısında dikkat çeken artış, Bulgarların eğitime olan ilgisinin arttığını ve Bulgar Eksarhlığı aracılığıyla eğitim hizmetinin geniş kitlelere ulaştırıldığını göstermektedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına gelene dek öğrenci sayısında %162'lik bir artış vardır. Bu artış Bulgar Eksarhlığının sadece şehir merkezlerinde değil, köy ve kasabalarda dahi ciddi bir şekilde faaliyet yürüttüğünün kanıtı niteliğindedir. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 47,3 iken 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında bu sayı 35,3'tür. Ortalamalardan görülebileceği üzere sınıf yoğunluğunda ciddi bir azalmanın olduğu dikkat çekmektedir. Bu da daha fazla öğretmenin öğrencilerle bire bir ilgilenme imkânı bulmasına olanak yarattığı söylenebilir. Buna benzer olumlu manadaki gelişme okul başına düşen öğrenci sayısında da vardır. 1882-1883 eğitim ve öğretim yılında okul başına düşen öğrenci sayısı 70'tir. Bu sayı 1895-1896 eğitim ve öğretim yılında ise 52,8'dir. Okul sayısının artmasının etkisinin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu ortalama aynı zamanda eğitim kalitesindeki müspet bir gelişme şeklinde yorumlanabilir. Yeni okulların açılmasıyla birlikte kalabalık sınıfların azaldığı ve daha iyi bir eğitim ortamının oluştuğu dile getirilebilir.

Grafik 8. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğrenci Sayısını Gösterir Grafik

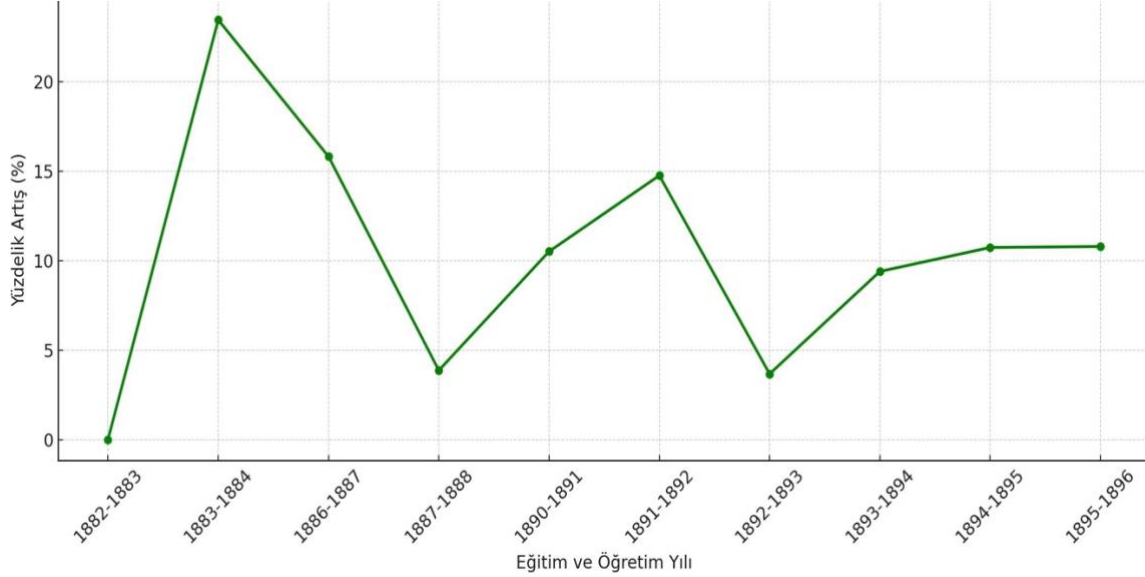
Grafik 9. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğrenci Sayısının Trend Analizini Gösterir Grafik

Grafik 9’da okunabileceği üzere Bulgar öğrenci sayısının yıllar içerisinde nasıl değiştiği ve bu değişime oturtulmuş trend çizgisi görülmektedir. Kırmızı kesikli çizgi Selanik, Manastır, Kosova, Edirne ve İstanbul vilayetlerindeki Bulgar öğrenci sayısının doğrusal bir artış eğilimi izlediğini ortaya koymaktadır. Bu durum öğrenci sayısının her yıl düzenli bir şekilde arttığı, eğitim politikasının uzun vadeli ve sistematik bir şekilde yürütüldüğü anlamına gelebilir. Toplam okul sayılarının sunduğu verilere göre 1882-1883 eğitim ve öğretim yılından 1895-1896 eğitim ve öğretim yılına kadar yekûn 26,916 öğrenci artışı gerçekleşmiştir. Bu artış, her yıl ortalama yaklaşık 2.070 yeni öğrencinin eğitime dâhil olması demektir. Bu, dönem koşulları göz önüne alındığında kayda değer bir büyüme oranı olarak yorumlanabilir. Büyüme plansız değildir, kontrollü ve öngörülebilir bir

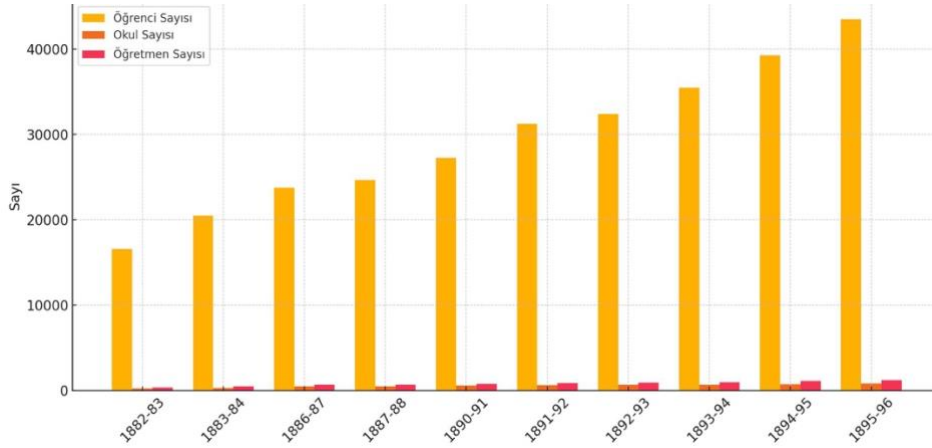
vaziyettedir. Trend çizgisinde sapmalar görülmüş olsa da Bulgarların sürekli bir büyüme iradesi gösterdikleri anlaşılabılır. Bu büyüme, okulların sayıca artışı ve öğretmen kadrosunun güçlendirilmesiyle desteklenmiştir.

Grafik 10. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Öğrenci Sayısının Yıllık Yüzdelik Artışını Gösterir Grafik

Grafik 10'da ise her yıl arasındaki Bulgar öğrenci sayısındaki yüzdelik artış takip edilmektedir. Bilhassa bazı yıllardaki artış oranlarının daha belirgin şekilde yükseldiği göze çarpmaktadır. Bazı yıllarda artış oranı %20'nin üzerindeyken bazı yıllarda bu oran %3-%5 düzeyinde kalmıştır. Dalgalanmalar yaşanmıştır, fakat sürekli ve sağlıklı bir şekilde büyüyen bir yapı söz konusudur. Dönemsel anlamda öğrenci sayısında yavaşlama görülse de genel anlamda her yıl artan öğrenci sayısından bahsetmek mümkündür. Bu artışlar sadece sayısal anlamda bir büyüme anlamına gelmemektedir. Bulgar Eksarhlığının plan ve programı dâhilinde toplumsal bilinçlenmenin arttığını, bir kimlik inşa edilmeye başlandığını ve eğitime ciddi bir önem verildiğini göstermektedir. En nihayetinde 25 yıllık sürecin sonunda Eksarhlık vasıtasıyla genişletilen bu eğitim ağı, Bulgar milliyetçiliğini canlı tutma noktasında önemli bir görev üstlenmiştir. Gelecek bölümde bu konudan bahsedilecektir.

Grafik 11. 1882-1883 ile 1895-1896 Eğitim ve Öğretim Yılı Arası Bulgar Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayılarını Gösterir Grafik

5. Bulgar Okullarının Milliyetçiliği Harekete Geçirme Noktasındaki Yeri

Eğitim, benimsenen ideolojiyi topluma aktarmak ve bireyleri belirli hedefler için hazırlayabilmek adına önemli bir araç görevi görebilir. Daha önce kısaca söz edildiği üzere 1878 yılından sonra Bulgar milliyetçiliğinin yönünü tayin eden evrimci ve devrimci olmak üzere iki temel akımın temsilcilerinin politikaları buna dair kayda değer bir örnek teşkil etmektedir. Evrimci kanadın temsilcisi olan Bulgar Eksarhlığının idare ve yönetimindeki Bulgar okullarındaki çalışmalar Makedonya ve Edirne-Trakya'daki Bulgar milliyetçiliğini kaçınılmaz bir şekilde etkilemiştir. Bunlara öncülük edenler ise öğretmen veya öğrenci sıfatıyla okullarda görev yapan ya da öğrenim gören başta İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü (VMORO¹⁰) ve Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi (VMOK¹¹) mensubu kişilerdir. Bu sebeple Sultan II. Abdülhamid döneminde

¹⁰ Metinde İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü'nün Bulgarca kısaltması kullanılmıştır. Bu örgütün isminin Bulgarca yazımı şöyledir: *Вътрешната Македоно-Одринска Революционна Организация*. Örgütün ilk adı Makedonya İhtilal Örgütü'dür. Kurucular, örgütün yapısının Makedonya'nın coğrafi ve etnografik sınırları içerisinde oluşturulmasını öngörmüşlerdir. Örgütün siyasi hedefi Makedonya'nın özerkliğidir. 1896'da Edirne bölgesi de örgütün faaliyet sahası içerisine dâhil edilmiştir. Edirne bölgesiyle kastedilen Edirne Vilayetine tamami değildir, Hristiyan nüfusun çoğunlukta olduğu yerlerdir. İstanbul da bu sınırlar içerisinde yer almaktadır. Örgütün siyasi hedefi perspektifinden bakıldığında 1896'dan 1903 yılına kadar ve hatta Birinci Dünya Savaşı'na değin örgütün siyasi hedefi yalnızca Makedonya'yla sınırlı kalmamıştır. Edirne-Trakya da "tam siyasi özerklik" hedefi içerisindedir. Bu açıdan İç Makedonya Edirne-Trakya İhtilal Örgütü adlandırması, örgütün gelişimindeki dinamikleri yansıtmakta ve bilimsel olarak daha doğru gözükmetedir.

Türk tarih yazımında bu örgütün adının VMRO şeklinde kısaltıldığı görülmektedir. VMORO, Jön Türk İhtilalinden sonra dağılmıştır. Bir grup, 1919 yılının sonbaharında örgütü yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Örgüt, Edirne-Trakya'nın hedeften çıkarılması sebebiyle yeniden adlandırılmıştır. Örgütün yeni ismi, Bulgarcası *Вътрешната Македонска Революционна Организация* (VMRO) olan İç Makedonya İhtilal Örgütü olmuştur.

¹¹ Metinde Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin Bulgarca kısaltması kullanılmıştır. Bu örgütün isminin Bulgarca yazımı şöyledir: *Върховният Македоно-Одрински Комитет*. Bu komite, 1895 yılındaki kuruluş belgesine göre Makedonya Komitesi adını taşımaktadır. Yılın sonundaki II. Olağanüstü Kongrenin yaptırımıyla adı Yüksek Makedonya Komitesi olmuştur. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi, 1900 yılındaki VII. Kongreden itibaren Bulgaristan Prensiği'nin yasal Makedonya Örgütü'nün en üst düzey idaresinin adıdır. Mevcudiyetinin sonuna kadar da -1903 yılına değin- bu şekilde isimlendirilmiştir.

faaliyet gösteren Bulgar okulları milliyetçiliğin dinamik tutulduğu kurumlar olmuşlardır. Hatta bazı okullar bu politikaların yürütüldüğü ana merkeze dönüşmüşlerdir. Aslında okullarda iki grubun olduğu söylenebilir. Bunlardan biri Bulgar Eksarhlığının modern eğitim ve din siyasetini destekleyenler, diğeryse VMORO'nun fikirlerinden yana olanlarıdır (Şatev, 1934:16-17). Bu ikiliğe rağmen evrimci ve devrimci görüş taraftarlarının ortak noktası milliyetçiliktir. Öyle ki bu milliyetçiliği canlı tutmak ve alevlendirmek adına aktivite ve etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Buna ilişkin olarak okullar bünyesinde Aziz Kiril ve Metodiy Kardeşlerin gününün¹² kutlanması (Strezov, 1934: 289), öğrencilere milliyetçilik dürtülerini harekete geçirebilecek kitapların okutulması (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, 2024: 50-52, 192) ve Bulgar kültürüne ait şiir ve şarkıların öğretilmesi (Nikolov, 2001), ihtilal düşüncesine sahip gazete çıkarılması ya da dönemin öne çıkan gazetelerinin takip edilmesi örnek olarak sunulabilir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, 2024: 55-56, 67, 70, 73, 80, 87-88, 184-185).

Bulgar okullarında yapılan faaliyetler yalnızca bunlarla sınırlı değildir. Okullar ayaklanma hazırlıklarının yapıldığı, gizli örgütlerin kurulduğu kurumlar hâlini de almıştır. “*Ulusal bilincin ve eğitimin merkezi olması*” hasebiyle (Aleksiev, 1934: 378) “*tüm Makedonya'nın anası*” şeklinde nam salan Selanik'in (Dimitrov, 1934: 369) en nitelikli ve dönemine göre oldukça modern eğitim kurumu hüviyetindeki “Sveti Sveti Kiril i Metodiy” Bulgar Erkek Okulu bu konudaki en dikkat çeken müessesedir (Konstantinova, 2020: 182). VMORO ve VMOK'un önde gelen kişileri burada öğretmenlik yapmıştır. Trayko Kitançev¹³, Petır Poparsov¹⁴, İvan Garvanov, Hristo Popkotsev¹⁵, Hristo Matov¹⁶ bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte okulda VMORO

¹² Ulusal kimliğin, Bulgar eğitim ve kültürüne yönelik bağlılığın gösterildiği bir gündür. Günümüzde 24 Mayıs'ta kutlanan Aziz Kiril ve Metodiy Kardeşler, Bulgar Alfabesi, Eğitim ve Kültürü ile Slav Yazısı Günüdür.

¹³ Trayko Kitançev (1858-1895). Resne bölgesindeki Podmoçani köyünde doğmuştur. Kiev Ruhban Okulunu bitirmiş, Moskova Üniversitesinin Hukuk Fakültesinde öğrenim görmüştür. 1882-83'te Selanik Bulgar Erkek Lisesinin öğretmen kurulunun başkanıdır. Aynı zamanda da okulda öğretmendir. 1885 yılından ölene dek Bulgar Milli Meclisinde vekildir. Adını daha sonra Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi (VMOK) olarak alacak Makedonya Komitesi'nin ilk başkanıdır. İdaresi altındaki bu komite 1895 yazında Makedonya'ya giren yaklaşık 800 kişinin yer aldığı birkaç çete tertip etmiştir (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 52).

¹⁴ Petır Poparsov (1868-1941). Köprülü bölgesinde bulunan Bogomil köyünde dünyaya gelmiştir. 1892 yılında Sofya'daki yüksekokulun edebiyat bölümünden mezun olmuştur. Makedonya'nın farklı şehirlerinde öğretmenlik yapmıştır. VMORO'nun kurucularından biridir. Örgütün ilk tüzüğünün yazarıdır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 38).

¹⁵ Hristo Popkotsev (1869-1933). Kotsev ya da Kotsov olarak da bilinmektedir. İştıp bölgesindeki Novoselo'da doğmuştur. İstanbul, Üsküp, Edirne, İştıp, Selanik'te öğretmenlik yapmıştır. 1896 yılında Edirne bölgesinde tesis edilen ihtilal komitesinin kurucularındandır. İki defa Merkez Komitesi'nin üyesi seçilmiştir (1896-97, 1903-04). VMORO'nun 1903 yılında düzenlediği Selanik Kongresi'ne katılmıştır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 38).

¹⁶ Hristo Matov (1869-1922). Struga'da doğmuştur. Serez ve Üsküp'te öğretmenlik yapmıştır. 1894 yılının yazında VMORO'nun saflarına katılmıştır. Üsküp'teki yerel komitenin lideri ve kurucusudur. 1896 yılında yapılan VMORO'nun Selanik Kongresi'ndeki delegelerden biridir. İki yıldan daha az bir sürede örgütün Merkez Komitesi'ne girmiştir. 1901 yılındaki Selanik Olayının ortaya çıkmasından sonra tutuklanmış ve Anadolu'ya sürgün edilmiştir. 1902 yılının sonunda ise serbest bırakılmıştır (Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları, 2024: 56).

önderliğinde gizli bir öğrenci ağı kurulmuştur. Gotse Delçev, Pere Toşev, Boris Sarafov, Dame Gruev gibi dönemin önde gelen kişileri bu lisede öğrenim görmüşlerdir.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Balkanlarda çıkan karışıklıkların başmüsebbibi konumundaki VMORO'unun 23 Ekim 1893 tarihinde Selanik'te kurulduğunu belirtmek gerekir. Bu örgütün altı kurucusundan ikisi, Selanik'teki Bulgar Erkek Okulunda eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmış olan Dame Gruev ve Petır Poparsov'dur. Keza aynı şekilde 1903 yılının başında VMORO'nun Selanik Kongresi okulun binasında yapılarak genel bir ayaklanmaya dair kararlar alınmıştır (Silyanov, 1983: 197-198). Aslında bu okulun eğitim ve kültür merkezi olmasının dışında belki de çok daha önemlisi millî duyguların harekete geçirilip yayıldığı bir yer olduğu görülmektedir (Trençev, 2004: 40). Okula Makedonya'nın tüm şehir ve kasabalarından öğrencilerin gelmesi de fikirlerin geniş kitlelere ulaşması açısından önemli olmuştur (Strezov, 1934: 287).

Selanik'teki bu Bulgar okulunun dışında Üsküp, Edirne, Manastır, İstanbul gibi şehirlerdeki Bulgar okulları da milliyetçiliği canlı tutma noktasında etkindir. Okullarda görev yapan birçok öğretmenin ve idarecinin VMORO mensubu kişiler olduğu gerçeği göz önüne alındığında teşkilatlanmanın ne boyuta ulaşabileceği daha kolay anlaşılabilir. Buna ilişkin birçok örnek verilebilir. 1895-1898 yılları arasında Üsküp Bulgar Pedagoji Okulunda hem öğretmen hem de müdür sıfatıyla görev yapan Hristo Matov, Üsküp'te bir yerel komite kurarak bu komitenin liderliğini yapmıştır. Diğer bir örnek olarak bir dönem Edirne'deki "Dr. Petır Beron" Bulgar Erkek Lisesinde öğretmenlik yapmış Hristo Popkotsev sunulabilir. Popkotsev, Edirne-Trakya'da bir komite ağı oluşturmakla yetkilendirilmiş ve görev yaptığı okulda 1896 yılı itibarıyla Edirne'deki ilk ihtilal komitesinin temellerini atmıştır.

Evrimci ve devrimci akımın temsilcilerinin ortak hareket ettiğini gösterir örnekler de vardır. Dame Gruev bu konudaki önemli bir emsaldir. Gruev, Bulgar Eksarhlığı tarafından Selanik bölgesindeki Eksarhlığın köy okullarının müfettişi sıfatıyla vazifelendirilmiştir. Aynı şekilde Eksarhlık tarafından Manastır Bulgar Lisesine öğretmen olarak atanmıştır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmasının yanı sıra devrim ve ayaklanma fikirlerini yaymak amacıyla Manastır'daki Sancak İhtilal Komitesinin başkanlığını yapmıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Görçe Petrov, Pere Toşev, Hristo Matov gibi VMORO'nun önde gelen diğer liderleri de Manastır Bulgar Lisesinde öğretmen sıfatıyla ihtilal hareketine yön vermeye çalışmışlardır. Diğer bir örnek ise Dimitır Lyapov'dur.¹⁷ Kendisi İstanbul'daki Bulgar Ruhban Okulunda ve Fener'deki Bulgar mektebinde öğretmenlik yapmıştır. Bulgar Eksarhlığının sekreterliğini icra ettiği dönemde İstanbul'da bir ihtilal komitesinin kurulmasına öncülük etmiştir.

¹⁷ Dimitır Lyapov (1870-1941). Kesriye bölgesindeki Bobişte köyünde doğmuştur. Selanik Bulgar Erkek Lisesinden mezundur. İstanbul'daki Bulgar Ruhban Okulunda ve Fener'deki Bulgar okulunda öğretmenlik yapmıştır. Bir dönem Bulgar Eksarhlığının sekreteridir. İstanbul'daki ihtilal komitesinin başkanıdır. Yüksek Makedonya Edirne-Trakya Komitesi'nin (VMOK) sekreteridir. VMOK'un yayın organı niteliğindeki *Reformi* adlı gazetenin baş redaktörlüğünü yapmıştır. 1905 yılında Sultan II. Abdülhamid'e düzenlenen suikast teşebbüsünde Ermeni komitacılarla birlikte hareket etmiştir. Balkan Harbi'nde Makedonya Edirne-Trakya Gönüllüleriyle birlikte savaşa iştirak etmiştir.

Tüm bu örnekler önemli şehir merkezlerindeki okullardaki evrimci ve devrimci akımın temsilcilerinin ne ve nasıl aktif bir şekilde faaliyet yürüttükleri konusunda fikir vermektedir. Bununla birlikte bu etkin hâl sadece şehir merkezleriyle sınırlı kalmayarak köy okullarına kadar sirayet etmiştir. Her geçen sene Bulgar okul, öğretmen ve öğrenci sayısının artması da bu etkiyi büyötmüştür. Bulgar Eksarhlığının yaptığı çalışmalar neticesinde Bulgar okullarının sayısını her sene giderek arttırması kendi misyonunu başarıyla yerine getirdiğine işaret etmektedir. Diğer yandan devrimci fikirlere sahip öğretmen ve öğrencilerin bu okullar vasıtaıyla VMORO'nun görüşlerini ve kararlarını geniş kitlelere empoze etmesi ve bunun neticesinde yaşananlar örgütün kısmen kendi hedefine ulaştığını göstermektedir. Bu da hâliyle Sultan II. Abdülhamid döneminde Balkanlarda sürekli bir kargaşanın hüküm sürmesine sebebiyet vermiştir. Aslında Bulgar Eksarhlığının idaresi altındaki Bulgar okulları ihtilal ve ayaklanma fikirlerinin olgunlaştırıldığı ve bu fikirlerin bir süreden sonra hayata geçirildiği yerler olmuşlardır.

İki akımın temsilcilerinin iç içe geçmiş ve girift ilişkisine rağmen VMORO ve Bulgar Eksarhlığı arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Hedefe ulaşma noktasında uygulanan yöntemlerin farklılıkları bu anlaşmazlığın merkezinde yer almaktadır. Bulgar Eksarhlığının Osmanlı Devleti'ne bağlı bir dinî kurum hüviyetinde olması, VMORO'nun metot ve yöntemini açıktan desteklemesine imkân vermemiştir. Eksarh I. Yosif¹⁸ tarafından VMORO'nun lider kadrosuyla görüşölüp Eksarhlığın politikasının desteklenmesi için çalışılmışsa da istenen netice elde edilememiştir. Balkanlarda çıkabilecek bir ayaklanmanın Eksarhlığın sürdürdüğü eğitim politikasına zarar vereceği düşünüldüğünden dolayı Eksarhlık nezdinde VMORO bir tehlike olarak algılanmıştır. Ancak her şeye rağmen Bulgar dinî kurumun yaptığı görevlendirilmelerle bir şekilde VMORO mensupları eğitim ve öğretim faaliyetlerine doğrudan katılmışlardır (Zeynula, 2024: 26-27).

Sonuç

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşamlarını idame ettiren Bulgarların dinî anlamda en yüksek düzeydeki temsilcisi olan Bulgar Eksarhlığının gayret ve çabalarının 25 yıllık süreçte Bulgarların eğitimine nasıl bir ivme kazandırdığı her geçen senede artan sayılardan anlaşılabilmektedir. Bulgar okul, öğrenci ve öğretmen mevcudiyeti incelendiğinde oldukça yüksek sayılar göze çarpmaktadır. Bu da Bulgar Eksarhlığı öncülüğünde gerçekleştirilen bir teşkilatlanmanın sonucudur. 11 Mart 1870 tarihli padişah fermanının çizdiği sınırlar çerçevesinde planlı hareket edilerek dinî ve millî duyguları harekete geçirebilecek eğitime yön verilmiştir. Aynı şekilde bu durum Eksarhlığın Babıali'yle iyi ilişkiler tesis etmesinin bir neticesi olarak da yorumlanabilir. Zira Sultan II. Abdülhamid'in izni olmadan bir okulun açılması mümkün değildir.

Dinî kurumların tekelinde bulunan eğitim, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte sekülerleşme eğilimi göstermiştir. Bulgar Eksarhlığı bu değişime uyum sağlayarak dinî

¹⁸ Eksarh I. Yosif (1840-1915). Dünyevi adı Lazar Yovçev'dir. İstanbul'daki bir Fransız lisesinden mezundur (1862-1864). Ardından tahsilini sürdürdüğü yer Paris'teki Sorbonne olmuştur. Sorbonne'da felsefe-edebiyat (1864-1867) ve hukuk bitirmiştir. 1877 ile 1915 yılları arasında Bulgar eksarhıdır.

eğitimin yanı sıra modern bilimleri ve pratik becerileri de kapsayan bir müfredat uygulamaya çalışmıştır. Bulgar Eksarhlığının eğitim politikası 19. yüzyılda yükselen Bulgar milliyetçiliğinin önemli bir ayağını oluşturmakla birlikte Bulgar ulusal kimliğinde merkezî bir rol oynamıştır. Bu politikayla hem dinî hem de millî hedeflere odaklanılmıştır. Açılan okullar aracılığıyla Bulgar dili, tarihi ve kültürünün geniş kitlelere ulaştırılması hedeflenmiştir. Bulgarca eğitimin yaygınlaştırılması, Sırp ve Yunan milliyetçiliğine karşı Bulgar kimliğinin korunması ve güçlendirilmesi için oldukça önemli olmuştur. Özellikle Makedonya'daki Bulgar okulları Eksarhlığa bağlı şekilde faaliyet göstererek Slav nüfusun Bulgar dilini konuşan Bulgarlardan oluştuğu tezini desteklemek adına kullanılmıştır. Bir yandan Bulgar Eksarhlığının eğitim politikasıyla millî kimliğin pekiştirilmesi sağlanırken diğer yandan okullarda Osmanlı Devleti'ne karşı verilecek olan bağımsızlık mücadelesine zemin hazırlanmıştır. Bilhassa *Vilâyât-ı Selâse*'deki iç siyasi, ekonomik ve sosyal ortamın uygunluğu, benimsenen politikaların kitlelere ulaştırılmasında ve hayata geçirilmesinde etkili olmuştur.

Kurulan yasa dışı örgütler sürece doğrudan müdahil olarak siyasetin yönünü tayin etmişlerdir. Döneminin öne çıkan bazı Bulgar okullarında Osmanlı kuvvetleriyle silahlı çatışmaya giren çeteci/komitacı yetişmiştir. Birçok önemli komitacı Bulgar Eksarhlığının görevlendirmesiyle öğretmen sıfatıyla bu okullarda eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmıştır. Bu aslında evrimci çizgide yer alan Bulgar Eksarhlığının devrimci yolu benimseyen komitacılarla eğitim konusunda açıktan veya gizliden ortak hareket ettiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Öte yandan Makedonya, Edirne ve İstanbul'daki Bulgar okullarına ait veri kümesinin kamuoyuyla paylaşılması, dönem itibarıyla özellikle *Vilâyât-ı Selâse*'de şiddetlenen Yunan ve Sırp milliyetçiliğine karşı eğitim konusu üzerinden Bulgarlar lehine destek verilmesinin amaçlandığı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda gazete ve kitap gibi basılı yayınlarla Bulgar Eksarhlığının girişim ve faaliyetlerine oldukça güçlü yazılı kaynaklar oluşturulmuştur. Bilhassa Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri özelinde yaşanan dinî ve millî çatışmalara hem *Novini* gazetesinin hem de Bulgar İstatistik Kurumunun yayınlarıyla yanıt verilerek Bulgar varlığının yayılımı gösterilmeye ve kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

İrade Dahiliye, Dosya No: 1193, Gömlek No: 93331.

İrade Bulgaristan, Dosya No: 16, Gömlek No: 1012.

2. Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

Statistika na Bilgarskite Učilišta v Evropeyska Turtsiya (Makedoniya i Odrinsko) za Učebnata 1893-1894, Sıglasie, Plovdiv 1895 [Bulgarcası: Статистика на българските училища в Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1893-1894 година, Съгласие, Пловдив 1895].

Statistika na Bilgarskite Učilišta v Evropeyska Turtsiya (Makedoniya i Odrinsko) za Učebnata 1894-1895, Hr. G. Danov, Plovdiv 1896 [Bulgarcası: Статистика на българските училища в Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1894-1895 година, Хр. Г. Данов, Пловдив 1896].

Statistika na Bilgarskite Učilišta v Evropeyska Turtsiya (Makedoniya i Odrinsko) za Učebnata 1895-96 godina, Peçatnitsa „İskra“, Şumen 1897 [Bulgarcası: Статистика на българските училища в Европейска Турция (Македония и Одринско) за учебната 1895-1896 година, Печатница „Искра“, Шумен 1897].

3. Süreli Yayınlar

Novini, 17 Yuniy [Haziran] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 69, s. 1.

Novini, 20 Yuniy [Haziran] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 70, s. 1.

Novini, 1 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 73, s. 1-2.

Novini, 4 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 74, s. 2.

Novini, 11 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 76, s. 1-2.

Novini, 22 Yuliy [Temmuz] 1897, Godina [Yıl] VII, Broy [Sayı] 79, s. 1-2.

4. Kitap, Makale ve Tezler

Adanır, F. (1996). *Makedonya Sorunu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aleksiev, V. (1934). Belejki Vırhu Bilgarskite Prosvetni Uçrejdeniya v Solun. *Sbornik Solun* (s. 378-394). Peçatnitsa „Hudojnik“ [Bulgarcası: Алексиев, В. (1934). Бележки върху българските просветни учреждения в Солун. *Сборник Солун* (s. 378-394). Печатница „Художник“].

Bozkurt, G. (1989). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bülbül, G. (1989). Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 2(2), 157-179.

Dimitrov, V. (1934). Sv. Sv. Kiril i Metodiy. *Sbornik Solun* (s. 369-377). Peçatnitsa „Hudojnik“ [Bulgarcası: Димитров, В. (1934). Св. Св. Кирил и Методий. *Сборник Солун* (s. 369-377). Печатница „Художник“].

Güllü, R.E. (2018). Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 350-361.

- Hacısalıhoğlu, N.E. (2015). Bulgar Eksarhı Yosif'in Yazışmalarında Makedonya'daki Bulgar Okulları. G. Sarıyıldız, F. Ürekli, R. Karacakaya, N. E. Hacısalıhoğlu (Ed.), *Ali İhsan Gencer Anısına, "Osmanlıdan Cumhuriyete" Sosyo-Kültürel Siyasi Yansımalar* (s. 137-156). Derin Yayınları.
- Hasanoğlu, E. (2024). Tribune of the Bulgarian Exarchate: *Novini* (1890-1898). S. Abdula (Ed.), *The Balkans: Politics, History and Society* (s. 159-172). IDEFE-BSF.
- Konstantinova, Yu. (2020). *Bulgarite v Osmanskiya Solun*. Institut za Balkanistika s Tsentr po Trakologiya Bılgarska Akademiya na Naukite [Bulgarcası: Константинова, Ю. (2020). *Българите в Османския Солун*. Институт за балканистика с Център по тракология Българска академия на науките].
- Koyuncu, A. (1998). *Bulgar Eksarhlığı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Köseoğlu, M. (2022). Bulgar Eğitim Seferberliği ve Selanik Vilayetinde Bulgar Okul ile Öğretmenleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 73, 212-229.
- Mahmud Cevad İbnü's-Şeyh Nabi (1338). *Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilâtı ve İcrâatı*. Matbaa-i Âmire.
- Markova, Z. (2008). Deynostta na Bılgarskata Ekzarhiya v Makedoniya i Odrinska Trakiya. *İzbrani Sıçineniya, Tom II, Studii i Statii* (s. 512-543). Akademično İzdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Маркова, З. Дейността на българската екзархия в Македония и Одринска Турция. *Избрани съчинения, Том II, Студии и статии* (s. 512-543). Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Markova, Z. (2008). Ekzarhiyskoto Delo v Evropeyska Turtsiya. *İzbrani Sıçineniya, Tom II, Studii i Statii* (s. 544-567). Akademično İzdatelstvo „Prof. Marin Drinov“ [Bulgarcası: Маркова, З. Екзархийското дело в Европейска Турция. *Избрани съчинения, Том II, Студии и статии* (s. 544-567). Академично издателство „проф. Марин Дринов“.
- Mevsim, H. (2020). Bulgarca Süreli Yayıncılığına Dair Bazı Notlar. *Kebikeç*, 50, 233-246.
- Nikolov, K. (2001). *Stranstvaniyata na Edin Uçitel, Spomeni na Kosta Nikolov*. İK „Koralov i Sie“ [Bulgarcası: Николов, К. (2001). *Странстванията на един учител, Спомени на Коста Николов*. „Коралов и сие“]. URL: <https://macedonia.kroraina.com/kn/knresen.html> [Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2025].
- Osmanlı Avrupası'nda Bir Bölücülük Cereyanı, Makedonya Komitacılarının Anıları*. (2024). Ergün Hasanoğlu (Der., Çev., Not.), Mümin İsov (Ed.). Selenge Yayınları.
- Osmanlı'dan Günümüze Türk Anayasa Metinleri*. (2023). Kerim Akar ve diğerleri (Yay. Haz.), Ömer Kesikbaş ve diğerleri (Ed.). Türkiye Büyük Millet Meclisi.
-

- Petrov, P. ve Temelski, Hr. (2003). *Tsirkva i Tsirkoven Jivot v Makedoniya*. Makedonski Naučen Institut [Bulgarcası: Петров, П. и Темелски, Х. (2003). *Църква и църковен живот в Македония*. Македонски научен институт].
- Silyanov, H. (1983). *Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya, Tom I*. İzdatelstvo Nauka i İzkustvo [Bulgarcası: Силянoв, Х. (1983). *Освободителните борби на Македония, том I*. Издателство наука и изкуство].
- Strezov, G. (1934). Pırvı Stıpkı na Solunskata Gimnaziya. *Sbornik Solun* (s. 285-291). Peçatnitsa „Hudojnik“ [Bulgarcası: Стрезов, Г. (1934). Първи стъпки на Солунската гимназия. *Сборник Солун* (s. 285-291). Печатница „Художник“].
- Şatev, P. (1934). *V Makedoniya pod Robstvo: Solunskoto Sızaklyatie (1903 g.), Podgotovka i İzpılnenie*. Peçatnitsa P. Gluşkov [Bulgarcası: Шатев, П. (1934). *В Македония под робство: Солунското съзаклятие (1903 г.), Подготовка и изпълнение*. Печатница П. Глушков.
- Trençev, G. (2004). Pedagogiçeskoto Otdelenie na Solunskata Gimnaziya (1887-1896 g.). *İstoriçeski Pregled*, 1-2, 40-65 [Bulgarcası: Тренчев, Г. (2004). Педагогическото отделение на Солунската гимназия (1887-1896 г.), *Исторически преглед*, 1-2, 40-65].
- Zengin, Z.S. (2007). II. Abdülhamit Döneminde Yabancı ve Azınlık Mekteplerinin Faaliyetleri. *Belleten*, 71(261), 613-652.
- Zeynula, İ.Ş. (2024). *Bir İsyanın Anatomisi, İlinden İsyanı ve Kruşevo’da Hükümet Kurma Girişimi*. Selenge Yayınları.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.7>

Volume 9/2

2025 p. 112-127

FIGÜRATİF HEYKEL PLASTİĞİNİN DUYUSAL ALGILARI VE TANIMI

SENSORY PERCEPTION AND DEFINITION OF SCULPTURAL PLASTIC

Muhammet Hanifi ZENGİN*

İlhan KAYA**

ÖZ

Sanat, tarihsel süreç boyunca insanın iç dünyasını, duygularını, düşüncelerini ve yaşantılarını ifade etme ihtiyacından doğmuş ve bu amaca hizmet ederek fiziksel olarak varlığını sürdürmüştür. İnsanın duyular yoluyla algıladığı fiziksel dünyadaki biçim, yüzey ve kütle gibi öğeler, rastlantısal bir yığılmadan çok, belli bir düzende organize edildiğinde estetik ve bilişsel düzeyde bir hoşlanma duygusu yaratmaktadır. Bu durum özellikle estetik bağlamda algılanan nesnelerin nasıl düzenlendiğiyle, yani biçimsel kompozisyonuyla doğrudan ilişkilidir. Biçim, yüzey ve kütlelerin belli bir düzene göre yerleştirilmesi, fiziksel bir düzenlemeyi ve zihinsel bir armoniyi de ifade etmektedir. Bu düzen, insan zihninde “güzellik” ya da “uyum” duygusu uyandırmaktadır. Heykel, resim, müzik ve edebiyat gibi farklı sanat dalları, insan ruhunun çeşitli boyutlarını yansıtan ve bireyin içsel gerçekliğini dışa vurmasına olanak tanıyan temel ifade biçimleri arasında yer almaktadır. Bu disiplinler içerisinde heykel sanatı, maddi ve manevi alanları bir araya getirme gücü sayesinde kendine özgü bir konumda bulunmaktadır. Heykelin sahip olduğu üç boyutlu yapı ve mekâna olan doğrudan etkisi, heykeli estetik nesne olma gücü ile, izleyiciyle duygusal ve düşünsel bağ kurabilen güçlü anlatım diline dönüştürmektedir. Heykel, gözle izlenebilen estetik nesne ve duyumsanabilen, anlam yüklenen ve içsel bağlar kurulabilen üç boyutlu sanatsal alan olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, figüratif heykeldeki plastik unsurların duygusal ifade oluşturmadaki rolü araştırılmıştır. Heykelin plastik dili, duyguyu taşıyıcı ve aktarımcı rolü, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı biçimlerde sanatın ifadesel yönünü ortaya koymuştur. Bu çerçevede, Rönesans döneminden Michelangelo, Barok sanatın etkili isimlerinden Bernini’nin figüratif eserleri üzerinden değerlendirme yapılmış; özellikle duygu, dramatism ve hareket öğelerinin nasıl yansıtıldığı incelenmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi., Kafkas Üniversitesi Kazım Karabekir Teknik Bilimler Yüksekokulu, E-mail: muhammethanzengin@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7417-5485, Kars, Türkiye.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, E-mail: ilhankaya888@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3627-4818, Erzurum, Türkiye.

Barok döneminin duyusal anlatımının modern sanat üzerindeki gelişimi, modern heykel sanatının öncülerinden Rodin eserlerinde, plastiğin duyusal ifadesi incelenmiştir. Alman Ekspresyonizminin önemli temsilcilerinden Barlach'ın eserleri heykelin duygu ve düşünce aktarımındaki farklı yaklaşımları analiz edilmiştir. Elde edilen veriler incelendiğinde, heykelin estetik nesne olduğu, sanatçının içsel dünyasının izlerini taşıyan plastik dil ile izleyiciyle iletişim kurabilen ve duyusalılığı somutlaştıran ifade aracı olduğu anlaşılmaktadır. Heykelin biçimsel özellikleri, kullanılan malzemenin dokusu, yüzeyin işleniş biçimi ve figürün beden dili gibi unsurlar, izleyicide estetik bir algı ve farklı duygular ürettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Heykel, Duyu, Heykel Plastiği, Rönesans, Barok, Estetik.*

ABSTRACT

Throughout the historical process, art has arisen from the need to express the inner world, emotions, thoughts and experiences of human beings and has continued its physical existence by serving this purpose. Elements such as form, surface and mass in the physical world that humans perceive through their senses create a sense of aesthetic and cognitive enjoyment when they are organized in a certain order rather than a random accumulation. This situation is directly related to how objects perceived especially in an aesthetic context are organized, that is, their formal composition. The placement of form, surface and masses according to a certain order also expresses a physical arrangement and a mental harmony. This order evokes a sense of “beauty” or “harmony” in the human mind. Different branches of art such as sculpture, painting, music and literature are among the basic forms of expression that reflect various dimensions of the human spirit and allow the individual to express his inner reality. Among these disciplines, the art of sculpture has a unique position thanks to its power to bring together material and immaterial fields. The three-dimensional structure of sculpture and its direct effect on space transform sculpture into a powerful language of expression that can establish an emotional and intellectual bond with the audience with its power as an aesthetic object. Sculpture is considered as an aesthetic object that can be observed with the eye and a three-dimensional artistic field that can be sensed, meaning is attributed and internal ties can be established. In this research, the role of plastic elements in figurative sculpture in creating emotional expression was investigated. The plastic language of sculpture, its role as a carrier and transmitter of emotion, has revealed the expressive aspect of art in different forms in different periods in the historical process. In this framework, the figurative works of Michelangelo from the Renaissance period and Bernini, one of the influential names of Baroque art, were evaluated; in particular, how the elements of emotion, dramatism and movement were reflected were examined. The development of the sensory expression of the Baroque period on modern art, the sensory expression of plastic in the works of Rodin, one of the pioneers of modern sculpture, is analyzed. The works of Barlach, one of the important representatives of German Expressionism, are analyzed for their different approaches to the transfer of emotion and thought in sculpture. When the data obtained are examined, it is understood that sculpture is an aesthetic object, an expression tool that bears the traces of the artist's inner world, communicates with the audience through plastic language and embodies sensuality. Elements such as the formal characteristics of the sculpture, the texture of the material used, the way the surface is processed and the body language of the figure have been observed to produce an aesthetic perception and different emotions in the audience.

Keywords: *Sculpture, Sense, Sculpture Plastic, Renaissance, Baroque, Aesthetics.*

Giriş

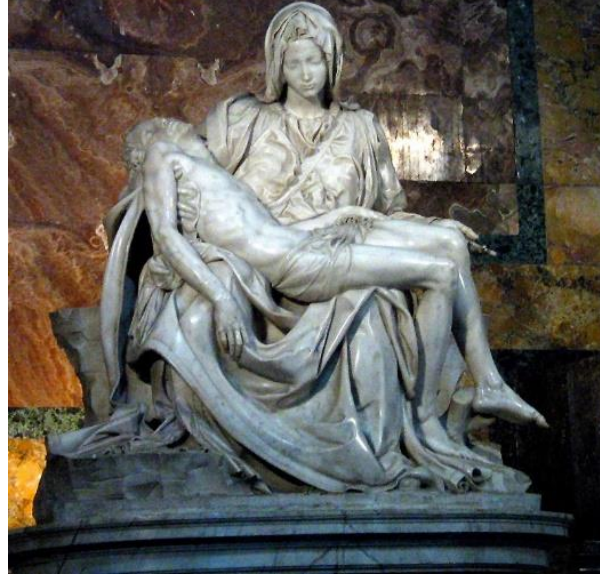
Duyularımız, çevresel uyaranları almamızı sağlayan fizyolojik mekanizmalardır. Gözler ışığı, kulaklar sesi, burun kokuyu, dil tadı ve deri dokunmayı algılar. Bu duysal girdiler işlenerek dış dünya hakkında bilgi edinilir. Duygular ise bu bilişsel süreçlerin ardından ortaya çıkan, öznel deneyimlerdir. Örneğin, algılanan bir tehdit korku duygusunu tetikleyebilirken, güzel bir manzara hayranlık hissi uyandırabilir. Duygular, bu içsel tepkiler bütünüdür. Sanat eserleri, özellikle heykeller, duyularımıza yönelik zengin bir girdi sunarak algısal dünyamızla doğrudan etkileşim kurar. Heykelin biçimi, dokusu ve diğer özellikleri görsel olarak algılamamızı ve bu duysal deneyimler, eserin bizde uyandırdığı duygusal tepkilerin ve estetik beğenin kaynağını oluşturur. Öztürk'e göre; Sanat, bireyin ruhuna ve duygularına hitap ederek, insan zihninin doğayı, doğal çevresini ve toplumsal yaşantılarını anlamlandırmasına olanak tanır. Bu süreç, bireyin duysal sezgisini geliştirirken, düşünsel gelişimini de destekler. Zihinsel etkinlikler, duygu, düşünce ve heyecanı bir araya getirerek anlamlı değerlerin ortaya çıkmasını sağlar. Böylece sanat, bireyin sezgisel ve duysal bilgisini derinleştirerek bilişsel yapının zenginleşmesine katkıda bulunur (Öztürk, 2022).

Sanatın göstergesi olan biçim ve form, heykel sanatında üç boyutlu bir düzlemde gerçekleştirilen güçlü ifade alanıdır. Heykeldeki biçimsel unsurlar estetik bütünlük sağlayarak sanatçının iç dünyasını ve duygusal yaklaşımını yansıtmaktadır. Bu duysal deneyimler, eserin bizde oluşturduğu estetik beğeni ve duygusal tepkilerin temelini oluşturur. Duygusal ifadenin plastik olarak heykelde kullanımı, anlatım biçimleri ve sanatçının bireysel yaklaşımı çerçevesinde incelenmektedir. Bu ifade biçimlerinin izleyici ile kurduğu estetik ve psikolojik ilişki sanat tarihi boyunca araştırma alanı olmuştur.

Sanatsal üretimin merkezinde biçim ve form vardır. Biçim ve form plastik değer olarak sanatın ifade dilini oluşturmaktadır (Yağmur, 2018). Ruhsal ifade heykel sanatında, plastik unsurlar ile sanatçının içsel dünyasının bir uzantısı haline gelmektedir. İnsana ait, acı, hüznün, mutluluk gibi duygusal ifadeler, içsel çatışmalar, huzur ya da teslimiyet hali plastik unsur olarak heykelde yansıtılmaktadır. Heykeldeki bu betimleyici unsurlar duygu ve düşüncenin biçimsel özü olarak aktarılmaktadır. Bulat & Bulat'göre, sanat yapıtı aracılığı ile insan, bilinmeyen, anlaşılamayan ya da bilinçaltına itilmiş korku ve kaygılarını yüzeye çıkararak, bu düşünsel ve duygusal içerikleri üç boyutlu yapılar üzerinden plastik bir dil ile ifade eder ve böylece somut bir sanat nesnesi ortaya koyar (Bulat & Bulat, 2023). Maddeye biçim verici ve içsel bir aktarıcı olarak heykel sanatçısı, yaratım sürecinde kendi varoluşunu, yaşanmışlıklarını, travmalarını ve umutlarını madde ile buluşturmaktadır.

Rönesans dönemi, sanatsal anlatımda insan merkezli bakış açısının ve bireysel ifadenin öne çıktığı bir kırılma noktası ile başlamıştır. Modern ve çağdaş heykel sanatında, bu ruhsal yönelim ön plana çıkmış; bireyin içsel gerçekliği, modern sanat ile devam etmiştir. Heykelin taşıdığı ruh, sanatçının ifadesi ve izleyicinin algısıyla bütünlük kazanmaktadır. Rönesans dönemi ile insanı merkezine alan aydınlanma sürecinde heykel sanatı, Antik Yunan ve Roma'nın idealize edilmiş formlarını yeniden yorumlayarak teknik ve duygusal anlamda yeni bir boyut kazanmıştır. Rönesans dönemiyle birlikte sanatın teması, işlevi ve biçimsel sınırlarında köklü bir dönüşüm yaşanmamış olsa da sanatçının toplumsal statüsünde ve sanat üretiminin amacında önemli değişiklikler gözlemlenmiştir. Bu dönemde hümanizmin etkisiyle birlikte insan, evrensel düşüncenin ve sanatın merkezine

yerleştirilmiştir. Önceki dönemlerde büyük ölçüde dinî işlevlere hizmet eden sanat, Rönesans ile bireyin duygularını, mutluluğunu, acılarını ve insana dair her türlü deneyimi konu edinmeye başlamıştır. Böylece sanat, kutsal olanın temsilinden insan varoluşunun çok yönlü ifadesine doğru evrilmiş, insan merkezli estetik anlayış gelişmiştir (Soysal, 2022). Heykel sanatında kullanılan her türlü malzeme, sanatçının kişisel deneyimleri ile ruhsal dünyasından süzülen duygularla biçimlenmekte ve böylece iç dünyanın dışavurumu olarak izleyiciye ulaşmaktadır. Diğer yönden ise insana ait duygusal ifadeler yüz ifadeleri, bedenin his uyandırıcı etkisi, vb. durumlar figüratif heykele yansıtılmaktadır. Sanatçının ruhsal derinliği heykelin fiziksel biçimiyle birleşerek, izleyicide bıraktığı estetik ifade ile duygusal yankı uyandırmaktadır.

Şekil 1. Michelangelo, Pietà, 1498-1500, Roma

Michelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni' de Duygu

Rönesans'ın ustaları, insan bedeninin anatomik doğruluğunu yakalamanın ötesine geçerek, figürlerine ruhsal derinlik ve dramatik ifade kazandırmışlardır. Rönesans sanatının en çarpıcı örneklerinden biri olan Michelangelo'nun Pietà heykeli, teknik ve ifade yönü güçlü, derinlik ve ruhsal yoğunlukla da dikkat çekicidir. Michelangelo'nun 1498-1499 yılları arasında tamamladığı bu eser, mermeri adeta yaşayan bir varlığa dönüştürerek, insanın en temel varoluşsal durumlarından biri olan acıyı, merhameti ve teslimiyeti izleyiciye hissettirmeyi başarmıştır (Şekil 1). Pietà, “acıma” anlamına gelen Latince kökenli bir kelimedir ve geleneksel olarak İsa'nın çarmıhtan indirildikten sonra annesi Meryem'in kucağında yattığı sahneyi betimler. Michelangelo bu dini sahneyi ele alırken alışılmışın dışında bir tercih yapar: Meryem Ana, oğlu İsa'nın ölüsünü kucağında tutarken yaşlı bir kadın değil, genç ve dingin bir figür olarak tasvir edilmiştir. Bu gençlik, fiziksel bir görünümün ötesinde Meryem'in ruhsal saflığının ve bakireliğinin metaforik ifadesidir.

Meryem'in yüzündeki ifade, acıyı bağırarak değil, dinginlik ve kabullenişle taşır. Gözlerinde yaş yoktur; ağıt yoktur. Bu, dramatik bir abartıdan çok ruhsal derinliğin ifadesidir. Michelangelo burada, duygunun dışavurumunu değil, içe dönüklüğünü seçmiştir. Acı, sessiz bir yoğunlukla işlenmiştir. İsa'nın düşmüş bedenindeki kas

gevşekliği, ölü ağırlığı, kolunun Meryem'in dizinden sarkması gibi detaylar, bedensel gerçekliği büyük bir incelikle aktarır. Bu gerçeklik, ruhsal bir anlamla yüklüdür: İsa'nın yüzündeki dinginlik, ölümün bir son değil bir geçiş olduğunu ima eder. Heykel Rönesans döneminin teknik becerisi ile insan ruhunun heykelde nasıl temsil edilebileceğinin en yüksek örneklerindendir. Heykeldeki genç görünüşlü anne Meryem'in yüzüne verdiği gençlik ve tazelik muamması, dahi sanatçının ruhunda doğan ve yontma eylemiyle canlandırılan, herkesin kolay kolay anlamayacağı büyük ve kutsal bir sırdır. Bu öyle bir sırdır ki dahi sanatçı onu halka açık sözleriyle ifade etmemiş sadece mermere işleyerek yansıtmak ve duyurmak istemiştir (Petrov, 1979).

Barok Sanatta, Gian Lorenzo Bernini'nin Heykellerinde Duygu

Sanat, manevi bir deneyim alanı olup, dinlerin sanatsal ifadeleri renk, figür ve semboller aracılığıyla gelenek ve tarih hakkında bilgi veren göstergeler niteliği taşımaktadır (Bastaban vd. 2023).

İnsan, varlık düzleminde bütün kozmosun anlam merkezidir; tüm dünyanın epiloğudur. Ontolojik bağlamda dünya, bir heykel ve imge niteliği taşır; kutsalın tecelli ettiği canlı bir mabettir. Bu tapınakta Tanrı, eylemlerini sanat yoluyla icra eder ve varlığa ilişkin görüşlerini semboller aracılığıyla açıklar. Bu bağlamda dünya, Tanrı'nın yaratıcı kudretiyle bezenmiş canlı bir plastik formdur. Tanrı'nın evrensel estetik kodlarla yarattığı bu düzen, bir bakıma bütün yolların Tanrı'ya çıktığı bir cennet mekânıdır. Bu evrende Tanrı, üç temel sanatsal edim aracılığıyla tezahür eder: Heykel, resim ve mimarlık. Dünya bu üçlü üzerinden sırasıyla biçim (heykel), anlam (resim) ve mekân (mimarlık) kazanır. Barok dönemde heykel sanatı, biçimsel bir yaratım süreci olmaktan çıkmış; dinsel ideolojinin bir propagandası ve duygusal manipülasyonun aracı haline gelmiştir. Barok heykel sanatçısı için malzeme teknik bir zemin olarak tekniği anlatmanın ön plana çıktığı bir dönemde, anlamın taşıyıcısı olarak da önemlidir. Form ile öz arasında kurulması gereken bütünlük, izleyicide yankı bulan duygusal bir anlatıma hizmet etmiştir. Bu dönemde sanatçılar, insan bedeninin anatomik karmaşıklığını ve ruhsal derinliğini bir arada temsil etmeye çalışmışlardır. Duygunun beden ile bütünleştiği bu estetik yaklaşım, Barok heykelin temel karakteridir. Barok dönemde heykel estetik ifade ile dini söylemin, duygusal ikna gücünün ve metafizik düşüncenin de taşıyıcısı olmuştur (Öndin, 2018).

Bernini, Barok heykelin zirvesini temsil eden sanatçılardan biri olarak kabul edilmektedir. Bernini'nin yapıtlarında görülen derin patos, figürlerdeki hareket ve dramatik anlatım, heykelin, ruhsal ve fiziksel iletişim aracı haline geldiğini göstermektedir. Felsefede "patos", (Yunanca: pathos), duygular, tutkular, acı, haz, öfke, korku gibi insanın duygusal durumlarını ifade eder (Cluzeau, 2013).

Bernini heykellerini duygusal olarak izleyiciyle bağ kuracak şekilde mermeri tiyatro sahnesine dönüştürmüştür. Taşın içinden duygu, hareket ve dramatik anlatım çıkarmayı başarmıştır. Bernini, detaylara gösterdiği özen, güçlü ışık gölge kullanımı ve hareketin donmuş bir anın sürekliliği olan bir eylem olarak yansıtmıştır. Bernini'nin eserlerinde bu özellikler çarpıcı biçimde görülmektedir. Sanatçının eserlerinde, yalnızca yüz ifadesi ya da jestlerde değil, malzemenin kullanımında, hareketin düzenlenişinde ve ışık-gölge ilişkilerinde de güçlü bir şekilde kendini gösterir.

Burada olduğu gibi ışık kavramı yüzyıllardır dinsel ikonografinin en temel unsurlarından biriyken aynı zamanda da felsefenin önemli bir araştırma konusu olmuştur. Bu alanların yanı sıra ışık, plastik bir öge ve malzeme olarak da hem yapıtı hem de algıyı doğrudan etkileyen sanatın en temel unsurlarındandır (Daşkesen, 2022).

Bernini sanatı ile mermeri neredeyse resimsel bir etkiye kavuşturarak izleyicide doğrudan duygusal bir tepki uyandırmayı amaçlar. Bernini için heykel, duygunun ve dramatik bir eylemin sahnesidir. Duygusal düzeyde, Bernini' nin heykelleri, duyguları ve zihinleri zorlayan yapısıyla duyguların aktarımı açısından ve üç boyutun uzamsal dolaysızlığı ve zengin ikincil görünümüyle devrim niteliğindedir (Sabahat, 2023).

Bernini'nin henüz 20 yaşındayken gerçekleştirdiği “Self-Portrait as a Damned Soul” (1619), Barok sanatının dramatik yoğunluğunu ve ifadesel anlatım gücünü olağanüstü bir şekilde yansıtan erken dönem yapıtlarından biridir. Bu otoportre, biçimsel bir benzerliği taşıyarak, derin bir içsel çöküş ve varoluşsal bir acının temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Bernini, bu eserle birlikte kendi sanatında duyguya verdiği önemin sınırlarını zorlamıştır.

Şekil 2. Bernini, Damned Soul, 1619, Roma

Eserde, ağız sonuna kadar açılmış, gözler yukarı doğru çevrilmiş, yüz kasları aşırı gerilmiş bir figür görülür (Şekil 2). Figürün yüz ifadesi, insani olanın sınırlarını zorlamıştır. Bernini'nin, bu yüz ifadesini oluşturmak için ayna karşısında elini yanan bir mumla yakarak yüzünün aldığı şekli gözlemlediği aktarılır. Bu yöntem, sanatçının gerçek acıyı hissetmeden sahici bir ızdırap temsili yaratamayacağına olan inancını gösterir. Yüzdeki ifadeler, içsel bir cehennemin dışavurumudur. Heykel, ruh halinin ve sonsuz azabın kalıcı halidir (Gurney, 2020).

Şekil 3. Proserpina'nın Kaçırılışı, Mermer, 1621-1622, Roma

Proserpina'nın Kaçırılışı, Barok heykel sanatının en etkileyici örneklerinden biridir (Şekil 3). Bu eser heykeltıraşın teknikliğinin içerdiği, yüksek duygusal yoğunluk ve beden dilinin olağanüstü plastığıdır. Heykel, Roma mitolojisine ait bir anlatıyı konu alır. Yeraltı tanrısı Plüton'un (Hades), doğurganlık tanrıçası Ceres'in kızı Proserpina'yı zorla yeraltına kaçırış anıdır. Bu kaçırılış, Bernini tarafından fiziksel eylemin duygusal patlaması olarak yansıtılır. Fiziksel mücadele ile birlikte psikolojik gerilim çok başarılı yansıtılmıştır (Seçer, 2021).

Plüton'un Proserpina'nın kalçasını kavradığı an, mermerde parmakların deriye gömülmesi, yumuşak etin bastırılması öyle gerçekçidir ki, taşın sınırlarını zorlar (Şekil 4). İzleyici, neredeyse dokunsal bir gerçeklikle karşı karşıya kalır. Proserpina'nın saç telleri, gözyaşları, ince parmakları ve geriye doğru esneyen bedeni, mermerin sınırlarında adeta hareketin donmuş bir hali gibidir. Heykelin kompozisyonu spiral bir hareketle yükselir; figürler yukarıya doğru kıvrılarak dinamik bir bütünlük oluşturur. Bu hareket, izleyicinin esere farklı açılardan yaklaşmasını gerektirir ve her açı yeni bir duygu, yeni bir detay sunar. Işık, figürlerin kaslarında, saçlarında ve kıvrımlı giysilerinde oynar; gölgeler dramı derinleştirir. Proserpina'nın Kaçırılışı, mitolojik bir anlatımın Barok sanatın temel duygularını şiddet, tutku, korku, güzellik ve trajediyi-tek bir formda toplamıştır. Bernini burada mermere verdiği ruh ile duyguyu, bedeni ve zamanı da biçimlendirmiştir.

Şekil 4. Proserpina' nın Kaçırılışı, Mermer, 1621-1622, Roma

Proserpina'nın yüzü, korku ve çaresizlikle buruşmuştur; ağzı açık, gözleri büyümüş, bakışları kurtuluş arar. Bu yüz ifadesi, bir tepki olarak izleyicinin iç dünyasında da bir empati yaratır. Plüton'un yüzünde, kararlılık ve tutku vardır, fakat bu tutku, zalimliğe dönüşmüştür. Onun güçlü ifadesi, sahip olma arzusunun verdiği yoğun duyguyu taşımaktadır. İkilinin beden dili ise duyguların tamamlayıcısıdır. Proserpina, Plüton'un kollarından kurtulmaya çalışırken bedenini geri iter, elleri Plüton'u uzaklaştırmak istercesine havadadır. Bu hareket fiziksel eylem ile ruhsal bir kaçışı da temsil etmektedir. Bernini burada dramatik ve teatral anlatımı doruğa çıkarmıştır. Bir anın içsel duygusunu plastik olarak izleyiciye aktarmıştır.

Barok, beklenmeyen ya da tiyatro deyimi ile "efekt" in elde edilmesi için uğraşmıştır. Barok sanatta izleyiciyi "şaşırtma" teatral bir strateji olarak plastik ve estetik değere taşınmıştır (Ensarioğlu, 2020).

Şekil 5. Bernini, Apollo ve Daphne, Mermer, 1622-1625, Roma

“Apollon ve Daphne” heykelinde, Daphne’nin ağaca dönüşme anı, öyle bir incelik ve hareketle betimlenmiştir ki, taşın canlılığa büründüğü hissine kapılmamak mümkün değildir. Gian Lorenzo Bernini Barok sanatının içerisinde gösteriş, dram, duygu ve hareket onun eserlerinde muazzam bir uyumla bir araya gelmiştir. Sanatını kalple hissedilebilen yönünü mermerle sonsuzlaştırmıştır (Şekil 5).

Vecd, ilahi aşkla özdeşleştirilen ve yoğun dini tecrübe anlarında hissedilen bir trans hâlidir; bu bağlamda, ekstasis (ecstasy) kavramıyla ilişkilidir. Yunanca kökenli “ekstasis”, kelime anlamıyla “kendinden dışarı çıkma” yı ifade ederken; stasis, özellikle Antik ve Orta çağ Latin tıp literatüründe, kan dolaşımının belirli bir noktada durması, akışın kesintiye uğraması anlamında kullanılır. Liturjik (ayine ilgili) bağlamda vecd, bireyin dünyevi bağlardan ve bedensel sınırlamalardan sıyrılarak, dünyeviliğin ötesine geçmesi, uhrevi (manevi) olanla bütünleşmeye yönelmesi anlamına gelir. Bu durum, bireyin kendisini maddi dünyadan ve fiziksel engellerden soyutlayarak, aşkın bir varlıkla birleşme arzusunun ruhsal bir dışavurumu olarak değerlendirilebilir (Oğulcan, 2022).

“Azize Teresa’nın Vecdi” dinsel tema olarak, izleyiciyi görsel ve ruhsal olarak sarsacak şekilde sahnelenmiştir. Azize’nin yüzündeki vecd hali, giysisinin dalgalanışı ve melek figürünün zarif dokunuşu; heykeli bir anlatı aracına dönüştürmüştür. Eser, ışık-gölge oyunları, mimari çevre düzenlemesi ve dramatik pozlar ile tüm unsurlar sanatsal duygunun plastığıdır (Şekil 6).

XVI yüzyıl İspanyol mistiği Azize Terassayı Bernini, bulutlar üzerine yerleştirmiştir. Genç meleğin altın okunu göğsüne saplamak üzere olduğu anı ele almıştır. Azizenin bilinci ilahi aşktan dolayı kapalıdır. Dudakları aralanmış bir kolu yana kaymıştır. Azizenin ruhundaki acı, elbisenin kıvrımlarıyla ifade edilmiş gibidir. Azizenin karşısındaki melek ok elinde gülümseyerek durmaktadır (Öndin, 2018).

Şekil 6. Bernini, Azize Teresa'nın Vecdi, Mermer, 1647-52, Roma

Heykellerin formu, ışığın yüzeylerde kayarak oluşturduğu gölgelerle canlanır. Bu yönüyle Bernini, taşın içine dramatik bir ışık yerleştirmiş gibidir. Bernini'nin heykelleri görülür ve kalple de algılanır. Dehanın figürleri statik değil, canlıdır; sanki birazdan hareket edecek, konuşacak ya da duygularını haykıracak gibidirler. Bernini yüz ifadelerini anlatmada belki de aşılabilir bir sanatçıdır. Bernini bu becerisini dinsel konularda görsel bir form verebilmek için kullanmıştır. Bernini, sanatın kalbini görünür kılmayı başarmıştır. Onun eserleri, hâlâ modern izleyiciyi etkileyebilmekte; geçmişin gösterişli dramını bugünün duyarlılığıyla buluşturabilmektedir. Bernini tüm kaygılarını bırakarak, sanatçıların o zamana kadar ifade etmekten kaçındıkları duyguların doruğuna taşımıştır (Gombrich, 2009).

Auguste Rodin Heykellerinde Duygu

Rönesans ustalarının figürlerinde bedensel güç ile ruhsal yoğunluk arasında kurulan denge, dönemsel bir ustalığı aşarak Barok Sanat ile modern sanatın bireysel ve ruhsal anlatım arayışlarına da kapı aralamıştır. Bu anlatım çizgisi, Sanayi devriminin getirdiği hızlı değişim ve insanın makineleşen dünyaya karşı bireysel özünü koruma çabasıyla birlikte, modern heykel sanatında yeni bir evrim sürecine girmiştir. Bu sürecin önemli dönüm noktaları Rodin'in sanatında vücut bulmuştur.

Modern sanatı, geleneksel sanattan ayıran ve onun en gerçek ve en doğru taraflarını oluşturan daha özgür, daha olanaklı artistik değerlere ve plastik özelliklere sahip olmasıdır. Başlangıçta izleyici renk ve biçim araçlarına dayanan, sanatçının kişisel dünya görüşünü ve iç dünyasını yansıtmaktadır (Bulat, 2010). 19.yüzyılın ikinci yarısında bilim, felsefe ve sanatta yaşanan köklü dönüşümler, insanın dış dünya ile iç dünyasının da

tanımlanması gerektiğini ortaya koymuştur. Empresyonizmin resim sanatında başlattığı algı ve duygu temelli yaklaşım, Rodin'in heykel anlayışında derin bir yansıma bulmuştur. Rodin, heykelde biçimi ve biçimin ardındaki ruhsal titreşimi aktarmayı hedeflemiştir. Sanatçı bir anlatıdan çok bir hissin temsilcisidir; tıpkı empresyonist ressamların dış dünyayı bireysel algılara göre yorumlaması gibi, Rodin de insan bedenini içsel bir halin yansıması olarak ele almıştır. “Düşünen Adam” varoluşsal bir sorgulamanın beden bulmuş halidir. Figürün kaslarındaki gerginlik, yüzündeki yoğun ifade ve duruşundaki kapanıklık, zihinsel bir mücadeleyi bedensel bir form aracılığıyla görünür kılmıştır (Şekil 7).

Rodin' in çalışmaları duygu ve ruh hallerini dramatik bir plastisiteyle aktaran yapıtlar olarak öne çıkmaktadır. Acı ve zevk, şiddet ve hassasiyetin işlendiği ‘Aç Gözlülük ve Şehvet’, ‘Aşk Çemberi’ gibi konular, Rodin'in en çok ilham aldığı cehennemın ikinci katmanda yer alan şehvet düşkünlerinin cezalandırıldığı bölümü anlatır. Kapının farklı yerlerinde birkaç kez işlenen ‘Umutsuzluk ve Umutsuzlar’da sanatçı, sıkıntı ve çaresizlik duyguları üzerinde yoğunlaşır (Uz, 2017).

Şekil 7. Rodin, Cehennem Kapıları, Bronz, 1880-1890, Fransa

Heykel sanatında duygunun figüratif temsil üzerinden biçimsel düzenleme, yüzey manipülasyonu ve mekânsal yerleşim yoluyla gerçekleştirilir. “Cehennem Kapısı” bu bağlamda, bireyin varoluşsal sıkışmışlığını ve içsel buhranını plastik formlar üzerinden yoğun bir biçimde yansıtmaktadır. Figürlerin her birinin kendi anatomik sınırları içinde adeta kapalı kalması ve dışa dönük herhangi bir açılım geliştirememesidir. Figürlerin plastik yüzeydeki konumlanması, fiziksel ve psikolojik anlamda bir tutsaklık hissi yaratmaktadır. Rodin'in figürü yontma anlayışındaki yenilikler, izleyiciye duyumsal bir alan sunarak onunla içsel bir bağ kurmaktır. Bu bağlamda sanatçının plastik anlatımı, estetik nesne üretmenin ötesinde, duygunun biçim aracılığıyla mekânsallaştırılmasıdır (Yılmaz, 2014).

Rodin'in heykellerinde görülen bu ruhsal ifade arayışı, onun teknik yaklaşımıyla da bütünlük oluşturmuştur. Rodin'in heykel anlayışı, Rönesans'ın insan merkezli ideal estetiğini bireyin ruhsal karmaşasına taşıyarak modern sanatın öncülerinden biri olmuştur. Sanayi devriminin yarattığı yabancılaşma, bireyin iç dünyasına yönelme eğilimini tetiklemiş; bu eğilim Rodin'in eserlerinde duygu, düşünce ve formun iç içe geçtiği güçlü ifadesel anlatımlarla somutlaşmıştır. Rodin'in heykelleri gözle görüleni, içsel olana sanat yoluyla görünür kılınabileceğine dair modern bir manifestodur.

Sanatçı yaşantısına içkin olan duyguları izleyiciye doğrudan deneyimlenecek şekilde canlandırmaktadır. Bu bağlamda, içsel dünyada oluşan duyguların yoğunluğu ve türü, sanatçının biçimsel müdahaleleri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Heykel sanatında bu aktarım, özellikle yüzey üzerindeki plastik öğeler ve dokunsal izlenim aracılığıyla belirginlik kazanmaktadır (Koyunluoğlu, 2023).

Rodin'in "İçsel Ses" eseri sanatçının duygu ve düşüncüyü beden diliyle ifade etme tutkusunun etkileyici örneklerindendir. Rönesans'tan bu yana heykelin taşıdığı figüratif gerçeklik anlayışı, Rodin'de iç dünyanın dışavurumuna dönüşmüştür. İçsel Ses, yalnızca bir kadın bedeninin temsili değil; ruhun sessiz, ama yoğun bir çağrısının biçime bürünmüş hali ile içsel duyular görünür kılınmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Rodin, İçsel Ses, 18961-897, Bronz, Paris

Rodin'in figürü baştan ayağa dışavurumdur. Eller, omuzların eğimi, boynun bükülüğü hepsi bu içsel duyum hâlinin parçalarıdır. Buradaki plastisite, fiziksel bir biçim dili ile duygunun hacmidir. Rodin, burada klasik güzelliği aramaz; onun yerine, ruhsal derinliği ve bireyin iç dünyasını yansıtan bir gerçeklik arayışındadır. Rodin'in sanat anlayışında insan bedenini bir anlatım aracı olarak nasıl kullandığını açık biçimde gösteren bir yapıttır.

Ernst Barlach Heykellerinde Duyu ve Duygu

Ernst Barlach, 20. yüzyılın başlarında yaşanan sosyal çalkantılar ve savaş sonrası yoksulluk ortamını sanatının merkezine alan, dış dünyanın gerçekliğini içsel bir duyarlılıkla biçimlendiren özgün bir heykeltıraştır. 1906 yılında Rusya'ya yaptığı seyahat, onun sanatsal kimliğinde ve dünya görüşünde belirleyici bir kırılma yaratmıştır. Bu seyahat insanın varoluşsal yalnızlığını, yoksulluğunu ve çaresizliğini derinlemesine kavradığı içsel dönüşüm süreci olmuştur. "Örtülü Dilenci Kadın" heykeli, geleneksel

figüratif estetikten bilinçli olarak uzak durur. Barlach, figürü birebir betimlemekten ziyade, onun ruhsal halini somutlaştırmakla ilgilenir. Kadının bedeni ve giysisi neredeyse yekpare bir kütle hâlinindedir; detaylardan arındırılmış bu blok form, izleyicinin dikkatini yüzeysel görsellikten çok içeriğe ve duyguya yöneltir.

Dilenci, yıpranmış ve yorgun bir şekilde durmaktadır (Şekil 9). Başını örtmüş ve bedenini kaplamış bir kumaşla örtülmüştür. Yüzü ise tanınamaz bir şekilde gizlidir. Bu şekilde, dilencinin kimliği ya da geçmişi hakkında bilgi vermez. Barlach, bu şekilde dilencinin herhangi bir insandan farklı olmadığını ve herkesin kendini bulabileceğini ifade etmek istemiştir (Cosini, 2019).

Şekil 9. Barlach, Örtülü Dilenci Kadın, Ahşap, 1919, Almanya

Barlach'ın figürü, herhangi bir dramatik jest ya da mimik taşımaz. Ancak tam da bu durağanlık, eserle kurulan duygusal ilişkiyi derinleştirir. “Örtülü Dilenci Kadın”, yüksek sesle bağırılmaz; aksine, sessizliğiyle sarsar. İzleyici, figürün kapalı ifadesinde, toplumsal yok sayılma, yalnızlık ve yoksulluğun ruhsal ağırlığını hisseder. Figür, bireysel olmaktan çok evrenseldir. Barlach, tek bir dilenciye değil, yoksulluğun kadınsı yüzünü, savaşların, göçlerin, toplumsal dışlanmanın sessiz mağdurunu biçimlendirir (Zengin, 2023).

Ernst Barlach'ın eserlerinde; açlık, sefalet, ölüm ve matem gibi karanlık konular işlenmektedir. Aynı zamanda sevinç, müzik, şarkılar, gülmek ve dans etmek gibi temalar insanın temel ruh hallerine yansıtılarak anıtsallaştırmıştır (Huntürk, 2011). Barlach'ın eserlerinde görülen mistik ve varoluşçu ifade dili, burada da derinden hissedilir. Kadın ne isyan eder ne de ağlar; ama varlığıyla dünyadaki adaletsizliğe sessiz bir tanıklık sunar. Ernst Barlach'ın çağının toplumsal gerçekliklerini bireysel duyarlılıkla yoğurarak evrensel bir anlatı biçimine dönüştürdüğü güçlü eserlerinden biridir.

Sonuç

Heykelin plastik dili sadelik ve kütesellikle şekillenirken, duygusal dili suskunluk ve teslimiyetle inşa edilmektedir. Rönesans'tan beri biçim ile duygunun uyumunu arayan heykel sanatı, modernist sanat ile birlikte bu arayışı daha içsel ve soyut boyutlara

taşımıştır. Heykelin plastik unsurları form, hacim, yüzey, boşluk ve kütle ve görsel düzen, duyguların, ruhsal durumların ve çağın izlerinin ifadesi hâline gelmiştir.

Figüratif heykel plastiği çağın estetik anlayışı ve duyuşsal algı düzeyine göre biçimlenen farklı yaklaşımlar ile dikkat çekmektedir. Rönesans döneminde Michelangelo'nun eserlerinde görülen idealize edilmiş insan formu, anatomi bilgisiyle birleşerek figüratif heykelin kusursuz oranlar ve ruhsal derinlikle yorumlandığı bir doruk noktasına işaret etmektedir. Bu dönemde figür, fiziksel gerçeklik ve ilahi güzelliğin taşıyıcısı olarak konumlanmıştır. Barok dönemde Bernini'nin heykelleriyle figüratif plastikte dramatik anlatım ön plana çıkmış, hareket, ışıık ve gölge oyunları ile duyuşsal etki güçlendirilmiştir. Heykel artık form olmaktan çıkmış, izleyiciyi içine çeken teatral bir deneyim halini almıştır. Bu anlayış, figüratif anlatımın duygular üzerindeki etkisini daha da artırmış, izleyici ile eser arasında doğrudan bağ kurulmasına olanak sağlamıştır. Modern dönemde ise Rodin ve Barlach gibi sanatçılar, figüratif heykeli bireysel ve toplumsal ifade biçimi olarak ele almışlardır. Rodin'in biçimsel deformasyonları ve yüzey oyunları, figüratif plastikte içsel duygunun ifadesini öne çıkarırken; Barlach'ın eserlerinde ise sosyal eleştiri ve insanlık durumunun dramatik yansımaları dikkat çekmektedir. Bu dönemle birlikte figüratif heykel, estetik nesne olmaktan çıkarak, duyuşsal ve düşünsel bir aktarıma dönüşmüştür. Figüratif heykel plastiği; insan bedeninin biçimsel tasvirinden çok daha fazlasını ifade eden, dönemsel değişimlerle evrilen ve duyuşsal algı kapasitesini sürekli genişleten sanat pratiği olarak varlığını sürdürmektedir. Sanatçının niyeti, malzemenin dili ve izleyicinin algısı arasında kurulan bu üçlü etkileşim, figüratif heykelin estetik ve duyuşsal gücünü plastik olarak ortaya koymaktadır.

Günümüz heykelinde, duyuşsal algı görme ile başlayıp, hissetmeye, anlamaya ve yorumlamaya da açılan çok boyutlu bir kapı hâline gelmiştir. Bu bağlamda, heykel plastiği estetik, düşünsel ve duyuşsal ifade alanı olmuştur. Heykelin taşıdığı ruh, sanatçı ifadesi ve izleyicinin algısıyla tamamlanmaktadır. İzleyicinin bir heykelin önünde durması onunla karşı karşıya gelmesi, izleyicide kimi zaman açıklanamayan bir etki yaratabilmektedir. Bu etki, fiziksel ve estetikten çok daha derin, ruhsal bir düzlemde işlemektedir. Dolayısıyla göz ile başlayan izlenme süreci, zihne ve kalbe de seslenen sanatsal yaratımın plastik unsurları ile yüceleşmektedir. Ruhun heykelde yüceleşmesi, sanatçı ile izleyici arasında kurulan görünmez köprü sayesinde tamamlanmaktadır.

Kaynaklar

- Barlach, E. (1919). *Örtülü Dilenci Kadın*, Ahşap, [Heykel], <https://sinemadatarih.blogspot.com/2018/04/dsavurumculuk-ekspresyonizm-veya.html>
- Bastaban, Ü. & Sarıhan, S. & Yalçı, A. (2023). Yapay zekâ ile inanç tasvirleri: semiyotik ve içerik analizi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 25(1), 267-299. doi: 10.33415/daad.1591801
- Bernini, (1619). *Damned Soul*, Mermer, [Heykel]. <https://www.museodelprado.es/en/whats-on/exhibition/berninis-souls-art-in-rome-for-the-spanish-court/586e263b-134e-4591-b9d4-66f0dbceb907>

- Bernini, (1621-1622). *Proserpina Kaçırılışı*, Mermer, [Heykel].
https://tr.wikipedia.org/wiki/Persephone%27un_Ka%C3%A7%C4%B1r%C4%B1mas%C4%B1
- Bernini, (1622-1625). *Apollo ve Daphne*, Mermer, [Heykel].
[https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollon_ve_Dafni_\(Bernini\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Apollon_ve_Dafni_(Bernini))
- Bernini, 1647-1652). *Azize Teresa'nın Vecdi*, Mermer, [Heykel],
<https://www.loveinartsz.com/azize-teresanin-vecdi/>
- Bulat, M. (2010). Modern heykelin doğuşu. *Sanat Dergisi*, 11, 83-89.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/2599/33431>
- Bulat, M., & Bulat, S. (2023). Üç boyutlu sanat. *Uluslararası Gelişim Akademi Dergisi*, 1(2), 11-27. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ugad/issue/84741/1490083>
- Cluzeau, F. (2013). Platon'un ruh kuramı'nda pathos. *Cedrus*, 1, 65-87,
doi.org/10.13113/CEDRUS/20131677
- Corsini, M. (23 Mayıs 2019). Her şeyin arasında. <https://melbourneartclass.com/the-in-between-of-things/>
- Daşkesen, H. (2022). Işığın kaynak olarak kullanıldığı James Turrell ve Dan Flavin'ın yapıtlarında form arayışı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (133), 88-111
ISSN: 2148-2489, doi <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.63987>
- Ensarioğlu, A. S. (2020). Bernini'nin "Apollo ve Daphne" heykeli. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, 460-478,
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1032344>
- Gombrich, E. H. (2009). *Sanatın öyküsü*. İstanbul: Remzi.
- Gurney, T. (2020). Dev Lorenzo Bernini. <https://www.thehistoryofart.org/gian-lorenzo-bernini/damned-soul/>
- Huntürk, U. (2011). *Heykel ve sanat kuramları*. İstanbul: Kitabevi.
- Koyunoğlu, E. (2023). Üç modern heykeltıraş, üç yorum; Rodin, Boccioni ve Giacometti'nin yürüyen adamları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 32(2), 741-759.
<https://doi.org/10.29135/std.1298364>
- Michelangelo, (1498-1500). *Pietà*, [Heykel].
[https://en.wikipedia.org/wiki/Piet%C3%A0_\(Michelangelo\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Piet%C3%A0_(Michelangelo))
- Öndin, N. (2018). *Barok resim ve heykel sanatı*. İstanbul: Hayalperest.
- Özdemir, O.Y. (2022). Bir garip vecd: Bernini'nin Azize Teresa'sı. <https://www.unlimitedrag.com/post/ters-perspektif-bir-garip-vecd-bernini-nin-azize-teresa-si>
- Öztürk, A. (2022). Sanatsal algıda duyuşsal ve düşünsel etki, *Premium e-Journal of Social Sciences* 6 (25), 587-592 , <https://doi.org/10.37242/pejoss.4278>

- Petrov, G. (1979). Olaylar içinde büyük sanatçılar ve üstün yapıtları. Çev.Aytuna, A.A., İnkılap.
- Rodin, (1880-1890). *Cehennemin Kapıları*, Bronz, [Heykel], https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Le_penseur_de_la_Porte_de_lEnfer_%28m%C3%A9_Rodin%29_%284528252054%29.jpg
- Rodin, (1896-1897). İçsel Ses, Bronz, [Heykel]. <https://www.metmuseum.org/fr/art/collection/search/191803>
- Sabahat, N. S. (2023). Barok heykelde hareket ve figürlerdeki ifadenin “persapone”nin kaçırılışı” örneği üzerinden değerlendirilmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 144,160-170 ISSN: 2148-2489, <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.71232>
- Seçer, Ç. (2021). Barok Heykelinde Biçem ve Gian Lorenzo Bernini/Style and Gian Lorenzo Bernini in Baroque Sculpture. https://www.academia.edu/62608473/Barok_Heykelinde_Bi%C3%A7em_ve_Gian_Lorenzo_Bernini_Style_and_Gian_Lorenzo_Bernini_in_Baroque_Sculpture
- Soysal, M. (2022). Antik Yunan ve Rönesans’ın tarihsel sürecinde heykel sanatında çıplaklık. *Kültür araştırmaları dergisi*, 15, 203-217, DOI 10.46250/kulturder.1192240
- Uz, N. (2017). Edebiyattan heykele: sanat dalları arası etkileşim örneği olarak cehennem kapısı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(55), 29-43, https://asosjournal.com/index.jsp?mod=makale_tr_ozet&makale_id=34939&link=blookcites
- Yağmur, Ö. (2018). Heykeli sinestetik düşünmek. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 677-683. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/40617/434572>
- Yılmaz, O. (2014). August Rodin’in “Düşünen Adam” heykeli üzerine bir değerlendirme. *Erciyes Sanat* (2), 48-58. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erciyessanat/issue/5875/77748>
- Zengin, R. (2023). Ahşap malzemenin 21.yüzyıl figüratif heykel anlayışı üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü*, (10508987’ nolu). Yüksek Lisans Tezi. Ulusal Tez Merkezi.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.8>

Volume 9/2

2025 p. 128-141

THE CONTROVERSIAL *JUICY SALIF* AS AN IDENTITY MARKER

BİR KİMLİK BELİRLEYİCİSİ OLARAK TARTIŞMALI *JUICY SALIF*

Sevi MERTER*

ABSTRACT

In order to provide insights into designers' ability to influence the construction of identity resonating with users on cultural and emotional levels, this study examines Phillippe Starck's *Juicy Salif*, the controversial lemon squeezer, exemplifying design objects as identity markers. Its primary and secondary functions were discussed in regard of the concept of value. From Baudrillard's perspective on the system of objects, this study highlights the strong connection between one's identity and objects of possession and display. It discusses *Juicy Salif* as reflecting not only personal preferences but also cultural values and narratives that play a pivotal role in shaping a unique and socially recognized identity within a consumer-driven society. It transcends mere functionality and symbolizes good design taste, social status, and cultural capital. It also attains an iconic status in the design realm, underscoring the role of design objects as indicators of prestige and reputation.

Keywords: *Design Objects, Construction of Identity, Identity Marker, Value.*

ÖZ

Bu çalışma, tasarımcıların, kullanıcılarda kültürel ve duygusal düzeyde yankı uyandıran nesneler aracılığıyla kimlik inşasını etkileme becerilerine dair içgörü sağlamak amacıyla, tasarım nesnelerini kimlik belirleyiciler olarak örnekleyen, Phillippe Starck'ın tartışmalı limon sıkacağı *Juicy Salif*'i incelemektedir. *Juicy Salif*'in birincil ve ikincil işlevleri değer kavramı bağlamında tartışılmıştır. Baudrillard'ın nesneler sistemi perspektifinden bakıldığında, bu çalışma, kişinin kimliği ile sahip olunan ve sergilenen nesneler arasındaki güçlü bağlantıyı vurgulamaktadır. *Juicy Salif*'in yalnızca kişisel tercihleri değil, aynı zamanda tüketim odaklı bir toplumda benzersiz ve sosyal olarak tanınan bir kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynayan kültürel değerleri ve anlatıları yansıttığı tartışılmaktadır. *Juicy Salif*, salt işlevselliğin ötesine geçerek iyi tasarım zevkini, sosyal statüyü ve kültürel sermayeyi sembolize etmektedir. Aynı zamanda, tasarım alanında ikonik bir

* Dr. Öğretim Üyesi, Yaşar Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel Tasarım Bölümü, E-mail: sevi.merter@yasar.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9964-6482, İzmir, Türkiye

statüye sahiptir ve tasarım nesnelerinin prestij ve itibar göstergesi olarak oynadığı rolün altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Tasarım Nesneleri, Kimlik İnşası, Kimlik Belirleyici, Değer.*

Introduction

In Baudrillard's view, the objects we consume are not just utilitarian items but also powerful symbols that contribute to how we perceive ourselves and how others perceive us. These objects are part of the cultural fabric that informs our identities in a consumer-driven society. Design embodies meanings and values created by both the designer and the user, respectively or simultaneously, throughout the design process and during its lifetime in the market and within the society. Even though design is one of the key drivers in the market, a design object does not only have an exchange value, but is also emotionally, symbolically, and aesthetically appreciated by its users (Boradkar, 2010, 12). Its use value and social value are revealed through the user's relationship with the design object. In order to drive people to use and interact with it, it should communicate its value as well as its potential to be fulfilled by the user, which is its identity and influences the construction of the identity of the user. There are also human values, such as safety, privacy, identity, and equality, that should be served by design for an improved quality of life. It is the designer's responsibility to take these values into account during the whole design process, and to support, sustain, and enhance them along with its economic, environmental, and social implications on the society (Friedman & Kahn, 2013, 1178). This ethical stand of the design practice and theory towards values results in a social transition in time and puts the designer in the role of a social and cultural intermediary, which shows that design is not only concerned with the aesthetics but rather the social and ethical implications of design on the material and social environments of people, as well as on their psychologies, behaviors, and attitudes, that form a culture (Frascara, 1988, 20-21; Moles, 1988, 30-31; Norman, 2007, 4-5; Friedman & Kahn, 2013, 1180).

From this perspective and drawing upon Baudrillard's (1968, 10) system of objects, this study examines the controversial lemon squeezer, *Juicy Salif*, designed by Phillippe Starck for a renown Italian design company, *Alessi*, which exemplifies design objects as identity markers, acquiring symbolic and cultural significance and signaling their owners' identity traits and aspirations, such as status, aesthetic taste, and cultural capital.

Construction of Identity Through Possession

Culture, which embodies tangible and intangible assets, is formed by values and shared knowledge, experience, religion, behaviors, attitudes, and beliefs. The relationship between design and culture is reciprocal due to the cultural and social values of design, its contribution to the material culture, and how it shapes and is shaped by the society. Culture has its roots in history, which is constantly going through transitions, e.g. political, ideological, technological, and environmental etc. It triggers changes in the behaviors and attitudes of the members of a society in time. These social and cultural

transitions in the society contribute to the developments in design, since it builds on the existing culture and knowledge through practice materially and/or immaterially. Each design presents a cultural output, which is influential on the behaviors and attitudes of people. Its great potential to transform people's perception of themselves, objects, and environments leads to the construction of identity. It can be the identity of a design object, designer, user, brand, society, or even a nation. Within this perspective, design is a strong entity, which acts as an embodiment of multiple layers of meanings and values, and it enables people to construct their own identities and a sense of self by possessing and valuing certain objects or living in certain places. This psychological tendency of people is utilized as a competitive advantage in the market through design (Sparke, 2013, 185).

Baudrillard (1970, 71; 1974, 75) believed that the driving force in capitalism is not production, but consumption, and argued that our needs are not inherent, but rather constructed by us. We purchase objects that are encoded with various meanings that we relate with ourselves. What we purchase reflects our deepest desires; therefore, consumption is related with the construction of self, since objects are a part of a language that creates a sense of self (Todd, 2012, 48). Throughout this construction process, consumers do not regard themselves as distinct individuals. They rather make a choice to tie themselves to a larger society that they want to belong to, either consciously or unconsciously, within the social structure. In that sense, consumers' desire to be different does not mean to be entirely different from the rest of the society that they live in, but rather to reflect their individual differences through social solidarity (Todd, 2012, 49-50). Regarding this, consumption implies a collective behavior and a system of social values. It is also "*a system of communication and exchange*" (Baudrillard, 1970, 93), a way of socialization and an order of giving meaning, similar to the language and system of kinship in primitive societies (Sağocak, 2007, 258). Within this context, consumption is "*one of our most creative and most restrictive practices*" (Todd, 2012, 48).

Value in The World of Design Objects

Baudrillard (1974, 30) argues that commodities should not be regarded as objects to be possessed and used, but rather as entities of production and purchase. They do not conform to our needs or adhere to a traditional order of the world, but rather, they are solely organized to facilitate production and promote ideological uniformity. Use and exchange values of objects are inadequate to explain the seductiveness of consumption, the rationale behind the obsession to buy and consume, and constantly establishing new relationships with new objects. In his book, *The System of Objects*, Baudrillard (1968, 200) discusses how consumer products are differentiated from each other and how the ways of this differentiation form the system of signs that are encoded in these objects. He applies semiotics, i.e. the study of signs, to objects and argues that our culture is aroused from the analysis of signs that signify relative status and meaning (Parsons, 2009, 27). It is a constantly evolving system and objects are the participants of this system, which reveals many reasons to consume and, in consideration of designers, to create. There are

certain statuses in social order and individuals participate in this order through their relationships with certain groups and through the relationships of these groups among themselves. Each group has its own distinctive sign that creates a hierarchy. These signs have their own systems and only when this hierarchy is accepted by individuals, this system of signs is internalized and becomes the main elements of a form of ultimate social order (Baudrillard, 1974, 68).

Roland Barthes is the first theorist, who apply semiotics to the consumer products, such as soap powder, Citroën DS, and toys in *Mythologies* in 1957. As Barthes (1957, 28) states:

“We shall therefore take language, discourse, speech etc., to mean any significant unit or synthesis, whether verbal or visual: a photograph will be a kind of speech for us in the same way as a newspaper article; even objects will become speech, if they mean something”.

Following Barthes, design theories often draw on semiotic theories and “*Baudrillard has been the most celebrated theorist working on the analysis of products as signs*” (Parsons, 2009, 32). He “*can be regarded as the actual founder of a semiotically grounded theory of design*” due to his analysis of the everyday (Bürdek, 2005, 236). He focuses on the consumer society and proposes that sign value is central to our urge to consume and that how much our needs are fulfilled by that specific product is not the priority. Within this perspective, he uses *sign value* to indicate the attribution of communicating prestige by possessing an object and *symbolic exchange* to describe the role of objects in terms of symbolizing a particular event or connection with its possessor (Baudrillard, 1974, 65). In that sense, his theory indicates that objects have communicative functions as well. Even though he is a critic of consumerism, his theory reveals that individuals’ motives to consume and possess can be used for understanding their complex taste and desires.

Regarding the communicative functions of objects, Baudrillard mentions about their primary and secondary functions (Baudrillard, 1968, 191). Primary functions of an object indicate its practical uses, whereas secondary functions are related to non-material functions, i.e. the functions of the object not in and of itself, but rather of the object in use. Therefore, every object comes to existence with and through a story. The meaning of the object to its user, how it is perceived by its surrounding, and the image it imbues are ever more important. Therefore, objects, both in their singularity and entirety, act within a context, in which they are surrounded by stories. What is enticing for the consumer is to have a sense of ownership of these stories the moment they make a purchase. In that sense, selling stories is of great importance in the consumer society and design is the medium to create these stories through signs (Koppelman, 1998 cited in Bürdek, 2005, 288). Bearing these in mind, design becomes prominent in the consumer society. Its relationship with objects is often considered as *adding value* to an object. However, this consideration implies design as optional, rather than needed. It is, in fact, not only adding, but also *creating value*. In order to understand how it functions within the world

of objects, it should be understood how the concept of value is related with objects, as well as with people, and how design takes on its role in this relationship.

As previously mentioned, Baudrillard (1974, 66) speaks of *sign* value and *symbolic exchange* value in addition to *use* and *exchange* values of an object. These are the four basic ways of value-making. Very briefly:

- *Use value* is the functional/instrumental purpose of an object.
- *Exchange value* is the economic value of an object in the market.
- *Symbolic exchange value* is the value of an object in relation to another or to its owner; symbolizing an event, and idea, or a situation.
- *Sign value* is the value of an object within a system of objects.

The latter is the implication of an object's communicative functions. Whereas symbolic exchange value is a way of mere symbolization and does not reflect any emotions, sign value signifies the prestige, the social circle etc. of the owner. Therefore, it has an emotion and meaning that transcends that of the previous ones and it is what makes an object a consumer object, freed from all of its psychological, instrumental, and commercial definitions. For instance, silverware is regarded as one of the special things in families. Considering a silver tea set, it has a use value in serving tea to guests in special occasions, such as family dinners, celebrations etc., and staying in cabinets for the rest of the time. Its exchange value, on the other hand, is being a fixed asset for the owner, since its monetary value is more stable than cash in the market. It also has symbolic exchange value in reinforcing kinship through being used as a gift and heirloom. Finally, it has sign value that represents the cultural taste of its owner (Julier, 2014, 88).

From this viewpoint, *Juicy Salif*, the lemon squeezer designed by Phillippe Starck for *Alessi* is examined within the framework of Baudrillard's theory in this study.

Examination of Alessi's Controversial Juicy Salif

Drawing upon Baudrillard's perspective on value-making and the system of objects, this study examines Phillippe Starck's *Juicy Salif*, the controversial lemon squeezer designed for *Alessi*, exemplifying design objects as identity markers, acquiring symbolic and cultural significance and signaling their owners' identity traits and aspirations. The visual analysis conducted in this study is based on a qualitative content analysis of publicly available images of Juicy Salif retrieved from online retail sites, design archives, and cultural media platforms. The images were selected using purposive sampling to capture the diverse representations of the object in commercial, utilitarian, artistic, and cultural contexts. These include standard product shots, curated promotional displays, museum exhibitions, user-generated content, and limited-edition variations. Each image was examined for its compositional elements, context of presentation, and semiotic implications using Barthesian visual semiotics as an interpretive framework. Through

these images, the primary and secondary functions of Juicy Salif were discussed in regard of the concept of value.

Alessi is an Italian design company, producing household products. It had manufactured anonymous designs until 1980s and has incorporated designer products into its catalogue since then. This shift in the company's direction is related to its Tea and Coffee Piazza project (Figure 1) that was completed with eleven famous architects, such as Michael Graves and Charles A. Jencks, in 1983. They were asked to design a tea set and each of them were produced as a limited edition; 99 pieces of each. *Alessi* published these architects' individual records of their own processes, including sketches, photographs, and technical drawings etc., in an edited book (Alessi, 2023). This project was one of the milestones of *Alessi*, since it totally changed the brand image of the company. Since then, *Alessi* is known as being honest, sincere, and committed to high production (Julier, 2014, 93). Today, each product is presented in its website with a brief explanation of the product, often followed by its story, the name and photograph of its designer, and sometimes a quote from its designer. Designer signature, therefore, has become quite important and owning an *Alessi* product – together with the name of the designer – has become very prestigious, such as Phillippe Starck's *Juicy Salif*.

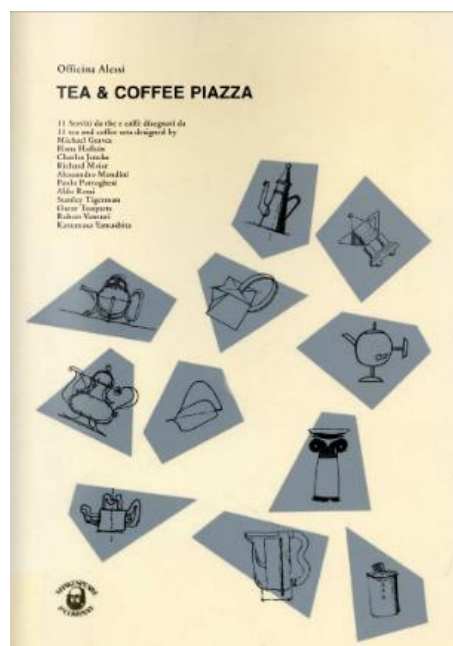

Figure 1. Alessi Tea & Coffee Piazza (Amazon, 2023).

Juicy Salif (Design Propaganda, 2023) is a lemon squeezer, designed by Starck and produced by *Alessi* in 1990, that shatters the rules of being a lemon squeezer and is still the most enticing one among others (Figure 2). Even though the primary function of *Juicy Salif* is expected to serve for its utilitarian purpose as a lemon squeezer, it does not fully serve for the purpose. Lemons can be squeezed with a lot of effort, leaving a mess on the kitchen countertop behind its use as well as pips and piths in the lemon juice. It is not ergonomic, since the user needs to stabilize the squeezer from its one thin and long leg with one hand as you try to twist the lemon on top. It is accessible from the *Alessi* website

with its short story and instructions as any other products. However, it is surprising to see the warning that the squeezer may be oxidized by the acid and lose its shininess and the first juice should not be used because of its bad taste due to the chemical reaction of the aluminum and the squeezer. It shows that even the material selection and the areas of use are not compatible with the lemon it needs to be in contact with.

Figure 2. *Juicy Salif* designed by Phillippe Starck (Design Propaganda, 2023).

However, this lemon squeezer is still enticing, seductive, and the bestseller of the company and prompts everyone to question and talk about its attitude somehow. Starck manifests that he does not belong to a *mechanical* world, but rather a philosophical one, and concerns with human values, regardless of any cultural baggage or personal/professional style, but rather incorporates a different logic and a different way of thinking to his designs (Gauert, 2018), and that this product's function is not to squeeze lemons but start conversations (Starck, n.d. quoted in Norman, 2004, 114).

Regarding the concept of value, *Juicy Salif* has use value in squeezing lemons and the exchange value of an ordinary *Juicy Salif* – there are limited edition versions as well – is worth €79 (Alessi, 2023). It has almost the same exchange value with that of the silver tea set. However, in consideration of low-cost material (aluminum) and production (casting), in addition to its use value, it is disproportionately overpriced compared to other squeezers in the market. Its symbolic exchange value also coincides with gift-giving, since it is one of the main considerations of Starck as he designed it. Starck (quoted in Lloyd Morgan, 1999, 9) states that:

“This is not a very good lemon squeezer: but that’s not its only function. I had this idea that when a couple get married it’s the sort of thing they would get as a wedding present. So, the new husband’s parents come round, he and his father sit in the living room with a beer, watching television, and the new bride and mother-in-law sit in the kitchen to get to know each other better. ‘Look what we got as a present’, the daughter-in-law will say”.

Another factor that warrants attention is the propensity of the squeezer to have a rule-breaking attitude, as indicated by its sign value. This statement demonstrates a confrontation with the entirety of existence. This entity possesses characteristics that

might be deemed both advantageous and disadvantageous, useful and useless, meaningful and meaningless, significant and insignificant, feminine and masculine, retro and futuristic. The object possesses an aesthetically pleasing sculptural quality, even though it exhibits a lack of utilitarian strength. It is an anomalous object that exceeds the binary divide and holds a particular interest and/or disgust, drawing on Lévi-Strauss' argument that "*we structure our world around binary opposites as a universal sense-making process, hence male/female, culture/nature, domesticated/wild*" (Julier, 2014: 89). Moreover, due to these traits, the image of *Juicy Salif* has been used in comics, posters, even as tattoos, etc., communicating different messages and symbolizing various context, such as retro, sci-fi, and erotic, as well (Cogo, 2015).

These representations further highlight the object's transformation from a domestic tool into a cultural symbol, expanding its value beyond functionality and aesthetics. On the 25th anniversary of *Juicy Salif*, a cast bronze version of the squeezer was produced as a limited edition of 299 pieces in 2015, further reinforcing its iconic status. (Figure 3). Each piece was individually numbered and featured the designer's signature, presented in a sculptural display box alongside a certificate signed by Alberto Alessi. This version, intentionally devoid of practical usability, due to its material, underscores the object's transition into an art piece and a collectible artifact. Such limited editions, along with curated photographic representations, like *Juicy Salif* posed beside classical busts or featured in marble form on the cover of *Alessi's* catalogue, amplify the sign value of the object and place it within a visual discourse akin to high art. These practices resonate with Duchamp's readymades and Warhol's serial pop representations, suggesting *Juicy Salif* operates at the intersection of design, art, and commodity culture. Its sign value becomes more prominent through its visual representation and the designer's signature on the product. The increased prestigious representation of the squeezer increases its exchange value, as well, up to €1.000. Considering these, it is possible to recall Duchamp's Fountain and Warhol's artworks and consider *Juicy Salif* as an example of the intersection of these two in the design world. It is also described as "an excellent example of Alessi's role as artistic mediator in the most turbulent areas of Creative Potential", having an unconventional use and generating discussions about its meaning and design (Alessi, 2023).

Figure 3. Cast bronze *Juicy Salif* for the 25th anniversary (PicClick, 2023).

The emphasis on its artistic stance has become much more prominent in time and it has started to be represented as a mere artwork, such as through the photograph of *Juicy Salif* next to busts, as mentioned above, and through its marble replication on the cover of *Alessi* magazine with the title of “Alessi. Italian art everyday” (Figure 4 and 5).

Figure 4. Sculptural display of cast bronze *Juicy Salif* (David Jones, 2023).

Figure 5. Marble replication (FormAdore, 2023).

The provocative and daring features of *Juicy Salif* has led it to achieve museum status as well. It has been a design classic, surpassing its historical context, and displayed in various museums around the world, such the Museum of Modern Art, Centre Georges Pompidou, Museum of Iran University of Science & Technology, Stedelijk Museum, and Thessaloniki Design Museum. Its inclusion in world-renowned museums confirms its institutional validation. Notably, these museums typically reserve space for furniture and industrial classics, whereas *Juicy Salif*, despite its questionable utility, achieves this status purely through its symbolic capital. This is one of the great successes that the squeezer

has achieved, since being a design classic often privileges certain functional products over others, such as chairs and chaises longues, so that many consumer products cannot achieve this status because of being obsolete by the rapid development of technologies even though they provide the best functional or aesthetic solution to a certain problem at their time (Julier, 2014, 91).

Alessi's retail strategies also mirror museological presentation techniques. (Figure 6). This is, again, related with the brand image. It signifies the prestigiousness, uniqueness, and preciousness of *Alessi* products, by displaying them in such a way that museums do, such as within a family of products or a single product in a glass showcase or on a shelf.

Figure 6. Alessi store in NY (Kaufman, 2013).

Moreover, just as the miniatures of some artworks are sold as souvenirs in museum shops, the miniatures of *Juicy Salif* are produced and sold (Figure 7) (Julier, 2014, 93). Therefore, it adds upon the symbolic exchange value of the squeezer as well, since these miniatures are to be exchanged as gifts, as Starck has intended when designing the squeezer. It is obvious that the product even transcends itself and leads to the existence of other products in themselves. In that sense, even though *Juicy Salif* is an affordable prestigious high-design, its smaller replications take on a different role other than being a replica and become a design object themselves.

Figure 7. Miniature *Juicy Salif* and other Alessi products (NOTCOT, 2003).

The squeezer is also produced as a sculpture-like object in human-scale to be used in photoshoots and special events (Figure 8). It loses all its use-value and transforms into a mere signifier of the *Alessi*'s brand image, which is desired to be possessed by the consumers. These design strategies and public receptions show how Juicy Salif transcends its origin as a citrus squeezer and becomes a vessel of layered cultural meanings. It illustrates how design artifacts can shift from functional objects to identity-laden symbols within the value-laden system of consumer culture.

Figure 8. Human-scale *Juicy Salif* (AFP, 2019).

Conclusion

In Baudrillard's view, identity becomes increasingly intertwined with the objects one consumes and is surrounded with. The objects people choose to own and display reflect not just their personal tastes but also the cultural values and narratives they identify with. This process contributes to the construction of a unique and socially recognized identity in the consumer society. Thus, it is imperative for designers to possess a comprehensive understanding of the societal values, needs, and desires. It both informs the design process and ensures that design objects resonate with their users on a cultural and emotional level. Designers should also possess the ability to critically assess the ways in which these cultural assets influence the construction of identities. This highlights the designer's role not only as a creator of functional artifacts but as a cultural intermediary, shaping how individuals project themselves into society through objects. As this study demonstrates, the designer's choices-form, material, narrative-can contribute significantly to the symbolic and sign values of a product, thereby embedding it within broader systems of meaning.

Regarding Baudrillard's perspectives on the consumer society, system of objects, and value-making, *Alessi* and *Juicy Salif* fit well in exemplifying the role of design on the cultural and symbolic aspects of consumer objects through creating value both in objects and the brand. Starck's lemon squeezer is an object of desire and owning a *Juicy Salif* says much more than we may realize. It is a sign of having a good taste for design and opens up a place for you in the society, sharing the same taste. Being regarded as a design icon, it holds a significant status in the realm of design, particularly for designers of high

repute and prestige. This exemplifies how design objects serve as status symbols and markers of cultural capital.

Moreover, this research points toward a broader cultural transformation wherein everyday objects-particularly those designated as "design classics"- gain museum value and operate in the blurred zone between utility, art, and ideology. Juicy Salif's iconic status, its presence in global design museums, and its diverse reinterpretations indicate a shift in how consumption practices can be both personal and performative. Within this perspective, design is a way of value-making in the system of objects – different symbolic and sign values for designers and consumers – and functions in this system through creating stories imbued in these objects, making them more than just utilitarian items. These stories become part of the consumer's own narrative and contribute to their sense of self.

Despite the meaningful findings, this study, which is based on secondary research, is mostly limited to the use of internet resources in the examination of *Juicy Salif*, and supporting the study with in-depth interviews to be conducted with the people who own the product subject to the research will benefit the diversification of the findings obtained. Future research could extend this work by exploring cross-cultural differences in the symbolic interpretations of design objects, or by comparing similar icons across product categories. Moreover, a more systematic analysis of users' narratives-via ethnographic interviews or autoethnography-could enrich the understanding of how sign and symbolic value are internalized and mobilized in everyday life. Exploring the multifaceted relationship between design objects and the construction of value and identity through the example of how design icons, such as *Juicy Salif*, acquire symbolic and cultural significance, this study is a significant resource that offers researchers and designers valuable insights into the design objects' properties of being identity markers. It is also an important academic work in the fields of design, marketing, and cultural studies in terms of offering implications that can be useful for both theory and practice.

References

- AFP (2019). Italian designer Alessi targets Middle East, Asia for growth. [Figure]
<https://www.arabianbusiness.com/industries/retail/412461-italian-designer-alessi-targets-middle-east-asia-for-growth>
- Alessi (2023). Juicy Salif. <https://alessi.com/products/juicy-salif-citrus-squeezer?variant=33931270750344>
- Amazon (2023). Tea & coffee piazza. [Figure] <https://www.amazon.com/Tea-coffee-piazza-Officina-Alessi/dp/B005CEN2LI>
- Barthes, R. (1957). *Mythologies*. Paris: Seuil.

- Baudrillard, J. (1968). *The system of objects* (Trans. J. Benedict, 1996). London: Verso Books.
- Baudrillard, J. (1970). *The consumer society: Myths and structures* (Trans. C. Turner, 1998). London: SAGE Publications.
- Baudrillard, J. (1974). *For a critique of the political economy of the sign* (Trans. C. Turner, 1981). St. Louis: Telos Press.
- Boradkar, P. (2010). *Designing things: A critical introduction to the culture of objects*. Oxford: Berg Publishers.
- Bürdek, B. E. (2005). *Design history, theory and practice of product design*. Columbia: Birkhäuser Architecture.
- Cogo, M. (2015). 25 years without squeezing a lemon.
<https://www.starck.com/00DATA/cms/design/attachments/ed81ad3d35af11e86a8fc22b5cf5bd7a.pdf>
- David Jones (2023). Alessi Juicy Salif lemon squeezer. [Figure]
<https://www.davidjones.com/product/alessi-juicy-salif-lemon-squeezer-20152713>
- Design Propaganda (2023). Alessi designové citrusovače Juicy Salif, [Figure]
<https://www.designpropaganda.cz/produkt/alessi-citrusovace-juicy-salif-designove-citrusovace-6144>
- FormAdore (2023). Juicy Salif citrus squeezer. [Figure] <https://formadore.com/alessi-juicy-salif-citrus-squeezer,335>
- Friedman, B. and Kahn, P. H. (2013). Human values, ethics, and design. *Handbook on Human-Computer Interaction*, (Ed: J. Jacko and A. Sears), Boca Raton: CRC Press.
- Frascara, J. (1988). Graphic design: Fine art or social sciences?. *Design Issues*, 5(1), 18-29.
- Gauert, C. (2018). Philippe Starck speaks his mind.
<https://www.yachtsinternational.com/owners-lounge/philippe-starck-speaks-his-mind>
- Julier, G. (2014). *The culture of design*. 3rd Edition. London: SAGE Publications.
- Kaufman, S. (2013). Alessi, New York: Italian kitchenware brand Alessi interprets its Northern Italian homeland on New York's Greene Street. [Figure]
<https://vmsd.com/alessi-new-york/>
- Lloyd Morgan, C. (1999). *Starck*. New York: Universe Publishing.

- Moles, A. (1988). Design and immateriality: What of it in a post industrial society?. *Design Issues*, 4(1&2), 25-32.
- Norman, D. (2004). *Emotional design: Why we love (or hate) everyday things*. New York: Basic Books.
- Norman, D. A. (2007). The Future of Everyday Things. *The Design of Future Things* (Ed: D. A. Norman), New York: Basic Books.
- NOTCOT (2008). Alessi Miniatures. [Figure] <http://www.notcot.com/archives/2008/09/alessi-miniatur.php>
- Parsons, T. (2009). *Thinking: Objects: Contemporary approaches to product design*. London: Bloomsbury Publishing.
- PicClick (2023). Alessi Juicy Salif cast bronze limited 25 yr edition design Philippe Starck. [Figure] <https://picclick.com/Alessi-Juicy-Salif-cast-bronze-limited-25-yr-293948865590.html>
- Sağocak, M. (2007). Tasarımın sosyo-kültürel boyutu. *MEGARON YTÜ Arch. Fac. E-Journal*, 2(4), 254-265.
- Sparke, P. (2013). *An introduction to design and culture: 1900 to the present*. Oxon: Routledge.
- Todd, D. (2012). You are what you buy: postmodern consumerism and the construction of self. *HOHONU 2012*, 10, 48-50.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.9>

Volume 9/2

2025 p. 142-167

INTERSECTIONALITY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT DISCOURSE AND INEQUALITY: ASSESSING THE POSITION OF WOMEN IN DIGITAL ECONOMY

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA SÖYLEMİ VE EŞİTSİZLİĞİN KESİŞİMSELLİĞİ: KÜRESEL ÖLÇEKTE VE TÜRKİYE'DE DİJİTAL EKONOMİDE KADININ KONUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

Şeyda Nur KOCA PEKER*

ABSTRACT

The development discourse legitimising the capitalist structure corresponds to the imperialist centre-periphery dependency. The dependence of peripheral countries on central countries in terms of socioeconomic and welfare levels expresses global inequality. This study argues that gender inequality exists in the digital economy and technology fields and that this problem is ignored in the development discourse due to socioeconomic differences between developed, developing and underdeveloped countries. The study uses statistical data compiled by international institutions regarding the limited position of women in digital economy in these countries. The presence of women in the digital economy is fundamentally related to the ability to use technology and the visibility of the field in the labour market. Women's access to digital technology tools and their educational levels in digital information technology, which are thought to be the main reasons for women's limited position in the digital economy, are discussed within the scope of this study.

Keywords: *Development Discourse, Intersectionality Approach, Gender Inequality, Digital Economy.*

ÖZ

Kapitalist yapıyı meşrulaştıran kalkınma söylemi, emperyalist merkez-çevre bağımlılığına karşılık gelmektedir. Çevre ülkelerin sosyoekonomik ve refah düzeyi açısından merkez ülkelere bağımlılığı küresel eşitsizliği ifade etmektedir. Bu çalışma, dijital ekonomi ve teknoloji alanlarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin var

* Arş. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, E-mail: kocaseyda@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5707-202X, Bitlis, Türkiye

olduğunu ve bu sorunun ülkeler arasındaki sosyoekonomik farklılıklar nedeniyle kalkınma söyleminde göz ardı edildiğini savunmaktadır. Çalışmada, kadınların dijital ekonomideki sınırlı konumuna ilişkin uluslararası kuruluşlar tarafından derlenen gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelere istatistikî veriler kullanılmaktadır. Kadınların dijital ekonomideki yeri, temelde teknolojiyi kullanma becerisi ve dijital ekonominin işgücü piyasasındaki görünürlüğü ile ilgilidir. Bu çalışma, kadınların dijital ekonomideki sınırlı konumlarının temel nedeni olarak onların dijital teknoloji araçlarına erişimlerini ve dijital bilgi teknolojilerindeki eğitim düzeylerini ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kalkınma Söylemi, Kesişimsellik Yaklaşımı, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Dijital Ekonomi.*

Introduction

The direction of social change is in the direction of technical progress, modernisation, increased collective knowledge and the provision of welfare living conditions. However, it is important to note that social change does not result in social progress in all areas. For social change to result in social development and empowerment, it is a priority to prevent inequalities in the social, economic and political spheres, as well as the destruction of life and nature based on gender, race, ethnic group and economic status. The validity of the development discourse is only possible by ensuring welfare conditions and equality for all individuals and societies. It is thought that the persistence of inequality in social, economic and political spheres within social change leads to the reproduction of inequality in capitalist societies despite the discourse of development and the goal of achieving a welfare society. At the same time, it is thought that the belief that the gender inequalities that women have to experience in social, political and economic fields can be solved with modernisation has been lost. In fact, capitalist modernisation requires that societies develop policies that aim to reach a developed and prosperous level. Therefore, it is thought that achieving global development and welfare conditions in the structural structure in which capitalist modernisation exists is a contradictory situation in a society where inequalities are in question. As in all other fields of employment, the discourse of development can gain validity if there is no gender gap in the digital economy.

In this study, in which the position of women in the digital economy is addressed with global data, data on their positioning in the digital economy based on gender differences in developed, developing and underdeveloped countries are used. In order to measure the digital economy, first of all, data on internet usage, mobile phone usage as a technological device, education level and working population rates in the fields of digital economy and digital technology are presented according to gender variables in developed, developing and underdeveloped countries. On the other hand, for Turkey, a developing country, the data obtained in the digital economy and digital technology fields by gender variable are evaluated separately and comparably. As mentioned in the literature section of the study, there is a limitation regarding women's employment in

studies on the axis of digital economy and development discourse. Therefore, this article aims to contribute to the limited literature on the position of women in the digital economy. The study's theoretical basis is the development literature and the intersectionality approach of inequalities based on race, culture, ethnic group and socioeconomic status in feminist discourse. The study uses data from international institutions and organisations related to the gender gap in digital economy. On the other hand, this study will focus on data on access to digital technology tools, digital literacy and on the educational level in digital information technologies, which are considered the main reasons for the limited position of women in the digital economy in developed, developing and underdeveloped countries.

1. Conceptual Framework: Digitalisation and Digital Economy

In the social structure created by social change, the management of individual labour power is changing in the digital economy within the division of labour, mechanisation and information technologies. The change in the use of labour in production functions from an agriculture-based economy to steam machines and technology, corresponds to the “index of production techniques.” (Soyak, 1996) In neo-classical theory. Marx expresses the social consequences of the methodological change of capital accumulation and the change in social relations of production as follows:

Social relations are closely tied to productive forces. To provide new productive forces, men change their mode of production; to change their mode of production, to change the means of earning a living, they change all their social relations. The windmill gives you feudal lord society; the steam mill gives you industrial capitalist society (Marx, 1966).

The change in social relations of production essentially constitutes social change. However, social change does not necessarily mean development and progress. Weber (2020) believes that social change is ultimately technical progress rather than social progress. According to Khalsiah (2022), technology refers to all the tools that serve the application of knowledge to accomplish a human task. According to the study by Widyastuti, Nuswantoro, and Sidhi (2016), the use of information and technologies that form the basis of the digital economy in education helps the learning process, facilitates students' communication with the presence of virtual classrooms, and facilitates business systems in an educational institution. Essentially, the digital economy refers to all systems in which new financial flows of individuals, societies and governments are created by incorporating data and the internet into production and consumption processes (IMF, 2018).

Digitalisation, which corresponds to the change in the material form of the labour process after industrialisation, and the digital economy, which is an extension of it, are the result of the industrial revolution and globalising information technologies. The digital economy is “the result of processes of change brought about by information and communication technology that make technology cheaper and more powerful and standardise the development of business processes, as well as support innovation across all sectors of the economy” (OECD, 2015). According to the latest Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2020) report, the digital economy

refers to activities that use digital inputs, such as digital technology, infrastructure, services, etc. The development and use of information and technologies (ICT) is the most important factor that paves the way for the digital economy. Apart from the concept of digital economy, there are different conceptual usages on a global scale. Some of these are the knowledge economy, information economy, weightless economy, network economy, and new economy (Özcan, 2016). The main distinguishing factors of the digital economy, which corresponds to the digitalisation of production relations, are listed as follows: 'knowledge', 'digitalization', 'virtualisation', 'molecularisation', 'integration/internetworking', "disintermediation", 'convergence', 'innovation', 'prosumption'¹, 'immediacy', 'globalisation', 'discordance' (Tapscott, 1996).

Essentially, the digital economy expresses the permanence of the internationalisation of productive capital in the social process on which the dynamics of globalisation are based. At the G20 Riyadh Summit in Saudi Arabia (2020), it was put on the agenda that the development of the digital economy could be supported by taxing the digital economy and promoting gender equality in an open, borderless structure. At the same time, it was stated that while household care labour, which creates an obstacle to women's positioning in business life, is an obstacle to achieving gender equality in business life, the digital economy is advantageous for women who are responsible for household care labour in terms of not being tied to a single field. However, since it is not a development that reduces women's responsibility for care labour in the household, digitalisation makes it possible for social classes to be determined by material relations as well as distinctions such as race, ethnic identity and gender to be visible on a global scale. The new sociality is thought to be the capitalism of societies with information and technologies and is thought to increase the persistence of social classes on a global scale.

2. Theoretical Framework: Development Literature and the Intersectionality of Gender Inequality

The main purpose of development is to create a prosperous and just society, but it has been orientated towards economic determinism that creates racial, ethnic, gender and class differences and deepens inequalities. The level of development corresponds to a commodity-centered phenomenon (Erbaş, 1999). John Tomlinson (2020), the author of Cultural Imperialism, argues that the discourse of development has become a global imperative. Within the global imperative of modernisation, the differentiation in the development levels of nations has led to the creation of a development discourse that aims to develop on a global scale in a structural structure where resources are not distributed equally. The Marxist thinker Castoriadis believes that the most important element of the rationality of modern society is economy, and, therefore, development, which should be considered holding an 'imaginary signification' (Koca Peker, 2023). As long as individual and social differences are in question, development, the desire to become a developed society and the fact that societies have equal material and skill

¹ The term prosumption involves the complex relationship between production and consumption. It is used to express that the consumer is also the producer and the complexity of the producer-consumer distinction.

resources is a phenomenon that reinforces centre-periphery dependency and deepens inequality, as stated by the dependency theorist Wallerstein (2011). The fact that the functioning of the modern capitalist world system depends on the division of labour is stated by Wallerstein (2011) as 'the world economy and the capitalist system go hand in hand, and since world economies lack the cement that unites a general political structure or a homogenous culture, it is the efficiency of the division of labour that holds them together'. Ultimately, theories of development in the neoliberal social order are based on economic reductionism. Therefore, it can be argued that the literature on gender inequality has shortcomings due to economic determinism. Considering that developed or underdeveloped is scientific and technical progress, the fact that the possession of resources increases inequality and dependency is similar to the gender inequality in women's labour force participation due to unchanging class differences in material relations.

The intersectionality of gender inequality, which forms the theoretical basis of this study, essentially refers to the inequalities and marginalisation of women in all areas of sociality due to their socioeconomic status, ideological integrity, race and ethnicity, along with the inequalities they are exposed to due to their gender. It is possible to see the intersectionality approach in third-wave feminist movements. The intersectionality approach is prominent in studies on the inequalities faced by women of colour and women in underdeveloped countries. Özkazanç (2017) associates the reflection of intersectionality in third-wave feminist movements with "the desire to create an inclusive feminist movement that is sensitive to differences between women, but still progresses on the basis of common values rather than identity, and to take part in broader political coalitions that articulate with other forms of oppression". Kimberle Crenshaw (2011), a black American feminist who was the first to use the intersectionality approach, metaphorically expresses intersectionality as an axis and intersection on the basis that Black women are subjected to inequality by both white women and men. Intersectionality, which expresses all the inequalities experienced by women in every field within the development discourse, is positioned within the discourse of "old wine in a new bottle" (Lutz et al., 2011). Development and prosperity on a global scale should only be possible through the use of material resources regardless of differences in race, culture, ethnic group, economic and political status, and gender. It is an indisputable fact that social change mediated by digitalisation in a society where masculine domination exists ignores racial, ethnic and gender inequality. For individuals and societies that lack access to information and technology, social change means that inequality is exacerbated and perpetuated:

It is the gender, race and caste impacts of digitalization in the form of lack of equitable access to digital technologies and benefits, with large segments of the population in both the global North and South living in 'digital darkness'. Alongside the process of digitization of various aspects of our lives, digital inequalities and divisions have deepened with the onset of the pandemic and associated lockdowns due to lack of access to digital resources and literacy ("Women, Work, and the Digital Economy: Our new Issue", 2022).

Women have been restricted in their right to live in patriarchal sociality for centuries. In the patriarchal system, women are not compensated for their productive labour related to

care and housework within the household or for their income-generating productive labour in the sociality outside the household. The masculine domination that women are subjected to in the private sphere is also maintained in the public sphere. Women's participation in the labour force is primarily hindered by the widespread societal assumption that they are naturally responsible for unpaid domestic labour. Toksöz states the position of women's labour in development as follows: “Even if women enter income-generating work, work within the household does not end, and regardless of whether they earn cash income or not, women do most of the household food preparation, cleaning, child, sick, elderly care, and in rural areas, wood collection and water fetching” (Toksöz, 2018: 86). On the other hand, another reason for women's limited positioning in the digitalized labor market through part-time and flexible forms of work is their social obligations such as unpaid domestic and care labor. It is seen that the issue of whether the digital economy, which can be considered an instrument of the development discourse based on the imperialist line, will offer a new field or a solution to inequalities in the labour market where women are limited in local and global dimensions is frequently discussed in the literature.

3. Literature Review on the Position of Women in the Digital Economy

In terms of digitalisation being a mechanism that increases social differences, whether it has a structuring or depriving effect on women's labour force participation corresponds to an important problem discussed in the literature on women and the digital economy. The limitation of women's labour force participation within the development discourse is also maintained in the field of digital economy. As a postgraduate thesis study on the development discourse, digital economy and gender gap, Selci (2019) wrote “The Impact of Technological Developments on Women's Employment: The Case of EU Countries and Turkey” is included in the literature. In her study, Selci evaluates digital information technologies as a phenomenon that increased the female labour force between 2000 and 2015. It is stated that women's employment is concentrated exclusively in the service sector in the digital economy (Selci, 2019). In addition, in the study conducted by Nikulin (2017) on developing countries, it is stated that there was an effect that improves women's employment in information and communication technologies between 2000-2014, but there is still a gender gap.

Karakaş (2020) in her study “Digitalization and Women's Labor” expresses the limited position of women in the public sphere, in digital economy, as follows: “Since the data obtained in a system woven with gender inequality reflects this trend, artificial intelligence systems and algorithms based on this data reproduce the same inequalities and discrimination” (Karakaş, 2020). More than 55% of women play a role in the digital economy as “Content Specialist, Content Writer, Copywriter, Human Resources, Social Media Assistant, Social Media Coordinator, Talent Acquisition Specialist”; 55% and below are positioned as “Customer Representative, Customer Needs Specialist, Digital Marketing Specialist, E-commerce Specialist, Forecasting Analyst, Production Analyst”. In addition, 45% and below are reported to be “Analytics Specialist, Business Development Representative, Chief Marketing Officer, Content Creator, Digital Marketing Consultant, Growth Manager, Business Partner, Production Owner, Sales

Development Representative, Software Quality Assurance Engineer”. 35% or less of female individuals take roles as “Chief Strategy Officer, Data Consultant, Data Analyst, Head of Digital Business Network, Python Developer, and Quality Control Engineer” in the field of digital economy, while 25% or less take roles as “Artificial Intelligence Expert, Macro Data Developer, Cloud Storage Consultant, Cloud Storage Engineer, Data Engineer, DevOps Engineer, Enterprise Account Manager, Javascript Developer, Platform Engineer” (World Economic Forum, 2021).

In the study titled “Gendered Nature of Digital Inequality: Evidence for Policy Considerations” by A. Gillward and A. Partridge (2022), women's limited digital competence is associated with patriarchal social structures and political regulations. In the study conducted by Majid and Mustafa (2022) in Pakistan, the researchers state that women cannot access technology due to their socioeconomic and traditional domestic roles, while women who have gained a place in the labour market, which is limited in the field of digital economy, can participate in non-household work through telecommuting within the household where traditional domestic roles can be maintained. On the other hand, women's participation in non-household sedentary work has an effect that marginalises and stigmatises them in the social structure.

Khalsiah (2022), in another study, shows that education in the fields of information and technologies, especially for women who do not have information and technologies and do not work in an income-generating job, will play an important role in the development of governments. It shows that individuals without education in ICT will be marginalised in the changing labour market. On the other hand, another argument in the literature is that new technologies will negatively affect existing economic relations and result in massive job losses (Frey & Osborne, 2017).

In the study conducted by Von Dietrich and Garcia on women and the digital economy in Brazil, it is seen that the main challenge of the digital economy for women is that the labour force network in which gender inequality exists will diversify and the limited representation of women will be perpetuated (Rani et. al., 2022). In this regard, the dynamics of inequality are diversified by the fact that women cannot have information and technology (ICT) education due to their limited position in education and the labour force in the public sphere. In the report prepared by Gaib et al. (2017), it is stated that although most women in Indonesia, which is an underdeveloped country, are active internet users, their digital literacy is low and accordingly, the reason why they cannot play a role in the digital economy is due to the inadequacy of educational institutions and the influence of patriarchal culture. Unlike the studies in the literature, United Nations Women has an optimistic view that the digital economy can have an impact that can increase women's labour force participation rates and accelerate socioeconomic development on a global scale (UN Women, 2020). “Are Women Recognized in the Digital Economy? Experiences of Developed Economies” by V. Ristanovic, M. Sostar and M. Hak, there is a dominant view that women's participation in business life is

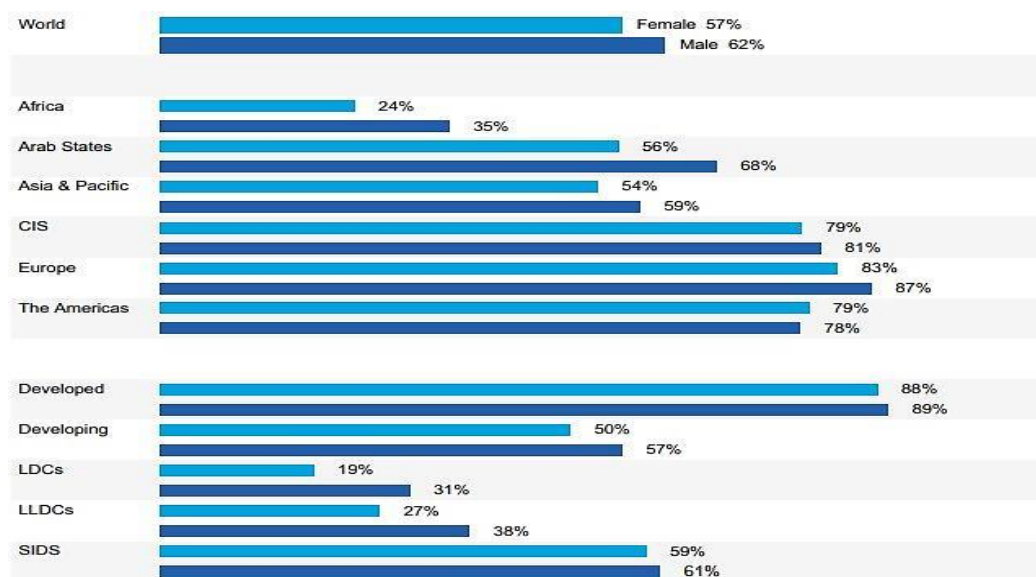
increasing in developed countries, gender image is becoming equalised day by day, and the masculine distinction between men's and women's work is changing (Ristanovic et. al., 2024).

In this study on developed countries, it is stated that gender equality exists in many areas. However, the position of women in the digital economy, which is a new field, is caught in the glass ceiling obstacle (Ristanovic et al., 2024). The increase in remote working during the global lockdown process due to the Covid-19 pandemic, which affects the development of the digital economy, can be said to revolutionise information and technologies in social change. In the study conducted by N. Silva (2022) in Sri-Lanka, it is stated that the use of digital tools and social media has increased during the Covid-19 pandemic and that women's participation in the digital economy has improved micro-scale entrepreneurship. In the study conducted by Anwar (2022) on African digital labour between 2015 and 2021, it includes the difficulties of being a working woman and poor in Africa, the poorest region on a global scale for women working in the digital economy, especially in the platform economy. In this study, where class differences created by gender and economic indicators are seen to cause intersectionality, it is stated that women are exposed to various precariousness and gender discrimination in the digital economy and their physical and psychological health is negatively affected due to high work intensity (Anwar, 2022). Following these studies, it is seen that the position of women in the digital economy depends on the level of social development, but women are still in a secondary position compared to men in the digital field as in every field.

3.1. Data on the Position of Women in the Digital Economy in Developed Countries

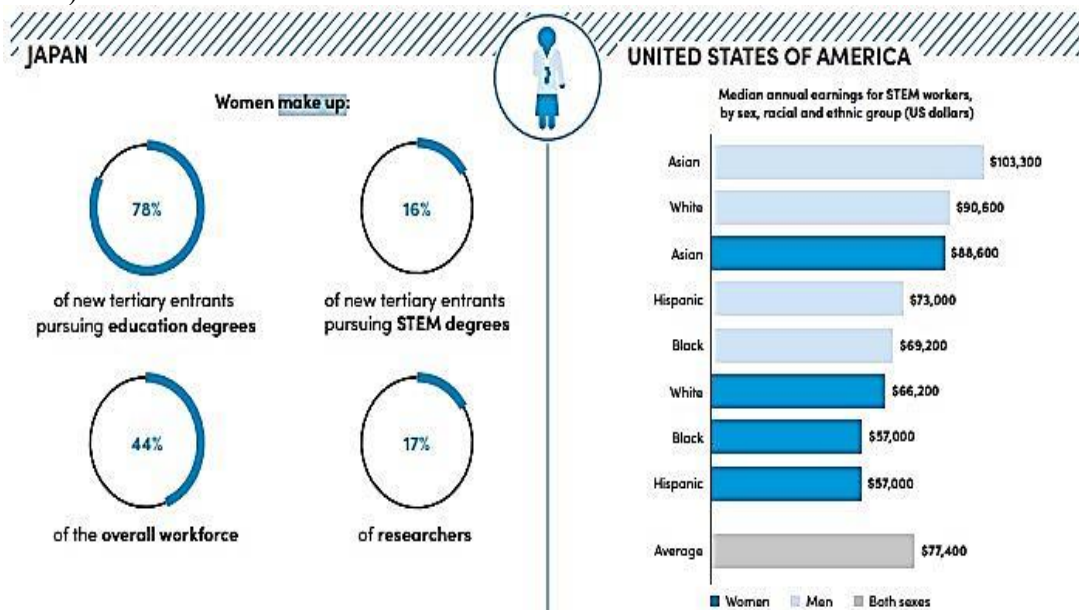
According to UNESCO, only 35% of students studying science, technology, engineering and mathematics globally are women (UNCTAD, 2023). Therefore, the main reason for the limitation of positioning as an entrepreneur or employee in the digital economy within the difficulty of having digital literacy is the lack of qualified education. McGuinness (2018) states that women in developed countries are better adapted to digital communities and the digital economy than the global average and that this is related to having digital literacy and that women's employment in the digital economy, especially in the field of cybersecurity, contributes to the development of nations in both security and economic areas.

Figure 1: Percentage of male and female population using the Internet, 2020
(International Telecommunication Union, 2021)

Accordingly, it is seen that there is an inequality between female internet use (57%) and male internet use (62%) on a global scale. African and Arab countries have the greatest impact on this unbalanced distribution. In African countries, which are underdeveloped and economically deprived, access to technological tools and the Internet is thought to be limited mainly due to financial reasons. On the other hand, in Arab countries, which are wealthy but have high-income inequality and a patriarchal social structure, women's access to technological tools and the Internet is limited, which can be said to be influenced by patriarchal society and governance, as in the underrepresentation of women in the entire public sphere.

Figure 2: Digital economy, education and women in Japan and the US (UN Women, 2022)

Such low rates can be said to be the basis of the development problems of developed countries. However, as long as the patriarchal social structure remains a force before and above the level of development, it is difficult to say that development and progress have a positive impact on women. On the other hand, Figure 2 shows that inequality in STEM fields in the US is not only based on gender differences but also racial and ethnic differences. As seen in the graph, the average annual earnings of those working in STEM fields is \$77,400, but the average annual earnings of women in science, technology, engineering and mathematics (STEM) fields is \$67,300 less than the average annual earnings of men. However, the main differences that cause the disparity in earnings are based on race and ethnicity. The United Nations Agency for International Development (USAID) states that in order to close the digital divide in developed countries, governments are providing support to increase women's digital financial inclusion. Australia, one of the developed countries, will donate twelve million dollars by 2028 to strengthen women's digital participation. In addition, Canada will donate approximately three and a half million dollars by 2027 to increase the economic resilience of women entrepreneurs. Similarly, developed countries such as Finland, Germany, Japan, the Republic of Korea, Sweden, the United Kingdom, and the Republic of Korea have targets to increase women's participation in digital finance (USAID, 2023). When we look at the positioning of women as employees in the digital economy in developed countries and the density of the population studying digital technologies, the following picture emerges:

Table 1: Density of women working and studying in the digital economy and digital technologies in developed countries²

Developed countries	Proportion of women working with digital technology and expertise (%)	Proportion of women with education in information technologies (STEM) (%)

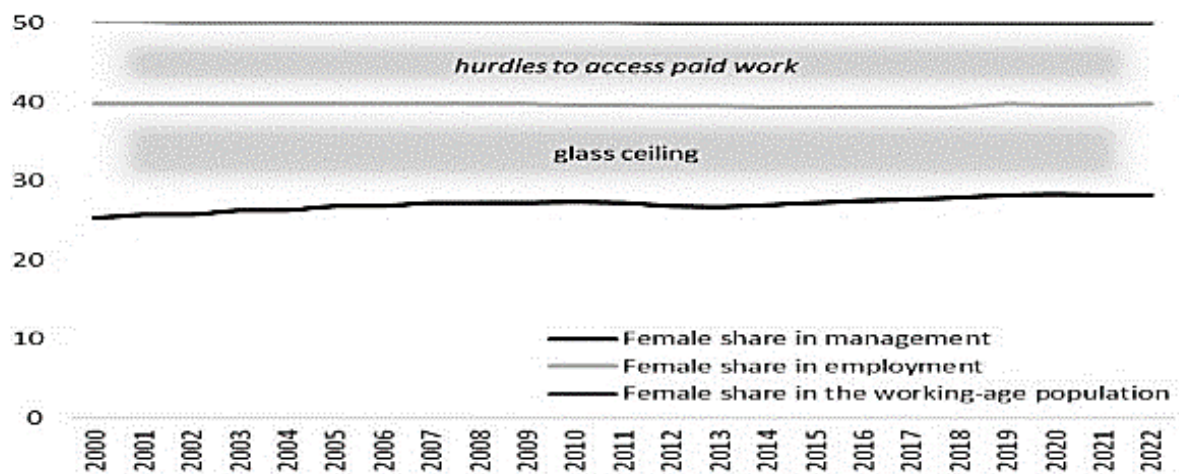
Russian Federation	63.2	-
Canada	57.6	11.63
Australia	55.1	10.23
Finland	54.5	12.39
United States of America	54.5	10.43
Germany	52.0	19.16
Sweden	51.3	15.68
Belgium	50.1	7.23
Netherlands	49.9	8.68
Republic of Korea	49.2	14.43
United Kingdom	49.0	17.53
France	49.0	14.49

² The percentage values in the table are taken from the Global Gender Gap 2021 report of the World Economic Forum and the table was created by the author.

Italy	47.6	15.72
Austria	47.3	14.29

Are Women Recognized in the Digital Economy? Experiences of Developed Economies, which provides information on how women are positioned in the digital sphere in developed European countries using European Commission's data for 2022, it is stated that women's internet usage is the highest in Finland, Estonia, the Netherlands, Sweden and Denmark, while women's internet usage is the lowest in Romania, Bulgaria, Poland and Hungary (Ristanovic et al., 2024). The proportional differences in women's digital use in developed countries stem from the limited role of women in ICT fields. In the study, it is seen that the low rate of women working in managerial positions in the digital economy is associated with the concept of the glass ceiling:

Figure 3: Glass ceiling barrier to working women between 2000-2022 (Ristanovic et. al., 2024)

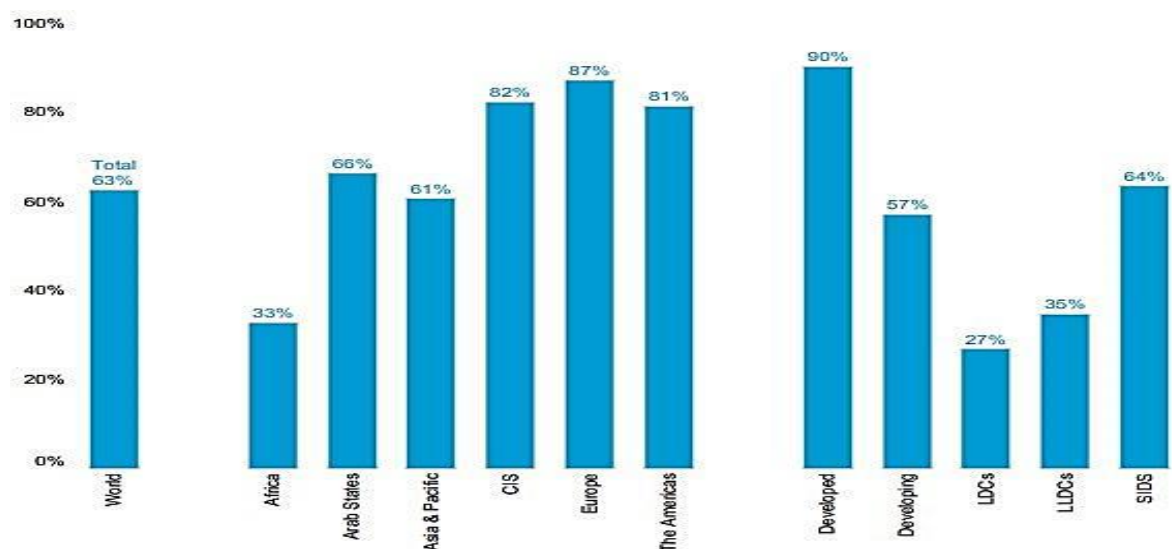
As seen in Figure 3, only 40 per cent of working-age women, who constitute approximately half of the population, are employed. On the other hand, the share of women working as managers remains below 30 per cent due to the glass ceiling barrier. According to the European Commission data used in the study, it is stated that only 2.5 million of the approximately 7 million managers in the European Union countries in 2022 will be women and women working as managers are mostly located in public institutions (Ristanovic et al., 2024). It is thought that the main reason that prevents women from working in managerial positions is that women are responsible for the care labour in the

household, which exists in the unchanging patriarchal family form. Therefore, it is seen that the intersectionality and inequality created by being a woman in digital spaces and being within the marginalised racial and ethnic group also exist in developed countries. Table 1 shows that in developed countries, women make up almost half of the workforce in jobs requiring digital technology and expertise. However, Figure 3 shows that they are still exposed to the glass ceiling in managerial jobs in the digital economy. Therefore, even if the level of development of the society is high and women are seen to be positioned in the digital economy, it is clear that they are positioned only in limited jobs and sectors.

3.2. Data on the Position of Women in the Digital Economy in Developing and Underdeveloped Countries

In developing and underdeveloped countries, the use of digital technologies and access to digital tools is limited for economic reasons:

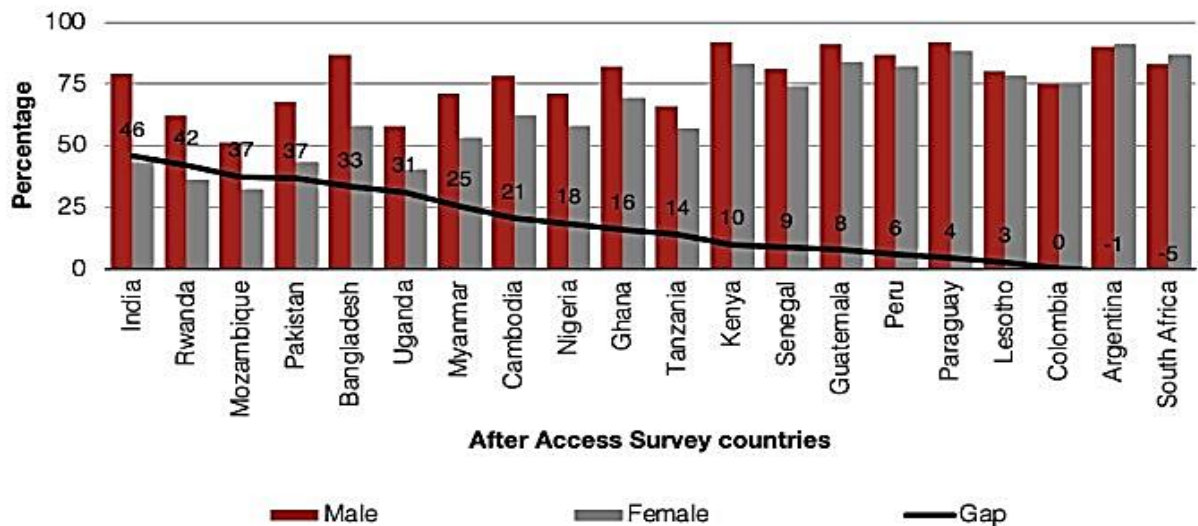
Figure 4: Percentages of internet usage by individuals according to 2021 data (International Telecommunication Union, 2021)

The Development Implications of Digital Economies study published by R. Bukht and R. Heeks in 2018 focuses on the challenges and policies needed in the development of the digital economy. It is stated that the structural challenges that prevent the development of the digital economy are technical structure barriers, software barriers and digital content limitations. In addition, it is stated that there is a lack of digital skills and digital literacy training, financial barriers, and human and institutional infrastructure deficiencies. On the other hand, Bukht and Heeks (2018) state that addressing infrastructure problems and providing digital literacy education are of primary importance in government policies to enable the digital economy. A. Tarek (2022) states that the main obstacles to the development of online commerce for developing countries are the lack of technology and

education and high unemployment rates. UN Women announced the theme of International Women's Day on March 8, 2023, as “DigitALL: Innovation and technology for gender equality” and that the priority theme of the 67th session of the Commission on the Status of Women was ‘Innovation, technological change and education in the digital age for achieving gender equality and empowering all women’ (UN Women, 2022).

Figure 5: Gender inequality in mobile phone ownership in Africa and the Global South (Gillwald & Partridge, 2022)

According to Figure 5, in India, Rwanda, Mozambique, Bangladesh, Uganda, Myanmar, Cambodia, Nigeria, Ghana, Tanzania, Kenya, Senegal, Guatemala, Peru, Paraguay, and Lesotho, mobile phone ownership is high among male individuals. In the context of gender inequality, women's inability to own mobile phones and digital tools exists. However, in Colombia, cell phone ownership is equal for both sexes. In Argentina and South Africa, on the other hand, women are more likely to own a cell phone, which is a digital tool. The reason for the situation in Argentina and South Africa, which differs from other African and Southern countries, is related to the higher GNP per capita. This assessment based on data on cell phone use is similar to internet use. The reasons why women do not use digital technologies and tools are stated as follows:

Table 2: Main reasons why women in 10 African countries do not use the internet
 (Gillwald & Partridge, 2022)

	Kenya	Mozambique	Ghana	Nigeria	Rwanda	South Africa	Tanzania	Lesotho	Uganda	Senegal
I don't know what the Internet is	35%	0%	43%	45%	6%	0%	0%	52%	0%	55%
No access device (computer/smartphone)	19%	77%	24%	10%	51%	35%	64%	13%	62%	13%
No interest/not useful	10%	13%	15%	22%	4%	7%	13%	12%	13%	13%
I don't know how to use it	24%	3%	10%	10%	0%	16%	14%	14%	10%	9%
Not available in my area (no mobile coverage)	3%	1%	2%	4%	31%	18%	1%	1%	4%	1%
Too expensive	2%	1%	2%	3%	4%	5%	1%	1%	3%	3%
No time, too busy	2%	0%	1%	3%	0%	3%	0%	2%	3%	2%
My spouse or parents do not allow me	1%	0%	1%	2%	1%	7%	5%	1%	1%	1%
Other reason	4%	4%	3%	2%	2%	9%	2%	4%	3%	3%

According to Table 2, the primary and secondary reasons why women do not use the internet are that they do not know how to use the internet. They do not have access to technology devices that they can access the internet. However, in addition to these, it can be said that the third reason women do not use the internet is that they find using the internet useful and interesting. The main disadvantages of being in underdeveloped countries and affecting all individuals regardless of gender are that the internet is out of the coverage area and expensive in their region. Another reason why women do not use the internet is the restriction of internet use by husbands or parents (2%), where the impact of the patriarchal social structure is visible. When we look at the positioning of women as employees in the digital economy and the density of the population studying digital technologies in developing and less developed countries, the following figure (Table 3) emerges:

Table 3: Density of women working and studying in the digital economy and digital technologies in developing and less developed countries³

Developing and Least	Developed Countries Proportion of women working with digital technology and expertise (%)	Proportion of women with IT education (%)
China	51.7	-
Lebanon	48.3	18.03
Turkey	36.2	14.24
Cameroon	36.0	16.07
Kenya	35.8	11.19
Iran	35.6	31.54
Iraq	32.5	-
India	29.2	26.93
Nigeria	28.9	5.82
Pakistan	25.3	-
Bangladesh	24.4	8.24
Afghanistan	19.3	-

³ The percentage values in the table are taken from the Global Gender Gap 2021 report of the World Economic Forum and the table was created by the author.

Democratic Republic of Congo	17.8	11.8

3.3. Data on the Position of Women in the Digital Economy in Turkey

The ultimate way to reach findings on the gender-based digital economy in Turkey, a developing country, is to focus on data on women's and men's employment rates in the country, the distribution of employment across economic sectors, and women's advanced education levels in internet use and Information and Communication Technology (ICT), which are the basis for the digital economy. As noted by Knickrehm et al. (2017), the distribution of digital technologies is globally uneven. For digital economy, it is possible to measure the use of digital technologies, the Gross Domestic Product (GDP) and the prevalence of employment in digital technology, but it is recommended that governments develop education and employment data in ICT fields as a priority.

Table 4: Recent years' data and the reality in Turkey⁴

Year	Indicators	Female (%)	Male (%)	Total Population (%)
2023	Labour force participation rate	35.8	71.2	53.3
2023	Proportion of the working population	31.3	65.7	48.3
2023	Unemployed population rate	12.7	7.7	9.4
2023	Rate of unemployed young population	23.4	14.3	17.5
2023	Proportion of young people not in employment, education or training	29.7	15.6	22.4
2023	Proportion of workers in agriculture	18.5	12.8	14.6

⁴ The data in the table created by the author constitute data from the World Labour Organization (ILOSTAT, 2023).

2023	Proportion of workers in the industrial sector	18.1	32.2	27.6
2023	Proportion of workers in the service sector	63.4	55	57.8
2023	Proportion of population with basic education or less	8.9	2.8	4.8
2023	Proportion of population with advanced education	36.2	25.3	28.8
2022	Informal employment rate	36.3	24.2	28.1
2022	Proportion of women in senior and mid-level management positions	19.6	-	-
2022	Average monthly earnings of employees	6352.6	7024.6	6804.1

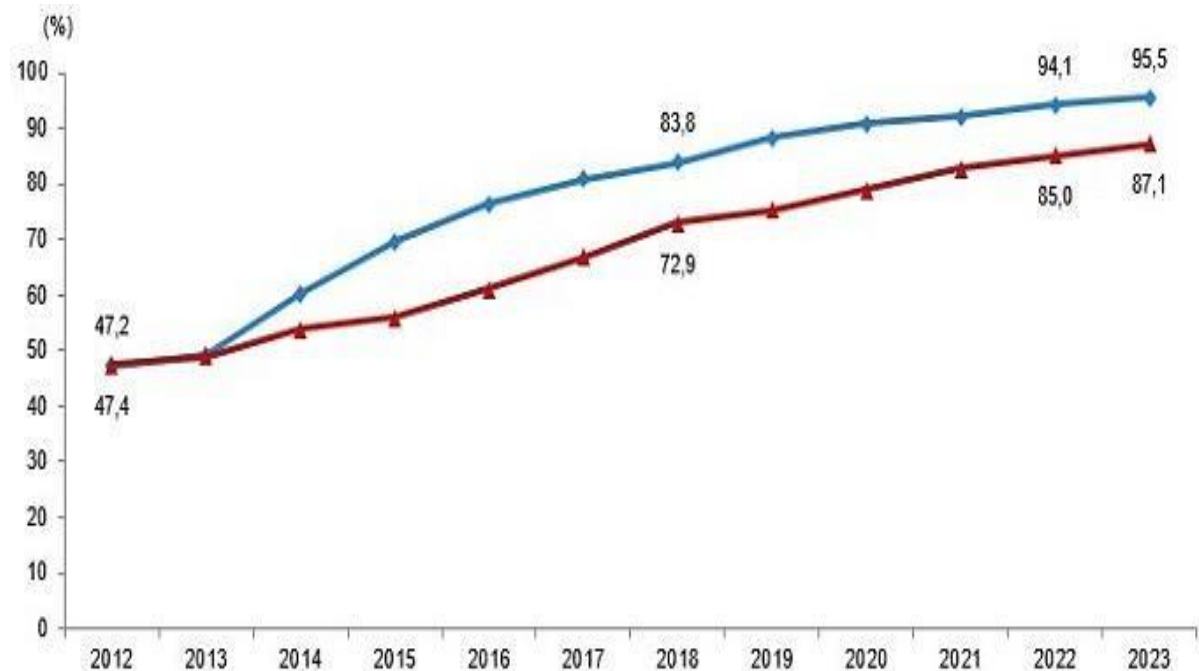
Table 4 presents employment, monthly earnings and educational attainment data for 2022 and 2023, differentiated by sector according to gender. Looking at the table, it can be said that the working female population represents a minority compared to the total population. First of all, the labour force participation rate for 2023 shows that 53.3 percent of the population participates in the labour force and only 35.8 percent of this percentage is the working female population. Again, when the working population rate for 2023 is analysed, it is seen that 48.3 per cent of the population constitutes the working population rate. It can be said that the reason for the percentage differences between the two indicators is unregistered employment. When we look at the data on the unregistered employment rate indicator for 2022, it can be said that it confirms this difference.

There are also differences in unregistered employment that reveal gender inequality; the high share of women in unregistered employment is similar to the 2017 data in Durmaz's (2018) study. While unregistered employment corresponds to the areas of work that women are forced to work since they have a subordinate status in the labour market, it can also be thought to correspond to employment known as uninsured employment, which women who lack a source of livelihood and receive social and economic state

support are forced to choose in order to avoid the deduction of the aid fee. In addition, it can be said that migrant women are employed informally due to the lack of work permits. On the other hand, looking at the average monthly earnings of employees for 2022, the unbalanced distribution of monthly earnings received by the employed population is thought to deepen the intersectionality of gender inequality.

The 2023 indicators of unemployed population rate, unemployed youth population rate and youth population not in employment, education or training show that female employment is low. It is seen that 12.7% of the unemployed youth population ratio is women, and 7.7% is men. In addition, the fact that the rate of young population not employed, educated, or trained is higher than the rate of unemployed young population constitutes a problematic issue related to the socioeconomic conjuncture of the country. The most striking result regarding participation in the digital economy is undoubtedly related to internet use and education level.

Figure 6: Internet access in households and internet use among individuals, 2012-2023 (TÜİK, 2023)

The positive trend seen in internet usage between 2012 and 2023 in the graph of TÜİK's 2023 Household Information Technologies (IT) Usage Survey in Figure 6 shows that internet usage in households (indicated in blue) has improved more than internet usage among individuals (indicated in red). Regarding internet use among individuals, it is seen that 87.1 per cent of individuals between the ages of 16-74 will use the internet in 2023. It is reported that 90.9% of this rate consists of men and 83.3% of women (TÜİK, 2023). It can be said that the main difference in internet use, which varies by gender, may be related to the level of digital literacy education. Table 5 provides information on the number of students studying in STEM fields based on gender:

Table 5: Number of Students by Fields of Education and Training, 2024⁵

	Female Students	Male Students	Total Students
Information and Communication Technologies (ICT)	7741	21595	29336
Database and Network Design and Management	578	1988	2566
Software and Application Development and Analysis	7163	19607	26770
Interdisciplinary Programs and Qualifications related to Information and Communication Technologies (ICT)	33486	64615	98101
Natural Sciences (Biology, Biochemistry, Environment, Physics, Chemistry, Earth Sciences), Mathematics and Statistics	60590	49424	110014

It can be said that 73.62% of male students and 26.38% of female students receive education and training in ICT fields, which are the education programs that form the basis for developing the digital economy. This difference is more pronounced in Database and Network Design and Management, Software and Application Development and Analysis, Interdisciplinary Programs and Qualifications related to Information and Communication Technologies (ICT). It is thought that the reason why the number of male students is almost more than twice the number of female students in the fields of education and training in Table 5 is due to the distinction between “women's work” and “men's work” in society. The increase in the female population in the labour market means more than just that women are positioned in all areas and/or levels of the economic system. The feminisation or informalisation of the service sector, which is referred to as women's work in the labour market, is expressed as a horizontal stratification of gender inequality. While women's work is determined according to the analogy of ‘housework’ in a patriarchal society, men's work includes a classification such as management, CEO, accountancy and jobs requiring expertise. In this regard, the fact that the number of male

⁵ The data in the table constitute the data of the Council of Higher Education (YÖK, 2024) and the table was created by the author.

students in fields of education and training such as science, technology, engineering and statistics is in the majority and the number of female students is in the minority can be said to be the dominant view in the masculine society. Similarly, the fact that the indicator of the proportion of women in senior and middle management positions in 2022 in Table 4 corresponds to 19.6 per cent reminds us of the glass ceiling barrier since women cannot go beyond the jobs categorised as women's work in working life.

Discussion and Conclusion

The intersectionality of gender inequality and the Marxist concept of class is presented with global data. The level of development among developed, developing and underdeveloped countries is related to socioeconomic status, education and welfare level. Therefore, the differentiation of access to digital information technologies and tools across countries should basically be associated with socioeconomic status. Therefore, there is a proportional difference between developed countries and developing and underdeveloped countries in terms of the level of education in digital information technologies and access to tools within the scope of digital technology. The fact that women, who are marginalised due to characteristics such as identity, race, gender, and socioeconomic status in many areas, such as being a woman, being poor, not having a qualified education, cannot work and study in digital technology fields is a social problem that deepens the intersectionality of inequalities in the new sociality. The low rate of women's participation in the digital economy and education in the fields of digital information technologies on a global scale and inequality based on gender difference is problematic based on the context of gender inequality. Ultimately, due to the gender gap in the access to and use of digital information technologies and tools, the restricted labour network for women in the digital economy is also a result of gender inequality. On a global scale, the gender gap and internet usage graphs in Figure 1 and Figure 4 show that women's internet usage is lower than men's, which is a significant result in terms of the limitation in the digital economy. On the other hand women taking jobs in lower-level jobs rather than in senior roles in digital economy show their limited position under the glass ceiling effect.

From the perspective of the imperialist development discourse, it is concluded that gender inequality exists on a global scale, even though the position of women in digital technologies and the digital economy differs deeply between developed, developing and underdeveloped countries. Presenting indicators of gender inequality in the digital economy, Gillward and Partridge (2022, 11) argue that inequality is based on differences in the use of the internet and technological equipment. Especially in Argentina and South Africa, which are developing and underdeveloped countries, it is seen that the problem of gender inequality is more effective than the welfare level of the country as the cause of the problem in the digital economy and digital technology. Tables 1 and 3 can be considered as the tables that present the most striking results of the study. Table 1 shows the proportion of women in developed countries, and Table 3 shows the proportion of

women in developing and underdeveloped countries who are employed and educated in digital technology and information technologies.

In developed countries in Table 1, the lowest rate of women working in digital technology is 47.3% (Austria). The highest rate is 63.2% (Russian Federation), while in Table 3, for developing and underdeveloped countries, the lowest rate is 17.8% (Democratic Republic of the Congo), and the highest rate is 51.7% (China). It can be said that the limited participation of women in the digital economy in developing and underdeveloped countries is due to the transportation problem of digital tools. In this regard, Figure 5 and Table 2 show the reasons for women's mobile phone ownership and not using the internet. First, Figure 5 presents the findings on gender inequality in mobile phone ownership in Africa and the Global South. In addition to the poverty factor, the reasons for the large gender disparity in mobile phone ownership in developing and less developed countries can be linked to the data in Table 2.

Table 2 focuses on the reasons for women's use of the Internet, and it can be said that it is due to the lack of knowledge of the tools and use of digital technology and limited digital literacy education. According to the information in Table 3, the highest rate is 31.54% (Iran) and the lowest rate is 5.82% (Nigeria) within the framework of the proportion of women according to education in the field of information technologies in developing and underdeveloped countries regarding digital literacy status.

As a developing country, the subordinate position of women in the digital economy in Turkey is mainly the result of low female labor force participation. Table 4 shows that women are insufficiently involved in all areas of the economy. The limited role of women in the labor market should be associated with traditional patriarchal social roles. Especially in eastern Turkey, women's social role is limited to care labor within the household. It is clear that the eastern part of Turkey is at a lower level of development than the western part. This shows that development and inequality are negatively correlated. On the other hand, in order for women to take part in jobs requiring expertise in digital economies, the level of education in information technologies should also be sufficient. Table 5 shows that women in the field of information technologies make up almost one third of men. The first step in eliminating gender inequality in digital technologies and the economy is possible with inequality in education. Therefore, three basic steps are suggested to address the inequality in digital technology in developing and underdeveloped countries:

- First of all, women are expected to receive digital literacy training.
- Training in digital information technology fields should be strengthened.

Policy developments which would strengthen women's employment should be prioritised. With the development of technology and the modernisation of societies, women are expected to be liberated from the inequalities and victimisation they have

been subjected to in traditional societies. However, the level of prosperity and development offered by capitalism creates obstacles to women's emancipation due to the inequalities created by the unbalanced distribution of resources. In the context of development and progress, empowerment can only be possible through equal distribution of resources, and the inequality created by differences in race, culture, ethnicity and socioeconomic status, which causes intersectionality and corresponds to a social problem, must be resolved.

References

- Akkaya, H., & Gerçek, A. (2019). OECD ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Dijital Ekonominin Vergilendirilmesi: Türkiye İçin Çıkarımlar. *International Journal of Public Finance*, 4(2), 166-188.
- Anwar, M. A. (2022). Platforms of inequality: gender dynamics of digital labour. *Gender & Development*, 747-764.
- Bukht, R., & Heeks, R. (2018). *Development Implications of Digital Economies*. Manchester: Centre for Development Informatics, Global Development Institute.
- Crenshaw, K. (2011). Demarginalising the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine, Feminist Theory, and Anti-racist Politics. In H. Lutz, M. T. Vivar, & L. Supik (Eds.), *Framing Intersectionality: Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies* (pp. 25-42). Ashgate Publishing.
- Durmaz, N. (2018). "Tamamlanmamış Devrim"in Türkiye Yansımaları. In Ç. Ünlütürk Ulutaş (Ed.), *Feminist Sosyal Politika: Bakım, Emek, Göç* (pp. 67-98). İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Erbaş , H. (1999). Gelişme Yazını ve Geleceği. *Doğu Batı*(8), 9-25.
- Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2017). The future of employment: how susceptible are jobs to computerization? *Technological Forecasting and Social Change*, 114, 254-280.
- Gaib , H., & Dkk. (2017). *Profil Perempuan Indonesia 2017*. Jakarta: KP3A.
- Gillwald, A., & Partridge, A. (2022, Ekim 10-13). Gendered Nature of Digital Inequality: Evidence for Policy Considerations. *Research ICT Africa*.

- ILOSTAT. (2023). *Country profiles, Turkey*. Retrieved Ağustos 17, 2024, from International Labour Organization: https://ilostat.ilo.org/data/country-profiles/?ref_area=TUR
- IMF. (2018). *Measuring the Digital Economy*. Washington: D.T.IMF.
- International Telecommunication Union. (2021). *Measuring digital development: Facts and figures*. Cenevre: ITUPublications.
- Karakaş, Ö. (2020, Nisan 30). *Dijitalleşme ve Kadın Emeği*. Retrieved Şubat 27, 2024, from Gelecek Yaşam: <https://terrabayt.com/author/oznur/>
- Khalsiah. (2022). Boosting Of Women Education in Ed- Tech Sector Digital Economy Era. *III. Malikussaleh International Conference on Multidisciplinary Studies* , (pp. 1-4).
- Knickrehm, M., Berthon, B., & Daugherty, P. (2017). *Digital disruption: The growth multiplier*. Retrieved Ağustos 19, 2024, from <http://www.metalonia.com/w/documents/Accenture-Strategy-Digital-Disruption-Growth-Multiplier.pdf>
- Koca Peker, Ş. N. (2023). Kitap İncelemesi: Kültürel Emperyalizm. *Sosyoloji Dergisi*(46), 265-275.
- Lutz, H., Vivar, M. T., & Supik , L. (2011). Framing Intersectionality: A Introduction. In *Framing Intersectionality: Debates on a Multi-Faceted Concept in Gender Studies* (pp. 1-22). Ashgate Publishing.
- Majid , H., & Mustafa, M. (2022). Transformative digital spaces? Investigating women's digitalmobilities in Pakistan. *Gender & Development*, 30(3), 497-516.
- Marx, K. (1966). *Felsefenin Sefaleti*. Ankara: Sol Yayınları.
- McGuinness, E. (2018). *Women's Economic Empowerment in the Digital Economy*. Retrieved Ağustos 15, 2024, from USAID's ASEAN Connectivity through Trade and Investment (US-ACTI) project: <https://www.nathaninc.com/wp-content/uploads/2019/03/WEE-in-the-Digital-Economy-White-Paper.pdf>
- Nikulin, D. (2017). The impact of ICTs on women's economic empowerment: In Catalyzing development through ICT adoption. *Springer, Cham*, 15-24.
- OECD. (2015). *Addressing the Tax Challenges of the Digital Economy Action 1: 2015 Final Report*. Paris: OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project.
- OECD. (2020). *OECD Digital Economy Outlook 2020*. Paris: OECD Publishing.

- Özcan, P. M. (2016). Dijital Ekonominin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar: BEPS 1 No.lu Eylem Planı Kapsamında Bir Değerlendirme. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 73-82.
- Özkazanç, A. (2017). Duvarları Yıkarak, Köprüleri Kurmak: Yeni Küresel Feminizmin. (H. B. Temsilciliği, Ed.) *Türkiye’de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı Kesişimsellik Tartışması*, pp. 24-36.
- Rani, U., Castel-Branco, R., Satija, S., & Nayar, M. (2022). Women, work, and the digital economy. *Gender & Development*, 421-435.
- Ristanovic, V., Sostar, M., & Hak, M. (2024). Are Women Recognized in the Digital Economy? Experiences of Developed Economies. *Studies in Business and Economics*, 19(1), 200-215.
- Riyad Deklarasyonu. (2020, Ekim 21-22). *G20 Riyad Zirvesi*. Retrieved Ağustos 14, 2024, from https://www.consilium.europa.eu/media/46883/g20-riyadh-summit-leaders-declaration_en.pdf
- Sarıgöl, P. (2020). Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 6, 331-352.
- Selci, F. (2019, Temmuz 19). *Teknolojik Gelişmelerin Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye Örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı: Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Silva, N. d. (2022). Navigating the digital informal economy during the COVID-19 pandemic: vignettes of Sri Lankan micro- and small-scale entrepreneurs. *Gender & Development*, 30(3), 477-495.
- Soyak, A. (1996). *Teknolojik Gelişme ve Özelleştirme*. İstanbul: Kavram Yayınları.
- Tapscott, D. (1996). *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. McGraw-Hill.
- Tarek , A. (2022). *Impacts of Country Development on E-Commerce Adoption: Egypt Case*. Zayed: Nile University.
- Toksöz, G. (2018). *Kalkınmada Kadın Emeği*, (2. ed.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Tomlinson, J. (2020). *Kültürel Emperyalizm* (2. ed.). (E. Zeybekoğlu, Trans.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TÜİK. (2023, Ağustos 29). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2023*. Retrieved Ağustos 17, 2024, from Türkiye İstatistik Kurumu:

[https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2023-49407)

- UN Women. (2020, Ağustos). *The digital revolution: implications for gender equality and women's rights 25 years after Beijing*. Retrieved Ocak 2, 2024, from <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/08/discussion-paper-the-digital-revolution-implications-for-gender-equality-and-womens-rights>
- UN Women. (2022, Eylül). *Progress on the Sustainable Development Goals: The Gender Snapshot 2022*. Retrieved Ocak 03, 2024, from [unwomen.org: https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-09/Progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2022-en_0.pdf](https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-09/Progress-on-the-sustainable-development-goals-the-gender-snapshot-2022-en_0.pdf)
- UN Women. (2023, Aralık 22). *International Women's Day 2023: "DigitALL: Innovation and technology for gender equality"*. Retrieved Ocak 04, 2024, from <https://www.unwomen.org/en/news-stories/announcement/2022/12/international-womens-day-2023-digitall-innovation-and-technology-for-gender-equality>
- UNCTAD. (2023, Mart 08). *How to unlock women's potential in the digital economy*. Retrieved Ocak 03, 2024, from UNCTAD: Prosperity for all: <https://unctad.org/news/how-unlock-womens-potential-digital-economy>
- USAID. (2023, Eylül 9). Retrieved Ocak 03, 2024, from Fact Sheet: <https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-09/FINAL%20USAID%20Women%20in%20the%20Digital%20Economy%20Initiative%20Fact%20Sheet.pdf>
- Wallerstein, I. (2011). *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*. (E. Abadoğlu, & N. Ersoy, Trans.) Ankara: İmge Yayınevi.
- Weber, M. (2020). *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Widyastuti, D. A., Nuswantoro, R., & Sidhi, T. P. (2016). Literasi Digital Pada Perempuan Pelaku Usaha. *Jurnal ASPIKOM*, 1-15.
- Women, Work, and the Digital Economy: Our new Issue [Editorial]. (2022) *Gender and Development*. <https://www.genderanddevelopment.org/blog/women-work-and-the-digital-economy-our-new-issue/>
- World Economic Forum. (2021, Mart). *Global Gender Gap Report*. Retrieved Ocak 06, 2024, from World Economic Forum: <http://reports.weforum.org/globalgender-gap-report-2021/dataexplorer>
- YÖK. (2024). *2023-2024 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri*. Retrieved Ağustos 17, 2024, from Yükseköğretim Kurulu: <https://istatistik.yok.gov.tr/>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.10>

Volume 9/2

2025 p. 168-191

ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAPAY ZEKÂYA YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ¹

AN INVESTIGATION OF PRESERVICE TEACHERS' ATTITUDES TOWARD ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Özkan SAATÇIOĞLU*

Eda TOPSAKAL**

ÖZ

Bu araştırmada öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel tutumları farklı değişkenler açısından incelenerek mevcut durumun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışma kapsamında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesinin dört farklı lisans programının çeşitli sınıf düzeylerinde öğrenim görmekte olan öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarının cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve bölüm değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmaktadır. Araştırmada nicel araştırma yaklaşımına dayalı tarama modellerinden betimsel tarama modeli dikkate alınmaktadır. Uygun örnekleme yoluyla ulaşılan araştırmanın örneklemini Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden 246 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen, Kaya vd. (2022) tarafından Türk kültürüne uyarlanan "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Verilerin analizi sürecinde bağımsız değişkenleri betimlemek amacıyla tanımlayıcı istatistiklerden yüzde (%), frekans (f) hesaplanmıştır. Ayrıca, araştırmada öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve bölüm değişkenlerine göre yapay zekâya yönelik tutumlarını belirlemek amacıyla ikili grup karşılaştırmalarında Bağımsız örneklem t-testi ile Mann Whitney-U testi, ikiden fazla grupların karşılaştırılmasında ise Tek Yönlü ANOVA ile Kruskal Wallis H testi kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre, hem yapay zekâya yönelik "olumlu tutum" hem de "olumsuz tutum" alt boyutları için öğretmen adaylarının genel olarak orta düzeyde tutuma sahip oldukları ve puanların heterojen dağıldığı anlaşılmıştır. Ayrıca her iki alt boyut için de öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutum

¹ Bu çalışma 2. Uluslararası Ankara Bilimsel Araştırmalar ve İnovasyon Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ölçme ve Değerlendirme Ana Bilim Dalı, E-mail: ozkan.saatcioglu@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8131-9619, Konya, Türkiye.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, E-mail: edatopsakal2000@gmail.com, ORCID: 0009-0000-8272-5272, Konya, Türkiye.

puanları cinsiyet, yaş grubu, sınıf düzeyi ve bölümlere göre istatistiksel olarak manidar bir farklılık göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zekâya Yönelik Tutum, Cinsiyet, Sınıf Düzeyi, Bölüm, Yaş.*

ABSTRACT

This study aims to reveal the current state by examining prospective teachers' general attitudes toward artificial intelligence (AI) in terms of various variables. Within the scope of the study, it is investigated whether the attitudes of prospective teachers studying at different grade levels in four undergraduate programs at Selçuk University Faculty of Education differ according to gender, age, grade level, and department variables. The research is based on the descriptive survey model, one of the quantitative research approaches. The sample of the study, determined through convenience sampling, consists of 246 undergraduate students from the Faculty of Education at Selçuk University. The "General Attitude Toward Artificial Intelligence Scale," developed by Schepman and Rodway (2020) and adapted to Turkish culture by Kaya et al. (2022), was used in the study. During the data analysis process, descriptive statistics such as percentage (%) and frequency (f) were calculated to describe the independent variables. Additionally, to determine whether attitudes toward AI differed by gender, age, grade level, and department, Independent Samples t-Test and Mann Whitney U-Test were employed for comparisons between two groups, while One-Way ANOVA and Kruskal-Wallis H Test were used for comparisons involving more than two groups. According to the findings, prospective teachers generally exhibited a moderate level of attitude toward both the "positive attitude" and "negative attitude" sub-dimensions of AI, with scores showing a heterogeneous distribution. Moreover, attitude scores for both sub-dimensions did not show any statistically significant differences based on gender, age group, grade level, or department.

Keywords: *Attitude Toward Artificial Intelligence, Gender, Grade Level, Department, Age.*

Giriş

Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin bir ürünü olan yapay zekânın, günümüzde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Temelleri, Alan Turing tarafından 1950'de "Makineler düşünebilir mi?" sorusuyla ortaya atılan yapay zekâ kavramının akademik literatürde resmi olarak tanımlanması, 1956'da Dartmouth'da düzenlenen bir konferansta John McCarthy'nin bu terimi kullanmasıyla gerçekleşmiştir (Moor, 2006; Russel ve Norvig, 2016). Bu olay, yapay zekâ disiplininin başlangıç noktası olarak tarihe geçmiş ve sonraki dönemlerde de bu alanda önemli teknolojik atılımlar yaşanmıştır (Haenlein ve Kaplan, 2019). Yapay zekâ, IBM'in Deep Blue'sunun 1997'de satranç şampiyonu Garry Kasparov'u yenmesiyle dikkat çekmeye başlamış ardından 2011'de bir yapay zekâ sisteminin televizyon bilgi yarışmasında insan rakiplerini alt etmesi ve yine 2016'da Google'ın AlphaGo'sunun Go oyununda dünya şampiyonunu mağlup etmesi, yapay zekânın yeteneklerini kanıtlayan önemli dönüm noktaları olmuştur (Randhawa ve Jackson, 2020).

Yapay zekânın dinamik yapısı bu kavramın net bir şekilde tanımlanabilmesini zorlaştırmış (Jiang vd., 2022; Stenbom, 2023) bu nedenle de farklı alanlar için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Russel ve Norvig (2016), insanların düşünme ve öğrenme süreçlerinin makineler tarafından taklit edilmesini yapay zekâ olarak tanımlarken; Obschonka ve Audretsch (2020) yapay zekâyı edindiği deneyimleri kendini geliştirmek için kullanan sistemler olarak ifade etmiştir. Böylelikle yapay zekâ, bilgisayar kontrolündeki bir makinenin; mantık gerektiren durumlarda akıl yürütme, problem çözme, anlama, açıklama, deneyimlerden öğrenme ve genelleme yapma gibi insana özgü becerileri kullanabilmesi olarak dikkate alınmıştır (Meço ve Coştu, 2022). Yapay zekâ, insan zekâsını taklit ederek karmaşık problemleri hızlı ve verimli bir şekilde çözme amacıyla geliştirilmiştir. Bu sayede, insanlar için zorlu veya zaman alan görevleri kolayca üstlenerek onların iş yükünü azaltabilir.

Yapay zekâ bilgisayar bilimleri ve mühendislik başta olmak üzere çok çeşitli disiplinleri kapsamakta (Sindermann vd., 2021) ve günümüzde eğitim de dahil olmak üzere birçok alanda etkisini göstererek hayatı kolaylaştırmaktadır (İşler ve Kılıç, 2021; Wang vd., 2023). Yapay zekâ ile ilgili yaşanan gelişmelerin bilim için çığır açıcı nitelikte olduğu belirtilmekte (Holmes vd., 2019; Krenn vd., 2022) ve makine öğrenmesi, yapay sinir ağları, derin öğrenme gibi çalışma alanları sayesinde, insanlar gibi çıkarım yapabilen veya davranabilen yapay zekâ uygulamaları artmaktadır (Hwang vd., 2020). Eğitimde yenilikçi sanal öğrenme, bilgisayar destekli öğretim ve bireyselleştirilmiş eğitim gibi pek çok alanda yapay zekâ uygulamalarından yararlanılabilmekte ve bu durum, öğrencilerin öğrenme süreçlerini geliştirmektedir (Chen vd., 2020; Timms, 2016). Bunlar arasında sanal gerçeklik, üç boyutlu modelleme, simülasyon gibi yapay zekâ ile ilişkili uygulamalar öğretimin kalıcılığını sağlayarak öğrencilerin öğrenme deneyimlerini çeşitlendirip iyileştirebilmektedir (Mikropoulos ve Natsis, 2011; Ouyang ve Jiao, 2021; Wartman ve Combs, 2018; Zawacki Richter vd., 2019). Aynı zamanda yapay zekâ uygulamaları ile öğrencilere anında geri bildirim sağlanarak öğrenme ve öğretme süreçleri hızlandırılmakta (Chiu vd., 2022) ve yapay zekâ uygulamalarının öğrencilerin akademik başarıları üzerinde olumlu bir etki yarattığı belirtilmektedir (Cruz-Jesus vd., 2020; Zhao vd., 2019).

Yapay zekânın, karmaşık sorunları çözme ve yaşam kalitesini artırma potansiyeli nedeniyle geniş bir kullanıcı kitlesine sahip olmasının yanı sıra (Ng vd., 2021) OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT'nin piyasaya sürülmesiyle birlikte yapay zekâ uygulamalarının popülaritesi daha da artmış ve böylelikle yapay zekâ insanların hayatlarına girmeye başlamıştır (Wiredu vd., 2023). OpenAI'nin Kasım 2022'de piyasaya sürdüğü ChatGPT, yalnızca 5 gün içinde 1 milyon kullanıcıya ulaşarak büyük bir ilgi görmüştür (Karakoç Keskin, 2023). Daha da çarpıcı şekilde bu platform sadece iki ay sonra (Ocak 2023 itibarıyla) 100 milyon aktif kullanıcı barajını aşarak tüm zamanların en hızlı benimsenen uygulaması olmuş ve teknoloji tarihine geçmiştir (Lo, 2023). Kasım 2023 itibarıyla ChatGPT'nin kullanıcı sayısının 180 milyonu aştığı belirtilmiştir (Duarte,

2024). Bu gelişmeler yapay zekâ uygulamalarına olan talebin günden güne arttığını göstermiştir.

Hayatın her alanında etkili olan ve önemi giderek artan yapay zekâ uygulamalarının (Fosso Wamba vd., 2021; Ferikoğlu ve Akgün, 2022) eğitim alanında da geleceğin toplumunu yetiştirmek amacıyla kullanılması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle son yıllarda, eğitim sektöründe de yapay zekâ uygulamalarına yönelik çalışmalar hız kazanmıştır (Akdeniz ve Özdiç, 2021; Arık ve Seferoğlu, 2020; Arslan, 2020; Çetin ve Aktaş, 2021; Edwards ve Cheok, 2018; İşler ve Kılıç, 2021; Tahiru, 2021; Taşçı ve Çelebi, 2020; Tosun, 2023; Uzun vd., 2021; Zhang vd., 2022). Yapay zekâ konusunun her geçen gün araştırmacıların daha fazla dikkatini çekmesi nedeniyle son yıllarda eğitim alanında yapay zekâ ile ilgili yayınların arttığı (Shaikh vd., 2022; Zhai vd., 2021) yükseköğretimde de yapay zekâ uygulamalarının sıklıkla kullanıldığı ifade edilmiştir (Chu vd., 2022). Türkiye’de de yapay zekâ odaklı çalışma sayısının artmasıyla birlikte ülkemizin de yapay zekâ ile ilgili en çok yayın yapan ülkeler arasında yer aldığı belirtilmiştir (Zawacki Richter vd., 2019).

Günümüzde yapay zekâ hem ulusal hem de uluslararası düzeyde politikaların ve yatırımların odağı haline gelmiştir. Özellikle kişiselleştirilmiş öğrenme çözümleriyle akademik başarıyı artırma ve eğitimde fırsat eşitsizliğini azaltma potansiyeli, pek çok ülkenin bu alana kaynak ayırmasına neden olmuştur. Örneğin, ABD’de dezavantajlı öğrencilerin desteklenmesi ve eğitimde adaletin sağlanması amacıyla, yapay zekâ tabanlı öğrenme sistemlerinin geliştirilmesi için devlet destekli fonlar ve hibeler verildiği ifade edilmiştir (Williamson ve Eynon, 2020). Benzer şekilde Çin, 2019’da başlattığı "eğitim modernizasyonu" politikasıyla, öğretmenlerin yapay zekâ okuryazarlığını geliştirmeyi ve akıllı teknolojilerin sınıflara entegrasyonunu hızlandırmayı hedeflemiştir (Chiu, 2021; Xia vd., 2022). Nabyev ve Erümit (2020) tarafından da belirtildiği üzere günümüzde pek çok ülke, yapay zekâ teknolojilerini eğitim sistemlerine entegre etmek için çeşitli girişimlerde bulunmuş ve özellikle gelişmiş ülkelerde, öğrencilerin bireysel farklılıklarına ve öğrenme potansiyellerine göre hizmet sunan yapay zekâ uygulamaları yoğun bir şekilde desteklenmiştir. Türkiye’de de Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bünyesinde yapay zekâ ile ilgili bazı projeler hayata geçirilmektedir (Kalafat, 2024). Bu girişimler, yapay zekânın eğitimdeki dönüştürücü gücünü önemseyen küresel bir eğilimin parçası olarak kabul edilmektedir.

Geleneksel eğitim yaklaşımları teknolojiyi aktif olarak kullanan öğrencilerin beklentilerini karşılamakta yetersiz kaldığından, eğitimcilerin öğrenme ve öğretme süreçlerinde teknolojik araçlardan yararlanmaları da önemli görülmektedir (Işık, 2014). Günümüzde yapay zekânın gelişmesiyle birlikte teknoloji destekli öğrenme ortamları da yavaş yavaş yerini yapay zekâ uygulamalarının kullanıldığı akıllı öğrenme ortamlarına bırakmaktadır (Ouyang ve Jiao, 2021; Spector ve Ma, 2019). Bu değişim sonucunda yapay zekâ uygulamaları eğitim alanında kullanılmaya başlanmıştır. Teknolojik gelişmelere ayak uydurmaları gereken eğitimcilerin yapay zekâ teknolojisine yönelik

tutumlarının belirlenmesi oldukça önemlidir. Tutumun insan davranışları üzerindeki etkisi dikkate alındığında, öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarına yönelik tutumlarının öğretme ve öğrenme süreçlerini etkileyebileceği düşünülmektedir. Öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarına karşı tutumları, bu uygulamaların gelecek nesiller tarafından etkili bir şekilde kullanılabilmesi için oldukça kritiktir. Geleceğin öğretmenlerinin yapay zekâ uygulamalarına yönelik tutumlarının belirlenmesi, bu uygulamaların etkili kullanılabilmesi için önemli ipuçları sağlayabilmektedir. Buradan hareketle, yapılan bu araştırma öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel tutum düzeylerinin incelenmesini ve yapay zekâ tutumlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, yaş ve bölüm değişkenleri açısından karşılaştırılmasını amaçlamaktadır. Öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarının belirlenmesi, öğretmen yetiştirme süreçleri açısından öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerine yönelik stratejilerin oluşturulması için önemli görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, öğretmen adaylarının yapay zekâ teknolojilerini ne ölçüde benimsediklerini ve gelecekte bu uygulamaları hangi düzeyde kullanabileceklerini anlamaya yönelik bir bakış açısı sunmakta ve alanyazına katkı sağlamaktadır.

Araştırmada, öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç bağlamında sırasıyla aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

1. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları ne düzeydedir?
2. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, cinsiyetlerine göre manidar bir farklılık göstermekte midir?
3. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, sınıf seviyelerine göre manidar bir farklılık göstermekte midir?
4. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, yaş gruplarına göre manidar bir farklılık göstermekte midir?
5. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, bölümlerine göre manidar bir farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli (Deseni)

Bu çalışma, tarama modelleri kapsamında betimsel tarama yöntemini temel almaktadır. Betimsel araştırmalar, mevcut durumu herhangi bir müdahalede bulunmadan objektif bir şekilde ortaya koymayı ve analiz etmeyi hedefler. Bu yaklaşımda, incelenen olgular detaylı bir biçimde ele alınmakta, geçmiş veriler ve mevcut koşullar arasındaki bağlantılar irdelenerek sistematik bir tanımlama yapılmaktadır (Karakaya, 2014). Bu araştırmada da öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel tutumları çeşitli

değişkenler açısından incelendiğinden betimsel tarama modeli kullanılması uygun görülmüştür.

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 eğitim öğretim yılında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören toplam 246 öğretmen adayından oluşmaktadır. Çalışma kapsamında zaman, para ve işgücü bakımından tasarruf sağlanabilen ve ihtiyaç duyulan büyüklükteki gruba ulaşana kadar en ulaşılabilir olan bireylere ulaşıldığından (Büyüköztürk vd., 2016) uygun/kazara örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Çalışmaya 184 (%74.8) kadın ve 62 (%25.2) erkek öğretmen adayı gönüllü katılım sağlamıştır. Katılımcıların 50'si (%20.3) PDR, 64'ü (%26.0) ilköğretim matematik öğretmenliği, 97'si (%39.4) sınıf öğretmenliği ve 35'i (%14.2) ise Türkçe öğretmenliği programlarında öğrenim görmektedir. Öğretmen adaylarının 44'ü (%17.9) birinci sınıf, 91'i (%37.0) ikinci sınıf, 55'i (%22.4) üçüncü sınıf ve 56'sı (%22.8) ise dördüncü sınıf lisans öğrencisidir. Öğretmen adaylarının yaş ortalaması 21.08'dir (S.s = 2.47, yaş aralığı = 17-40).

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında veri toplama aracı olarak “Kişisel Bilgi Formu” ve “Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği” kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan form çalışma grubunda yer alan öğrencilerin okudukları bölümlerini, sınıf düzeylerini, cinsiyetlerini ve yaşlarını belirlemeye yönelik toplam dört sorudan oluşmaktadır.

Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği: Schepman ve Rodway (2020) tarafından bireylerin yapay zekâya yönelik genel tutumlarını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçek, 12 olumlu ve 8 olumsuz olmak üzere toplam 20 madde içermektedir. Maddeler, beşli Likert tipi (1=kesinlikle katılmıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) bir derecelendirme ölçeği ile puanlanmaktadır. İkinci boyutunda ters maddelerin yer aldığı ölçekte olumlu ve olumsuz boyut bağımsız değerlendirilmektedir. Olumlu boyut için $\alpha=.88$ ve olumsuz boyut için ise $\alpha=.83$ olarak hesaplanan Cronbach Alfa Katsayıları, ölçeğin iç tutarlılık anlamındaki güvenilirliğinin oldukça iyi düzeyde olduğunu göstermektedir. Ölçek Türk kültürüne Kaya vd. (2022) tarafından uyarlanmış ve olumlu boyut için $\alpha=.82$, olumsuz boyut için ise $\alpha=.84$ Cronbach Alfa katsayıları hesaplanmıştır. Yapı geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Ölçeğin olumlu boyutu için faktör yükleri .40 ile .71 arasında, olumsuz boyutu için ise faktör yükleri .41 ile .76 arasında değişiklik göstermiştir. Böylece iki boyutlu modelin iyi uyum ortaya koyduğu belirtilmiştir ($\chi^2/sd=3.30$, RMSEA=.08, NNFI=.91, CFI=.92, SRMR=.07). Bu araştırma kapsamında da yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinin uygulama yapılan örneklem için geçerli ve güvenilir olup olmadığı incelenmiş ve Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı olumlu boyut için $\alpha=.84$, olumsuz boyut için ise $\alpha=.85$ olarak elde edilmiştir. Ayrıca yapılan DFA

sonucunda faktör yükleri olumlu boyut için .42 ile .68 arasında, olumsuz boyut için ise .39 ile .74 arasında farklılaşmıştır. Model veri uyum indekslerine göre de ($\chi^2/sd = 3.72$, RMSEA=.07, TLI=.92, CFI=.92, SRMR=.07) iki boyutlu modelin iyi uyum gösterdiği ortaya konulmuştur.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri, 2024-2025 akademik yılında Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin dört farklı bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarından Google Form yardımıyla toplanmıştır. Araştırma verilerinin toplanması sürecinde, çalışmanın gönüllülük esasına göre yürütüldüğü özellikle vurgulanmış ve katılımcıların diledikleri zaman çalışmadan çekilebilecekleri açıklanmıştır. Bunun yanı sıra, form üzerinde katılımcıların çalışma sonrasında olası sorunlar yaşamaları durumunda araştırma ekibiyle nasıl iletişim kurabileceklerine dair detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Veri Analizi

Öğrencilerin yapay zekâya yönelik tutumlarını değerlendirmek için ilk olarak betimsel istatistikler incelenmiştir. Uygun analiz yönteminin seçilmesinde verilerin özellikleri belirleyici bir rol oynadığından verilerin özelliklerine göre parametrik veya parametrik olmayan yöntemler tercih edilmiştir. Parametrik testlerin uygulanabilmesi için örneklem gruplarında en az 30 katılımcı bulunması, puanların normal dağılım göstermesi ve varyansların homojen olması gerekmektedir. Verilerin normal dağılıma uygunluğu, normal dağılım eğrileri ve çarpıklık-basıklık değerleri incelenerek değerlendirilmiş ve verilerin alt gruplarda normal dağılım göstermediği durumlarda parametrik olmayan teknikler, normal dağılım gösterdiği durumlarda ise parametrik teknikler kullanılmıştır (Field, 2009). Analiz sürecinde, bağımsız değişkenleri tanımlamak amacıyla betimsel istatistiklerden yüzde (%) ve frekans (f) değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca, öğretmen adaylarının cinsiyet, yaş grubu, sınıf düzeyi ve bölüm değişkenlerine göre yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumlarını karşılaştırmak amacıyla iki grup olduğunda Bağımsız Örneklem t-testi ve Mann Whitney-U testi, ikiden fazla grup olduğunda ise Tek Yönlü ANOVA ve Kruskal-Wallis H Testi kullanılmıştır (Field, 2009; Gliner vd., 2017). Yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinin teorik yapısının uygulama yapılan öğretmen adayları için doğrulanıp doğrulanmadığını tespit etmek amacıyla Maximum Likelihood (ML) kestirim yöntemi kullanılarak DFA yapılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). DFA'nın varsayımları kontrol edildikten sonra (Hair vd., 1998) uyum indeksleri (Root Mean Square Error of Approximation [RMSEA] < 0.10, Comparative Fit Index [CFI] > 0.90, Tucker-Lewis Index [TLI] > 0.90 ve Standardized Root Mean Square Residual [SRMSR] < 0.08) kullanılarak kuramsal modelin toplanan veri ile uyumu değerlendirilmiştir (Kline, 2016). Analizler SPSS 24, Mplus 8.0 (Muthen ve Muthen, 2017) ve Lisrel (Linear Structural Relations) 8.80 (Jöreskog ve Sörbom, 1993) programları kullanılarak gerçekleştirilmiş ve anlamlılık düzeyi 0.05 olarak kabul edilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları ile ilgili elde edilen bulgular araştırma soruları çerçevesinde sırasıyla sunulmuştur.

1. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları ne düzeydedir?

Öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumlarına ilişkin hesaplanan korelasyon katsayıları, aritmetik ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık katsayıları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1

Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Olumlu tutum	Olumsuz tutum
Olumlu tutum	1	
Olumsuz tutum	.411**	1
Aritmetik ortalama	44.470	23.240
Standart sapma	6.650	5.570
Çarpıklık katsayısı	-.104	-.195
Basıklık katsayısı	1.409	.326

** $p < .001$

Tablo 1 incelendiğinde olumlu ve olumsuz tutum alt boyutları arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişkinin varlığı görülmüştür ($r = .411$, $p < .001$). Olumsuz tutum maddelerinin ters puanlanması nedeniyle, elde edilen bu sonuç olumlu tutum arttıkça olumsuz tutumun azaldığı şeklinde yorumlanmıştır. Grubun tamamı için hesaplanan çarpıklık ve basıklık katsayılarına göre olumlu tutum boyutunda dağılımın sivri olduğu belirlenmiş ve alt gruplar için de normallik incelemeleri sonrasında olumsuz tutum alt boyutu için parametrik, olumlu tutum alt boyutu için ise parametrik olmayan tekniklerin kullanılmasına karar verilmiştir. Alt boyutlar dikkate alındığında öğretmen adaylarının hem olumlu tutum ($\bar{X} = 44.47$; min=16, max=60) hem de olumsuz tutum ($\bar{X} = 23.24$; min=8, max=38) alt boyutlarında orta düzeyde tutuma sahip oldukları anlaşılmıştır. Puan aralıklarına göre birey sayıları frekans (f) ve yüzde (%) yardımıyla Tablo 2’de sunulmuştur.

2. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, cinsiyetlerine göre manidar bir farklılık göstermekte midir?

Olumlu tutum alt boyutu için kadın ve erkek öğretmen adayları arasında farklılaşma olup olmadığı Mann-Whitney U tekniği ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3

Öğretmen Adaylarının Olumlu Tutum Puanlarının Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Kadın	184	124.73	22950.50	5477.50	.640
Erkek	62	119.85	7430.50		

Tablo 3'e göre kadın ve erkek öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutum puanlarının sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($U=5477.50$, $z=-0.468$, $p>.05$). Ayrıca erkek ($\bar{X}=43.93$) ve kadın ($\bar{X}=44.65$) öğretmen adaylarının olumlu tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Olumsuz tutum alt boyutu için kadın ve erkek öğretmen adayları arasında farklılaşma olup olmadığı Bağımsız örneklemeler için t testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4

Öğretmen Adaylarının Olumsuz Tutum Puanlarının Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması

Grup	N	$\bar{X}$	s.s	sd	t	p
Kadın	184	23.27	5.24	244	0.161	.872
Erkek	62	23.14	6.50			

Tablo 4'e göre kadın ve erkek öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumsuz tutum puanlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($t_{(244)}=0.161$, $p>.05$). Ayrıca erkek ($\bar{X}=23.14$) ve kadın ($\bar{X}=23.27$) öğretmen adaylarının olumsuz tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

3. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, sınıf seviyelerine göre manidar bir farklılık göstermekte midir?

En az iki farklı sınıf düzeyindeki öğretmen adaylarının olumlu tutum alt boyutundaki puanları arasında farklılaşma olup olmadığı Kruskal Wallis H tekniği ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5

Öğretmen Adaylarının Olumlu Tutum Puanlarının Sınıf Düzeyi Açısından Karşılaştırılması

Sınıf Düzeyi	N	Sıra Ortalaması	sd	χ^2	p
1. sınıf	44	130.93	3	3.712	.294
2. sınıf	91	116.13			
3. sınıf	55	116.88			
4. sınıf	56	136.13			

Tablo 5'e göre farklı sınıf düzeylerindeki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutum puanlarına ilişkin sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($\chi^2(sd=3, n=246) = 3.712, p>.05$). Ayrıca 1. sınıf ($\bar{X}=45.59$), 2. sınıf ($\bar{X}=43.65$), 3. sınıf ($\bar{X}=43.92$) ve 4. sınıf ($\bar{X}=45.48$) öğretmen adaylarının olumlu tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Olumsuz tutum alt boyutu için en az iki farklı sınıf düzeyindeki öğretmen adaylarının puanları arasında farklılaşma olup olmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6

Öğretmen Adaylarının Olumsuz Tutum Puanlarının Sınıf Düzeyi Açısından Karşılaştırılması

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	48.146	3	16.049	.514	.673
Gruplariçi	7557.220	242	31.228		
Toplam	7605.366	245			

Tablo 6'ya göre farklı sınıf düzeylerindeki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumsuz tutum puanlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($F_{(3,245)} = 0.514, p>.05$). Ayrıca 1. sınıf ($\bar{X}=23.68$), 2. sınıf ($\bar{X}=23.32$), 3. sınıf ($\bar{X}=22.45$) ve 4. sınıf ($\bar{X}=23.53$) öğretmen adaylarının olumsuz tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

4. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, yaş gruplarına göre manidar bir farklılık göstermekte midir?

Olumlu tutum alt boyutu için grubun yaş ortalamasının ($\bar{X}=21.08$) altındaki ve üstündeki öğretmen adayları arasında farklılaşma olup olmadığı Mann-Whitney U tekniği ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7

Öğretmen Adaylarının Olumlu Tutum Puanlarının Yaş Grubu Açısından Karşılaştırılması

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	p
Yaş ortalamasının altı	16	120.18	20190.00	5994.00	.282
Yaş ortalamasının üstü	78	130.65	10191.00		

Tablo 7'ye göre farklı yaş gruplarındaki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutum puanlarının sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($U=5994.00, z=-1.077, p>.05$). Ayrıca yaş ortalamasının altında ($\bar{X}=44.13$) ve yaş ortalamasının üstünde ($\bar{X}=45.21$) olan öğretmen adaylarının olumlu tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Olumsuz

tutum alt boyutu için yaş ortalamasının altında ve üstündeki öğretmen adaylarının puanları arasında farklılaşma olup olmadığı Bağımsız örneklemeler için t testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8

Öğretmen Adaylarının Olumsuz Tutum Puanlarının Yaş Grubu Açısından Karşılaştırılması						
Grup	N	$\bar{X}$	s.s	sd	t	p
Yaş ortalamasının altı	168	23.38	5.40	244	0.590	.556
Yaş ortalamasının üstü	78	22.93	5.94			

Tablo 8’e göre yaş ortalamasının altında ve üstündeki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumsuz tutum puanlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($t_{(244)} = 0.590$, $p > .05$). Ayrıca yaş ortalamasının altında ($\bar{X} = 23.38$) ve yaş ortalamasının üstünde ($\bar{X} = 22.93$) olan öğretmen adaylarının olumsuz tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

5. Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları, bölümlerine göre manidar bir farklılık göstermekte midir?

En az iki farklı bölümdeki öğretmen adaylarının olumlu tutum alt boyutundaki puanları arasında farklılaşma olup olmadığı Kruskal Wallis H tekniği ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9

Öğretmen Adaylarının Olumlu Tutum Puanlarının Bölüm Açısından Karşılaştırılması				
Bölüm	N	Sıra Ortalaması	sd	p
Rehberlik ve psikolojik danışmanlık	50	127.28	3	.801
İlk. matematik öğretmenliği	64	121.88		
Sınıf öğretmenliği	97	126.20		
Türkçe öğretmenliği	35	113.57		

Tablo 9’a göre farklı bölümlerdeki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutum puanlarının sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($\chi^2(sd=3, n=246) = 0.999$, $p > .05$). Ayrıca rehberlik ve psikolojik danışmanlık ($\bar{X} = 44.92$), ilköğretim matematik öğretmenliği ($\bar{X} = 44.54$), sınıf öğretmenliği ($\bar{X} = 44.40$) ve türkçe öğretmenliği ($\bar{X} = 43.94$) programlarındaki öğretmen adaylarının olumlu tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. Olumsuz tutum alt boyutu için en az iki bölümdeki öğretmen adayları arasında farklılaşma olup olmadığı Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 10’da verilmiştir.

Tablo 10

Öğretmen Adaylarının Olumsuz Tutum Puanlarının Bölüm Açısından Karşılaştırılması

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplararası	134.855	3	44.952	1.456	.227
Gruplariçi	7470.511	242	30.870		
Toplam	7605.366	245			

Tablo 10'a göre farklı bölümlerdeki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutum puanlarının ortalamaları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılaşmanın olmadığı görülmüştür ($F_{(3,245)} = 1.456, p > .05$). Ayrıca rehberlik ve psikolojik danışmanlık ($\bar{X}=24.56$), ilköğretim matematik öğretmenliği ($\bar{X}=23.18$), sınıf öğretmenliği ($\bar{X}=22.54$) ve Türkçe öğretmenliği ($\bar{X}=23.40$) programlarındaki öğretmen adaylarının olumsuz tutum ortalamalarının birbirine yakın olduğu belirlenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Günümüzde yapay zekâ teknolojileri, insanların gerçekleştirebildiği pek çok işlevi benzer şekilde yerine getirebilecek düzeye ulaşmıştır. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak yapay zekâ, eğitim sektöründe de yenilikçi uygulamaların önemli bir parçası haline gelmiş ve yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Chen vd., 2020). Araştırmalarda yapay zekânın karmaşık görevleri başarıyla yerine getirebilmesi nedeniyle eğitim ortamlarında çığır açma potansiyeli üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu teknoloji eğitimciler ve araştırmacılar tarafından da büyük ilgi görerek günlük hayatın neredeyse tamamında kullanılmaya başlanmış (Osoba ve Welser, 2017; Sharma ve Kumar, 2023) ve barındırdığı bu potansiyel sayesinde 21. yüzyılın önemli gelişmelerinden biri haline gelmiştir (Ng vd., 2021).

Öğretmenlerin yapay zekâ uygulamalarını etkili şekilde kullanabilmeleri için olumlu tutuma sahip olmaları ve ardından hizmet içi eğitimlere katılarak bilinçlenmeleri ve becerilerini geliştirebilmeleri gerektiği açıklanmıştır (Laupichler vd., 2022; Zhang ve Zhang, 2024). Yapay zekâ uygulamalarının eğitim alanında yadsınamaz bir etkisinin olduğu (Chen vd., 2020) ve öğrenme süreçlerini verimli hale getirme, dersleri zenginleştirme, öğretmenlerin yükünü hafifletme gibi eğitimin temel ihtiyaçlarına çözüm sunduğu belirtilmiştir (Nabiyev ve Erümit, 2020). Bu nedenle toplumun geleceğini şekillendiren temel aktörler olan öğretmenlerin, sahip oldukları tutum ve davranış kalıplarını eğitim sürecinde öğrencilerine doğrudan aktarabilmeleri nedeniyle yapay zekâ uygulamalarına yönelik tutumlarının belirlenmesi önemli görülmüştür.

Gelecek nesilleri yetiştirecek olan günümüz öğretmen ve öğretmen adaylarının, mesleki anlamda yetkin olmaları ve bu yöndeki gelişimleri için teşvik edilmeleri gerektiği ifade edilmiş (Mart ve Campbell-Barr, 2021) ve yenilikçi teknolojilere yönelik tutum, motivasyon ve okuryazarlık becerilerinin yüksek olması gerektiği vurgulanmıştır.

Gelecekte yapay zekâ uygulamalarının daha da önemli hale geleceği dikkate alındığında öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarını etkili bir şekilde kullanabilmeleri için bilinçlendirilmeleri önemli görülmüştür. Öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarına yönelik tutumlarına bağlı olarak bu uygulamaları anlama ve kullanma yeterliklerinin de farklılaşabileceği kabul edildiğinden bu araştırma kapsamında öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumları çeşitli demografik değişkenler açısından incelenerek, var olan durumun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırma sürecinde yapılan analizler sonucunda, öğretmen adaylarının hem olumlu hem olumsuz tutumlarının orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Alanyazında da öğrenci, öğretmen ve öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik orta düzeyde tutuma sahip olduklarını ortaya koyan çalışmalar bulunması nedeniyle (Acet vd., 2024; Aksakal Taşkiran vd., 2024; Avcı ve Günay, 2024; Banaz ve Maden, 2024; Eker ve Halıcı Gürbüz, 2024; Eti, 2025; İmamoğlu Akman ve Akman, 2025; Kırkar ve Buzlukçu, 2024; Mart ve Kaya, 2024; Sarıkaya ve Kavan, 2024; Tan vd., 2023) mevcut çalışma bulgusunun desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu araştırmaların aksine Acem vd. (2024) tarafından yapılan çalışmada öğretmenlerin yapay zekâya yönelik tutumları yüksek düzeyde bulunmuştur. Yıldırım ve Yıldırım (2025) tarih öğretmenliği, Kum (2023) ise grafik tasarım bölümü öğrencilerinin yapay zekâya ilişkin olumlu tutumlarının yüksek düzeyde, olumsuz tutumlarının ise orta düzeyde olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde yurt dışında yapılan araştırmalarda da öğrencilerin yapay zekâya yönelik tutumlarının olumlu ve yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Al-Zahrani ve Alasmari, 2024; Chatterjee ve Bhattacharjee, 2020). Yaş grubuna bağlı olarak katılımcıların teknolojik gelişmelere açık olmaları ve günlük yaşamda teknolojiyi aktif olarak kullanmaları nedeniyle öğretmen adaylarının yapay zekâ uygulamalarına nispeten olumlu yaklaşımları beklenen bir sonuç olarak kabul edilmiştir. Aksekili ve Kan (2024) tarafından da belirtildiği üzere öğretmen ve öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik olumlu tutum sergilemesi, onların bu konu hakkında daha fazla çalışma yaparak kendilerini geliştirmelerini sağlayacaktır. Bu nedenle eğitim sistemi içindeki merkezi rolü devam eden öğretmenlerin bu uygulamaları etkili bir şekilde kullanabilmeleri için olumlu tutuma sahip olmaları önemli görülmüştür.

Çalışmada cinsiyet, yaş grubu, sınıf düzeyi ve bölüm değişkenleri açısından farklı gruplarda yer alan öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumları arasında istatistiksel olarak manidar bir farklılık bulunmamıştır. Türkiye'deki alanyazında benzer amaçla farklı örneklemeler üzerinde araştırmalar yapılmış ve hem yapılan bu çalışmaya benzer hem de farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Kum (2023), grafik tasarım bölümü öğrencilerinin cinsiyet, sınıf düzeyi, eğitim alınan meslek yüksekokulu (MYO) ve mezun olunan lise türü gibi değişkenlere göre yapay zekâya yönelik olumlu ve olumsuz tutumları arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Tan vd. (2023) çalışmalarında kadın ve erkek, evli ve bekâr, farklı branştan öğretmenlerin olumlu ve olumsuz yapay zekâ tutumları arasında manidar bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Acem vd. (2024) kadınların yapay zekâya yönelik tutum puanlarının, erkeklerin

puanlarından, 40 yaş altındakilerin puanlarının 40 yaş üzerindekiilerin puanlarından, lisansüstü eğitim düzeyine sahip olanların puanlarının lisans düzeyine sahip olanların puanlarından daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Acet vd. (2024) yaptıkları analizler sonucunda; erkek ilköğretim öğretmenlerinin kadın öğretmenlere kıyasla yapay zekâ tutumlarının daha olumlu olduğunu, mesleki kıdem ve mezun olunan fakülte türüne göre ise anlamlı bir farklılık oluşmadığını belirtmişlerdir. Aksakal Taşkıran vd. (2024) tarafından yürütülen bir çalışmada, cinsiyet değişkeni için olumsuz tutum alt boyutunda kadın ve erkek sınıf öğretmenleri arasında erkek öğretmenlerin lehine anlamlı bir fark olduğu, eğitim durumu, mesleki kıdem, mezun olunan okul türü ve yaş gibi değişkenler açısından ise gruplar arasında farklılaşmanın söz konusu olmadığı tespit edilmiştir. Arıkanoglu ve Yaman Lesinger (2024) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde aktif görev yapmakta olan kadın okul öncesi öğretmenlerinin erkek öğretmenlere kıyasla yapay zekâyâ yönelik olumlu tutumlarının anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğuna sonucuna, olumsuz tutum alt boyutunda ise anlamlı farklılık olmadığına, yaş değişkeni için ise hem olumlu hem de olumsuz tutum alt boyutlarında anlamlı farklılık olduğuna sonucuna ulaşmıştır. Banaz ve Maden (2024), Türkçe öğretmen adaylarının yapay zekâ tutumlarının cinsiyet ve internet kullanım süresine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını, 1. sınıf öğretmen adaylarının yapay zekâ tutumlarının, 2. ve 4. sınıf öğretmen adaylarına kıyasla daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Eker ve Halıcı Gürbüz (2024) ortaokul matematik öğretmenlerinin yapay zekâyâ yönelik tutumlarının cinsiyetleri, kıdemleri, mezun oldukları fakültelerinin türü ve eğitim durumlarına göre hem olumlu hem de olumsuz tutum alt boyutlarında manidar bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Kırkar ve Buzlukçu (2024), turizm eğitimi alan erkeklerin yapay zekâyâ yönelik tutumlarının, kadınlara kıyasla daha olumlu olduğunu belirlemiştir. Mart ve Kaya (2024) kadın ve erkek okul öncesi öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik hem olumlu hem de olumsuz tutum puanları arasında manidar bir fark olmadığını, 20 yaş altındaki ve üzerindeki katılımcıların yalnızca olumsuz tutum puanları arasında, dört farklı sınıf düzeyi için ise yalnızca olumlu tutum puanları arasında manidar bir farklılaşma olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sarıkaya ve Kavan (2024) Türkçe öğretmen adayları arasından erkeklerin yapay zekâyâ yönelik tutumlarının, kadınlara kıyasla anlamlı bir şekilde daha olumlu olduğunu, hem olumlu tutum hem de olumsuz tutum için sınıf düzeyleri arasında manidar bir farklılık olmadığını, yapay zekâyı kullananların olumlu tutumlarının anlamlı şekilde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. İmamoğlu Akman ve Akman (2025) çalışmalarında kadın ve erkek öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik tutumlarının farklılaşmadığını, bölümler arasında ise manidar bir şekilde farklılık olduğunu raporlamıştır. Yıldırım ve Yıldırım (2025) tarih öğretmen adaylarının yapay zekâyâ yönelik olumlu tutumları arasında erkekler ve yapay zekâ teknolojilerini kullananlar lehine farklılık olduğunu, olumsuz tutumlarda ise alt gruplar arasında manidar bir farklılaşma olmadığını belirtmiştir. Bu bilgilerden hareketle yapılan bu araştırmanın bulguları ile alanyazındaki bazı çalışmaların tutarlı sonuçlar ortaya koydukları görülmüştür.

Araştırma kapsamında kadın ve erkekler arasında herhangi bir farklılaşma bulunmazken, alanyazındaki çalışmaların çoğunda erkeklerin yapay zekâya yönelik tutumlarının manidar şekilde yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bazı araştırmalarda (Edwards ve Cheok, 2018; Tahiru, 2021) erkek öğretmenlerin kadınlara kıyasla teknolojiye daha meraklı olmaları nedeniyle yapay zekâ uygulamalarını daha etkili bir şekilde kullanabilecekleri belirtilse de günümüz dünyasında teknolojiye ulaşım ve teknolojik gelişmeleri takip açısından kadın ve erkek öğretmen adaylarının eşit şartlarda olmaları nedeniyle yapay zekâya yönelik tutumları arasında fark olmamasının son derece normal olabileceği düşünülmüştür. Benzer şekilde farklı bölümlerin çeşitli sınıf düzeylerinde öğrenim gören farklı yaşlardaki öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarının da manidar bir şekilde farklılaşmaması beklenen bir durum olarak kabul edilmiştir.

Günümüzde yapay zekânın eğitim alanında önemli bir rol oynamasının yanı sıra gelecekte daha geniş alanlara yayılması beklenmekte ve öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarının gün geçtikçe olumlu yönde değişeceği düşünülmektedir. Bu araştırmanın sonuçları, öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarına ilişkin bir ölçüde ışık tutsa da araştırmanın örneklemini sadece bir devlet üniversitesindeki öğretmen adaylarıyla sınırlıdır. Gelecekteki araştırmalarda kapsam genişletilerek ülke genelini temsil edecek örneklemlemlerle çalışılabilir. Ayrıca, nitel araştırmalar ile öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarına ilişkin daha derinlemesine çalışmalar yürütülebilir. Öğretmen adaylarının yapay zekâya ilişkin tutumlarıyla ilişkili olabilecek özyeterlik, kaygı gibi farklı değişkenlerin de incelenmesi daha kapsamlı sonuçlar ortaya koyabilir. Farklı meslek gruplarındaki bireylerin de yapay zekâya yönelik tutumlarının incelenmesi alanyazına önemli katkılar sağlayabilir. Mesleki anlamda gelişme aşamasında olan öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarının da bu teknolojilerden faydalanma durumunu etkileyebileceği düşünüldüğünden tutumlarını geliştirmek için seminer, konferans ve eğitim gibi etkinlikler yapılarak öğretmenliğe hazırlanmaları sağlanabilir.

Kaynaklar

- Acem, Y., Arslantaş, K., Bişirici, M., & Erdoğan, K. (2024). Öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ kullanımına yönelik tutumlarının incelenmesi [Investigation of teachers' attitudes towards the use of artificial intelligence in education]. *Education and Social Sciences*, 1(2), 12-23. <https://ijtes.com/index.php/pub/article/view/21>
- Acet, İ., Şensiz, N., Bilir, S., Cığerci, Ü., Çirişoğlu, M., & Yeşil, S. (2024). İlkokul öğretmenlerinin yapay zekâya ilişkin tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi: Kastamonu örneği [An examination of primary school teachers' attitudes towards artificial intelligence in relation to various variables: The case of

Kastamonu]. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(112), 2055-2062. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14028429>

Akdeniz, M., & Özdiç, F. (2021). Eğitimde yapay zekâ konusunda türkiye adresli çalışmaların incelenmesi [Examination of Turkey addressing studies regarding artificial intelligence in education]. *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1): 912-932. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.938734>

Aksakal, Taşkıran, Ş., Emre, İ., & Özbek, M. (2024). Sınıf öğretmenlerinin yapay zekâyâ ilişkin tutumlarının belirlenmesi [Determining classroom teachers' attitudes towards artificial intelligence]. *Eğitimde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 1-13. <https://dergipark.org.tr/en/pub/eyyad/issue/85880/1436081>

Aksekili, E., & Kan, A. (2024). Öğretmenlerin eğitimde yapay zekâ kullanımına yönelik tutum ölçeği geliştirme: Geçerlik ve güvenirlik çalışması [Teachers' use of artificial intelligence in education developing an attitude scale towards: Validity and reliability study]. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 13(39), 525-542. <https://dergipark.org.tr/en/pub/egitimvetoplum/issue/89829/1471276>

Al-Zahrani, A. M., & Alasmari, T. M. (2024). Exploring the impact of artificial intelligence on higher education: The dynamics of ethical, social, and educational implications. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-12. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03432-4>

Arık, G., & Seferoğlu, S.S. (2020). Eğitimde yapay zekâ çalışmaları: Araştırma eğilimleri, karşılaşılan zorluklar ve çözüm önerileri [Studies on artificial intelligence in education: Research trends, challenges, and recommendations]. In V. Nabyev & A. K. Erümit (Eds.), *Eğitimde yapay zekâ kuramdan uygulamaya [Artificial intelligence in education: From theory to practice]* (pp. 260-280). Ankara: Pegem Yayıncılık

Arıkanoglu, M., & Yaman Lesinger, F. Y. (2024). Okul öncesi öğretmenlerinin yapay zekâyâ yönelik tutumlarının belirlenmesi (KKTC örneği) [Determination of preschool teachers' attitudes towards artificial intelligence (trnc example)]. *International Journal of Su-Ay Development Association (IJOSDA)*, 3(2), 80-91. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijosda/issue/89847/1613172>

Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları [Artificial intelligence and applications in education]. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88. <https://dergipark.org.tr/en/pub/baebd/issue/55426/690058>

- Avcı, H. E., & Günay, U. İ. (2024). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yapay zekâ tutumları: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi örneği [Attitudes of social studies teacher candidates towards artificial intelligence: The case of Çanakkale Onsekiz Mart University]. *Route Educational & Social Science Journal*, 11(4), 162-172. <https://doi.org/10.17121/ressjournal.3567>
- Banaz, E., & Maden, S. (2024). Türkçe öğretmen adaylarının yapay zekâ tutumlarının farklı değişkenler açısından incelenmesi [An investigation of Turkish pre-service teachers' attitudes towards artificial intelligence in terms of different variables]. *Trakya Eğitim Dergisi*, 14(2), 1173-1180. <https://doi.org/10.24315/tred.1430419>
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods]* (21. baskı). Pegem Akademi Yayınları.
- Chatterjee, S., & Bhattacharjee, K. K. (2020). Adoption of artificial intelligence in higher education: A quantitative analysis using structural equation modelling. *Education and Information Technologies*, 25, 3443-3463. <https://doi.org/10.1007/s10639-020-10159-7>
- Chen, L., Chen, P., & Lin, Z. (2020). Artificial Intelligence in Education: A Review. *Ieee Access*, 8, 75264-75278. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.2988510>
- Chiu, T. K. (2021). A holistic approach to the design of artificial intelligence (AI) education for K-12 schools. *TechTrends*, 65(5), 796-807. <https://doi.org/10.1007/s11528-021-00637-1>
- Chiu, T. K. F., Xia, Q., Zhou, X., Chai, C. S., & Cheng, M. (2022). Systematic literature review on opportunities, challenges, and future research recommendations of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 4, 100118, <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100118>
- Chu, H., Hwang, G., Tu, Y., & Yang, K. (2022). Roles and research trends of artificial intelligence in higher education: A systematic review of the top 50 most-cited articles. *Australasian Journal of Educational Technology*, 38(3), 22-42. <https://ajet.org.au/index.php/AJET/article/view/7526>
- Cruz-Jesus, F., Castelli, M., Oliveira, T., Mendes, R., Nunes, C., Sa-Velho, M., & Rosa Louro, A. (2020). Using artificial intelligence methods to assess academic achievement in public high schools of a european union country. *Heliyon*, 6(6), 1-11. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e04081>

- Çetin, M., & Aktaş, A. (2021). Yapay zekâ ve eğitimde gelecek senaryoları [Artificial intelligence and future scenarios in education]. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4225-4268. <https://doi.org/10.26466/opus.911444>
- Duarte, F. (2024). Number of ChatGPT Users (Mon 2024). Retrieved from <https://explodingtopics.com/blog/chatgpt-users>
- Edwards, B. I., & Cheok, A. D. (2018). Why not robot teachers: Artificial intelligence for addressing teacher shortage. *Applied Artificial Intelligence*, 32(4), 345-360. <https://doi.org/10.1080/08839514.2018.1464286>
- Eker, C., & Halıcı Gürbüz, S. (2024). Matematik öğretmenlerinin matematik dersinde yapay zekâ kullanımına yönelik yeterlilik algıları [Mathematics teachers' perceptions of competence regarding the use of artificial intelligence in mathematics lessons]. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(7), 513-528. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1425>
- Eti, H. S. (2025). Yükseköğretimde yapay zekâ: Öğrenci tutumları ve akademisyen görüşleri [Artificial intelligence in higher education: Student attitudes and academician perspectives]. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(26), 132-153. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1588001>
- Ferikoğlu, D., & Akgün, E. (2022). Öğretmenlerin yapay zekâ farkındalığının araştırılması: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Malezya Çevrimiçi Eğitim Teknolojisi Dergisi*, 10 (3), 215–231. <https://doi.org/10.52380/mojet.2022.10.3.407>
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3th ed.). SAGE Publications.
- Fosso Wamba, S., Bawack, R., Guthrie, C., Queiroz, M., & Carillo, K. (2021). Are we preparing for a good AI society? A bibliometric review and research agenda. *Technological Forecasting and Social Change*, 164. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120482>
- Gliner, J. A., Morgan, G. A., & Leech, N. L. (2017). *Research methods in applied settings: An integrated approach to design and analysis* (3th ed.). Routledge.
- Haenlein, M., & Kaplan, A. (2019). A brief history of artificial intelligence: On the past, present, and future of artificial intelligence. *California Management Review*, 61(4), 5-14. <https://doi.org/10.1177/0008125619864925>

- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L., & Black, W. C. (1998). *Multivariate data analysis* (5th ed.). Prentice-Hall.
- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning* (1st ed.). Center for Curriculum Redesign.
- Hwang, G. J., Xie, H., Wah, B. W., & Gašević, D. (2020). Vision, challenges, roles and research issues of artificial intelligence in education. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 1, 100001. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2020.100001>
- Işık, A. D. (2014). *Eğitimde okul ve teknoloji [School and technology in education]*. Pegem Akademi.
- İmamoğlu Akman, G., & Akman, Y. (2025). Eğitim inançları ve yapay zekâ: Öğretmen adayları üzerine bir araştırma [Educational beliefs and artificial intelligence: A study on pre-service teachers]. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 16(1), 911-928. <https://doi.org/10.51460/baebd.1601530>
- İşler, B., & Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde Yapay Zekâ Kullanımı ve Gelişimi [The use and development of artificial intelligence in education]. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1): 1-11. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ejnm/issue/58097/738221>
- Jiang, Y., Li, X., Luo, H., Yin, S., & Kaynak, O. (2022). Quo vadis artificial intelligence?. *Discover Artificial Intelligence*, 2(4), 1-19. <https://doi.org/10.1007/s44163-022-00022-8>
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Scientific Software International.
- Kalafat, Ö. (2024). Eğitim ve yapay zekâ [Education and artificial intelligence]. In M. Bilen (Ed.), *Yapay zekânın değiştirdiği dinamikler [The dynamics changed by artificial intelligence]* (pp. 89-102). Eğitim yayınevi.
- Karakaya, İ. (2014). Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods]. In A. Tanrıöğen (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri [Scientific research methods]* (pp. 57-83). Anı Yayıncılık.
- Karakoç Keskin, E. (2023). Yapay zekâ sohbet robotu chatgpt ve türkiye internet gündeminde oluşturduğu temalar [Ai chatbot chatgpt and the themes it creates on Turkey's internet Aagenda]. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 7(2), 114-131. <https://dergipark.org.tr/pub/ejnm/issue/77129/1266798>

- Kaya, F., Aydın, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O., & Demir Kaya, M. (2022). The roles of personality traits, AI anxiety, and demographic factors in attitudes towards artificial intelligence. *International Journal of Human-Computer Interaction*. 40(2), 497-514. <https://doi.org/10.1080/10447318.2022.2151730>
- Kırkar, D., & Buzlukçu, C. (2024). Turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarının belirlenmesi [Determining the general attitudes of undergraduate students studying tourism towards artificial intelligence]. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8(3): 205-216. <https://tutad.org/index.php/tutad/article/view/708>
- Kline, R. B. (2016). *Principles and practice of structural equation modeling* (4th ed.). Guilford Press.
- Krenn, M., Pollice, R., Guo, S. Y., Aldeghi, M., Cervera-Lierta, A., Friederich, P., Gomes, G. D. P., Häse, F., Jinich, A., Nigam, A. K., Yao, Z., & Aspuru-Guzik, A. (2022). On scientific understanding with artificial intelligence. *Nature Reviews Physics*, 4(12), 761-769. <https://www.nature.com/articles/s42254-022-00518-3>
- Kum, Ö. (2023). Grafik tasarım bölümü öğrencilerinin yapay zekâya yönelik tutumları (Tokat ili örneği) [The attitudes of graphic design students towards artificial intelligence (The sample of Tokat province)]. *EKEV Akademi Dergisi*, (96), 172-181. <https://doi.org/10.17753/sosekev.1381995>
- Laupichler, M. C., Aster, A., Schirch, J., & Raupach, T. (2022). Artificial intelligence literacy in higher and adult education: A scoping literature review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 3, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2022.100101>
- Lo, C. K. (2023). What is the impact of ChatGPT on education? A rapid review of the literature. *Education Sciences*, 13(4), 410-425. <https://doi.org/10.3390/educsci13040410>
- Mart, M., & Campbell-Barr, V. (2021). Professional development opportunities for early years teachers using social media: The case of England and Turkey. *Education 3-13*, 49(4), 448-463. <https://doi.org/10.1080/03004279.2020.1734041>
- Mart, M., & Kaya, G. (2024). Okul öncesi öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumları ve yapay zekâ okur yazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi [The examination of preschool teacher candidates' attitudes towards artificial intelligence and their artificial intelligence literacy relationship]. *Edutech Research*, 2(1), 91-109. www.researchgate.net/publication/382068177

- Meço, G., & Coştu, F. (2022). Eğitimde yapay zekânın kullanılması: Betimsel içerik analizi çalışması [Using artificial intelligence in education: Descriptive content analysis study]. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 171-193. <https://dergipark.org.tr/pub/sbed/issue/70445/1092727>
- Mikropoulos, T. A., & Natsis, A. (2011). Educational virtual environments: A ten-year review of empirical research (1999–2009). *Computers & Education*, 56(3), 769-780. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.10.020>
- Moor, J. (2006). The Dartmouth College artificial intelligence conference: The next fifty years. *AI Magazine*, 27(4), 87-91. <https://doi.org/10.1609/aimag.v27i4.1911>
- Muthén, L. K., & Muthén, B. O. (2017). *Mplus: Statistical analysis with latent variables: user's guide* (8th ed.). Muthén & Muthén.
- Nabiyev, V., & Erümit, A. K. (2020). Yapay zekânın temelleri [The fundamentals of artificial intelligence]. In V. Nabiyev & A. K. Erümit (Eds.), *Eğitimde yapay zekâ: Kuramdan uygulamaya [Artificial intelligence in education: From theory to practice]* (pp. 2-37), Pegem Akademi.
- Ng, D. T., Leung, J. K., Chu, S. K., & Qiao M. S. (2021). Conceptualizing AI literacy: An exploratory review. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100041. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100041>
- Obschonka, M., & Audretsch, D. B. (2020). Artificial intelligence and big data in entrepreneurship: a new era has begun. *Small Business Economics*, 55, 529-539. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11187-019-00202-4>
- Osoba, O. A., & Welser IV, W. (2017). *An intelligence in our image: The risks of bias and errors in artificial intelligence*. Rand Corporation.
- Ouyang, F., & Jiao, P. (2021). Artificial intelligence in education: The three paradigms. *Computers and Education: Artificial Intelligence*, 2, 100020. <https://doi.org/10.1016/j.caeai.2021.100020>
- Randhawa, G. K., & Jackson, M. (2020). The role of artificial intelligence in learning and professional development for healthcare professionals. *Healthcare Management Forum*, 33(1), 19-24. <https://doi.org/10.1177/0840470419869032>
- Russel, S., & Norvig, P. (2016). *Artificial intelligence: A modern approach* (3th ed.). New Jersey: Pearson Education.
-

- Sarıkaya, B., & Kavan, N. (2024). Türkçe öğretmeni adaylarının yapay zekâya yönelik tutumlarının incelenmesi [An investigation of Turkish teacher candidates' attitudes towards artificial intelligence]. *Electronic Journal of Education Sciences*, 13(26), 191-203. <https://doi.org/10.55605/ejedus.1550010>
- Schepman, A., & Rodway, P. (2020). Initial validation of the general attitudes towards Artificial Intelligence Scale. *Computers in Human Behavior Reports*, 1, 100014. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2020.100014>
- Shaikh, A. A., Kumar, A., Jani, K., Mitra, S., García-Tadeo, D. A., & Devarajan, A. (2022). The role of machine learning and artificial intelligence for making a digital classroom and its sustainable impact on education during COVID- 19. *Materialstoday: Proceedings*, 56(6), 3211-3215. <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.09.368>
- Sharma, S., & Kumar, N. (2023). The future of education: Implications of artificial intelligence integration in learning environments. *International Journal of Enhanced Research in Educational Development*, 11(5), 129-133. <https://www.researchgate.net/publication/374294670>
- Sindermann, C., Sha, P., Zhou, M., Wernicke, J., Schmitt, H. S., Li, M., Sariyska, R., Stavrou, M., Becker B., & Montag, C. (2021). Assessing the attitude towards artificial intelligence: Introduction of a short measure in German, Chinese, and English language. *KI Künstliche intelligenz*, 35, 109-118. <https://doi.org/10.1007/s13218-020-00689-0>
- Spector, J. M., & Ma, S. (2019). Inquiry and critical thinking skills for the next generation: from artificial intelligence back to human intelligence. *Smart Learning Environments*, 6(8), 1-11. <https://doi.org/10.1186/s40561-019-0088-z>
- Stenbom, A. (2023). Defining artificial intelligence. In M. Jaakkola (Ed.), *Reporting on artificial intelligence* (pp. 27-36). United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO).
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education.
- Tahiru, F. (2021). AI in education: A systematic literature review. *Journal of Cases on Information Technology (JCIT)*, 23(1), 1-20. <https://doi.org/10.4018/JCIT.2021010101>

- Tan, Ç., Ceylan, Y., & Öztürk, O. (2023). Öğretmenlerin yapay zekâya karşı tutumlarının incelenmesi [Investigation of teachers' attitudes towards artificial intelligence]. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(67), 72-83. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.73772>
- Taşçı, G., & Çelebi, M. (2020). Eğitimde Yeni bir paradigma: “Yükseköğretimde yapay zekâ” [A new paradigm in education: "Artificial intelligence in higher education"]. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29): 2346-2370. <https://doi.org/10.26466/opus.747634>
- Timms, M. J. (2016). Letting artificial intelligence in education out of the box: Educational cobots and smart classrooms. *International Journal of Artificial Intelligence in Education*, 26(2), 701-712. <https://doi.org/10.1007/s40593-016-0095-y>
- Tosun, A. (2023). Sürdürülebilir eğitim için yapay zekâ modellemesi ile inovasyona teorik bir bakış [A theoretical perspective on innovation with artificial intelligence modeling for sustainable education]. *International Social Mentality And Researcher Thinkers Journal*, 9(78), 5408-5411. <https://doi.org/10.29228/smryj.73883>
- Uzun, Y., Tümtürk, A. Y., & Öztürk, H. (2021). Günümüzde ve gelecekte eğitim alanında kullanılan yapay zekâ [The Use of Artificial Intelligence in Education: Present and Future]. In 1st International Conference on Applied Engineering and Natural Sciences, Necmettin Erbakan University, Konya.
- Wang, B., Rau, P., & Yuan, T. (2023). Measuring user competence in using artificial intelligence: Validity and reliability of artificial intelligence literacy scale. *Behaviour & Information Technology*, 42(9), 1324-1337. <https://doi.org/10.1080/0144929x.2022.2072768>
- Wartman, S. A., & Combs, C. D. (2018). Medical education must move from the information age to the age of artificial intelligence. *Academic Medicine*, 93(8), 1107-1109. <https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000002044>
- Williamson, B., & Eynon, R. (2020). Historical threads, missing links, and future directions in AI in education. *Learning, Media and Technology*, 45(3), 223-235. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1798995>
- Wiredu, J., Kumi, M., Popoola, H. A., & Museshaiyela, P. (2023). An investigation on the characteristics, abilities, constraints, and functions of artificial intelligence (ai): The age of chatgpt as an essential ultramodern support tool. *International Journal*

of Development Research, 13(5), 62614-62620.
<https://www.researchgate.net/publication/371133550>

- Yıldırım, G., & Yıldırım, S. (2025). Yapay zekâ araçlarının kullanımına yönelik tarih öğretmen adaylarının genel tutumları [General attitudes of pre-service history teachers towards the use of artificial intelligence tools]. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(45), 243-259. <https://doi.org/10.35675/befdergi.1586414>
- Xia, Q., Chiu, T. K. F., & Chai, C. S. (2022). The moderating effects of gender and need satisfaction on self-regulated learning through artificial intelligence (AI). *Education and Information Technologies*, 28(4), 8691-8713. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11547-x>
- Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education—where are the educators?. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(39), 1-27. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0>
- Zhai, X., Chu, X., Chai, C. S., Jong, M. S. Y., Istenic, A., Spector, M., Liu, J. B., Yuan, J., & Li, Y. (2021). A review of artificial intelligence (AI) in education from 2010 to 2020. *Complexity*, 2021(1), 1-18. <https://doi.org/10.1155/2021/8812542>
- Zhang, J., & Zhang, Z. (2024). AI in teacher education: Unlocking new dimensions in teaching support, inclusive learning, and digital literacy. *Journal of Computer Assisted Learning*, 40(4), 1–15. <https://doi.org/10.1111/jcal.12988>
- Zhang, W., Shankar, A., & Antonidoss A. (2022). Modern art education and teaching based on artificial intelligence, *Journal of Interconnection Networks*, 22(1). <https://doi.org/10.1142/S021926592141005X>
- Zhao, L., Chen, L., Liu, Q., Zhang, M., & Copland, H. (2019). Artificial intelligence-based platform for online teaching management systems. *Journal of Intelligent and Fuzzy Systems*, 37(1), 45–51. <https://doi.org/10.3233/JIFS-179062>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.11>

Volume 9/2

2025 p. 192-211

BÜYÜK CONSTANTINUS'UN İKTİSADİ REFORMLARI

THE ECONOMIC REFORMS OF CONSTANTINE THE GREAT

Ezgigül DOĞAN ÖZTÜRK*

ÖZ

Büyük Constantinus dönemi, Roma İmparatorluk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde atılan adımlar imparatorluğun geleceğinin şekillenmesinde kalıcı izler bırakmıştır. *Tetrarchia* Dönemi'nin ardından başlayan iktidar mücadelesini kazanarak Roma'yı yeniden güçlü bir imparatorluk haline getiren Constantinus, imparatorluğun siyasi ve dini yapısında olduğu gibi ekonomik yapısında da köklü değişiklikler yapmıştır. Constantinus, altın *solidus* ve yeni gümüş sikkeler tedavüle sokarak eski sistemdeki dengesizlikleri ve mali sorunları gidermeye çalışmıştır. Özellikle *solidus*un tedavüle girmesiyle Roma'nın para sisteminin temelleri sağlamlaştırılmış ve uzun vadede mali istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca, ticaretle uğraşan ve meslek sahibi bireylerden alınan *collatio lustralis* vergisi ve senatörlerden alınan *collatio follis* vergisi gibi yeni vergi uygulamaları mali yapının güçlenmesine yardımcı olmuştur. Ancak söz konusu vergiler toplumsal kesimler üzerinde değişen etkiler yaratmış, özellikle alt sınıflara ek yük getirmiştir.

Constantinus, genellikle dini reformları ve Hristiyanlık üzerindeki etkisiyle ön plana çıkmış bir imparator olarak incelenmiştir. Ancak Constantinus'un Roma İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını dönüştüren ve uzun vadeli etkiler bırakan önemli düzenlemeleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı Constantinus'un mali yapı üzerinde yaptığı reformlarını inceleyerek bu düzenlemelerin ekonomik ve toplumsal hayata olan etkilerini ortaya koymaktır. Aynı zamanda göz ardı edilen bu reformların tarihsel önemini vurgulayarak Roma İmparatorluğu'nun ekonomik gücünü yeniden sağlamlaştırmadaki etkilerini değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Constantinus, İktisadi Reformlar, Solidus, Miliarensis.*

* Dr., E-mail: ezgidogan_2009@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2596-4554, Malatya, Türkiye.

ABSTRACT

The era of Constantine the Great is an important turning point in the history of the Roman Empire. The steps taken during this period left permanent marks in shaping the future of the empire. Constantine, who won the power struggle that started after the Tetrarchial Period and made Rome a powerful empire again, made radical changes in the economic structure of the empire, as well as in its political and religious structure. Constantine tried to correct the imbalances and financial problems in the old system by introducing gold *solidus* and new silver coins into circulation. Especially with the introduction of the *solidus*, the foundations of Rome's monetary system were solidified, contributing to long term financial stability. In addition, new tax practices such as the *collatio lustralis* tax levied on individuals engaged in trade and professions and the *collatio follis* tax levied on senators helped strengthen the fiscal structure. However, these taxes had varying impacts on different social classes, particularly placing an additional burden on the lower classes.

Constantine has generally been studied as an emperor who came to the fore with his religious reforms and his influence on Christianity. However, Constantine had important regulations that transformed the economic structure of the Roman Empire and had long-term effects. The aim of this study is to examine the reforms made by Constantine on the financial structure and to reveal the effects of these regulations on economic and social life. Additionally, it aims to emphasize the historical importance of these overlooked reforms and evaluate their impact in re-consolidating the economic power of the Roman Empire.

Keywords: *Constantine, Economic Reforms, Solidus, Miliarensis*

Giriş

Roma İmparatorluğu güçlü idari yapısı ve geniş sınırlarıyla dünya tarihindeki en etkili devletlerden biri olmuştur. Bu başarının arkasında devletin ekonomisini ayakta tutan para ve vergi sisteminin büyük rolü bulunmaktadır. Roma, MÖ III. yüzyılın başlarından itibaren ticarete kullanılan ve dökme tekniğiyle yapılan *aes signatum* isimli bronz parçalardan zamanla daha sistemli bir yapıya geçiş yapmıştır. Roma'nın erken dönemlerinde ticarete kullanılan bronz paraların yanında, MÖ 212'de ilk gümüş sikke *denarius* tedavüle girmiştir. Yine Cumhuriyet Dönemi'nde nadiren darp edilen altın sikke *aureus* Iulius Caesar (MÖ 49-44) döneminden itibaren düzenli aralıklarla darp edilmeye başlanmıştır (Tekin, 1998: 12-13; Tekin, 2009: 268-271). Roma'nın para sistemi, devletin ekonomik gücünü uzun süre korumasına yardımcı olmuş ve bu sistemdeki düzenleme ve değişiklikler Roma İmparatorluğu'nun ekonomik gelişimini büyük ölçüde etkilemiştir.

Roma para yapısı imparatorluk döneminde önemli değişikliklere uğramıştır. İlk olarak Augustus döneminde, yeni bir para sistemi oluşturulmuş ve bu sistem, Roma ekonomisinin temel taşlarından biri haline gelmiştir (Elliott, 2020: 78). Bu yeni düzenleme, ekonomik düzenin sağlanması ve devletin mali gücünün artırılması amacıyla geliştirilmiştir. Yeni para sistemi dört farklı metalden oluşmaktaydı: Altın *aureus*, gümüş *denarius*, pirinç *sestertius* ile *dupondius*, bakır *as* ve daha küçük birimler. Yeni sistemde

1 *aureus* =25 *denarius*, 1 *denarius* =4 *sestertius*, 1 *sestertius* =8 *dupondius*, 1 *dupondius* =2 *as* olacak şekilde bir değer düzeni oluşturulmuştur. Ancak zamanla, pirinç *sestertius*ün çinko içeriği azalmış ve kısa sürede bronz bir sikkeye dönüşmüştür. Bakır *as* ise zamanla daha hafif hale getirilmiş ve *as*'tan daha düşük birimler ise tamamen tedavülden kalkmıştır (Tekin, 1998: 14; Tekin, 2009: 273-275; Elliott, 2020: 78). Bu durum aslında Roma'nın para birimindeki yapısal zayıflıkları ve değer kayıplarını göstermektedir. İmparator Nero (MS¹ 54-64), gümüş içeriği yaklaşık %94 olan *denariusu* dolaşıma sokarak ve *aureus*la birlikte ağırlıklarını hafifleterek para sisteminde değişiklik yapmıştır. *Aureus* bu dönemde ortalama 7.35 gram ağırlığında darp edilmeye başlanmıştır. Bu değişiklikler Roma'nın para sisteminde önemli bir değişimin başlangıcı olmuştur. İmparator Traianus (98-117) döneminde ise *denariusun* gümüş içeriği %85 seviyesine düşürülmüştür. Marcus Aurelius (161-180) döneminde gümüş sikkelerin içeriği %74-77 arasında değişirken, Septimius Severus (193-211) ile birlikte bu düşüş daha belirgin hale gelmiştir. Severus'un darp ettirdiği *denariusun* gümüş oranı %50'ye kadar gerilemiştir. Buna karşın *aureus* isimli altın sikkenin ağırlığı Nero döneminde olduğu gibi 7.35 gram seviyesinde darp edilmeye devam etmiştir (Jones, 1953: 294-296; Butcher ve Ponting, 2015: 204-205; Doğan, 2024: 163).

III. yüzyılın başlarında Roma'nın ekonomik yapısındaki krizler para sisteminde bir zayıflamaya ve dolayısıyla enflasyon artışına yol açmıştır. İmparator Caracalla (211-217) kardeşi ve taht ortağı Geta'yı (211) öldürdükten sonra askerlerine yüksek oranda maaş artışı yapmıştır. Bu durum değeri azalmış olan *denarius* yerine yeni bir sikke olan *antoninianusu* dolaşıma sokmasına sebep olmuştur (Oman, 1916: 37; Corbier, 2005: 334; Elliott, 2020: 78). Bu sadece askerlere maaş verme amacını taşımakla kalmamakta aslında enflasyonun etkilerini de simgelemektedir. 215 yılında piyasaya sürülen *antoninianusun* yanı sıra altın sikke *aureusun* da ağırlığında azalma olmuştur. Ancak, Macrinus (217-218) döneminde *antoninianus* kullanımdan kaldırılmış olsa da Elagabalus (218-222) zamanında daha düşük bir değerle tekrar piyasaya sürülmüştür. Bu gelişmeler *denariusun* değer kaybını hızlandırmış ve Severus Alexander (222-235) döneminde *denariusun* gümüş içeriği %35 seviyesine kadar düşmüştür (Wassink, 1991: 481). 235 yılında Maximinus Thrax'ın (235-238) iktidara gelmesiyle başlayan ve 284 yılına kadar geçen sürede yaşanan kriz boyunca gümüş sikke *denarius* hızla değer kaybetmiş ve kalaydan ibaret hale gelmiştir. 270'li yıllara gelindiğinde gümüş paranın değer kaybı *sestertius* ve *dupondius* gibi diğer Roma paralarının da tedavülden kalkmasına yol açmıştır (Doğan, 2024: 164).

Roma para sistemindeki bozulmalar, imparator Aurelianus'un (270-275) çabalarıyla bir nebze olsun düzeltilmeye çalışılmıştır. Aurelianus, para sistemini yeniden düzenlemeye yönelik adımlar atmış, daha önce %2,5'ten az gümüş içeren *antoninianusun* yerine, gümüş oranını %5'e yükselttiği ve 3.9 gram olarak darp edilen *aurelianusu* tedavüle

¹ Bu çalışmada aksi belirtilmedikçe tüm tarihler MS (Milattan Sonra) olarak verilmiştir.

sürmüştür. Altın *aureus* ise 50 libra² oranında basılmıştır. Ancak Aurelianus'un da çabaları boşa çıkmış ve imparatorluğun para sisteminde istikrar sağlanamamıştır (Corbier, 2005: 335; Elliott, 2020: 82; Özman, 2021: 236). 284 yılında imparator olan Diocletianus (284-305), mevcut ekonomik krizi sona erdirmek için para birimi ve vergilendirme sistemine müdahalelerde bulunmuştur. Amacı, para biriminin değer kaybını durdurmak ve enflasyonu kontrol altına almaktır. 286 yılında altın *aureus* 60 libra oranında darp ettirmiş ancak yaygın bir şekilde basılmamıştır. 294 yılında 3.39 gram olan yeni gümüş sikke *argenteus* piyasaya sürmüştür. Ayrıca gümüşle yikanmış yeni bir bakır sikke olan *nummus (follis)*³ 10.16 gram olarak tedavüle sokulmuştur (Vagi, 1999: 421; Corbier, 2005: 336; Doğan, 2024: 179). Ancak Diocletianus'un tüm müdahalelerine rağmen enflasyon, %22,9 oranına ulaşarak kontrol edilemez hale gelmişti (Doğan, 2024: 162). Bu durum ekonomide istikrarsızlığa ve para birimlerine olan güvenin azalmasına sebep olmuştur. Ayrıca Diocletianus'un 301 yılında uygulamaya koyduğu para birimiyle ilgili olan kalıntılar (Chaniotis and Fujii, 2015: 227) ve aynı yıl yayınladığı *Edictum de Pretiis Rerum Venalium* (Tavan Fiyatlar Kararnamesi) ile ürün fiyatlarını kontrol altında tutmak gibi aldığı sert önlemler ekonomiyi daha da kötüleştirmiştir (Doğan, 2024: 180-191).

Roma'nın kuruluşundan itibaren ekonomik yapısının en önemli unsurlarından bir diğeri ise vergi sistemidir. Roma'nın Cumhuriyet döneminde kamu hizmetleri ücretsiz olduğu için devletin giderleri düşüktü ve ihtiyaç duyulan para, yalnızca savaş zamanlarında servet oranına göre alınan *tributum* adlı geçici bir vergiyle karşılanmıştır. Fetihlerle birlikte elde edilen ganimetler sayesinde MÖ 167'den itibaren bu vergi kaldırılmıştır. Devletin ana gelir kaynaklarını, eyaletlerden alınan düzenli *tributum* vergileri ve dolaylı vergiler (gümrük, liman, pazar ve yol geçiş ücretleri gibi) oluşturmuştur. Vergi sistemi, İmparatorluk Dönemi'nden itibaren ise önemli değişikliklere uğramıştır. Augustus, imparatorluğun her eyaletinin zenginliğini esas alan daha adil bir vergi sistemi kurmak için *census* (nüfus sayımı) yaptırmıştır. Eyalet vergilerinin toplanması için özel memurlardan oluşan bir kurul oluşturmuştur (Pulliam, 2022: 627-631). Senato eyaletlerinden elde edilen vergiler *aerarium* isimli senato hazinesine, imparator eyaletlerinin vergileri ise *fiscus* olarak adlandırılan imparatorun özel hazinesine girmiştir (İplikçioğlu, 2007: 93). Ayrıca, eski dönemlerden beri toplanan bazı dolaylı vergileri yeniden düzenlemiştir. Augustus'un yapmış olduğu vergi düzenlemeleri uzun süre yürürlükte kalmıştır. Tiberius (14-37) ve Caligula (37-41) dönemlerinde bazı dolaylı vergilerin oranlarında küçük değişiklikler yapılmış, Nerva (96-98) döneminde ise veraset vergisi oranı düşürülmüştür. Önemli bir değişiklik ise Vespasianus'un (69-79) 70 yılında mali kaynakları yeniden düzenlemesiyle yapılmıştır (Pulliam, 2022: 627-631).

² *Libra*, Latince'de "terazi" anlamına gelen ve kütle ölçümünde kullanılan bir birimdir. Kütle, bir cismin içerdiği madde miktarını ifade etmektedir. Antik Roma döneminde, maddelerin kütlesini belirlemek amacıyla temel ölçü birimi olarak libra tercih edilmiştir. Yaklaşık 323 gram ağırlığındaki bir Roma librası, dönemin ağırlık hesaplamalarında standart bir birim olarak kullanılmıştır. Rathbone, 2009: 302; Alova, 2017: 345.

³ *Nummus* isimli sikke nümismatlar tarafından çoğu zaman follis olarak da adlandırılabilir. Vagi, 1999: 421.

Augustus'un vergi reformları Roma İmparatorluğu'nun ekonomik yapısında önemli bir yer tutmuş ve uzun süre etkisini sürdürmüştür. Ancak, imparatorluğun büyümesi ve özellikle III. yüzyılda ekonomik zorlukların artması devlet gelirlerinin yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu koşullar 284 yılında tahta geçen Diocletianus'un yeni ve kapsamlı düzenlemeler yapmasını gerekli kılmıştır. Diocletianus, vergilendirilebilir araziler üzerinden *iugatio* olarak adlandırılan toprak vergisini ve bireylerden alınan *capitatio* isimli kelle vergisini uygulamaya koyarak halk üzerinde vergi yükümlülüğünü artırmıştır. Bu vergilerin daha sistemli bir şekilde toplanabilmesi için imparatorluk genelinde düzenli *census* yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde vergi mükellefiyetinin kalıcı ve devredilebilir hale getirilmesi, köylülerin toprağa bağlanmasının da zeminini oluşturmuş, böylece feodal yapının ilk izleri ortaya çıkmıştır (Doğan, 2024: 166-168).

Diocletianus'un reformları, Roma İmparatorluğu'nun ekonomik krizine karşı kısa süreli bir çözüm getirmiş olsa da uzun vadede başarılı olmamıştır. Diocletianus'un ardından *Tetrarchlar* arasında yaşanan siyasi mücadelelerin sebep olduğu mali dengesizlik, halkın para birimine olan güvensizliği ve tüm çabalara rağmen enflasyonun artmaya devam etmesi tam anlamıyla bir istikrarın sağlanmasına engel olmuştur. Ancak siyasi rakiplerinin teker teker bertaraf olması sonrasında Roma'nın tek imparatoru olan Constantinus (306-337), Diocletianus'un attığı adımların eksik kalan yönlerini tamamlayacak şekilde yeni düzenlemeler başlatmıştır. Constantinus, Roma ekonomisinde istikrarı ve halkın para birimine olan güvenini artırmak amacıyla para ve vergi sisteminde değişikliklere gitmiş ve bu değişiklikler, Roma ekonomisinin yeniden şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Bu çalışma, Roma İmparatoru Constantinus'un ekonomik reformlarını ortaya koyarak, MS IV. yüzyılın ilk yarısındaki Roma İmparatorluğu'ndaki mali yapının dönüşüm sürecini ele almayı amaçlamaktadır. Constantinus'un, Diocletianus'un ekonomik reformlarının başarısızlıklarının ardından tedavüle soktuğu *solidus* adlı yeni altın para, Roma İmparatorluğu'ndaki para sisteminin yeniden yapılandırılmasında önemli bir adım olmuştur. Ayrıca, Constantinus'un vergi sistemindeki yenilikleri, tapınak hazinelerinin müsaderesi ve devletin mali gelirlerini artırmaya yönelik stratejileri, bu dönüşümün temelinde yer almıştır. Bu bağlamda çalışmada tespit edilen şu sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır: Constantinus'un uyguladığı para ve vergi reformları, imparatorluğun daha önceki uygulamalarından nasıl farklılık göstermiştir? *Solidus*un tedavüle girmesi toplumsal sınıflar ve devletin mali yapısı üzerinde nasıl bir etki yaratmıştır? Constantinus, bu reformlarına nereden ve nasıl kaynak bulmuştur? Bu sorulara yanıt ararken, dönemin birincil kaynakları (özellikle Eusebius, Libanius ve Sozomenus) ve nümismatik bulgular temel alınarak reformların ekonomik, toplumsal ve dini etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın özgün değeri, Constantinus'un ekonomik reformlarının, Roma İmparatorluğu'ndaki dini ve sosyal dönüşümle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu vurgulamasıdır. Böylece çalışma, Costantinus'un reformlarının Roma İmparatorluğu'nun mali yapısına etkilerini değerlendirmektedir.

Ekonomik Politikanın Temeli: *Solidus* ve Vergi Uygulamaları

Diocletianus yönetimi, III. yüzyıl ekonomik krizine karşı birçok düzenleme getirmiş olsa da bu önlemler tam anlamıyla istikrarı sağlayamamıştır. Diocletianus sonrasında ise Roma İmparatorluğu'nda artan iç savaşlar, siyasi karışıklıklar ve isyanlar gibi çeşitli olaylar nedeniyle ekonomik yapı daha da zayıflamıştır. Bu zorluklar, Batı bölgesini kontrol altında tutan Constantinus'u yeni ekonomik tedbirler almaya yöneltmiştir. Constantinus, 5.42 gram olan altın sikke *aureus* yerine, 309/310 yıllarında *solidus* adı verilen 4.5 gram ağırlığında olan yeni bir altın sikkeyi piyasaya sürmüştür (Jones, 1953: 301; Cascio, 2005: 178; Abdy, 2012: 591-592; Eichengreen, 2020: 338). Bu düzenleme, Constantinus'un ekonomide istikrarı sağlama çabasını yansıtmaktadır. Fakat rakibi Licinius bu yeni para birimini kullanmayı dini, siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerle reddetmiş *aureus*un basımını sürdürmeye devam etmiştir (Odahl, 2004: 150; Bond, 2016: 227). Licinius'un bu ekonomik ayrışma politikası sadece ekonomide değil siyasi ve dini konularda da görülmektedir.

Resim 1. Ön yüzünde Constantinus'un miğferli ve zırlı portresinin, arka yüzünde iki Victoria figürünün yer aldığı, *solidus*⁴

*Solidus*un tedavüle girmesi Diocletianus'un para reformlarının başarısızlığının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. *Solidus*⁵ terimi aslında Diocletianus'un 301 yılında yayımladığı *Edictum de Pretiis Rerum Venalium* adlı belgede yer almıştı. Bu kararname, fiyat istikrarını sağlamayı ve enflasyonu kontrol altına almayı amaçlayan bir düzenlemeydi. Kararnamede altın, ister basılmış ister basılmamış olsun bir para birimi olmaktan ziyade alınıp satılabilen kıymetli bir mal ve külçe altın olarak ele alınmıştır (Mattingly, 1946: 111; Elliott, 2020: 83; Green, 2020: 126). Bu kapsamda 1 *libra* külçe altının fiyatı 50.000 *denarius* olarak belirlenmişti (Doğan, 2024: 336). Ekonominin temelini yavaş yavaş *solidus*a dayandırılmasıyla birlikte önceleri maaşlarını aynı olarak alan askerler ve

⁴ https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_rome_RIC_vII_030ADD-Cohen641.jpg 10.02.2025.

⁵ *Solidus* teriminin asker maaşlarıyla ilişkili olduğu ve Fransızca'daki "sou" ve İngilizce "soldier" kelimelerinin etimolojik temelini oluşturduğu da ileri sürülmektedir. Bkz. Elliott, 2020: 83; Eichengreen 2020: 338.

memurlar artık *solidus* olarak ödenmesini talep etmeye başlamışlardır (Cascio, 2005: 178-179; Depeyrot, 2020: 117). Bu sorunların önüne geçilmesi ve *solidus*un tam anlamıyla ekonominin standart parası haline getirilmesi için büyük miktarlarda üretilmesi gerekmektedir. Bu noktada Constantinus, *solidus*u imparatorluğun temel para birimi haline getirmek için önemli adımlar atmıştır.

*Solidus*un dolaşıma sokulması yalnızca para sisteminde değil, aynı zamanda vergi sisteminde de köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle devletin artan mali ihtiyaçları, yeni gelir kaynaklarına duyulan gereksinimi gündeme getirmiştir. 313 yılındaki Milano Fermanı'nın ardından Constantinus ve Licinius Roma İmparatorluğu'nu resmi olarak birlikte yönetiyor gibi görünseler de aralarında derin bir iktidar mücadelesi yaşanmaktaydı. Constantinus, henüz batıyı kontrol altında tutarken mevcut gelirlerin yetersizliği karşısında ihtiyaç duyulan altını karşılamak için 314⁶ gibi erken bir tarihte kendi ürünlerini satan çiftçiler hariç, ticaretle uğraşan ya da meslek sahibi olan bireylerden altın ve gümüş şeklinde tahsil edilen *collatio lustralis* (Antik Yunanca *Chrysargyron*) isimli yeni bir vergi uygulamasını başlatmıştır. Bir diğer yeni vergi ise senatörler üzerinde uygulanan ve mükellefin toprak mülküne göre derecelendirilen *collatio follis* (ya da *collatio glebalis*) vergisidir. Bu vergi senatör sınıfının daha fazla yükümlülük üstlenmesini sağlayarak onların ekonomik gücünden faydalanmayı amaçlayan bir adım olarak değerlendirilmektedir (Jones, 1965: 229; Teall, 1967: 22; Barnes, 1981: 256; Gregory, 1991: 450). Bu vergiler, Roma İmparatorluğu'ndaki ekonomik reformların temel yapı taşlarından biri olup *solidus*un yaygınlaşmasını da sağlamıştır. Bu yeni vergi politikalarıyla birlikte Constantinus'un ekonomik müdahaleleri Batı'yla sınırlı kalmamış, ilerleyen süreçte Doğu'da da etkisini göstermeye başlamıştır.

18 Eylül 324 tarihinde Licinius'u mağlup edip imparatorluğun tek hakimi olduğunda imparatorluğun Doğu bölgelerindeki maden kaynaklarına erişerek *solidus*un kullanımını Doğu'da da yürürlüğe koymuştur (Odahl, 2004: 203; Corbier, 2005: 336; Depeyrot, 2006: 237). Madencilik faaliyetlerinin varlığına veya altının nasıl tedarik edildiğine dair edebi ve arkeolojik kanıtlar yetersiz olsa da Licinius'un yönetim alanı göz önünde bulundurularak tahminlerde bulunulabilir. 1982 yılında yapılan bir çalışmada III. yüzyıldan itibaren imparatorluğun Trans-Sahra ticaret yoluyla altın elde edilebildiği öne sürülmüştür (Garrard, 1982: 447; Borek, 2015: 61). Altın üretimi 294-313 yılları arasında yüksek bir seviyede iken, 313-330 yılları arasında bir düşüş dönemi yaşamış ancak 330 yılından Constantinus'un ölümüne (337) kadar olan sürede tekrar bir artış olmuştur (Depeyrot, 2006: 238). Genel bir değerlendirme yapılacak olursa 294-313 yılları arasındaki üretim artışının nedeni muhtemelen Diocletianus'un ekonomik reformları için duyduğu ihtiyaçtan ve sonrasında meydana gelen iç savaştan kaynaklanmış olmalıdır. 330 yılına kadar olan düşüş dönemi ise Constantinus'un Doğu'nun zenginliklerine ulaşamaması ya da Licinius'un savaş hazırlıkları esnasında doğu rezervlerini tüketmiş olmasından kaynaklanmış olabilir. 337 yılına kadar olan üretim artışı ise Constantinus'un

⁶ Kronoloji için temel alınan kaynaklar için bkz. Depeyrot, 2006: 242; Harries, 2012: 137.

yeni başkent Constantinopolis'i inşa etmek, Roma'nın yeni altın parası *solidus*un değerini korumak amacıyla altın rezervlerini artırmaya yönelik politikası ve üretimi teşvik etme çabasının bir sonucu olmalıdır.

Solidus, zenginlerin lehine işlemesine ve toplumsal sınıflar arasında ekonomik eşitsizliği derinleştirmesine rağmen istikrarlı bir alışveriş aracı haline gelmiş ve XI. yüzyıla kadar ağırlığını korumuştur (Ostrogorsky, 2011: 38; Halcombe, 2017: 115). Doğu Roma Devleti'nde *nomisma* olarak adlandırılan bu para uluslararası ticarete yaygın olarak kullanılmıştır (Vasiliev, 1943: 208). İmparator I. Anastasius (491-518), *solidus*un altın içeriğini artırarak değerini pekiştirmiştir. *Solidus*un arka yüzünde yer alan darphane işaretinin sonundaki OB (*Obryzum*)⁷ lejantı sikkelerin yüksek altın içeriğine işaret etmektedir. Ağırlığını ise Constantinus Dönemi'ndeki gibi 4.5 grama sabitlemiştir (Tekin, 2021: 107). Anastasius'tan sonra gelen imparatorlar da *solidus*un değer ve istikrarını korumak için çeşitli reformlar yapmışlardır. Özellikle Iustinianus, *solidus*un uluslararası ticaretteki rolünü pekiştirmek için altın içeriğini düzenlemiş ve sikkelerin değerini istikrarlı tutmuştur. Bu tür reformlarla, *solidus*, XI. yüzyıla kadar, Roma İmparatorluğu'nun güçlü ekonomik yapısının bir simgesi olarak geniş bir coğrafyada kullanılmaya devam etmiştir (Sarris, 2006: 200-227).

VI. yüzyılda yaşamış olan Hristiyan seyyah ve Doğu Roma yazarı Kosmas Indicopleustes, *solidus*un (o dönem de *nomisma*) benzerinin hiçbir devlette bulunmadığını ve dönemin tüm devletleri tarafından değişim aracı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Roma sikkelerinin Hindistan'a kadar ulaştığını Roma elçisi Sopatrus ve Serendip (Sri Lanka) Kralı arasındaki bir konuşmadan örnek vererek belirtmektedir. Anlatılana göre, Serendip Kralı, Sasani ve Roma elçilerini huzuruna kabul ettikten sonra her iki elçiye de ülkelerinde genel durumun nasıl olduğunu sormuş ve hangi kralın daha güçlü olduğunu öğrenmek istemiştir. Sasani elçisi, kendi krallarının daha güçlü ve zengin olduğunu belirtirken Sopatrus, iki paranın yani *nomisma* ve *drahmin*in kendisinin huzurunda olduğunu, bunları inceleyerek kimin daha güçlü olduğunu anlayabileceğini söylemiştir. Serendip kralı iki parayı da darp ettirip *nomismanın* drahmi karşısında daha değerli olduğunu görerek Romalılara övgüler yağdırmıştır (Cosmas Indicopleustes, XI). Bu anlatı, ilk bakışta *solidus*un geniş bir coğrafyada geçerliliğe sahip olduğunu ve Doğu Roma'nın güçlü ekonomik yapısını ortaya koyuyor gibi görünse de Kosmas'ın kimliği göz önüne alındığında anlatının tarihsel gerçekliği sorgulanabilir hale gelmektedir. Bu sebeple aktardığı anlatı, Doğu Roma'nın üstünlüğünü kanıtlama çabasıyla da kaynaklanmış olabilir. Öte yandan, Doğu Roma sikkelerinin Hindistan, Sri Lanka ve Doğu Afrika'ya kadar ulaştığı arkeolojik bulgularla da belgelenmiştir (Vasiliev, 1943: 208; Radhakrishnan, 1999: 8). Bu durum, Kosmas'ın anlatısının tamamen hayal ürünü olmadığını fakat abartılı bir anlatım biçimi kullandığını göstermektedir.

⁷ Latince, saf altını ifade eden bir terimdir. <https://www.latin-is-simple.com/en/vocabulary/noun/12794/07.04.2025>.

Gümüş Paralar: *miliaraensis* ve *siliqua*

Constantinus'un parayla ilgili düzenlemeleri kendisinden önceki dönemlerdeki farklı para birimlerinin ağırlık ve içeriklerinde yapılan değişikliklerle de şekillenmiştir. Diocletianus döneminde 10.16 gram olarak darp edilen *nummus*, gümüş içeriği ve ağırlığındaki azalmayla basılmaya devam etmiştir. Constantinus 307 yılından itibaren *nummus*un ağırlığını 6,8 grama, 310/311 tarihlerinde 4.5 grama, 313'te ise 3,4 grama indirmiş ve gümüş içeriğini %1'e kadar düşürmüştür. Bu, ekonomik sorunlar ve üretim maliyetlerini düşürme çabalarıyla açıklanabilir. İmparatorluğun batısında bazı durumlarda %5 gümüş içeriğiyle darp edilse de bu gümüş içeriği 320, 324, 330 tarihlerinde tekrar azalmıştır (Hendy, 1985: 462; Corbier, 2005: 337). *Tetrarchia* Dönemi'nde 294 yılında kullanıma sunulan 3.39 gram *argenteus*un üretimi yaklaşık 312 yılında sona ermiştir (Vagi, 1999: 485).

Ancak Constantinus gümüş sikke üretimini yeni iki para birimiyle artırarak tek iktidar döneminde muhtemelen 324 tarihinden sonra 72 libra *miliarensis* (*miliarense*)⁸ ve 96 libra *siliqua*⁹ gümüş sikkeleri tedavüle sokmuştur (Jones, 1965: 227; Akşit, 1970, 288; Odahl, 2004: 203). 1 *Siliqua*, *solidus*un 1/24'ü değerindeydi ve yaklaşık olarak 2,7 gram ağırlığındaydı (Darley, 2018: 1383). Bu durum, sikkelerin çeşitliliğinin arttığını ve yeni ekonomik yapılanmanın bir parçası olarak yeni tip sikkelerin piyasaya sürüldüğünü göstermektedir. *Nummus*un ağırlık ve gümüş içeriğindeki azalmalar üretim maliyetini düşürme amacını gösteriyor olsa da yeni gümüş sikkelerin tedavüle girmesi ticaretin devamlılığını sağlamaya yönelik olmalıdır.

Resim 2. Constantinus dönemi *miliarensis*¹⁰

⁸ Miliarensis veya Miliarense terimi, Constantinus'un yeni gümüş sikkesini tanımlamak için modern nümismatlar tarafından kullanılan bir terimdir. Harl, 1996: 162.

⁹ *Siliqua*, kelimesi, Latince keçi boynuzu tohumu anlamına gelmekteydi ve muhtemelen başlangıçta ağırlık ölçüsü olarak kullanıldığı için o dönemde bu isimle anılmamıştır. Diocletianus'un çıkarttığı *argenteus* benzemekteydi ancak ince ve geniş dokusu farklı bir görünüme sahip olmasını sağlamıştır. Muhtemelen bu nedenle *argenteus* olarak da adlandırılmıştır. Bkz. Vagi, 1999: 485; Guest, 2005: 3, file:///C:/Users/HP/Downloads/HoxneTreasure_coinssummary.pdf 08.03.2025.

¹⁰ https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_constantinople RIC VII 099var.jpg 10.02.2025.

Resim 3. Constantinus dönemi *siliqua*¹¹

Constantinus'un Dini Politikası: Roma Ekonomisi ve Para Sistemine Etkileri

Constantinus'un ekonomik ve dini politikalarını birleştiren yaklaşımı imparatorluğun mali yapısını güçlendirmeyi amaçlarken Hristiyanlığın yükselişiyle beraber pagan kültürün zayıflamasına da yol açmıştır. Doğu'ya hâkim olduktan sonra oradaki pagan tapınakların hazinelerine el koyması ve bu kaynakları şahsi çıkarlarının yanında imparatorluk için kullanması ekonomik yapıyı güçlendirmeye yönelik bir politika olarak değerlendirilebilir (Eusebius, *Vita Constantini*, III.54.1; Rebus Bellicis, II.1; Borek, 2015: 57). İmparatorun tapınak hazinelerini müsadere etmesiyle ilgili olarak antik yazarlar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Hristiyan bir piskopos olan Eusebius, Constantinus'un bu girişimlerinin sebebini onun dindar kişiliğine bağlarken, elde ettiği serveti nasıl kullandığını açıkça belirtmemektedir. Ancak imparatorluk görevlilerinin, tapınakların kapılarını, çatılarını yıkarak değerli eşyalara el koyduklarını, bunlar arasında ünlü ve oldukça değerli olanların Constantinopolis hipodromunda sergilendiğini bildirmektedir. Görevliler, kullanılabilir olan malzemeleri kazıyıp ateşte eriterek arındırmışlar, faydalı olan malzemeleri ise götürmek üzere toplamışlardır (Eusebius, *Vita Constantini*, III.54; Paradis, 2017: 36-37). Constantinopolis tarihi ve anıtları üzerine yazılmış eserlerin bir koleksiyonu olan ve X. yüzyılda derlenen Patria Constantinopolis, imparatorun tapınak müsadere politikasını anlamamıza katkı sağlar. Eserde Constantinus tarafından yeni başkente getirilerek sergilenen heykellerin Roma, Nikomedia, Atina, Kyzikos, Caesarea, Tralles, Sardis, Mocissus, Sebasteia, Satala, Antioch, Cyprus, Crete (Girit), Rhodes, Chios (Sakız), Attaleia, Smyrna, Seleucia, Tyana, Iconium, Nicaea ve Sicilya'daki tapınaklardan getirildikleri ifade edilmektedir (Patria Constantinopolis, II.73). Constantinus'un tapınak hazinelerine el koyması hem kendisine hem de kiliselere büyük bir mali kaynak sağlamıştır. Aynı zamanda tapınakların işlevini kaybetmesine ve toplum üzerindeki etkilerinin azalmasına neden olmuştur (Paradis, 2017: 36-39). IV. yüzyıl yazarı Libanius da Constantinus'un tapınaklardan elde ettiği gelirle Constantinopolis'i inşa ettiğini ve bunun sonucunda pagan tapınaklarının yoksullaştığını belirtmektedir. Ayrıca imparator tapınaklardan elde ettikleriyle saray mensuplarına da hediyeler sunmuştur (Libanius, *Oration*, XXX). V. yüzyıl Hristiyan

¹¹ https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_thessalonica RIC VII 214.jpg 10.02.2025

yazar Sozomenus ise Eusebius ve Libanius'tan farklı olarak imparatorun askeri güce ihtiyaç duymadığını zaten saraya bağlı Hristiyan din adamlarının şehir şehir dolaşarak imparatorun kararnamelerini bildirdiklerini, bu durum karşısında da tapınak rahiplerinin en gizli yerlerden en değerli hazinelerini çıkarttıklarını, değerli metallere yapılmış olan her şeyin eritilerek kamuya aktarıldığını ifade etmektedir (Sozomenus, *Ecclesiastica Historia*, II.5). Antik yazarların verdiği bilgilere göre Constantinus tapınaklardan elde ettiği serveti sikke basımında kullanmaktan çok bir kısmını Constantinopolis'in inşasında kullanmış ve bir kısmını da kendi özel mülkiyetine (*res privata*) geçirmiştir (Paradis, 2017: 39). Yine de tapınak müsadereci büyük miktarda altının ve gümüşün ekonomiye katılmasına sebep olmuştur. Bu hızlı para akışıyla Constantinus'un tedavüle soktuğu *solidus*, Roma'nın yeni ekonomik sisteminin temelini teşkil etmeye başlamıştır (Jones, 1953: 301; Cascio, 2005: 178; Abdy, 2012: 591-592).

Constantinus, saltanatının ilk dönemlerinde pagan tanrılara ait tasvirlerini sikkelerinde kullanmıştır. Ancak zamanla Hristiyanlığı desteklemeye başlamasıyla birlikte özellikle 312 tarihli Milvius Köprüsü Savaşı'ndan sonra Hristiyanlıkla ilişkilendirilen Chi-Rho monogramını, sikke ikonografisine dâhil etmiştir (Clark, 2009: 17). Fakat Constantinus'un sikkelerinde Chi-Rho monogramı doğrudan *solidus* üzerinde kullanılmamış, daha çok *nummus* gibi düşük değerli sikkelerde kullanılmıştır. Örneğin aşağıda (Resim 4) yer alan sikkede, Chi-Rho monogramı görülmektedir. Öte yandan *solidus*lar daha çok imparatorluk otoritesini vurgulayan ve geleneksel Roma tanrılarının tasvirlerini içeren sikkeler olarak darp edilmiştir (Resim 1). Constantinus'un sikke tasvirlerinde bir yandan Hristiyan semboller görülürken diğer yandan Sol Invictus ve Apollo gibi pagan tanrıların sembollerine de rastlanmaktadır. Nitekim MS 320–321 yıllarına kadar sikkelerinde Sol figürüne yer vermeye devam etmiştir (Cameron, 1993: 56; Clark, 2009: 21).

Bu dönemde, sadece Constantinus'un değil 324 yılına kadar meslektaşları olan Licinius'un da dini semboller konusundaki yaklaşımı dikkat çekmektedir. Licinius, Constantinus'un dini anlayışına karşı mesafeli bir tutum göstermiş, Hristiyan sembollerini kullanmayı reddetmiş ve kendi bölgesindeki sikkelerde Iuppiter tasvirini kullanmaya devam etmiştir (Vagi, 1999: 486; Odahl, 2016: 150). Böylece sikkelerdeki farklılıklar, yalnızca dini bir tercih olmayıp aynı zamanda politik ve ekonomik bir rekabetin de yansıması olarak değerlendirilebilir.

Constantinus'un ekonomi politikasını dini politikasıyla birleştirmesi vergi uygulamalarında da görülmektedir. 313 yılında Hristiyan din adamları koruma altına alınarak vergi tahsildarlığı gibi her türlü kamu görevinden muaf tutulmuşlardır (Codex Theodosianus, XVI.2.2., XVI.2.7). Bu konuda Eusebius da bir imparatorluk mektubunu aktararak din adamlarının kamusal yükümlülüklerden muaf tutulduklarını ifade etmektedir (Eusebius, *Ekklesiastike Historia*, X.7). Bu karar, Hristiyanların desteklenmesini sağlayan ve Hristiyanlık karşısındaki pagan kurumların gerilemesine yol açan bir ekonomik desteği ifade etmektedir. Aynı zamanda bu yaklaşım *SPES PVBLIC*

(kamu umudu) yazısını taşıyan sikkelerin arka yüzlerine de yansımıştır (Resim 4). Bu sikkeler, Constantinus'un yeni inancını açıkça ilan ettiği ilk örnekler olarak değerlendirilmektedir (Clark, 2009: 21).

Resim 4. Arka yüzünde üç noktalı sancak, sancağın üstünde *Chi-Rho* monogramının ve *Spes Pvblic* lejantının yer aldığı Constantinus dönemi *nummus* (*follis*).¹²

Sahteciliğe ve Yolsuzluğa Karşı Yasal Düzenlemeler

İmparator Constantinus'un paranın güvenilirliğini sağlamak ve artan sahtecilik faaliyetlerine karşı yasal düzenlemeler yapmak zorunda kaldığı görülmektedir. 317 tarihinde Constantinus tarafından yürürlüğe konulan bir yasa, sikkelerdeki değer düşürmeye yönelik durumlara karşı alınan önlemleri içermektedir. Yasada *solidus*un güvenilirliği yani değerinin düşürülmesi veya üzerindeki imparator portresinin daha büyük bir şekilde tasvir edilerek değer artışının olduğunun söylenmesi açık bir şekilde yasaklanarak cezasının ölüm olduğu belirtilmiştir (Codex Theodosianus, IX.22.1). Bu yaptırım, imparatorluğun para sisteminin güvenilirliğini koruma ve sikkelerin değerini düşürmeye yönelik girişimleri önleme amacı taşımaktadır. Aynı tarihte Licinius *augustus* iken her iki imparator da imparatorluğun para sisteminde otorite kurabilmek ve darphane işçileri (*monetarii*) tarafından yapılabilecek sahtecilik faaliyetlerini önlemek amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapmış ve onursal ünvanlarına belirli sınırlamalar getirmiştir (Bond, 2016: 228). Bu anlamda 317 yılına ait başka bir yasa maddesinde darphane işçilerinin daima düşük statüde kalacakları ve en yüksek rütbeleri alamayacakları belirtilmiştir (Codex Theodosianus, X.20.1; Codex Iustinianus, XI.8.1). Bu düzenleme her ne kadar kodekslerde Constantinus'a atfedilmiş olsa da yasada Doğu *augustus*unun yönetim bölgesine dahil olan Bithynialılara yönelik bir hitap bulunması nedeniyle bu yasanın Licinius tarafından çıkarılmış olabileceği iddia edilmektedir (Millar, 1983: 90-91; Bond, 2016: 227-228). 321 yılına tarihlenen başka bir yasa ise imparatorluk darphane işçilerinin gizlice sahte para bastıklarını iddia etmekte ve bu işçilerin yakalanarak cezalandırılmalarını emretmektedir. Aynı yasa sahtecilik yapan işçileri ihbar eden kölelere Roma vatandaşlığı verileceğini belirtmektedir (Codex Theodosianus, IX.21.1-2). 326 tarihli bir yasa maddesinde ise yine sahte para basımı büyük bir suç sayılmış ve *maiestas* (vatana ihanet) olarak değerlendirilmiştir: “Sahte döküm yoluyla para basan biri

¹² https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_constantinople RIC VII 019 2.jpg 07.02.2025

varsa, tüm mal varlığının hazinemize devredilmesini emrediyoruz. Çünkü para basma uygulamasının sadece bizim darphanelerimizde yapılmasını istiyoruz. Bu yasaya tabi olanlar maiestas suçunu işlemiş olurlar ve suçlayanlar için bir ödül belirlenmiştir. Sahte para basan biri olduğu öğrenilen kişi veya herhangi biri tarafından sahteciliği ortaya çıkarılan kişi derhal uzaklaştırılarak yakıcı alevlere teslim edilecektir.” (Codex Iustinianus, IX.24.2). Aynı tarihli bir başka yasa maddesinde ise sahte para basanların cezalandırılması emredilirken “...Böylece para basma konusundaki bu heves sadece bizim darphanelerimizde olsun.” (Codex Theodosianus, IX.21.3) ifadesini kullanarak devletin para üretimi üzerindeki tekeline vurgu yapmaktadır. Bu yasal düzenlemelerle Constantinus sahtecilik yapanları cezalandırırken ihbar edenleri ödüllendirerek imparatorluk sikkelerindeki sahteciliğin önüne geçmeye çalışmıştır. Çünkü sahte paralar ekonomik dalgalanmalara neden olarak mali sisteme zarar verebilirdi. Ayrıca imparatorluk darphanelerinin ayrıcalığını korumayı ve diğer darphanelerin faaliyetlerini sınırlandırmayı amaçlayarak para üretimini sıkı bir şekilde kendi kontrolü altında tutmaya çalışmıştır.

Vergi politikalarına gelince, zengin sınıflar vergi yükümlülüklerinden kaçınmak için memurlara rüşvet vermişler ve bunun sonucunda vergi yükünü daha düşük gelirli sınıflara aktarmışlardır. Constantinus, bu durumu fark ederek, vergi uygulamalarında adaletsizliği önlemeye çalışmıştır. 313 yılında çıkarılan bir yasada halka hitap ederek, zengin sınıfların baskısına maruz kalanların sadece ilk vergi beyanlarının kabul edileceğini bildirmiştir (Codex Theodosianus, XIII.10.1). Ancak, vergi sistemindeki yolsuzlukların önlenmesi amacıyla çıkartılan birçok yasanın etkili olmadığı bilinmektedir. Daha önceki yasalarının uygulanmadığına dair kanıt olan 331 tarihli yasa maddesinde imparator “yetkililerin açgözlü elleri derhal çekilecektir, çekileceklerini söylüyorum çünkü bu uyarıdan durmazlarsa kılıçla kesileceklerdir” ifadesiyle sert yaptırımlar uygulanacağını belirtmiştir (Codex Theodosianus, I.16.7). Ancak, bu sert ifadelerle rağmen yasaların uygulanmadığı ve yolsuzlukların devam ettiği ortaya çıkmıştır. İnsanlar, komşularını vergi kaçakçılığıyla suçlayıp ihbar ederek ödüller kazanmaya çalışmışlar, bu durum ise yolsuzlukların daha da derinleşmesine yol açmıştır (Serfontein, 2011: 135).

Constantinus'un sahtecilik ve vergi yolsuzluklarıyla mücadele etme çabaları, para biriminin ve vergi sisteminin güvenliğini sağlama adına önemli adımlar olmuştur. Ancak, bu yasaların etkili bir şekilde uygulanamaması imparatorun mali reformlarının tam anlamıyla başarıya ulaşmasını engellemiştir.

Constantinus'un Reformlarının Toplumsal ve Ekonomik Etkileri

Constantinus'un tedavüle soktuğu *solidus* zamanla ekonomik sistemin temelini teşkil etmiş olmakla birlikte, bu durum beraberinde bazı sosyo-ekonomik dengesizlikleri de getirmiştir. Özellikle zengin kesimin lehine işleyerek istifçilik yapmalarına yol açmış, daha düşük gelirli kesimlerin üzerinde ise baskı yaratarak enflasyonu etkilemiştir. Mevcut vergilerin, ödemelerin ve borçların *solidus* olarak talep edilmesi ekonomik dengesizliğe

ve fiyat artışlarına yol açmıştır. Örneğin, tüccarlar, ticari faaliyetlerinde bol miktarda dolaşımda olan gümüş paralarla kazanç sağlamalarına rağmen vergilerini bu paralarla ödeme konusunda herhangi bir kolaylık sağlanmamış ancak vergilerini ödeyebilmek için *solidus* almak zorunda kalmışlardır (Serfontein, 2011: 134). Dahası, vergilerin giderek daha fazla altın sikke şeklinde toplanması, altına erişimi sınırlı olan alt sınıflar için ciddi bir ekonomik zorluk oluşturmuştur. Bu kesimler, vergilerini ödeyebilmek için daha varlıklı bireylerden yardım talep etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum yeni bir borç döngüsünün doğmasına sebep olmuş ve aracılardan devreye girmesiyle alt sınıflar üzerinde ek bir ekonomik baskı oluşturmuştur (Fisher, 2022: 519). IV. yüzyılda yazılmış anonim bir eser olan *De rebus bellicis*'de Constantinus bu altın politikası nedeniyle sert bir dille eleştirilmiştir. Eserin yazarı altın istifçiliğinin zenginlerin servetini artırırken, yoksulların ise baskı altına girerek suça sürüklendiğini belirtmiştir (Rebus Bellicis, II.1-4).

Uygulamaya konulan *collatio Iustralis* vergisi başlangıçta yalnızca ticari faaliyetlerle uğraşanları kapsamakla birlikte, zamanla tefeciler ve fahişeler gibi düşük gelirli kesimleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Pagan yazar Zosimus, Constantinus'u sert bir dille eleştirmekte, vergi ödeme zamanı geldiğinde ödeyemeyen yoksulların işkencelere maruz kaldıklarını ifade etmektedir. Zosimus'a göre, bu vergiyi ödemek için anneler, çocuklarını satmak zorunda kalmış, babalar ise kızlarını fahişe olmaya zorlamışlardır (Zosimus, *Historia Nova*, II.38.1-4). Ayrıca, Zosimus, Constantinus'un servet sahibi kişileri onlardan daha fazla gelir elde etmek amacıyla *praetor* rütbesine yükselttiğini¹³, insanların bir süre sonra artık bu ünvandan kaçmaya çalıştıklarını, şehirlerin zamanla yoksullaştığını ve terk edildiğini belirtmektedir (Zosimus, II.38.4). Buna karşın Constantinus, Hristiyan din adamlarının vergi muafiyetine benzer bir şekilde doktorlar ve öğretmenler gibi toplumun önemli meslek gruplarını da vergi yükümlülüğünden muaf tutmuş, herhangi bir aşağılamaya maruz bırakılmamaları aksi takdirde aşağılayanların para cezası ile cezalandırılacaklarını yasal düzenlemelerle belirtmiştir (Codex Theodosianus, XIII.3.1). 325 tarihinden itibaren hizmet niteliğine ve süresine bağlı olarak *veteranus*lar (emekli asker) ve bazı durumlarda eşleri de *capitatio* vergisinden muaf tutulmuşlardır (Codex Theodosianus, VII.20.4.1). İmparator ayrıca *veteranus*ların toplumda varlıklarını sürdürmelerini sağlamak ve muhtemelen tarımsal gerilemenin önüne geçmek amacıyla onları terk edilen topraklara yerleştirmiştir. Böylece vergiden muaf tutulurlarken tarımsal üretim devam etmiştir (Depeyrot, 2006: 229). İmparator, 334 yılında Constantinopolis'e hizmet etmek üzere kurduğu filonun üyelerine de benzer bir muafiyet tanımıştır (Teall, 1967: 26). Constantinus'un belirli toplumsal kesimlere yönelik sağladığı vergi muafiyetleri bu grupların ekonomik olarak güçlenmesini sağlamış olmalıdır. Özellikle din adamları, doktorlar, öğretmenler ve *veteranus*lar gibi gruplara

¹³ *Praetorluk* Geç Antik Çağ'da bir senatörlük makamıydı ve makam sahiplerinin başlıca görevleri kamu eğlenceleri düzenlemektir. Skinner, 2018: 1224. Bu ünvana sahip olan kişiler genellikle halk eğlenceleri düzenlemek için kişisel servetlerini kullanmak zorundaydılar. 327 tarihli bir yasa da *praetor*ların halk eğlenceleri düzenlemeleri ve bunun için kendi özel servetlerinden harcama yapmaları gerektiğinden, yaşlı küçük olanların ise bundan muaf olacaklarından söz edilmektedir. Codex Theodosianus, VII.4.2. Bu nedenle *praetorluk*, onursal bir unvan olarak kabul edilse de Constantinus'un yeni ekonomik düzenlemeleri *praetor*lar üzerinde mali bir yük oluşturmuş olabilir.

sağlanan ayrıcalıklar, Constantinus'un ekonomik ve sosyal yapısındaki dengeyi koruma çabası olarak değerlendirilebilir. Ancak bu uygulamaların, toplumun alt sınıfları ile varlıklı kesimleri arasındaki ekonomik farkları derinleştirdiğine dair kesin bir yargıya varmak mümkün değildir.

Constantinus vergi mükelleflerinin ödeme düzenini sağlamak maksadıyla onları toprakla veya belirli mesleklerle sınırlayarak ekonomik sisteme yeniden bir yük getirmiştir. İnsanlar altınla ödeme yapamadıkları için gelecekteki gelirlerinden vergi ödemelerini yapmak amacıyla aynı topraklarda veya aynı meslekte kalmaya mecbur bırakılmışlardır (Serfontein, 2011: 135). Bu durum, özellikle alt sınıfların üzerindeki ekonomik baskıyı artırmış ve toprağa bağımlı hale gelmiş zor durumdaki *colonus*ların durumunu daha da güçleştirmiştir. Diocletianus döneminde zaten toprağa bağımlı kılınan *colonus*ların, topraklarını terk etmeleri yasaklanmış ve böyle bir durumda sahiplerine tekrar gönderilmeleri yasalaştırılmıştır (Williams, 1997: 208). Constantinus'un bu uygulamaları tarımsal üretimi koruma amacı taşısa da halkın özgürlüklerini sınırlayan ve onları toprağa bağımlı hale getiren bir sistem yaratmıştır. Aynı şekilde vergi toplamada hayati öneme sahip olan *decurion*lar üzerinde de baskı artmış ve özgürlükleri kısıtlanmıştır. Doğdukları şehirleri terk etmeleri ve hatta izinsiz seyahat etmeleri de yasaklanmıştır. Şehri terk etmeleri durumunda servetlerinin bir kısmını veya tamamını kaybetmişlerdir (Codex Theodosianus, XII.1.12; Teall, 1967: 26).

Constantinus'un devletin gelirini artırmaya yönelik yeni düzenlemeleri halk arasında memnuniyetsizliğe yol açmıştır. Sosyal sınıflar arasındaki ekonomik eşitsizliğin belirginleşmesi, Batı Roma'da ticaretle uğraşan orta sınıfın zayıflamasına sebep olmuş olabilir. Bazı yazarlar, Batı Roma'nın çöküşüyle ilgili değerlendirmelerinde Constantinus'un bu uygulamalarını da etkili unsurlar arasında saymaktadırlar (Serfontein, 2011: 133-134).

Sonuç

Büyük Constantinus'un iktisadi reformları, Roma İmparatorluğu'nun Geç Antik Çağ'daki ekonomik yapısında önemli bir dönüşüm sürecini temsil etmektedir. III. yüzyılda yaşanan ekonomik krizin ve Diocletianus'un tam anlamıyla başarılı olamayan para reformlarının ardından, Constantinus mali istikrarı sağlamak adına yeni ve etkili adımlar atmıştır. *Solidus* adlı altın para birimini tedavüle sokması, Roma para sistemine istikrar kazandırmıştır. Önceki Roma altın sikkeleri özellikle *aureus* zamanla ağırlık kaybedip değerini yitirirken *solidus* uzun süre boyunca aynı ağırlık ve saflıkla darp edilerek enflasyona karşı dayanıklı bir para birimi olmuştur. Ayrıca, sahteciliğe karşı getirilen yasal düzenlemelerin ve tedbirlerin, *solidus*un değerini korumasına katkıda bulunduğu düşünülebilir. Ancak reformların her kesim için olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. *Solidus*un yaygınlaşması, zenginler için istifçilik fırsatı yaratmış, düşük gelirli kesimler üzerinde baskılar oluşturmuş ve ekonomik farkların

artmasına yol açmış olabilir. Bu süreç yeni vergi uygulamalarının etkisiyle daha da derinleşmiştir. Altın ve gümüş olarak tahsil edilen yeni vergiler Roma'daki mali istikrarı güçlendirmeye yardımcı olmuş ancak düşük gelirli kesimlere ek bir mali yük getirmiştir. Dolayısıyla bu vergi sistemlerinin toplumsal eşitsizliği artırdığı ve yükün büyük ölçüde toplumun alt sınıfları üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir.

Constantinus'un pagan tapınaklarının hazinelerine el koyarak elde ettiği serveti mali yapıda kullanıma sokması dini politik gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Aynı dönemde, ekonomik sorunlarla başa çıkmak amacıyla *nummus*un ağırlığı ve gümüş içeriği düşürülerek üretim maliyetlerini azaltılmıştır. Ancak, gümüş sikkelerin üretiminin artırılması, yeni para birimleri olan *miliarensis* ve *siliquan*ın tedavüle girmesiyle ekonomik çeşitlilik ve güven pekiştirilmiştir.

Bu reformlar, sadece Constantinus döneminin ekonomik sorunlarına çözüm getirmekle kalmamış aynı zamanda Doğu Roma'nın ekonomik yapısının temellerini de atmıştır. Roma tarihi açısından değerlendirildiğinde *solidus*un XI. yüzyıla kadar Doğu Roma'da *nomisma* adıyla varlığını sürdürmesi, bu reformların başarısını açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Abdy, R. (2012). "Tetrarchy and the House of Constantine", *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*, ed. William E. Metcalf, Oxford: Oxford University Press, 584-600.
- Alova, E. (2017). *Latince Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Barnes, T.D. (1981). *Constantine and Eusebius*, ABD: Harvard University Press.
- Bond, S. (2016). "Currency and Control: Mint Workers in the Later Roman Empire" Ed. Koenraad Verboven and Christian Laes, *Work, Labour, and Professions in the Roman World*, Leiden-Boston: Brill, 227-245.
- Borek, N. (2015). "The Zygostatēs, the Solidus, and Monetary Technology in the Later Roman Empire", Queens University.
- Cameron, A. (1993). *The Later Roman Empire Ad 284-430*, London: Fontana Press.
- Cascio, L.E. (2005). "The New State of Diocletian and Constantine: from the Tetrarchy to the Reunification of the Empire", *The Cambridge Ancient History-The Crisis of Empire A.D. 193-337*, Second Edition. Vol. 12, ed. A.K. Bowman-P. Garnsey-A. Cameron, Cambridge: Cambridge University Press, 170-184.

- Chaniotis, A. and Fujii, T. (2015). "A New Fragment of Diocletian's Currency Regulation from Aphrodisias", *The Journal of Roman Studies*, 105, 227-233.
- Codex Iustinianus. (2016) Kullanılan metin ve çeviri: McGinn, T.A.J., "Ninth Book", *The Codex of Justinian*, Ed. Serena Connolly, Simon Corcoran, Michael Crawford, John Noel Dillon, Dennis P. Kehoe, Noel Lenski, Thomas A. J. McGinn, Charles F. Pazdernik, Benet Salway, Cambridge: Cambridge University Press, 2256-2452.
- Codex Theodosianus. (1952). Kullanılan metin ve çeviri: *The Theodosian Code and Novels and The Sirmondian Constitutions, I-II*, Transl. Clyde Pharr, Princeton: Princeton University Press.
- Corbier, M. (2005). "Coinage and taxation: the state's point of view, a.d. 193–337", *The Cambridge Ancient History: The Crisis of Empire A.D. 193-337*, Vol. XII, ed. Alan K. Bowman, P. Garnsey, A. Cameron, Cambridge: Cambridge University Press, 327-393.
- Cosmas Indicopleustes. (2003). *Christian Topography*, Roger Pearse, UK: Ipswich. https://www.ccel.org/ccel/pearse/morefathers/files/cosmas_11_book11.htm 17.03.2025.
- Darley, R. (2018). "Siliqua and half-siliqua", Ed. O. Nicholson, *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Vol. I, Oxford: Oxford University Press.
- Depeyrot, G. (2006). "Economy and Society", Ed. Noel Lenski, *The Cambridge Companion to The Age of Constantine*, Cambridge: Cambridge University Press, 226-255.
- Depeyrot, G. (2020). "Monetary System of the "Ancient Régime" (Third to Eighteenth Centuries)", Ed. Stefano Battilossi, Youssef Cassis, Kazuhiko Yago, *Handbook of the History of Money and Currency*, Springer, 107-159.
- Doğan, E. (2024). İmparator Diocletianus Dönemi: Siyasi Olaylar ve Reformlar (284-305), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eichengreen, B. (2020). "International Currencies in the Lens of History", Ed. Stefano Battilossi, Youssef Cassis, Kazuhiko Yago, *Handbook of the History of Money and Currency*, Springer, 335-361.
- Elliott, C.P. (2020). "The Role of Money in the Economies of Ancient Greece and Rome", Ed. Stefano Battilossi, Youssef Cassis, Kazuhiko Yago, *Handbook of the History of Money and Currency*, Springer, 67-87.

- Eusebius. (1942). Ekklesiastike Historia, kullanılan metin ve çeviri: *Eusebius The Ecclesiastical History*, Vol. II, çev. J.E.L. Oulton, Loeb Classical Library, William Heinemann LTD, London, Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press.
- Eusebius. (1999). *Vita Constantini*, kullanılan metin ve çeviri: Eusebius: Life of Constantine, Transl. Cameron Averil and S.G. Hall, Oxford: Clarendon Press.
- Garrard, T. (1982). “Myth and Metrology: The Early Trans-Saharan Gold Trade,” *The Journal of African History*, 23, 443-461.
- Green, G.A. (2020). *Gold Coinage in The Roman World: Function And Production*, The University of Warwick Department of Classics and Ancient History.
- Gregory, T.E. (1991). “Chrysargyron”, Ed. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York-Oxford: Oxford University Press, 450.
- Guest, P. (2005). *The Late Roman Gold and Silver Coins from the Hoxne Treasure*, London: British Museum Press, file:///C:/Users/HP/Downloads/HoxneTreasure_coinssummary.pdf 08.03.2025.
- Halcombe, C. J. (2017). *Money, Coinage & Society Volume One: Early and Medieval Societies*, Santiago: Ocaso Press.
- Harl, K.W. (1996). *Coinage in The Roman Economy 300 B.C. to A.D. 700*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Harries, J. (2012). *Imperial Rome AD 284 to 363: The New Empire*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hendy, M.F. (1985). *Studies in The Byzantine Monetary Economy c. 300-1450*, Cambridge: Cambridge University Press.
- İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Jones, A.H.M. (1953). “Inflation under the Roman Empire”, *The Economic History Review, New Series*, 5 (3), 293-318.
- Jones, A.H.M. (1965). *Constantine and The Conversion of Europe*, London: The English Universities Press LTD.
- Libanius, *Oration*, https://www.tertullian.org/fathers/libanius_pro_templis_02_trans.htm
- Mattingly, H. (1946). “The Monetary Systems Of The Roman Empire From Diocletian To Theodosius I”, *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society, Sixth Series*, 6 (3/4), 111-120.

- Millar, F. (1983). "Empire and City, Augustus to Julian: Obligations, Excuses and Status", *The Journal of Roman Studies*, 73, 76-96.
- Odahl, C.M. (2004). *Constantine and the Christian Empire*, London and New York: Routledge.
- Oman, C. (1916). "The Decline And Fall of The Denarius in The Third Century A. D.", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Fourth Series, 16, 37-60.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özman, R. (2021). "İmparator Aurelianus ve Reformları", *Turkish Studies - History*, 16(2), 231-249.
- Paradis, D. (2017). *The Christianization of the Roman Empire Under Constantine*, Honors Thesis Submitted to the Department of History, Georgetown University.
- Patria Constantinople. (2013). Kullanılan metin ve çeviri: *Accounts of Medieval Constantinople: The Patria*, Transl. Albrecht Berger, Dumbarton Oaks Medieval Library 24, Harvard University Press.
- Pulliam, R. (2022). "Taxation in the Roman State: Rofma Devletinde Vergilendirme", çev. Duygu Özer Sarıtaş ve Mehmet Mert Özyıldırım, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 28 (1), 626-632.
- Radhakrishnan, P.V. (1999). *Roman Gold & Silver Coins From India*, Mumbai: IIRNS Publications.
- Rathbone, D. (2009). "Earnings and Costs: Living Standards and The Roman Economy (First to Third Centuries AD)", ed. A Bowman-A. Wilson, *Quantifying Roman Economy: Methods and Problems*, Oxford: Oxford University Press.
- Rebus Bellicis. (1952). Kullanılan metin ve çeviri: A Roman Reformer and Inventor: being a new text of the Treatise De Rebus Bellicis with a Translation and Introduction, Transl. E. A. Thompson, Oxford: At The Clarendon Press.
- Sarris, P. (2006). *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Serfontein, J.L. (2011). "Corruption and Fraud in The Empire of Constantine The Great Between AD 327 and AD 337", *Fundamina: A Journal of Legal History*, 17 (2), 127-138.

- Skinner, A. (2018). “Praetor”, Ed. O. Nicholson, *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, Vol. I, Oxford: Oxford University Press, 1224.
- Sozomenus. (1855). *Ecclesiastica Historia*, Kullanılan metin ve çeviri: *The Ecclesiastical History of Sozomen, History of The Church, From A.D. 324 to A.D. 440*, Transl. Edward Walford, Henry G. Bohn, London, 1855.
- Teall, J.L. (1967). “The Age of Constantine Change and Continuity in Administration and Economy”, *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 21, 11-36.
- Tekin, O. (1998). *Eskiçağda Para: Antik Nüsmismatiğe Giriş*, İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Tekin, O. (2009). Roma Devletinde Para ve Ekonomi, *Doğu Batı Dergisi*, 49, 265-296.
- Tekin, O. (2021). “Bizans Dönemi’nde Para: Sikkeler ve Darphaneler, Money in the Byzantine Period: Coins and Mints” *Anatolia in The Byzantine Period / Bizans Döneminde Anadolu*, eds. E. Akyürek - K. Durak, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vagi, D.L. (1999). *Coinage and History of the Roman Empire: C. 82 B.C.-A.D. 480*, Vol. I, London and New York: Routledge.
- Wassink, A. (1991). “Inflation and Financial Policy under the Roman Empire to the Price Edict of 301 A.D.”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 40 (4), 465-493.
- Williams, S. (1997). *Diocletian and The Roman Recovery*, New York-London: Routledge.

İnternet Kaynakları

- https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_rome_RIC_vII_030ADD-Cohen641.jpg
- https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_constantinople_RIC_VII_099var.jpg
- https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_thessalonica_RIC_VII_214.jpg
- https://www.wildwinds.com/coins/ric/constantine/_constantinople_RIC_VII_019_2.jpg
- <https://www.latin-is-simple.com/en/vocabulary/noun/12794/>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.12>

Volume 9/2

2025 p. 212-223

PREDICTIVE POLICING: CASE OF THE UNITED STATES OF AMERICA¹

ÖNGÖRÜCÜ POLİSLİK: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ÖRNEĞİ

Şükrü Can ÖZTÜRK*

Şerafettin ERTEN**

ABSTRACT

In recent years, predictive policing has emerged as a highly influential yet deeply controversial approach to crime prevention in the United States. By harnessing historical crime data and applying statistical and machine learning models, law enforcement agencies aim to forecast the location, time, and even individuals most likely to be involved in future criminal activity. While the underlying goal of these systems is to improve efficiency and reduce crime through proactive intervention, their implementation has raised complex questions about fairness, legality, and public accountability.

This article provides an in-depth examination of predictive policing from multiple dimensions: theoretical foundations, empirical applications, legal critiques, and ethical implications. It begins by situating predictive policing within broader criminological theories such as rational choice, routine activity theory, and broken windows policing, explaining how these frameworks inform algorithmic crime forecasting. The article then presents detailed case studies from three major U.S. cities—Los Angeles (PredPol and Operation LASER), Chicago (Strategic Subject List), and New York City (CompStat and Domain Awareness System)—to analyze how different models have been operationalized, evaluated, and contested.

¹ This article is derived from the master's thesis titled 'Predictive Policing as an Alternative Approach in Homeland Security Management'.

* Research Assistant, Security Management Department, Faculty of Internal Security, Turkish National Police Academy, E-mail: ozturksukrucan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6882-8061, Ankara, Türkiye.

** Asst. Prof. Dr., Department of Health Management, Faculty of Health Sciences, Uşak University, E-mail: serafettin.erten@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0297-0580, Uşak, Türkiye.

Through a synthesis of academic research, governmental reports, and empirical evaluations, the article critically assesses whether predictive policing delivers on its promises. Findings suggest that while there may be limited improvements in crime detection or resource deployment in some contexts, these gains are often offset by disproportionate targeting of marginalized communities, lack of transparency in algorithmic design, and absence of independent oversight mechanisms.

The article concludes with a set of policy recommendations aimed at mitigating harm and enhancing accountability. These include mandating algorithmic transparency, implementing fairness-aware design principles, strengthening data governance, and embedding community oversight into all stages of system development and deployment. Ultimately, while predictive policing technologies may offer tactical benefits, their long-term value depends on the establishment of ethical, legal, and socially just frameworks that prioritize civil liberties and public trust.

Keywords: *Predictive Policing, Algorithmic Bias, Data-Driven Policing, Machine Learning In Law Enforcement, Public Safety Technology, Surveillance Ethics.*

ÖZ

Son yıllarda, öngörücü polislik (predictive policing), Amerika Birleşik Devletleri'nde suç önleme alanında etkili fakat oldukça tartışmalı bir yaklaşım olarak öne çıkmıştır. Geçmiş suç verilerinden yararlanarak istatistiksel ve makine öğrenmesi modelleri kullanan bu sistemler, kolluk kuvvetlerinin gelecekteki suçların yerini, zamanını ve hatta faillerini önceden tahmin etmelerini amaçlamaktadır. Ancak bu teknolojilerin temel hedefi, etkinlik ve suç oranlarını azaltma gibi amaçlara hizmet etse de, uygulamada adalet, hukukilik ve kamu denetimi gibi alanlarda ciddi tartışmalara neden olmuştur.

Bu makale, öngörücü polisliğe ilişkin kuramsal temelleri, ampirik uygulamaları, hukuki eleştirileri ve etik yansımaları çok boyutlu bir biçimde incelemektedir. İlk olarak, rasyonel seçim kuramı, rutin faaliyet teorisi ve kırık camlar kuramı gibi kriminolojik yaklaşımlarla bu uygulamalar arasındaki ilişki tartışılmakta, ardından öngörücü polislik modellerinin bilimsel arka planı açıklanmaktadır. Makalede, Los Angeles (PredPol ve LASER Operasyonu), Chicago (Stratejik Kişi Listesi) ve New York (CompStat ve Domain Awareness System) gibi büyük şehirlerdeki örnek olay incelemeleri üzerinden bu sistemlerin nasıl uygulandığı, değerlendirildiği ve kamuoyunda nasıl karşılandığı analiz edilmektedir.

Kapsamlı literatür taraması ve ampirik bulgular ışığında yapılan değerlendirmeler, bu sistemlerin bazı durumlarda suçun önlenmesinde veya kaynakların daha etkili kullanılmasında sınırlı başarılar sağladığını ortaya koymaktadır. Ancak bu kazanımlar, sıklıkla dezavantajlı toplulukların orantısız biçimde hedef alınması, algoritmaların şeffaf olmaması ve bağımsız denetim mekanizmalarının eksikliği gibi önemli sorunlarla gölgelenmektedir.

Makale, şeffaf algoritmalar, adil yapay zeka uygulamaları, güçlü veri yönetimi ve toplum temelli denetim gibi bir dizi politika önerisiyle son bulmaktadır. Sonuç olarak, öngörücü polislik teknolojileri taktik düzeyde fayda sağlama potansiyeline

sahip olsa da, uzun vadede meşruiyetini ve toplumsal kabulünü ancak etik, hukuki ve adalet odaklı çerçeveler içinde sürdürebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Öngörücü Polislik, Algoritmik Önyargı, Veri Temelli Kolluk Faaliyeti, Makine Öğrenmesi, Kamu Güvenliği Teknolojileri, Gözetim Etiği.

INTRODUCTION

In recent years, predictive policing has emerged as one of the most transformative and controversial developments in modern law enforcement. Defined as the application of analytical techniques, particularly algorithms and statistical models, to anticipate and potentially prevent criminal activities before they occur, predictive policing represents a shift from reactive to proactive policing strategies (Perry, W. L., McInnis, B., Price, C. C., Smith, S. C., & Hollywood, J. S., 2013). This paradigm shift has attracted the interest of police departments across the United States, many of which have implemented or tested predictive tools with the aim of optimizing patrol resources, improving crime prevention, and enhancing public safety (Yang, 2019).

The term "predictive policing" encompasses a wide range of technologies and methods. Broadly speaking, it can be categorized into two main types: place-based predictions, which identify locations where crimes are likely to occur, and person-based predictions, which assess individuals who may be involved in criminal activity, either as suspects or victims (Brayne, S., Rosenblat, A., & boyd, d., 2015). Place-based models often utilize historical crime data to generate heatmaps or forecast future hotspots, while person-based models may analyze personal information, social networks, and behavioral patterns (Benbouzid, 2019).

The historical roots of predictive policing can be traced to earlier developments in crime mapping and data-driven policing strategies such as CompStat, introduced by the New York Police Department in the 1990s (Wilson, 2019). Over time, the growth of big data, advances in artificial intelligence, and the proliferation of surveillance technologies facilitated the evolution from traditional crime analysis to highly sophisticated predictive systems (Kutnowski, 2017). Tools like PredPol, HunchLab, and the Strategic Subject List in Chicago have been deployed in various jurisdictions, supported by infrastructure such as facial recognition, license plate readers, and social media monitoring (Yang, 2019).

However, while predictive policing has promised to make policing more efficient and targeted, its implementation has raised significant concerns. Empirical evidence on its effectiveness remains mixed. Some studies indicate modest reductions in crime or improved resource deployment, but others question the validity of predictive models due to limitations in data quality and methodological transparency (Mugari & Obioha, 2021). Furthermore, the overreliance on historical crime data—often collected through biased

policing practices—can result in feedback loops that reinforce systemic inequalities and disproportionately impact communities of color (Shapiro, 2017).

The ethical and legal implications of predictive policing are equally significant. Critics argue that these systems challenge fundamental democratic principles, such as due process and the presumption of innocence, by enabling preemptive interventions based on probabilistic risk rather than concrete evidence (Miller, 2021). Others have warned that predictive systems lack adequate oversight and accountability mechanisms, creating “black box” scenarios where decisions are made without transparency or public input (Ferguson, 2016).

Given these developments, this article aims to provide a comprehensive examination of predictive policing as practiced in the United States. The main objectives are to (1) trace the conceptual and technological evolution of predictive policing, (2) assess its practical applications and outcomes, (3) critically evaluate its ethical, legal, and social implications, and (4) offer recommendations for future policy and governance. Through an interdisciplinary lens that draws from criminology, data science, ethics, and public policy, the article seeks to contribute to the growing body of scholarship on algorithmic governance and the future of public safety.

CONCEPTUAL FRAMEWORK AND LITERATURE REVIEW

Predictive policing is underpinned by a set of criminological theories that suggest crime is not random, but rather patterned and predictable based on observable social and spatial cues. Among the foundational theories often cited are rational choice theory, routine activity theory, broken windows theory, and concepts from environmental criminology.

Rational choice theory posits that individuals commit crimes based on a calculated assessment of risks and rewards, suggesting that criminal behavior can be anticipated through patterns of opportunity and deterrence (Yang, 2019). Predictive policing systems operationalize this logic by using historical crime data to infer where future opportunities for crime are likely to arise, enabling law enforcement to intervene proactively.

Routine activity theory, first proposed by Cohen and Felson, asserts that crimes occur when three elements converge in space and time: a motivated offender, a suitable target, and the absence of capable guardianship. This framework helps explain the spatial and temporal dynamics of crime and justifies the hotspot-based focus of predictive policing algorithms (Leng & Li, 2018). By mapping routine movements and activities, predictive systems aim to anticipate when and where these criminogenic conditions will align.

Broken windows theory, introduced by Wilson and Kelling (1982), argues that visible signs of disorder (e.g., vandalism, loitering) signal social neglect and invite more serious crime. This theory has directly informed policing strategies that emphasize low-level offense enforcement as a way to maintain public order and deter serious crime (Gau & Cameron, 2019). Predictive models, especially place-based ones, often rely on this

conceptual linkage by treating indicators of disorder as early warnings for future criminal activity.

Furthermore, environmental criminology and crime pattern theory contribute additional insights by focusing on the geographical and situational aspects of crime. These approaches emphasize the importance of analyzing spatial patterns and land-use structures to identify locations prone to criminal incidents (Leng & Li, 2018). Predictive policing tools like Risk Terrain Modeling (RTM) are grounded in this theoretical lineage, using environmental features (e.g., abandoned buildings, liquor stores) as predictors in crime forecasts.

APPLICATIONS OF PREDICTIVE POLICING IN THE UNITED STATES

Predictive policing has been adopted across several major U.S. cities in various forms, ranging from crime mapping tools to individual risk assessment algorithms. This section presents key case studies from Los Angeles, Chicago, and New York City, illustrating how different jurisdictions have implemented predictive systems and the mixed outcomes these systems have produced.

Los Angeles: PredPol and Operation LASER

The Los Angeles Police Department (LAPD) was among the earliest adopters of predictive policing technology through its partnership with UCLA and the FBI to develop PredPol. This place-based software forecasts locations with a high probability of future crimes based on historical crime data (Yang, 2019). Concurrently, LAPD launched Operation LASER (Los Angeles Strategic Extraction and Restoration), a person-based program that used data points such as past arrests, gang affiliations, and field interviews to identify chronic offenders.

While PredPol was initially promoted for its ability to optimize patrol routes and reduce crime through hotspot mapping, its outcomes were less clear. Independent evaluations failed to show statistically significant crime reduction, and the program was criticized for reinforcing racial biases by sending officers repeatedly into over-policed neighborhoods (Ferguson, 2016; Benbouzid, 2019).

Chicago: Strategic Subject List (SSL)

The Chicago Police Department (CPD) implemented a person-based predictive policing initiative called the Strategic Subject List (SSL), which ranked individuals based on their perceived risk of being involved in gun violence. The list was generated through an algorithm incorporating variables like prior arrests, age, and known associations (Saunders, J., Hunt, P., & Hollywood, J. S., 2016). Those identified were then subject to increased surveillance and preemptive intervention.

However, a quasi-experimental evaluation of the SSL program showed that individuals on the list were not significantly more likely to be victims of violence than those not on

the list. Instead, they were more likely to be arrested for a shooting, suggesting the list may have been used as an investigative shortcut rather than a preventive tool (Saunders et al., 2016). Civil liberties groups condemned the lack of transparency and potential for stigmatization without due process, leading the city to quietly end the program in 2020 (Sheehey, 2018).

New York City: CompStat and the Domain Awareness System

New York City has used predictive policing in more integrated and infrastructure-driven ways. CompStat, launched in the 1990s, is not predictive in the strictest algorithmic sense but laid the foundation for data-driven policing by emphasizing real-time crime statistics and accountability at the precinct level. Later, NYPD collaborated with Microsoft to develop the Domain Awareness System (DAS), a surveillance platform that integrates video feeds, license plate readers, and public data to assist predictive analytics (Yang, 2019).

Though these systems were praised for enabling faster police response and smarter resource deployment, they have been criticized for contributing to mass surveillance and expanding the scope of police monitoring. The program's integration with private sector databases and its potential for racial profiling raised significant concerns from privacy and civil rights advocates (Miller, 2021).

Broader Technological and Policy Implications

In addition to the specific cases above, many U.S. jurisdictions have experimented with tools such as HunchLab, Risk Terrain Modeling (RTM), and Beware. These tools often promise predictive precision but suffer from opaque methodologies and limited empirical validation (Perry et al., 2013). A recurring pattern across jurisdictions is the over-reliance on historical crime data, which embeds racial and spatial biases into the systems themselves, producing a feedback loop of over-policing in historically disadvantaged neighborhoods (Brayne et al., 2015).

Moreover, the lack of standardization and inconsistent auditing practices has made it difficult to compare effectiveness across different cities or systems. Without clear metrics, public oversight, and independent evaluation, predictive policing risks functioning more as a symbolic performance of technological modernity than as an evidence-based crime prevention tool (Benbouzid, 2019).

ETHICAL, LEGAL, AND SOCIAL IMPLICATIONS

The use of predictive policing technologies has raised significant ethical, legal, and social concerns across the United States. While the systems are often introduced as tools to improve efficiency and reduce crime, critics argue they may deepen existing injustices, threaten civil liberties, and erode public trust in law enforcement.

A primary ethical concern is the potential for predictive policing systems to reinforce and amplify existing social and racial biases. Because these algorithms rely heavily on historical crime data—often shaped by decades of over-policing in marginalized neighborhoods—they can reproduce systemic inequities by disproportionately targeting communities of color (Hadjimatheou & Nathan, 2022; Brayne, Rosenblat, & Boyd, 2015).

Multiple studies have shown that algorithmic decision-making can reflect the prejudices embedded in their training data, leading to a feedback loop in which already surveilled neighborhoods are continually flagged for increased police presence (Rahman Nabil et al., 2025; Gstrein, Bunnik, & Zwitter, 2019). This automated replication of bias raises serious concerns about due process and equal treatment under the law.

Predictive policing technologies often involve the integration of vast amounts of personal and public data, including location tracking, social media activity, and facial recognition. This level of surveillance can result in significant invasions of privacy, particularly when individuals are monitored without probable cause (Miller, 2021).

Such surveillance practices are frequently implemented without clear judicial oversight, raising questions about their constitutionality under the Fourth Amendment. The risk is that individuals are treated as potential threats based not on their actions, but on algorithmic projections of future behavior (Susser, 2021). This preemptive approach to law enforcement challenges long-standing legal norms that require individualized suspicion for state intervention.

Another ethical issue is the lack of transparency in predictive policing algorithms. Many of these systems are developed by private companies that consider their algorithms proprietary, limiting public access to the logic behind police decisions (Karppi, 2018). Without transparency, there is little room for independent auditing or community oversight.

Accountability becomes even more difficult when law enforcement agencies adopt predictive tools without evaluating their long-term effects or publishing audit results. This opacity can lead to unjust outcomes without mechanisms for redress, eroding trust in both the tools and the institutions that use them (Kutnowski, 2017).

From a legal standpoint, predictive policing raises questions about constitutionally protected rights. Scholars have debated whether preemptive surveillance and intervention violate the Fourth Amendment's protection against unreasonable searches and seizures (Ferguson, 2012; Arcila, 2014). Furthermore, the Fourteenth Amendment's Equal Protection Clause is at risk when minority communities are systematically over-policed due to biased predictions (Yang, 2019).

Current U.S. legal frameworks do not fully address the group-level harms predictive policing may produce. For example, while individuals may have the right to challenge

data held about them, there are few protections against algorithmic targeting of entire neighborhoods or demographic groups (Gstrein et al., 2019).

The societal implications of predictive policing are broad and complex. On one hand, proponents argue that these systems can help reduce crime and optimize resource allocation. On the other hand, critics highlight how algorithmic policing may damage police-community relations by promoting suspicion and fear rather than safety and cooperation (Shapiro, 2017).

Communities subjected to repeated surveillance may experience feelings of alienation and powerlessness. Over time, this undermines the legitimacy of law enforcement and hinders community engagement, both of which are critical for effective public safety strategies (Modise, 2024).

Evaluation of Effectiveness

Evaluating the effectiveness of predictive policing requires an assessment of its core objective: reducing crime through efficient resource allocation. In the U.S., jurisdictions have implemented various models—such as hot spots policing, risk forecasting tools like PredPol, and person-based systems like the Strategic Subject List (SSL)—with mixed empirical results. This section examines the available evidence on whether predictive policing lives up to its crime prevention promise, and under what conditions it may succeed or fail.

Evidence for the direct crime-reducing impact of predictive policing is inconsistent. In some U.S. cities, place-based strategies such as hot spot policing have demonstrated modest success. A comprehensive Campbell systematic review of 25 studies—17 conducted in the U.S.—found that hot spots policing significantly reduced crime in targeted areas, with minimal displacement effects and some diffusion of benefits to surrounding neighborhoods (Braga, Papachristos, & Hureau, 2012).

However, other forms of predictive policing, particularly algorithmic models like PredPol, have yielded less conclusive results. While some early pilot studies suggested positive outcomes, more recent and rigorous evaluations have questioned the overall effectiveness. For instance, a large-scale analysis in Chicago found that although predictive algorithms achieved high predictive accuracy (area under the curve ~90% for certain crimes), they also revealed enforcement bias favoring wealthier neighborhoods, potentially distorting crime data and undermining fairness (Rotaru, V., Huang, Y., Li, T., Evans, J., & Chattopadhyay, I., 2022).

Furthermore, an Oxford review concluded that despite widespread adoption, there is insufficient longitudinal evidence to demonstrate consistent reductions in crime attributable to predictive systems, particularly when confounding factors like changes in policing strategies or crime reporting behavior are considered (Yang, 2019).

One potential benefit of predictive policing lies in optimizing police deployment. Predictive mapping tools may help agencies allocate patrols more efficiently by forecasting when and where crimes are likely to occur. A review of predictive systems such as PredPol, CompStat, and HunchLab suggests they allow agencies to target high-risk areas, potentially conserving resources and enabling more focused interventions (Carvalho & Pedrosa, 2021).

Yet, efficiency gains are not always accompanied by crime reduction. In a randomized controlled trial in Uruguay—evaluating a U.S.-developed predictive software—no significant differences in crime outcomes were observed between districts using predictive tools and those using local human analysts (Galiani & Jaitman, 2022). While not a U.S. study, its relevance is instructive given the software’s origin and design.

Additionally, when predictive policing is implemented without adequate training, data quality, or contextual adaptation, its value diminishes. This is echoed in pilot studies from Germany and elsewhere, which found only moderate or unclear effects on residential burglary rates, despite sophisticated predictive analytics (Gerstner, 2018).

Effectiveness also depends on public acceptance and perceived legitimacy. Predictive policing can undermine trust if perceived as overly intrusive or biased. A report from the RAND Corporation emphasized that predictive policing must be accompanied by transparency, community engagement, and clear performance metrics to maintain public confidence (Perry et al., 2013, as cited in Yang, 2019).

When communities feel targeted by automated systems—particularly communities of color—the result may be reduced cooperation with law enforcement and diminished overall effectiveness, regardless of actual crime reduction (Brayne, Rosenblat, & Boyd, 2015).

Conclusion

Predictive policing represents a significant transformation in law enforcement strategy, aiming to anticipate and prevent crime through data analytics and algorithmic forecasting. While these technologies offer the potential for more efficient policing and improved resource allocation, their actual effectiveness and societal impact remain hotly contested.

Empirical studies offer mixed findings regarding the efficacy of predictive policing. Some early implementations have reported modest reductions in crime, particularly in geographically targeted areas, but the results are often difficult to isolate from broader policing strategies or external variables (Yang, 2019); (Mugari & Obioha, 2021). Evaluative reviews also stress the lack of strong, consistent empirical support, noting that many programs rely on anecdotal success stories or small-scale pilots without independent assessment (Meijer & Wessels, 2019).

On the other hand, concerns about privacy, racial bias, and due process have been substantial. Tools like the Strategic Subject List (SSL) and PredPol have been shown to disproportionately target communities of color and reinforce existing inequalities within the criminal justice system (Kutnowski, 2017); (Ferguson, 2012). Moreover, scholars have raised fundamental legal and ethical questions about whether predictive technologies align with liberal democratic values, particularly the presumption of innocence and the right to privacy (Miller, 2021).

While predictive policing is often framed as an innovation, critical perspectives argue that it reproduces older paradigms of actuarial justice and reactive control, rather than enabling meaningful reform or prevention (Pais, 2019). Technological sophistication alone cannot guarantee just or effective policing. Instead, predictive policing must be embedded in transparent governance frameworks, continuously audited for fairness, and co-developed with the communities most affected by its deployment (Shapiro, 2017).

In summary, predictive policing is not a panacea. Its success depends not merely on technical accuracy but on the ethical, legal, and social infrastructures that guide its use. Future policies must emphasize democratic accountability, data integrity, and the protection of civil liberties to ensure that predictive policing serves as a tool for justice rather than a source of harm.

References

- Arcila, F. Jr. (2014). Nuance, technology, and the Fourth Amendment: A response to predictive policing and reasonable suspicion. *Emory Law Journal Online*, 63, 2087–2095. Retrieved from <https://scholarlycommons.law.emory.edu/elj-online/30/>
- Benbouzid, B. (2019). To predict and to manage: Predictive policing in the United States. *Big Data & Society*, 6(1). 1–13. <https://doi.org/10.1177/2053951719861703>
- Braga, A. A., Papachristos, A. V., & Hureau, D. M. (2012). Hot spots policing effects on crime. *Campbell Systematic Reviews*, 8(1), 1–96. <https://doi.org/10.4073/csr.2012.8>
- Carvalho, A., & Pedrosa, I. (2021). Data analysis in predicting crime: Predictive policing. In *Proceedings of the 2021 16th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)* (pp. 1–7). IEEE. <https://doi.org/10.23919/CISTI52073.2021.9476393>
- Ferguson, A. G. (2012). Predictive policing and reasonable suspicion. *Emory Law Journal*, 62(2), 259–325. <https://scholarlycommons.law.emory.edu/elj/vol62/iss2/1/>
- Ferguson, A. G. (2017). Policing predictive policing. *Washington University Law Review*, 94(5), 1109–1189. https://openscholarship.wustl.edu/law_lawreview/vol94/iss5/5

- Brayne, S., Rosenblat, A., & boyd, d. (2015). Predictive policing. In *The SAGE Encyclopedia of Surveillance, Security, and Privacy*. SAGE Publications.
- Galiani, S., & Jaitman, L. (2022). Predictive policing in a developing country: Evidence from two randomized controlled trials. *Journal of Quantitative Criminology*, 39(4), 805–831. <https://doi.org/10.1007/s10940-022-09551-y>
- Gau, J. M., & Cameron, A. L. J. (2019). Broken windows policing. In B. M. Huebner (Ed.), *Oxford Bibliographies in Criminology*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/obo/9780195396607-0265>
- Gerstner, D. (2018). Predictive policing in the context of residential burglary: An empirical illustration on the basis of a pilot project in Baden-Württemberg, Germany. *European Journal for Security Research*, 3(2), 115–138. <https://doi.org/10.1007/s41125-018-0033-0>
- Gstrein, O. J., Bunnik, A., & Zwitter, A. (2019). Ethical, legal and social challenges of predictive policing. *Católica Law Review*, 3(3), 77–98.
- Hadjimatheou, K., & Nathan, C. (2022). The ethics of predictive policing. In C. Véliz (Ed.), *The Oxford Handbook of Digital Ethics* (pp. 433–448). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198857815.013.22>
- Karppi, T. (2018). “The computer said so”: On the ethics, effectiveness, and cultural techniques of predictive policing. *Social Media + Society*, 4(2), 1–9. <https://doi.org/10.1177/2056305118768296>
- Kutnowski, M. (2017). The ethical dangers and merits of predictive policing. *Journal of Community Safety and Well-Being*, 2(1), 13–17. <https://doi.org/10.35502/jcswb.36>
- Leng, J., & Li, G. (2018). Research on the theoretical basis and technical path of predictive policing. *Proceedings of the 2018 7th International Conference on Energy, Environment and Sustainable Development (ICEESD 2018)*, 737–741. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/iceesd-18.2018.136>
- Meijer, A., & Wessels, M. (2019). Predictive policing: Review of benefits and drawbacks. *International Journal of Public Administration*, 42(12), 1031–1039. <https://doi.org/10.1080/01900692.2019.1575664>
- Miller, S. (2021). Predictive policing. In D. Edmonds (Ed.), *Future Morality* (1st ed., pp. 73–82). Oxford University Press.
- Modise, J. M. (2024). Balancing safety and justice: The ethics of predictive policing. *International Journal of Innovative Science and Research Technology*, 9(9), 3455–3463. <https://doi.org/10.38124/ijisrt/IJISRT24SEP617>

- Mugari, I., & Obioha, E. E. (2021). Predictive policing and crime control in the United States of America and Europe: Trends in a decade of research and the future of predictive policing. *Social Sciences*, 10(6), 234. <https://doi.org/10.3390/socsci10060234>
- Pais, L. G. (2019). Predictive policing: Is it really an innovation? *European Law Enforcement Research Bulletin*, (4 SCE), 125–131.
- Perry, W. L., McInnis, B., Price, C. C., Smith, S. C., & Hollywood, J. S. (2013). *Predictive policing: Forecasting crime for law enforcement*. RAND Corporation.
- Nabil, A. R., Tusher, M., Akther, M. N., & Rayhan, R. U. (2025). Ethical implications of AI-powered predictive policing: Balancing public safety with privacy concerns. *Innovatech Engineering Journal*, 2(1), 47–58.
- Rotaru, V., Huang, Y., Li, T., Evans, J., & Chattopadhyay, I. (2022). Event-level prediction of urban crime reveals a signature of enforcement bias in US cities. *Nature Human Behaviour*, 6(8), 1056–1068. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01372-0>
- Saunders, J., Hunt, P., & Hollywood, J. S. (2016). Predictions put into practice: A quasi-experimental evaluation of Chicago's predictive policing pilot. *Journal of Experimental Criminology*, 12(3), 347–371. <https://doi.org/10.1007/s11292-016-9272-0>
- Shapiro, A. (2017). Reform predictive policing. *Nature*, 541(7638), 458–460. <https://doi.org/10.1038/541458a>
- Sheehey, B. (2019). Algorithmic paranoia: The temporal governmentality of predictive policing. *Ethics and Information Technology*, 21(1), 49–58. <https://doi.org/10.1007/s10676-018-9489-x>
- Susser, D. (2021). Predictive policing and the ethics of preemption. In B. Jones & E. Mendieta (Eds.), *The ethics of policing: New perspectives on law enforcement* (pp. 268–292). New York University Press. <https://doi.org/10.18574/nyu/9781479803729.003.0013>
- Wilson, D. (2019). Predictive policing management: A brief history of patrol automation. *New Formations: A Journal of Culture, Theory, Politics*, 98, 139–155. <https://doi.org/10.3898/NEWF:98.09.2019>
- Yang, F. (2019). Predictive policing. In *Oxford Research Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.508>

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.13>

Volume 9/2

2025 p. 224-242

ORTA ÇAĞ AVRUPASI'NDA ARİSTOKRASİ VE KADIN

ARISTOCRACY AND WOMAN IN MEDIEVAL EUROPE

Enes DEMİR*

ÖZ

Söz konusu dönem, gerek teknolojiden gerek feminist hareketten yoksun ve başlıca erkek egemen yönetilen toplumlardan meydana gelmekte, kayıt altına alınmayan/alınamayan kadınlardan oluşmaktadır. Bu çalışma, ilgili kısıtlı kaynaklar aracılığıyla o dönemin hem aristokrasisini hem de toplumsal cinsiyet anlayışını ifade etmeye çalışmıştır. Çalışmada ele alınan Aquitaineli Eleanor, Joan of Arc ve Pisan'dan Christine gibi figürler, kadınların Orta Çağ'daki baskın toplumsal cinsiyet normlarına rağmen liderlik ve entelektüel alanda nasıl bir etki yarattığını somutlaştırmaya çalışmaktadır. Günümüz yönetim sistemlerinin ve feminist hareketinin tekerrür edecek faaliyetlerde bulunmaması ve geçmişten çıkarılacak dersler ile geleceğe bakmanın ne kadar önemli olduğunun yanında, kadınların toplumda ne kadar etkili olabildiklerine ve toplumsal karar alma süreçlerine daha fazla dahil edilmelerinin önemini anlatmak amaçlanmıştır. Kadınların liderlik ve güç yapılarındaki yerlerini görünür kılarak, geçmişten günümüze uzanan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sorgulamak hedeflenmiştir. Hazırlanan ve sunulan bu çalışma, dünya üzerindeki yönetimlerin neredeyse temelinin oluşturan aristokrasinin topluma katkıları, kadınlara bakışı ile bahsi geçen dönemin şartlarıyla kadınlarının yaşadığı zorlukları dile getirmesi ve günümüze etki edebilecek sonuçlar çıkarması sebebiyle müteakip çalışmalar için önem arz etmektedir. Her ne kadar bu çalışma dönemin aristokrat kadınlarının toplumsal statüsü ve etkisini geniş bir perspektif ile ele alsada da, kaynakların sınırlılığı nedeniyle daha derinlemesine analizlerin yapılması zorlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Orta Çağ Avrupası, Aristokrasi, Kadın, Erkek Egemenlik.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan İlişkileri Bölümü, E-mail: enesdemir.1681@hotmail.com, ORCID: 0009-0005-4029-0086, Gaziantep, Türkiye.

ABSTRACT

This study examines the historical invisibility of women during the Middle Ages, a period dominated by patriarchal structures and lacking both technological advancement and organized feminist movements. Despite limited resources, it aims to explore the roles and societal perceptions of aristocratic women by analyzing influential figures such as Eleanor of Aquitaine, Joan of Arc, and Christine de Pisan. These examples illustrate how some women managed to assert themselves in leadership and intellectual spheres despite prevailing gender norms. The study highlights the importance of understanding historical gender dynamics in order to prevent similar inequalities in modern governance and to support the development of more inclusive societies. Although the scarcity of sources restricts deeper analysis, the study provides a valuable foundation for future research on the political and social influence of noblewomen throughout history.

Keywords: *Middle Ages, Medieval Europe, Aristocracy, Women, Male Dominance.*

Giriş

Bu çalışma ile birlikte özellikle Orta Çağ döneminin ve sınırlandırmak adına o dönemin Avrupa’ında bilhassa etkili olan ‘Aristokrasi’ yönetim şekillerinin etkisi ve bu etkenlerin çizdiği kadın görüntüsü ele alınmaya çalışılmıştır. Söz konusu dönem gerek teknolojiye gerek feminist hareketten yoksun geçirilen ve başlıca erkek egemen yönetilen toplumlardan oluşması sebebiyle eşi, babası vb. yakınlıklarıyla tanınan kadınlar hariç kayıt altına alınmayan kadınlardan teşkilidir. Araştırma, bu kısıtlı kaynaklar aracılığıyla o dönemin hem aristokrasisini hem de toplumsal cinsiyet anlayışına ulaşmaya çalışmıştır. Bu çalışmada; günümüz yönetim sistemlerinin ve feminist hareketinin tekerrür edecek faaliyetlerde bulunmaması ve geçmişten çıkarılacak dersler ile geleceğe bakması, aynı zamanda bunları kayıt altına almanın ne kadar önemli olduğunun yanında aristokrat kadınların toplumda ne kadar etkili olabildiklerine de şahit olarak, toplumsal karar alma süreçlerine daha fazla dahil edilmelerinin önemini anlatmak amaçlanmıştır. Hazırlanan ve sunulan bu araştırma makalesi, dünya üzerindeki yönetimlerin neredeyse temelini oluşturan ve ilklerden olan aristokrasinin topluma katkıları, dönemlerine etkileri, kadınlara bakışı ve onları yönetimin neresine ne kadar yerleştirilebildikleri konularına değinmiştir. Bahsi geçen dönemin şartları ile kadınlarının yaşadıkları zorlukları dile getirmesi doğrudan konu ile ilişkili yabancı dilde yayımlanmış kaynakları da kullanması ve günümüze etki edebilecek sonuçlar çıkarması sebebiyle müteakip çalışmalar için önem arz etmektedir.

Yöntem

Bu çalışma, tarihsel araştırma yöntemine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Niteliksel bir yaklaşım benimsenmiş ve özellikle ikincil kaynaklar üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Kullanılan kaynaklar; tarihsel belgeler, akademik yayınlar, kitaplar ve makalelerden oluşmaktadır. Literatür taraması yoluyla, Orta Çağ Avrupası’nda aristokrasinin yapısı ile kadınların bu yapı içerisindeki toplumsal ve siyasal konumları incelenmiştir.

Çalışma kapsamında seçilen kadın figürlerin değerlendirilmesinde, dönemsel bağlam gözetilerek tarihsel bütünlük sağlanmıştır. Kadınların yaşadıkları toplum içindeki rolleri; siyasi, sosyal ve kültürel düzlemde ele alınmış, karşılaştırmalı bir perspektifle analiz edilmiştir. Değerlendirmelerde yorumdan çok betimleyici ve çözümleyici bir üslup benimsenmiş; tarihsel olaylar, belgeler ve akademik kaynaklar ışığında nesnel kalmaya özen gösterilmiştir.

Orta Çağ

Orta Çağ, Batı tarihçiliğinde genellikle Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü olan M.S. 5. yüzyıldan, Osmanlı İmparatorluğu tarafından İstanbul'un fethi ile Bizans İmparatorluğu'nun yıkılışı veya 1492 yılında Amerika kıtasının keşfedilmesine rastlayan, 15. yüzyıla kadar süren dönem olarak kabul edilen bir tarihi dönemdir (Topdemir, 2012). Bu dönem, Batı Avrupa'nın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının şekillenmesinde kritik bir rol oynamıştır. Batı Avrupa'da kilise otoritesinin yükseldiği ve feodal yapının güçlendiği bir süreçtir. Bu dönem Erken, Yüksek ve Geç Orta Çağ olmak üzere üç ana alt döneme ayrılır ve her biri kendi içinde belirgin özelliklere sahiptir (Gülcan, 2019).

Erken Orta Çağ, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Batı Avrupa'nın siyasi ve ekonomik bir hengâme dönemine girmesiyle başlar. Roma'nın güçlü merkezi otoritesinin yıkılmasıyla, Batı Avrupa küçük krallıklar ve lordluklar arasında kaymış bir yapıya bürünmüştür (Tan, 2018). Bu dönemde feodal sistem ortaya çıktı ve bölgesel lordlar, köylülerle toprak karşılığı koruma anlaşmaları yaptı. Feodal sistem, toplumun as yapısını belirleyen ve lordlar, vasallar ve köylüler arasında katı bir hiyerarşik yapı oluşturan yapıcılar olmuşlardır (Wood, 2017).

Katolik Kilisesi'nin hem dini hem de siyasi bir otorite olarak öne çıktığı bu dönemde Hristiyanlık, Batı Avrupa'da hızla yayılmıştır (Meydan ve Güç, 2021). Kilise, eğitim ve kültürün ana merkezi haline gelmiştir. Manastırlar, yazıların ve bilimsel bilgilerin savunucusu olmuştur. Karolenj İmparatorluğu, Charlemagne (Şarlman) liderliğinde bu dönemin en güçlü siyasi yapılarından birini oluşturmuştur. Charlemagne'ın yönetimi altında, eğitim ve kültürde birçok gelişmeler kaydedilmiş ve Batı Avrupa'da bir çeşit "Karolenj Rönesansı" yaşanmıştır (Zenginoğlu, 2022).

Yüksek Orta Çağ, ekonomik ve nüfus artışıyla karakterize edilen bir dönemdir. Tarımda yapılan yenilikler, Avrupa'da gıda üretimini artırarak nüfusun hızla artmasına vesile olmuştur (Ülgen, 2010). Bu dönemde şehirler büyümeye ve ticaret kendini geliştirmeye başlamıştır. Feodal sistemin güçlenmesiyle siyasi istikrar sağlandı ve lordlar, topraklarını müdafaa için kaleler inşa etmişlerdir.

Haçlı Seferleri, bu dönemin mühim olayları arasında yer almıştır. 11. yüzyıldan itibaren, Avrupalı Hristiyanlar, 'Kutsal Topraklar' Müslümanlardan geri almak amacıyla bir dizi askeri sefer düzenlemişlerdir. Bu seferler, Doğu ve Batı dünyası arasındaki ticaretin artmasına ve etkileşimin kültürel olarak kuvvetlenmesine sebep olmuştur (Ulutaş, 2023).

Yüksek Orta Çağ'da üniversitelerin kurulması, eğitim ve bilimde önemli kalkınmalar sağlamıştır. Bologna, Oxford ve Paris gibi üniversiteler, Avrupa'nın entelektüel merkezleri haline gelmiştir (Rukancı ve Anameriç, 2004). Bu dönemde katedrallerin ve kiliselerin inşasında yaygın olarak Gotik mimari kullanılmaya başlanmış, gotik sanat ve mimari, devasa vitray pencereler, sivri kemerler ve uçan payandalar ile karakterize edilmiştir (Ülgen, 2010).

Geç Orta Çağ, büyük siyasi ve sosyal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. 14. yüzyılın ortalarında başlayan 'Kara Ölüm', Avrupa popülasyonunun büyük bir kısmını etkileyen ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan bir veba salgınıdır (Choonara, 2020). Bu salgın, sosyal blokta büyük değişikliklere yol açmış ve işçi sınıfının ehemmiyetini artırmıştır. Toprak sahipleri, azalan iş gücü nedeniyle işçileri daha iyi koşullarla çalıştırmaya mecbur kalmışlardır.

Yüzyıl Savaşları, 1337-1453 yıllarında İngiltere ve Fransa arasında süren uzun ve yıkıcı bir savaş dönemi olarak dikkat çekmektedir. Bu muharebe, Avrupa'da milli kimliklerin oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Aynı dönemde, Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde iç çatışmalar ve isyanlar da yaşanmıştır (Alganer ve Yılmaz, 2016).

Geç Orta Çağ, Rönesans'ın da başlamasıyla bilim, sanat ve düşüncede yükselmelerin kaydedildiği bir dönem olma özelliğindedir. İtalya'da başlayan Rönesans, klasik Yunan ve Roma kültürlerine dönüşü teşvik etmiştir. Avrupa'da yeni bir entelektüel ve kültürel aksiyonun temelini atmıştır. Sanatçılar, bilim adamları ve filozoflar, insanlığın potansiyelini keşfetmeye ve dünyayı daha ihtiyatlı bir şekilde anlamaya odaklanmışlardır (Aslan, 2011).

Orta Çağ, Batı Avrupa tarihinin karmaşık ve çok yönlü bir dönemidir. Erken Orta Çağ'ın siyasi ve ekonomik karışıklığından Yüksek Orta Çağ'ın ekonomik ve kültürel yükselişine ve Geç Orta Çağ'ın büyük değişim ve transfigürasyon periyoduna kadar bu uzun süreç, Avrupa tarihinin dinamik ve çok tabakalı yapısını gözler önüne sermektedir (Günay, 2020). Orta Çağ, modern Avrupa'nın temellerinin atıldığı, feodal sistemin ve Hristiyanlığın toplum üzerinde izler oluşturduğu bir dönemdir. Aynı zamanda, bu dönemde vuku bulan bilimsel, kültürel ve sosyal gelişmeler, Rönesans'ın ve modern dünyanın doğuşunu hazırlamıştır. Orta Çağ'ı anlamak, tarihin derinliklerine inmek ve günümüz toplumunu daha iyi kavramak için kritik bir anahtar sunmaktadır.

Orta Çağ Avrupası

'Europa', popüler Yunan mitolojisinden aktarılmasıyla Fenikeli Tire kralının kızının dolayısıyla prensesin ismidir. Zeus, bu prensese gönül verir ve boğa kılığında onu Girit'e kaçıtır. Fazlaca çocukları da olur ve prenses, Girit kralı Asterion ile evlenir. Bu konudaki mitolojik anlatılardan hareketle Europa, sanat ve kültür dünyasında bir sembol haline gelmiş, kutsal bir figür olarak görülmeye başlanmıştır. Simge, kutsal/mübarek bir kavram haline gelerek zamanla "Europa" kelimesi, bir kültür ve uygarlık simgesi olarak kullanılmış ve Avrupa kıtası bu isimle anılmıştır. Ayrıca "Güneşin Battığı Yer" anlamını da taşıyan bu isim, modern dünyada medeniyet, çağdaşlık, refah, adalet ve gelişmişlik

gibi olumlu çağrışımlarla ilişkilendirilmiştir. Bu değerlerin somut bir ifadesi olarak günümüzde Avrupa Birliği, uluslararası bir kurum olarak bu idealleri sembolize etmektedir (Alganer ve Yılmaz, 2016).

Orta Çağ Avrupası, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile başlayan ve Rönesans ile sonlanan yaklaşık bin yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısında yerleşik değişikliklere sahne olmuştur (Karta, 2020). Feodal ekolün hakim olduğu, dinin toplumsal hayatta merkezi bir vazifede bulunduğu ve büyük değişimlerin yaşandığı Orta Çağ, Avrupa tarihinin anlaşılması için nirengi noktası olan bir dönemdir.

Orta Çağ'ın başlangıcında, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Avrupa, küçük krallıklar ve beyliklere bölünmüş bir yapıya bürünmüştür. Bu dönemde feodalizm, ana siyasi ve sosyal sistem olarak ortaya çıkmıştır (Ülgen, 2010). Feodalizm, lordlar ve vasallar arasındaki karşılıklı sadakat ve hizmet ilişkisine dayanan bir sistemdir. Lordlar, topraklarını koruma ve yönetme karşılığında vasallarına toprak verirken, vasallar da lordlarına askeri ve diğer hizmetlerle destek olmuşlardır (Durgun, 2017). Bu hiyerarşik inşa, toplumun temel yapılarından biriydi ve sosyal ilişkileri belirlemiştir..

Orta Çağ, genel anlamda dünyanın büyük bir kısmında farklı din ve mezheplerden de olsa mukaddesatçı insanların yaşadığı bir dönemdir. Doğuda İslam egemenliğinin ve halifenin kendini hissettirdiği aynı dönemde, batıda karşımıza Hristiyanlık ve Kilise çıkmaktadır. Bu yüzdendir ki bu çağda yaşanan her olayın/durumun arka planında dini otoriteler olmuştur. Dini kurumlar ile teologlar, dindar ve ahlaki açıdan üstün bir kuşak oluşturma emeliyle hareket etmiştir (Dündar, 2022).

Kilise, Orta Çağ Avrupası'nda büyük bir siyasi ve sosyal güce sahiptir. Katolik Kilisesi, sadece dini bir kurum olmanın ötesinde, eğitim, bilim ve sanatın koruyucusu ve yaygınlaştırıcısı olarak da önemli bir rol oynamıştır (Kara, 2022). Papalık, birçok Avrupa krallığı nezdinde manevi ve bazen de siyasi otoriteye sahiptir. Kilise, manastırlar aracılığıyla eğitim ve sağlık hizmetleri sunarak ayrıca sosyal yardım çalışmalarında da bulunmuştur (Dilik, 1988). Orta Çağ Avrupası'nda, evlenmek istemeyen, huzursuz hisseden ya da kendini bir yere ait görmek isteyen kadınların sığınabileceği tek yer 'kadın manastırları'ydı. Ancak, bu manastırlarda yaşayan kadınlar da sıkı bir denetim altında tutulmuşlardır ve hür şekilde hareket edememişlerdir. Ayrıca, bu manastırlar genellikle soylu ailelerin bekar ya da dul kadınlarına kapılarını açmaktalardır (Ünal, 2023).

Klasik Çağ ile Rönesans Dönemi arasında yer alan Orta Çağ boyunca, Avrupa'da kilisenin İncil'i kendi yorumlarına göre düzenlemesi sonucu, kadın bedeni erkek bedenine kıyasla daha değersiz görülmüştür. Viktorya Dönemi'ne gelindiğinde, bu anlayış dogmatik düşüncelerden arınmış gibi görünse de, dönemin ahlaki kuralları ve erkek egemen toplumun sosyal hayattaki üstünlüğü nedeniyle kadın hala zayıf ve yetersiz bir figür olarak görülmüş, daha çok "bekaret" ve "annelik" kavramlarıyla tanımlanmıştır. Kadın bedeni üzerindeki bu denetim, Orta Çağ İngiltere'sinde erkek bedeninin fiziksel üstünlüğünün dini bir dogmaya dönüştürülmesiyle ilişkilendirilmiştir. İlk Çağ

Avrupası'nın aklı ve insanı merkeze alan yaklaşımına karşın Orta Çağ, Tanrı merkezli bir inanç dönemi olarak kilisenin dayattığı dogmatik düşüncelerle şekillenmiştir (Taşdelen ve Koca, 2015).

Edebiyat alanında, Orta Çağ'ın sonlarına doğru Dante Alighieri, Geoffrey Chaucer ve Christine de Pisan gibi yazarlar önemli eserler verdiler. Dante'nin "İlahi Komedi" adlı eseri, Orta Çağ edebiyatının zirvesi olarak kabul edilir ve Avrupa edebiyatının klasiklerinden biridir (Çaylı, 2021). Bilim ve felsefede skolastik düşünce, Orta Çağ'ın entelektüel hayatına hakim oldu. Skolastik düşünce, Hristiyan teolojisini klasik Yunan ve Roma felsefesi ile uzlaştırmaya çalıştı (Özkan, 2017).

Orta Çağ, Avrupa'nın bütünleşmesine yönelik fikirlerin ciddi şekilde tartışıldığı bir dönemdir. Bu dönemde, bazı düşünürler Avrupa'nın birliğine dair kuramsal yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Bunlardan biri, Fransız hukukçu Pierre Dubois (1253-1312) tarafından önerilen ve Avrupa'yı "Hristiyan Cumhuriyeti" şeklinde konfedere bir yapı olarak düzenlemeyi amaçlayan plandır. Dubois'in önerisinde, Hristiyanlık kuralları ve doktrinleri doğrultusunda Avrupalı prenslerden oluşan bir meclisin, kıtadaki devletlerarası uyuşmazlıkları çözmesi öngörülmüştür. Ayrıca, bu yapıda Papa'nın bir temyiz mahkemesi rolü üstlenmesi düşünülmüştür. Bu öneriler, dönemin en realist, uygulanabilir, tutarlı ve bugüne ilham kaynağı olan fikirleri arasında yer almıştır (McCormick, 2014).

Bir başka fikir ve öneri ise XV. yüzyılda Çek kralı George (1420-1471) ve diplomatı Antoine Marine tarafından sunulmuştur. Bu proje, Türklerin yarattığı tehdit karşısında bir savunma mekanizması kurulmasını ve Avrupa konfederasyonunun oluşturulmasını içermektedir. Projede, krallar ve prensler için bir konsey kurulması ve anlaşmazlıkların çözümü için bir mahkemenin görev yapması planlanmıştır (McCormick, 2014). XVI. yüzyılın sonlarına doğru, önemli bir başka fikir daha ortaya atılmıştır. Bu öneri, Duk de Sully (1560-1641) tarafından geliştirilmiş ve "Büyük Tasarım" adıyla anılmıştır. Tasarı, Avrupalı devletlerin yeniden yapılandırılmasını ve 66 üyeden oluşan, her üç yılda bir yenilenen bir "Avrupa Senatosu"nun kurulmasını öngörmüştür (Alganer ve Yılmaz, 2016).

Orta Çağ Avrupası, karmaşık ve çok yönlü bir dönemdir. Feodalizm, toplumun temel yapısını belirlemiş ve lordlar ile vasallar arasındaki ilişkiler, siyasi ve sosyal düzeni şekillendirmiştir. Kilise, sadece dini bir otorite olarak değil, aynı zamanda eğitim, bilim ve sanatın koruyucusu olarak da önemli bir rol oynamıştır. Ekonomik dinamikler, tarımda yapılan yenilikler ve ticaretin canlanması ile değişmiş, şehirler ve loncalar, ekonomik hayatın merkezi haline gelmiştir. Kültürel gelişmeler, Gotik mimari, edebiyat ve skolastik düşünce ile zenginleşmiştir (Rızaoğlu, 2012). Orta Çağ Avrupası, modern Avrupa'nın temellerini atan, dinamik ve çok katmanlı bir dönemdir.

Kadının erkekle eşit ve özdeş haklara sahip bir birey olarak kabul edilmesi tarihsel süreçte oldukça yeni bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ Avrupası'nda görülen cinsiyet eşitsizliğinin kökenleri ise kadim çağlara kadar uzanmaktadır.

Aristoteles, doğadaki erkek cinsinin fiziksel olarak dışiden güçlü olduğu görüşünden yola çıkarak, bu durumu toplumsal ve aile yaşamına uyarlamanın gerekliliğini savunmuştur. Ona göre, toplum özdeş olmayan bireylerden oluştuğu için kadın, erkeğin statü olarak gerisinde yer almıştır (Özmen, 2023).

Aristokrasi

Tarihler boyu insan toplulukları gerek kritik kararlar vermekte, gerek sadece bir fikir vermesi amacıyla kendilerine liderler seçmişlerdir. Adı çoğu zaman ortak bir karara varmak dahi olsa her zaman son sözü birinin söylemesi veya düşünceleri ile bir şekilde insanları ikna ederek öncülük etmesi gerekmektedir. Bu kişiler, kritik kararların alınmasında söz sahibi olma haklarını, toplumdaki konumları ve sahip oldukları etkiler aracılığıyla meşrulaştırmışlardır.

Aristokrasi, halkın çıkarları için hareket eden belirli bir zümrenin yönetimi ve hem düşünsel hem de tarihi bağlamda monarşi ve demokrasinin zıttı olarak konumlanan bir yönetim biçimidir (Aktan, 2016). Bu sistem, yönetimin az sayıdaki en iyiler veya seçkinler tarafından yürütülmesini savunmuştur. Köklerini Platon ve Aristoteles'ten almaktadır. Eski Yunan siyasal teşkilatı olan polis; 'aile', 'Genos' ve 'Fraderi' aşamalarından sonra siyasi yapısını tamamlamıştır. Daha sonra kralların yönetimde zor durumlara düşmeleri ile birlikte önemli hususlarda kabile şeflerine ve/veya aile reislerine danışmaya başlamışlardır. Bu danışmalar zaman içerisinde alışkanlık haline gelmiş ve 'Aristokrat Sınıf' oluşmuştur (Duman, 2015). Orduların başında savaşan genç vatandaşları ifade etmek için ilk defa kökleri M.Ö. 5. yüzyıla kadar uzanan Atina kent devletinde kullanılmıştır (Şahin, 2010). Günümüzde Cambridge İngilizce Sözlüğü aristokrasiyi 'Yüksek bir sosyal statüye sahip olan insan sınıfı' olarak tanımlamaktadır.

Orduların başına geçen ve genç yaşta öne çıkan bu insanlar, bu başarılarını elbette fetihler çağına ve önemli olanın toprak güvenliği olduğu yıllara borçlu olabilirler. Liderlik ve yönetme becerisine sahip bu savaşçı insanlar, ülke menfaati güdülen konularda da söz hakkı sahibi olmaya başlıca adaylardandır. Peki, askeri lider olarak ordular yönetme imtiyazını nasıl aldılar? Aile fertlerinin halk ve yönetim ile kurduğu güçlü bağları sonucunda olabilmektedir. O zaman Aristokrasi, tipik olarak asil kökenli insanlardan oluşan, kalıtsal unvanlara ve makamlara sahip daha yüksek manada bir sınıftır ve hem statünün hem de gücün, güçlü kalıtsal ilkeler altında faaliyet gösteren az sayıda ailede yoğunlaştığı bir sistemdir (Van Wees ve Fisher, 2015).

Bir de aristokrasinin farklı bir yönü olan "Aristokratik Oligarşi" vardır ki aristokrasi ile benzerliği olmasına rağmen farkları karıştırılır. Aristokratik oligarşi ve aristokrasi, hem benzerliklere hem de farklılıklara sahip iki siyasi ve sosyal yönetim şeklidir. İkisi arasındaki temel farklar, yönetimdeki gücün dağılımı ve bu gücü kimin elinde tuttuğuna dairdir. Aristokratik oligarşi, aristokrasiden türemiş olup, gücün daha dar bir elit grup tarafından kontrol edildiği sistemdir (Sevli, 2021). Bu sistemde güç, yalnızca soylular arasında bile daha sınırlı bir gruba aittir. Oligarşi, genellikle mali güç, askeri güç veya siyasi nüfuz gibi faktörlerle desteklenir ve bu güçler aristokratların belirli bir kesimi tarafından kontrol edilir.

Orta Çağ Avrupası'nda Aristokrasi

Geçmişte birçok ülke, aristokratik sistemler ve/veya soyluların egemen olduğu yönetim biçimleri ile yönetilmiştir. Başlıca olarak Antik Yunan Dönemi'nden bahsedilebilir ve Atina yönetimi ile Sparta örnek gösterilebilmektedir. Sparta, Peloponez Yarımadası'nda yer alan bir Yunan şehir devleti olarak sahneye çıkmış ve çift başlı krallarla birlikte güçlü bir aristokratik yapıya sahiptir. Güç, "Eforlar" olarak bilinen beş seçkin tarafından paylaşılmıştır (Şeref, 2020). Atina'da da benzer bir yapı hakimdir. Atina, M.Ö. 6. yüzyılın ilk başlarında, iyice yoksullaşmış halk ile zengin ve dışlı toprak sahiplerini karşı karşıya getiren bir iç çatışmanın eşiğindeydi. Bu dönemde Atina, hem ekonomik hem de politik düşünülerden asilzade aristokratların (Eupatridai) kontrolü altına girmiştir. Yoksul kesim ise kazancını sağlamak için, zengin toprak sahiplerinden topraklarını kiralayıp, elde edilen mahsulün geliriyle toprak kiralalarını ödemeye çabalamıştır. Özellikle Solon'un reformlarına kadar, soylular (aristokratlar) yönetimi ellerinde tutmaktalardır. Ancak Solon'un reformları ile birlikte daha demokratik bir yapıya geçiş sağlanmıştır (Akıncı Öztürk, 2018).

Orta Çağ Avrupası'nda aristokrasi, toplumun en üst sınıfını oluşturan ve geniş topraklara sahip olan soylu ailelerden meydana gelmiştir. Aristokrasi, siyasi, ekonomik ve sosyal hayatta önemli bir rol oynamış, feodal sistemin temel taşlarından biri olmuştur (Koştu, 2019).

Orta Çağ'da aristokrasi, toprak mülkiyeti ve soyluluk unvanları aracılığıyla tanımlanmıştır. Soyluluk, genellikle kalıtsal olup, aileden aileye geçmektedir (Ülgen, 2020). Aristokratlar, krallara ve daha yüksek rütbeli lordlara bağlı olan, ancak kendi topraklarında bağımsız bir otoriteye sahip olan lordlardır. Bu lordlar, feodal sistemin temelini oluşturan sadakat ve hizmet ilişkileri aracılığıyla vasallarına toprak kiralat ve onları koruma karşılığında askeri hizmet beklemişlerdir (Durgun, 2017).

Aristokratlar, krallığın yönetiminde ve savunmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Savaş zamanlarında, kendi ordularını kurar ve kralları için savaşmışlardır. Barış zamanlarında ise, topraklarının yönetimi, adaletin sağlanması ve köylülerin korunması gibi görevleri yerine getirirlerdi. Aristokratlar, aynı zamanda krallığın danışma meclislerinde yer alarak siyasi karar alma süreçlerine katılırlardı (Bozkan ve Güney, 2020).

Orta Çağ Avrupası'nda da bu yönetim şekli Venedik ve Feodal Krallıklar olarak kendini göstermiştir. Venedik bir oligarşi şeklinde yönetilmekte ve yönetii, "Büyük Konsey" olarak bilinen bir aristokrat grup tarafından işletilmekteydi. Orta Çağ Avrupası'nda birçok krallık ve bölge, feodal beyler ve soylular tarafından yönetiliyordu. Krallar, soyluların desteğine bağımlıydı, toprak sahipliği ve askeri güç, soylular arasında paylaştırılıyordu. Feodalite sisteminin ne olduğu hususunda zaman zaman çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Örneğin; feodal sistem için elzem çalışmalar gerçekleştiren Belçikalı tarihçi François Louis Ganshof feodal sistemi, "Aristokratlara ait bir sistem olduğu ve çoğunlukla alt tabakada bulunan kesimi ilgilendirmediği gibi, aristokratların aralarında gelişen asker ve toprak eksensli oluşmuş bir sistem" olarak belirtmiştir (Erez, 2017).

Orta Çağ aristokratlarının günlük yaşamı, büyük ölçüde topraklarının yönetimi ve sosyal etkinlikler etrafında şekillenmiştir. Aristokratlar, genellikle kalelerde veya büyük malikanelerde yaşarlar ve geniş bir hizmetçi kadrosuna sahip olmuşlardır (Erez, 2017). Bu kaleler, hem yaşam alanı hem de savunma yapısı olarak hizmet vermektedir.

Aristokratlar, aynı zamanda sanatı ve kültürü desteklemişlerdir. Şairler, müzisyenler ve sanatçılar, soyluların himayesinde çalışmış ve bu dönemde önemli eserler vermişlerdir (Işıktaş, 2015). Orta Çağ'ın aydın kesimleri ve felsefi alanları, kadınlara neredeyse tamamen kapalıdır. Kadınlar başlıca toplumdan ve okullardan dışlandıkları, konuşmaları dahi yasaklandığı için kadın edebiyatçı veya aydınlar çıkamamıştır (Şahin, 2021). Aristokrat kadınlar istisna olarak, genellikle edebi ve sanatsal faaliyetlerle ilgilenmiş, şiir ve müzikle uğraşmışlardır.

İngiltere de tarihte aristokrasi ile yönetilen önemli bir ülke olarak öne çıkmaktadır. İngiltere'nin tarihi boyunca aristokratik yapı ve soylular, yönetimde ve toplumda büyük bir etkiye sahip olmuşlardır (Dinçkol, 2021). Siyasi sistemdeki, toplumsal alışkanlıklardaki ve toplumun ekonomik altyapısındaki değişikliklere rağmen İngiliz aristokrasisi, 9. yüzyılın büyük kısmı boyunca özü itibarıyla siyasi olan, kendine özgü, uyumlu bir kültür sürdürmüştür. İster Tory, İskoç, Galli veya İrlandalı olsun, isterse de Katolik ya da Protestan, çok iyi derecede zengin ya da sadece rahat olan İngiliz aristokratları, yönetmenin hem kaderleri hem de görevleri olduğu inancını paylaşmışlardır. Bu anlayış, aristokratik yaşamın farklı alanlarında açık biçimde gözlemlenmektedir; örneğin mekânsal düzenlemeler ve yönetsel görev dağılımı gibi hususlarda. Bu ailelerdeki kadınlar, yalnızca yerel düzeyde değil, aynı zamanda metropol ve ulusal düzeyde de bu siyasi kültürün sürdürülmesinde önemli rol oynamışlardır (Reynolds, 1998).

Aristokratlar, zaman zaman krallarla ve diğer soylularla çatışmalar yaşamış ve bu çatışmalar, Orta Çağ Avrupası'nda siyasi dinamiklerin değişmesine yol açmıştır. Örneğin, İngiltere'de 1215'te imzalanan "Magna Carta", kral ile baronlar arasındaki güç dengesini yeniden tanımlamış ve modern hukukun temellerini atmıştır (Özkan, 2019).

Orta Çağ Avrupası'nda Aristokrasi Ve Kadın

Orta Çağ'da aristokrat kadınlar, toplumun üst sınıfında yer almalarına rağmen, toplumsal rollerinde ve haklarında kısıtlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Kilise, dönemin en güçlü otoritesi olarak, kendisinden farklı herhangi bir fikir veya güç odağını reddetmiştir. Bu bağlamda kadınlar, "şeytan," "büyücü" ya da "falci" gibi sıfatlarla damgalanarak baskının ve zulmün hedefi haline getirilmiştir (Ünal, 2023). Orta Çağ Avrupası'nda üç önemli hiyerarşi bulunmaktadır. Halk üzerinde kilisenin, kadın üzerinde erkeğin ve köylü üzerinde toprak sahibinin egemenliği mevcuttur. Orta Çağ'da var olmaya başlayan bu düşünceye göre kadın ebeler ise kilise dışı bir alt kültürü temsil etmekte olduklarından, var olan toplumsal düzen için potansiyel bir tehdit oluşturmaktaydılar (Ülgen, 2014).

Orta Çağ'a geldiğimizde "Cadı – Kadın" birbirleriyle özdeşleşen kelimeler olmuşlardır. Burada Kilise'nin rolü çok önemli olmuştur. Çünkü o dönemlerde Kilise otoritesini

yitirmeye başladığı anda tekrar sağlamak yolları aramışlardır. Kilise, toplumsal denetimini artırmak için genellikle kadınları hedef almıştır. Kilise için bu tutumlarına bir dayanak olmuş bazı hususlar da mevcuttur. Skolastik düşüncenin mühim isimlerinden biri olan Hristiyan filozof Thomas Aquinas'a göre kadın, iki kat daha az kıymetlidir. İlk olarak 'yaratılışı', "doğal" yapısı gereği erkekten daha değersiz görülmüştür. Görülen bu itibarsızlığı perçinleyen diğer bir boyut da ilk kadın Havva'nın mesuliyeti olan o ilk günah bilinmiştir (Kubilay, 2023). Buna dayanaklardan biri belirtilen noktada Hz. Havva ve Hz. Adem'den itibaren baz alınır ve oradan bir 'Günah' olarak yola çıkılmıştır. Dolayısı ile kadınları da bu noktada parantez açacak olursak Hz. Havva'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak görmüşlerdir. Haliyle kadınlar, doğuştan günahkar olarak addedilmiş ve bir günahın temsilcileri olarak görülmüştür. Kadınlar, aşağılık varlıklar olarak değerlendirilmiş, dönemin sosyal ve dini normları çerçevesinde çeşitli haklardan yoksun bırakılmışlardır. Kilisede bile eşleri yanlarında olmadan konuşmalarına müsaade edilmemiştir. Anatomik olarak sahip olunan özellikleri (regl, lohusalık vb.) bile, onların deyimiyle 'Tanrı tarafından kendilerine verilmiş bir ceza' olarak görülmüştür (Ülgen, 2023).

Kadınların statüsü bu dönemde büyük ölçüde aileleri ve eşlerinin konumuna bağlanmıştır. Evlilik, siyasi ittifaklar kurma ve toprak sahipliğini genişletme aracı olarak görülmüşlerdir. Kadınlar, bu yol ile ailelerine ekonomik ve siyasi güç kazandırma görevini üstlenmişlerdir (Tuncay, 2019). Soylu kadınların sosyal konumları, evlilik yaparken çeyiz olarak ne kadar toprak getirdiklerine bağlı olarak değişken olmuştur. Çünkü o dönemde toprak sahibi olmak, güç sahibi olmakla eş anlamlı görülmüştür; bir kişinin yaşam kalitesi ve özerk olma durumu, ait olduğu üst sınıf arasında işgal ettiği yere bağlı olarak önemli oranda değişebilmektedir. Aristokrat kadınlar, eşlerinin yokluğunda veya genç yaşta dul kalmaları durumunda toprakların yönetiminde önemli rol oynayabilmişlerdir. Bu dönemde bazı kadınlar, ailelerinin mülklerini idare etme ve koruma sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Ancak bu durumlar, genellikle istisnai olup, çoğu aristokrat kadın, toplumsal normlar ve aile baskıları nedeniyle sınırlı bir özgürlüğe sahip olmuştur (Akagündüz, 2012).

Orta Çağ Avrupası'nda kadınların toplumsal ve hukuki konumlarına bakıldığında, o dönemin genel anlayışında kadın ve erkeğin eşit görülmediği dikkat çekmektedir. Kadınlar, erkeklerle denk haklara sahip bir birey olarak kabul edilmemiştir. Bu bağlamda, 'Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi'nin ilk maddesinde yer alan "Her insan hür ve özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar" ilkesinin, Orta Çağ kadınlarının gerçekliğinde yankı bulabilmesi için uzun bir tarihsel süreç gerekmiştir (Özmen, 2023).

Erkekler 14 - 21 yaşları arası bir şövalye için toprak sahibi veya emekçi olarak görev almış, silahlar konusunda yardımcı olmuş, atlarla ilgilenmiş, peşinen de at sürmeyi, avlanmayı ve savaşmayı öğrenmişlerdir. Yapılan tüm bu eğitimden kasıt, soylu bloğu aristokrasiye yerleştirmektir (Butts, 1955). Soylu bloğun kadınları ise fizyolojik olarak eğitilmemişlerdir. Soylu sınıf kızları dans, dini eğitim, şarkı söyleme, nezaket ve enstrümantal müzik dersleri almışlardır. Ayrıca dikiş nakış, dokuma ve örgü, el sanatı ve

evlerinde görev alan hizmetçileri idare etme mevzularında yetiştirilmişlerdir. Aldıkları bu talimler ise bir soylu eşi olarak tamamen onların hayatlarına ayak uydurabilme düşüncesiyledir (Memiş ve Yıldırım, 2011).

Aristokrat kadınların günlük yaşamı, büyük ölçüde malikanede ve sosyal etkinliklerde geçmektedir. Kadınlar, evin yönetiminde aktif rol oynar, hizmetçilerin çalışmalarını denetler ve günlük işlerin düzenlenmesini sağlamışlardır. Ayrıca, çocukların eğitimi ve bakımı da onların sorumluluğunda olmuştur. Kadınlar, genellikle müzik, edebiyat ve el sanatları ile uğraşarak kültürel yaşamın bir parçası olmuşlardır (Canko, 2016).

Bazı aristokrat kadınlar, ekonomik faaliyetlerde daha aktif rol alarak, ticaretle uğraşmış ve kendi adlarına gelir elde etmişlerdir. Örneğin, İtalyan şehir devletlerinde bazı soylu kadınlar, tekstil üretimi ve ticaretinde önemli başarılar elde etmişlerdir (Faulkner, 2016). Ancak, genel olarak ekonomik faaliyetler ve ticaret, erkeklerin hakimiyetinde kalmış ve kadınların bu alandaki etkinlikleri sınırlı olmuştur (Harman, 2019).

Orta Çağ'da aristokrat kadınlar, kültürel ve dini hayatta da önemli roller üstlenmişlerdir. Kadınlar, edebi eserler yazarak, müzik ve sanatla ilgilenerek kültürel hayata katkıda bulunmuşlardır. Örneğin, 12. yüzyılda yaşayan Hildegard Von Bingen, önemli bir mistik, yazar ve besteci olarak ün yapmıştır. Hildegard, dini vizyonları ve yazıları ile dönemin önemli dini figürlerinden biri olmuştur (Yıldız ve Alpaslan, 2021).

Orta Çağ Avrupası'nda aristokrat kadınlar, toplumsal yapının ve feodal sistemin içinde önemli ancak sınırlı bir konuma sahiptir. Kadınlar için bu, bir erkeğin hâkimiyetinden çıkıp diğerinin hâkimiyetine girmek demektir. Kadınların toplumsal statüsü, aile ve eşlerinin konumuna bağlıdır; evlilik, ekonomik ve siyasi ittifakların temel aracıdır. Orta Çağ'da aristokrat kadınların yaşamı, dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikleri tarafından şekillendirilmiş ve bu dinamikler, kadınların toplumsal statüsü ve günlük yaşamında belirleyici olmuştur (Ülgen, 2020). Aristokrat kadınlar, Orta Çağ Avrupası'nın sosyal dokusunun ve tarihsel sürecinin anlaşılmasında önemli bir rol oynamışlardır.

Aristokrat kadınların, özellikle kraliyet ailesi üyelerinin ve soylu unvanlarına sahip olanların ünlü olmalarının ve dikkat çekmelerinin birkaç temel nedeni bulunmaktadır. Bunlar soylu doğum ve tarihi-kültürel önemdir. Aristokratlar genellikle soylu ailelerde doğar ve unvanları miras almışlardır (Sakinmaz, 2019). Bu, onların doğuştan itibaren dikkat çekmelerine neden olmuştur. Zenginlerin ve kralların kızları, eşleri, anneleri ve kız kardeşleri, Karolenj (Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun başlangıcı olan imparatorluk) dünyasındaki güçlülerin çevrelerine kabul edilenler gibi aristokrattır ve çağdaşları, geniş topraklara, taşınabilir servete veya yüksek makamlara sahip olanları asil olarak kabul etmişlerdir (Garver, 2012). Kraliyet aileleri ve soylular, tarihsel olarak toplumun en üst tabakasında yer almışlardır. Genellikle ülkelerinin tarih ve kültüründe önemli rol oynamışlardır. Bu ailelerin üyeleri, toplumun dikkatini çekmeye devam eder çünkü tarihsel bağları ve kültürel mirasları bulunmaktadır.

Orta Çağ Avrupası'nın Aristokrat Kadınları

Eleanor of Aquitaine (1122-1204), Fransa ve İngiltere'de kraliçe olan, hem Fransa Kralı Louis 7'nin eşi hem de İngiltere Kralı 2. Henry'nin eşi olarak bilinmektedir. 1152'de, Louis 7'nin Eleanor'u 12. yüzyılın evlilik politikasıyla yeniden tanıştırmasının ardından Eleanor, Normandiya Dükü olan ve yakında İngiltere Kralı 2. Henry olacak Anjou'lu Henry ile hızlı bir şekilde ikinci evliliğine başlamıştır. Bu evlilik, Henry'nin oğullarını, kralın oğulları arasında zenginlik ve gücün daha kesin bir şekilde yeniden dağıtılması gerektiğine ikna edici olmuştur. Ancak, Eleanor, İngiltere'de on beş yıl boyunca belirsiz bir hapis cezasına çarptırılmıştır. Yaşlanan bir dul olarak, Angevin topraklarının sürekliliğini güçlü bir şekilde sağlamıştır. Aquitaine'deki lordluğunu korudu, 1194'te Richard 1'in serbest bırakılması için gereken fidyeyi toparlayarak ve 1199'da oğlu John'un İngiliz tahtına geçmesiyle diğer Angevin topraklarına ilişkin iddiasını desteklemek için harekete geçmiştir. Eleanor, Orta Çağ Avrupası'nda, döneminden önce veya sonra, bu kadar geniş ve farklı bölgeler üzerinde bu kadar belirleyici bir etkiye sahip çok az kadından biridir. Güçlü bir politik figür ve kültürel destekleyici olarak tanınmıştır (Wheeler ve Parsons, 2016).

Matilda (1102-1167), İngiltere'de tartışmalı bir kraliçe olarak bilinmektedir. Kral Henry 1'in kızı ve kısa bir süre için İngiltere'nin hükümdarıdır. Babası Henry 1'in 1135'te ölümü sonrası, Matilda'nın taht hakkı, kuzeni Stephen of Blois tarafından engellenmiştir. Bu durum, İngiltere'de "Anarchy" (Kaos) dönemi olarak bilinen bir iç savaşa yol açmıştır. Matilda, taht için mücadele etmiş ve bir süre İngiltere'nin büyük bir kısmını kontrol etmiştir. Ölümünden sonra, oğlu Henry 2, Plantagenet Hanedanı'nın kurucusu olmuştur (Dark, 2005).

Blanche of Castile (1188-1252), Kastilya Kralı Alfonso 8'in kızı, Henry 2'nin Plantagenet ve Aquitaine'li Eleanor'un torunu olarak, 1200 yılında gelecekteki Fransa Kralı Louis 8 ile evlenmiştir. Kocasının 1223'ten 1226'ya kadar süren kısa saltanatı sırasında 3 yıl boyunca kraliçe eşi olarak görev yapmıştır. Kocasının ölüm döşegindeyken, Fransa krallığının yönetimini ve varisi 12 yaşındaki Louis 9'un bakımını Blanche'a bırakmıştır. Louis 9, 1248'de Haçlı Seferi'ne çıktığında krallığı bir kez daha annesine bırakmıştır. Blanche, Orta Çağ'ın en güçlü kadınlarından biri olarak, yönetiminin sertliği, kararlılığı ve adaletiyle tanınmıştır. Fransız kraliyet ailesinin önemli bir üyesi olarak sayılmaktadır (Grant, 2018).

Isabella of France (1295-1358), Mayıs ve Kasım 1295 arasında, Fransa Kralı Philip 4 ve Navarre'lı Joan 1'in kızı olarak doğmuştur. Küçük yaşta, Papa Boniface 8'in himayesinde İngiltere Krallığı'nın varisi Edward 2 ile evlendirme sözü verilmiştir. Papa, bu kraliyet nikahını, Hristiyanlığın en güçlü krallıkları olan İngiltere ile Fransa arasındaki bitmek bilmeyen çatışmalar için ideal bir çözüm olarak ve haçlı seferinin yenilenmesinin anahtarı olarak görmüştür. Isabella, 25 Ocak 1308'de Edward 11 ile evlenmiştir. Bu evlilikte Isabella 12 veya 13 yaşında olup tören, hem ihtişamı hem de aralarında kraliçenin babası Philip 4'ün de bulunduğu dönemin önde gelen siyasi şahsiyetlerinin varlığı nedeniyle çağdaş kayıtlarda büyük ilgi görmüştür. Isabella, Fransa Kraliçesi ve İngiltere'nin

tarihinde önemli bir figür olmuştur. Eşinin tahttan indirilmesine ve oğlunun hükümetine katkıda bulunmuştur (Menache, 2021).

Joan of Arc (1412-1431), Fransız halk kahramanı ve azize olarak bilinmektedir. Yüz Yıl Savaşları sırasında Fransa'nın ulusal birliğini sağlamak için büyük bir rol oynamıştır. Kraliyet ailesinin bir üyesi olmasa da, aristokratik ve politik bağlamda önemli bir figürdür. Joan of Arc'ı etkileyici bulan ve onun zamanının birçok erkek kurumunun ona yönelik muamelesini negatif olarak gören bir vatansever Fransız milliyetçisi, Hristiyan ya da feminist olmak zorunda değildir. 17 yaşında bir köylü olarak bir ordunun komutasını üstlenmesi (İç Savaş'tan kaçan Mark Twain'i hayrete düşüren bir durumdur) ve 17 yaşında diri diri yakılması, sonunda kazanmalarına rağmen, onun sadece genç ve kadın değil, aynı zamanda ülkesini kurtarmak için yola çıkan bir köylü olması, dönemin erkeklerini hayal kırıklığına uğratmıştır. Duruşmalarının transkriptleri sayesinde, onun kısa yaşamına dair, kendi zamanından önceki herhangi bir insan hakkında bildiğimizden daha fazla ayrıntıya sahibiz olunmuştur (Pernoud ve Clin, 1999).

Catherine of Aragon (1485-1536), İspanyol bir prenses ve İngiltere Kralı Henry 8'in ilk karısıdır. 1485'te Kastilya Kraliçesi Isabella 1 ve Aragon Kralı Ferdinand 2'nin kızı olarak dünyaya gelen Catherine, İngiltere'nin siyasi ve dini tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda İngiltere'nin ilk kraliçelerinden biridir. İngiltere'nin 'Reformasyon Dönemi'nde önemli bir rol oynamıştır (Tremlett, 2010).

Bu kadınlar, dönemlerinin politik, sosyal ve kültürel gelişimlerinde önemli roller üstlenmiş, güç dinamiklerini etkilemiş ve tarih boyunca unutulmaz izler bırakmışlardır. Orta Çağ'da kadınların aristokrasiye kendi yetenekleri ve başarılarıyla girmesi, genellikle nadir bir durumdur çünkü aristokratik pozisyonlar genellikle ailevi bağlarla elde edilmektedir. Ancak bazı kadınlar, kendi becerileri ve etkileri sayesinde önemli bir konum kazanmışlardır.

Hildegard von Bingen (1098-1179), bir mistik, yazar ve besteci olarak tanınmaktadır. Almanya'da doğmuş, bir rahibe olarak etkili bir entelektüel ve dini lider olmuştur. Kendi bilgisi ve yetenekleriyle büyük bir etki yaratmış ve geniş bir etki alanı kazanmıştır (Diers, 1998).

Christine de Pisan (1364-1430), Orta Çağ'da tanınmış bir yazar ve şairdir. Eserleri, özellikle kadınların toplumdaki rolü ve hakları üzerine odaklanmıştır. En eski feminist yazılardan biri olarak kabul edilen eserleri arasında romanlar, şiirler ve biyografiler yer alır, ayrıca edebi, tarihi, felsefi, politik ve dini incelemeler ile analizler kaleme almıştır. Kendi yazarlık ve entelektüel başarılarıyla tanınmış, aristokrat çevrelerde önemli bir figür haline gelmiştir. Christine de Pisan eserlerini öğrenme aşkı ve bilgi dünyasına yaptığı yolculuklarda yaşadığı tatminle doldurmuştur. Ancak özellikle kadınların eğitimi ve davranışlarıyla ilgilenen Christine, kendi dünyasının kadınlara öğrenmeyi ve bilgiyi tavsiye etmede başarısız olmuştur. 'Yüz Yıl Savaşları' sırasında, sürekli olarak sivil ve uluslararası çekişmenin eşiğinde olan bir nesil için, 'Kara Ölüm' ün yıkımlarından kurtulmaya çalışan bir nesil için yazmıştır. Kadınlar Fransız toplumunun yeniden nüfusu,

ekonomik üretimi ve hukuki istikrarı için hayati öneme sahiptir. Ancak Christine, aynı zamanda kadınlar için "öğrenmenin" hümanizm içinde tartışma konusu haline geldiği bir zamanda da yaşamıştır (Bell, 1976).

Margery Kempe (1373-1438), İngiltere'de yaşayan bir mistik ve yazardır. Kendi dini vizyonları ve mistik deneyimleriyle tanınmış ve yazdığı "The Book of Margery Kempe" ile büyük bir etki yaratmıştır. Kendi manevi ve entelektüel başarıları sayesinde dikkat çekmiştir (Kempe, 2004).

Bu kadınlar, Orta Çağ'da kendi yetenekleri, bilgileri ve kişisel başarıları sayesinde aristokratik veya sosyal statü kazanmışlardır. Aile bağlarının ötesinde kendi etkilerini ve başarılarını göstermişlerdir. Birçoğu doğumları ile değil emekleri ile kazandıkları şöhreti yaşayarak zamanlarını geçirmişlerdir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma, Orta Çağ Avrupası'nda aristokrasi ve kadın konusunu tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamda ele alarak, dönemin kadınlarının toplumsal rollerine ve haklarına dair sınırlı da olsa etkili bir perspektif sunmaktadır. Feodal sistemin hiyerarşik yapısı içinde aristokrat kadınların, ailevi bağlar ve evlilikler yoluyla sınırlı bir güce sahip olduğu, ancak bu gücün siyasi, ekonomik ve kültürel yapılar üzerindeki etkisinin göz ardı edilmeyecek derecede önemli olduğu ortaya konulmuştur.

Tüm bu açıklamalar ve örnekler neticesinde aileden gelen soyluluk olmadan aristokrasiye dahil olmak, özellikle evlilik veya hükümet tarafından verilen unvanlar yoluyla mümkün olmuştur. Bu tür kişiler, başarıları, etkileri veya ilişkileri sayesinde aristokratik statü kazanabilirler. Bu da aristokrasinin bazen değişebilir ve genişleyebilir bir kavram olduğunu göstermektedir (Çevikbaş, 2012).

Yönetimin bu az da olsa değişken ve esnek yapısından istifade ile kadınların toplumsal kalkınmada aktif rol oynamaları açısından gayret gerektirmektedir. Kadınların bu kronolojisine bakıldığında külfetsiz bir yaşam sürdüklerini söylemek doğru olmamaktadır. Özellikle patriarkal döneme geçişin beraberinde kadınlara yönelik zorbalık ve zulümlerin arttığını, kadının hem vücuduna hem de düşüncelerine egemen olma gayretinin ön plana çıktığını görmek mümkündür (Aksan, 2022).

Çalışmada ele alınan Aquitaineli Eleanor, Joan of Arc ve Pisan'dan Christine gibi figürler, kadınların Orta Çağ'daki baskın toplumsal cinsiyet normlarına rağmen liderlik ve entelektüel alanda nasıl bir etki yarattığını somutlaştırmaktadır. Bu durum, aristokrasi gibi kapalı ve seçkin bir sistemin bile kadınları için sınırlı fırsat sunabildiğini göstermektedir. Ancak bu fırsatlar çoğunlukla kadınların bireysel başarılarından ziyade ailelerinin konumu ve erkek egemen sistemdeki güç ilişkileriyle belirlenmiştir.

Her ne kadar bu çalışma dönemin aristokrat kadınlarının toplumsal statüsü ve etkisini geniş bir perspektif ile ele alsada da, kaynakların sınırlılığı nedeniyle daha derinlemesine analizler yapılamamıştır. Birincil kaynaklara dayalı çalışmalar ve Orta Çağ'ın farklı

bölgelerinde bulunmuş kadınların yaşamlarına karşılaştırmalı dair analizler gelecekteki araştırmalar için önemli bir alan oluşturabilmektedir.

Aristokrat kadınların toplumda oynadığı roller, sadece tarihsel ve kültürel bağlamla sınırlı kalmamış, aynı zamanda modern dünyada da etkilerini sürdürmüştür. Bu kadınlar, eğitim, sağlık, bilim, politika ve sanat gibi farklı alanlarda gösterdikleri başarılarla, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları mücadelesinde önemli figürler haline gelmişlerdir (Karaaslan, 2015). Özellikle son yüzyılda, kadınların eğitim ve çalışma hayatına katılımının artmasıyla birlikte, aristokratik yapıların içinde ve dışında kadınların liderlik rollerine daha fazla erişim sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak, Orta Çağ Avrupası'nda kadınların bireysel ve toplumsal rollerini anlamak için tarihsel bir çerçeve, bu çalışma ile sunulmak istenmiştir. Kadınların liderlik ve güç yapılarındaki yerlerini görünür kılarak, geçmişten günümüze uzanan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini sorgulamayı amaçlamaktadır. Bahsedilen bu kadın figürleri yalnızca tarihsel ilgi unsurları değil, aynı zamanda bugünün ve yarının kadın hakları mücadeleleri için ilham kaynağı olma özelliği barındırmaktadır. Bu durum, kadınların toplumda daha eşit bir yer edinme mücadelesinde önemli bir örnek teşkil etmekte, gelecekte kadınların toplumsal ve siyasi hayatta daha fazla söz sahibi olmaları için ilham kaynağı olabilme özelliği taşımaktadır. Kadınların liderlikteki rolü, sadece aristokratik yapılarda değil, tüm toplumlarda kabul edilerek ve desteklenerek daha ileri seviyeye taşınabilmektedir.

2018-2022 tarihleri arasında 'Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği' görevini yürüten, Şili'nin ilk kadın cumhurbaşkanı Michelle Bachelet'in de bahsettiği gibi:

"Bir ülkenin ekonomisi, beşeri sermayesine dayanır. Eğer kadınlara yeterli sağlık, eğitim ve iş olanakları sunmuyorsanız, potansiyelinizin yarısını kaybedersiniz. Cinsiyet eşitliği ve kadın hakları ekonomik kalkınmanın temelidir."

Kaynaklar

- Akagündüz, Ü. (2012). II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce Ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları: 1908-1918.
- Akıncı Öztürk, E. (2018). Solon Ve Tarafsızlık Karşıtı Yasası. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Aksan, Y. (2022). Görünmeyen Kadınların Yazgısı: Fahişeler Orta Çağ Avrupası'nda Hukuksal Ve Toplumsal Konumları. *Marmara Üniversitesi Kadın Ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-16.
- Aktan, C. C. (2016). İdeal Bir Siyasal Yönetim Düzeni Ve Anayasal Demokrasi. *Hukuk Ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 1-20.

- Alganer, Y., & Yılmaz, Ç. (2016). Avrupa’da Birlik Ve Bütünleşme Hareketleri. *Journal Of Life Economics*, 3(1), 93-114.
- Aslan, G. (2011). Ortaçağdan Günümüze “Modernite”: Doğuşu Ve Doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 10-26.
- Bell, S. G. (1976). Christine De Pisan (1364-1430): Humanism And The Problem Of A Studious Woman. *Feminist Studies*, 3(3/4), 173-184.
- Bozkan, Y., & Güney, E. M. (2020). Roma İmparatorluğu’nda Germania Eyaletleri’nin Kuruluş Süreci Caesar’dan Domitianus’a Kadar.
- Butts, R. F. (1955). *A Cultural History Of Western Education*. Mcgraw-Hill Book Company.
- Canko, D. M. (2016). Bizans' Ta Kadın Sanatçılar. *Sanat Tarihi Dergisi*, 25(1), 111-138.
- Choonara, J. (2020). Pandemiler Zamanında Sosyalizm. *Nisan 2020 Sayı 6 10 Tl*, 23.
- Çaylı, M. (2021). Bir Haçlının Rüyası; Philippe De Mezières Ve Haçlılar (*Yeditepe Yayınevi*). Yeditepe Yayınevi.
- Çevikbaş, S. (2012). *Platon Ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması* Erol Bayoğlu (Yüksek Lisans Tezi). YÖK Tez Merkezi.
- Dark, P. A. (2005). The Career Of Matilda Of Boulogne As Countess And Queen İn England, 1135-1152 (*Doctoral Dissertation, University Of Oxford*).
- Diers, M. (1998). Hildegard Von Bingen. *Dt. Taschenbuch Verlag*.
- Dilik, S. (1988). Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, 43(01).
- Dinçkol, B. (2021). İngiltere’de Parlamenter Monarşinin Erken Dönemi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 877-897.
- Duman, S. (2015). İslâm Öncesi Türk Devletleri’nde Aristokrat Cumhuriyet Gerçeği. *Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(1), 51-66.
- Durgun, F. (2017). Geç Ortaçağ İngiliz Toplumunu Anlamak: Tarih Yazıcılığında Bastard Feudalism Kavramının Gelişimi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 47-72.
- Dündar, D. G. (2022). Orta Çağ Avrupası’nın Sıradan Kadınları Ve Nefret Abideleri: Fahişeler. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*, 8(100), 2412-2426.

- Erez, E. (2017). *Feodal sistemin sosyal hayat üzerine etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Faulkner, N. (2016). Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberalere. *Yordam Kitap*.
- Garver, V. L. (2012). Women And Aristocratic Culture In The Carolingian World. *Cornell University Press*.
- Gülcan, N. Y. (2019). Ortaçağ Avrupa'sında Skolastik Felsefe Ve Gotik Mimari. *Social Sciences*, 14(5), 2225-2234.
- Grant, L. (2016). *Blanche of Castile: Queen of France*. Yale University Press.
- Günay, E. (2020). Orta Çağ Toplamlarının İktisadi Uygulamaları İle İktisadi Düşüncelerinin Özellikleri: Orta Çağ'da İslam Ve Batı Medeniyeti Karşılaştırması. *Journal Of Islamic Research*.(1), 72-88.
- Harman, C. (2019). *Halkların Dünya Tarihi: Taş Devri'nden Yeni Binyıla*. Yordam Kitap.
- Işıktaş, B. (2015). Avrupa'da Devrimler Çağında Toplumsal Değişim, Kültür Ve Müzik Yaşamına Dair Notlar. *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 158-172.
- Karaaslan, Ü. (2015). *19. Yüzyılda Batı'da Kadın Hakları Hareketinin Tarihsel Gelişimi* (Master's Thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kara, A. (2022). Ortaçağ Hristiyan Siyasal İktidar Düşüncesinde Meşruiyet Sorunu Ve İki Kılıç Kuramı. *Journal Of Academic Social Science Studies*, 15(92).
- Karta, N. (2020). Ortaçağ Batı Avrupa'da Ekonomi. *Araştırmalar*, 100.
- Kempe, M. (2004). *The Book of Margery Kempe*. DS Brewer.
- Koştı, M. (2019). *Erken Ortaçağ Avrupa'sında Ünlü Ziyafetler* (Master's Thesis, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kubılay, S. (2023). Tarihi Perspektiften Bilim Dünyasında Kadının Yeri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 42(73), 383-406.
- McCormick, John (2014), Avrupa Birliği'ni Anlamak, Yusuf Şahin Ve Hasan Hüseyin Şahin (Çev.), *Bigbang Yayınları*, Ankara.
- Memiş, U. A., & Yıldırım, İ. (2011). Batı Kùltürlerinde Kadınların Spora Katılımlarının Tarihsel Gelişimi. *Gazi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(3), 17-26.

- Menache, S. (2012). Isabella Of France, Queen Of England. A Postscript. *Revue Belge De Philologie Et D'histoire*, 90(2), 493-512.
- Meydan, E. & Güç, A. (2021). Roma Katolik Kilisesi'nde Enterdi Uygulamaları. *Oksident*, 3(2), 83-104.
- Özkan, E. (2019). *Modern İktidarın Yasası Olarak İnsan Haklarının Kurgulanması* (Master's Thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Özkan, M. S. (2017). Orta Çağ'da Batı Dünyasında Otoritenin Sorunsallığı Tarihi Ve Felsefî Bir Çözümleme. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 94-134.
- Özmen, S. (2023). Orta Çağ Avrupa'sında İnsan Hakları. *Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 6(10), 143-164.
- Pernoud, R. & Clin, M. V. (1999). *Joan Of Arc: Her Story*. Palgrave Macmillan.
- Reynolds, K. D. (1998). *Aristocratic Women And Political Society In Victorian Britain*. Oxford Historical Monographs.
- Rızaoğlu, D. (2012). *Uzakdoğu Ve Batı Kültürlerinde Hacim Tasarımlarının Tarihsel Süreçte Ve Yaşam Biçimleri Doğrultusunda İrdelenmesi* (Master's Thesis, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Rukancı, F. & Anameriç, H. (2004). Ortaçağda İlk Üniversiteler: Studium Generale. *Felsefe Dünyası*, (39), 72-88.
- Sakınmaz, S. (2019). Atinalı Solon Ve Aristoteles' İn Yasa Ve Adalet Anlayışı.
- Sevli, S. G. (2021). Platon'un Devlet'ini Bir Siyasal Program Olarak Okuma Girişimi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (60), 633-665.
- Şahin, B. (2021). Ortaçağ Yazınsal Ürünlerinde Toplumsal Cinsiyetin İzleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Tarih Dergisi*, 4(1), 1-18.
- Şahin, E. (2010). Platon Ve Fârâbî'de Aristokrasi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51(1), 111-130.
- Şeref, C. (2020). Rousseaucu Logosantizm Ve Lakonofili: Sparta Bir Mitik Ütopya Mıdır Politik Ütopya Mı? *Flsf Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (30), 195-222.
- Tan, Ö. (2018). Demokrasinin Soğuk Yüzü: İki Savaş Arası Dönemde Almanya'da Demokrasi Uygulamaları.

- Taşdelen, P., & Koca, C. (2015). Viktorya Dönemi İngiltere'sinde Kadın Bedeni Politikaları Ve Kadınların Spora Katılımı. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32(1), 205-214.
- Topdemir, H. G. (2012). Ortaçağ Uygarlıklarında Bilgi Ve Bilim. *Bilim Ve Teknik*, 51(1), 72-75.
- Tuncay, R. (2019). Ortaçağ Avrupası'nda Ve Orta Asya'sında Kadın Algısı.
- Ulutaş, B. (2023). IV. Haçlı Seferi'nin Sonuçları.
- Ülgen, P. (2010). Geç Orta Çağ Avrupası'nın Meşhur Ve Gizemli Şehri Paris.
- Ülgen, P. (2010). Orta Çağ Avrupası'nda Feodal Sisteme Genel Bir Bakış. *Mukaddime*, 1(1), 1-18.
- Ülgen, P. (2014). Orta Çağ Avrupası'nın Önemli Kadın Hekimlerinden Biri: Trotula. *Tarihten İzler*, 133.
- Ülgen, P. (2020). *Orta Çağ Avrupası'nda Kölelik*. Yeditepe Yayınevi.
- Ülgen, P. (2023). Orta Çağ Avrupası'nda Kadın | Yön Veren Kadınlar, (Vav Tv).
- Ünal, B. Ç. (2023). Orta Çağ Avrupası'nda Mistik Bir Oluşum: Beguineler. *Etüt Dergisi*, (6), 9-19.
- Van Wees, J. G. B., & Fisher, N. (2015). The Trouble With 'aristocracy'. *Classical Press Of Wales*.
- Yıldız, S. & Alpaslan, L. (2021). Hıristiyan Mistiği Bingen'li Hildegard: *Bibliyometrik Analiz*.
- Zenginoğlu, S. (2022). Şarlman Ve Pirenne Tezi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(32), 232-240.
- Wheeler, B. & Parsons, J. C. (Eds.). (2016). *Eleanor of Aquitaine: lord and lady*. Springer.
- Wood, E. M. (2017). *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. Yordam Kitap.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.14>

Volume 9/2

2025 p. 243-260

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN EVLİLİK TUTUMLARI İLE EŞ SEÇME STRATEJİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN UNIVERSITY STUDENTS' MARRIAGE ATTITUDES AND PARTNER SELECTION STRATEGIES

Ecem AYDIN*

Lütfü ÇAKIR**

ÖZ

Araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinde evlilik tutumu ile eş seçme stratejilerinin ilişkisini incelemektir. Araştırmada üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri; yaş, bölüm, cinsiyet, sınıf, ebeveynlerinin medeni durumu değişkenlerine göre aile kurumu ve güven, dini ve siyasi benzerlik, sosyoekonomik durum, benzerlik, bekâret, çocuk bakımı ve aşk alt boyutlarında ele alınmıştır. İlişkisel tarama yöntemi kullanılan araştırmada, örnekleme 2023-2024 öğretim yılı bahar döneminde Kocaeli ilinde üniversitede öğrenim gören, çevrimiçi anket yoluyla ulaşılan 285 öğrenci (186 kadın, 99 erkek) oluşturmuştur. Veri toplama araçları olarak; Kişisel Bilgi Formu, evlilik tutumunu ölçmek için Bayoğlu ve Atli tarafından 2014 yılında geliştirilen İnönü Evlilik Tutum Ölçeği (İETÖ) ve eş seçme stratejilerini ölçmek için Altuntaş ve Atli tarafından 2015 yılında geliştirilen Eş Seçme Stratejileri Envanteri (ESSE) kullanılmıştır. Veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiş olup, elde edilen bulgulara göre; İETÖ toplam puanlarında ve ESSE ölçeğinin fiziksel özellik değişkeninde belirlenen farklılığın erkek katılımcıların daha yüksek puanlı olduğu görülmüştür. Ayrıca ESSE ölçeğinin toplam puanlarında, aile kurumu ve güven, sosyoekonomik durum, dini ve siyasi benzerlik, bekâret, çocuk bakımı ve aşk boyutlarında kadın katılımcıların puanlarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Evlilik, Evlilik Tutumu, Eş Seçme Stratejileri, Üniversite Öğrencileri, Eş Seçme.*

¹ Bu çalışma, Ecem Aydın tarafından İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı'nda hazırlanan "Üniversite Öğrencilerinin Evlilik Tutumları ile Eş Seçme Stratejileri Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: ecem_aydinn@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-7289-6041, İstanbul, Türkiye.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Anabilim Dalı, E-mail: drlutfucakir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3805-5168, İstanbul, Türkiye.

ABSTRACT

The purpose of the study is to examine the relationship between marital attitudes and mate selection strategies among university students. The population of the study consists of students studying at universities in Kocaeli province during the spring semester of the 2023-2024 academic year. The sample of the study consists of 285 students (186 women, 99 men) who were reached online and agreed to participate in the study. The data collection tools used in the study are the Personal Information Form, the İnönü Marital Attitude Scale developed by Bayoğlu and Atli in 2014 to measure marital attitudes, and the Mate Selection Strategies Inventory developed by Altuntaş and Atli in 2015 to measure mate selection strategies. According to the findings, the total scores of the İnönü Marital Attitude Scale and the physical characteristics variable of the Mate Selection Strategies Inventory showed differences in favor of male participants, while the total scores of the Mate Selection Strategies Inventory and the dimensions of family institution and trust, socioeconomic status, religious and political similarity, virginity, childcare, and love were in favor of female participants.

Keywords: *University Students, Marriage, Marital Attitudes, Mate Selection Strategies, Mate Selection.*

Giriş

Evlilik, bireyin eş seçimi, bireyin gelecekteki yaşam kalitesini, çocuklarının ebeveynlerini ve hayatının yaşamının önemli bir bölümünü kapsar ve bu nedenle doğru eş seçimi hayati öneme sahiptir. Bir bireyin evleneceği kişiyi seçmesi, hayatını kiminle sürdüreceğine, nasıl bir yaşam süreceğine ve kiminle çocuk sahibi olup, kiminle çocuk büyüteceğine dair önemli bir karar vermek anlamına gelir (Bozgeyikli ve Toprak, 2013; akt. Arslan, 2022). İnsanlar, soylarını devam ettirmek, topluma yeni nesiller kazandırmak, çocuklarının sosyalleşmesini sağlamak ve toplumsal değerleri gelecek nesillere aktarmak, ayrıca cinsel ihtiyaçlarını toplum tarafından kabul gören bir şekilde karşılamak amacıyla bir aile kurmak isterler ve bu yüzden kendilerine uygun bir eş arayışına girerler (Bozgeyikli & Toprak, 2013).

Evlilik, insan toplumlarında yaygın olarak görülen ve birçok kültürde önemli bir kurum olarak kabul edilen bir ilişki türüdür (Burgess & Locke, 1945). Evlilik, bireylerin bir araya gelerek duygusal, sosyal ve ekonomik olarak birbirlerine bağlı oldukları bir birliktelik biçimidir (Giddens, 2013). Evlilik, bireylerin ve toplumların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir rol oynar. Evliliğin nedenleri, toplumdan topluma ve bireyden bireye değişiklik gösterebilir. Evlilik, sadece iki birey arasındaki bir anlaşma olmanın ötesinde, toplumsal düzenin ve bireysel refahın korunmasında kritik bir kurumdur. Sosyal, ekonomik, psikolojik, kültürel ve biyolojik nedenler, bireylerin evlilik kararlarını şekillendirir.

Evlilik ve eş seçimi kavramları, kişinin hayatında önemli bir yere sahip olup belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra gerçekleşir. Eş seçimi, özellikle genç yetişkinlik döneminde önemli bir gündem konusudur. Bu gelişim aşamasında, üniversiteli genç yetişkinlerin ideal eş adaylarıyla karşılaşma olasılığı yüksektir, çünkü hayatlarının büyük bir kısmını ve özellikle ev yaşamlarını birlikte geçirecekleri kişileri ararlar. Gelişimsel görevleri doğrultusunda, genç yetişkinler ideal eşlerini bulduklarında ve onlarla yaşamayı öğrendiklerinde, sonraki gelişim dönemindeki sorumlulukları üstlenmeye daha istekli ve hazır hale gelirler (Atam, 2024). Eş seçimi sırasında, seçilecek kişinin birçok niteliğinin, seçim yapan kişinin özellikleriyle karşılıklı olarak uyumlu olması, ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde devam etmesini sağlar. Fiziksel çekicilik, kişilik özellikleri, sosyo-ekonomik durum, kişilik özellikleri mesleki ve sosyal pozisyon, inanç ve ideolojik görüşler, eş olarak seçilecek kişide aranan bazı özelliklerdir (Kasapkara & Kasapkara, 2014). Bu özellikler ne kadar yakın ve uyumlu olursa, evlilik ilişkisinin devamlılığı da o kadar sağlam olur.

Eş seçimi konusunda yapılan bazı araştırmalar, insanın evrim sürecinde ailelerin tercihlerinin çocuklara aktararak onların eş seçme tercihleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir (Apostolou, 2007). Bu etkinin, erkeklere kıyasla daha çok kızların eş seçimi davranışlarını denetleme yoluyla gözlemlendiği belirtilmektedir (Beckerman, 2000; Perilloux, Fleischman & Buss, 2008).

Üniversite öğrencileri ile gerçekleştirilen bu araştırma, üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları ile eş seçme stratejileri arasında cinsiyet, sınıf, ebeveynlerinin medeni durumu, yaş ve bölüm değişkenleri ile bir ilişkisinin olup olmadığını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın kavramsal çerçevesi, evlilik, evliliğin önemi, evliliğin nedenleri, evlilik tutumları ve eş seçimi gibi konular üzerine odaklanmıştır.

Araştırmanın ana problemi şu şekildedir: “Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları ile eş seçme stratejileri arasındaki ilişki nedir?”

Araştırmanın alt problemleri şu şekildedir;

Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ve eş seçme stratejileri bölüm değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ve eş seçme stratejileri sınıf değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ve eş seçme stratejileri cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ve eş seçme stratejileri yaş değişkenine göre farklılık göstermekte midir?

Üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ve eş seçme stratejileri ebeveynlerinin medeni durumuna göre farklılık göstermekte midir?

Yöntem

Bu çalışmada evlilik tutumları ile eş seçme stratejileri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeliyle iki veya daha fazla değişkenin arasındaki ilişkilerin ortaya çıkması hedeflenir (Büyüköztürk, Bököçü & Şekercioğlu, 2018). İlişkisel tarama yönteminde kullanılan başlıca veri toplama yöntemleri; anketler, gözlem ve doküman analizidir. İlişkisel tarama yönteminde elde edilen veriler, genellikle korelasyon ve regresyon analizleri gibi istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilir.

Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Kocaeli ilinde üniversitede okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde ulaşılabilirlik açısından kolaylı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kolaylı örneklem, araştırmacıların belirli bir popülasyon hakkında bilgi toplarken, erişimi en kolay ve hızlı olan bireyleri seçtikleri bir örneklem yöntemidir (Yıldırım & Şimşek, 2021). Araştırmaya 5 farklı bölümden 186 kadın, 99 kadın olmak üzere 285 (n=194) üniversite öğrencisi katılmıştır. Çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulu'nun 20.03.2024 tarih ve E-65836846-044-316259 kararınca uygun görülmüştür. Katılımcıların demografik bilgilerine ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Araştırmanın Katılımcılarına İlişkin Bilgileri İçeren Betimsel İstatistik Tablosu

Bölüm	Çocuk Gelişimi	79	27.7
	Sağlık Hizmetleri	41	14.4
	Sosyal Hizmet ve Rehabilitasyon	73	25.6
	Teknik Hizmetler	37	13.0
	Diğer	55	19.3
Sınıf	1. Sınıf	106	37.2
	2. Sınıf	97	34.0
	3. Sınıf	18	6.3
	4. Sınıf	15	5.3
	Diğer	49	17.2
Yaş	18	11	3.9
	19	42	14.7
	20	64	22.5
	21	51	17.9
	22	31	10.9
	23	18	6.3
	24 ve üzeri	68	23.9

Cinsiyet	Kadın	186	65.3
	Erkek	99	34.7
Ebeveyn Medeni Durum	Evli/Beraber	187	65.6
	Ayrı/Boşanmış	52	18.2
	Diğer	46	16.1

Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan öğrencilerin 79'unun (%27.7) çocuk gelişimi, 41'inin (%14.4) sağlık hizmetleri, 73'ünün (%25.6) sosyal hizmet ve rehabilitasyon, 37'sinin (%13) teknik hizmetler ve 55'inin (%19.3) ise diğer bölümlerde okuduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan öğrenciler sınıflarına göre; 1.sınıfta eğitim gören 106 öğrencinin 37.2'si, 2.sınıfta eğitim gören 97 öğrencinin 34.0'ı, 3.sınıfta eğitim gören 18 öğrencinin 6.3'ü, 4.sınıfta eğitim gören 15 öğrencinin 5.3'ü ve diğer eğitim kademesindeki 49 öğrencinin 17.2'sini oluşturduğu görülmektedir. Katılımcılar arasında 24 yaş ve üzeri olanların oranı diğer gruplardan yüksektir. Katılımcıların yaş gruplarına göre oranları; 18 yaşındaki 11 öğrencinin 3.9'u, 19 yaşındaki 42 öğrencinin 14.7'si, 20 yaşındaki 64 öğrencinin 22.5'i, 21 yaşındaki 51 öğrencinin 17.9'u, 22 yaşındaki 31 öğrencinin 10.9'u, 23 yaşındaki 18 öğrencinin 6.3'ü, 24 yaş ve üzeri 68 öğrencinin 23.9'u olarak görülmektedir. Öğrencilerin ebeveynlerinin medeni durumlarına göre; 187 evli/beraber olan ebeveynli öğrenciler çalışmanın 65.6'sı, 52 ayrı/boşanmış olan ebeveynli öğrenciler çalışmanın 18.2'si, 46 diğer durumda olan ebeveynli öğrenciler çalışmanın 16.1'ini oluşturmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin; kişisel bilgilerini toplamak için araştırmacı tarafından geliştirilen “Kişisel Bilgi Formu”, evlilik tutumlarının belirlemek amacıyla “İnönü Evlilik Tutum Ölçeği”, eş seçme stratejilerini belirlemek için “Eş Seçme Stratejileri Envanteri” kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Bölüm, sınıf, yaş, cinsiyet ve ebeveyn medeni durumu içeren 5 bölümden oluşmaktadır.

İnönü Evlilik Tutum Ölçeği (İETÖ): Bayoğlu ve Atli (2014) tarafından geliştirilmiş olan “İnönü Evlilik Tutum Ölçeği” (İETÖ) 21 madde ve tek boyuttan oluşmaktadır. İETÖ'nün güvenilirliğine ilişkin çalışmalarda ise iç tutarlılık katsayısı .90, Spearman Brown Testi Yarılama Testi .88 olarak bulunmuştur. İETÖ'nün puanlaması: Hiç katılmıyorum (1), Nadiren katılıyorum (2), Biraz katılıyorum (3), Katılıyorum (4) ve Kesinlikle katılıyorum (5) şeklindedir. Ölçekten yüksek puanların alınması evliliğe ilişkin tutumun yüksek olduğunun göstergesidir (Bayoğlu ve Atli, 2014). Bayoğlu ve Atli (2014) tarafından ölçeğin güvenirlik analizi yapılmış ve bu analizde Cronbach alfa, test-tekrar test ve testi yarılama yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen güvenirlik değerleri, .87 ile .90 arasında değişmektedir. Ölçeğin yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen doğrulayıcı ve açıklayıcı faktör analizleri, ölçeğin tek faktörlü bir yapıya

sahip olduğunu ve toplam varyansın %36'sını açıkladığını göstermiştir (Bayoğlu & Atli, 2014).

Eş Seçme Stratejileri Envanteri (ESSE): Eş seçme stratejileri envanteri Altuntaş ve Atli (2015) tarafından geliştirilmiş ve araştırmanın başlangıcında, 57 maddelik bir deneme envanteri oluşturulmuştur. Envanterin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla 302 öğrenciden elde edilen veriler incelenmiş, faktör analizi yapılmış ve Varimax döndürme tekniği kullanılmıştır. Verilerin açımlayıcı faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri .787 olarak bulunmuş ve Bartlett Sphericity testi .000 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Uygun olmayan 29 madde envanterden çıkarılmıştır. Envanterin yedi faktörlü yapısını doğrulamak amacıyla 406 öğrenciden elde edilen verilerle doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ve 'x2/sd' oranı 2,837 olarak hesaplanmıştır; bu da faktör modelinin verilerle uyumlu olduğunu göstermektedir. GFI .86, CFI .90, TLI .89 ve RMSEA .06 değerleri, modelin kabul edilebilir uyum düzeylerine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Envanter 28 madde ve 7 farklı alt boyuttan (aile kurumu ve güven, sosyo-ekonomik durum, dini ve siyasi benzerlik, fiziksel özellik, bekaret, çocuk bakımı, aşk) oluşmakta ve 9'lu likert ölçeğinde derecelendirilmektedir. "1=hiç katılmıyorum", "9=tamamen katılıyorum" a karşılık gelmektedir. ESSE'nin iç tutarlılık katsayıları, 'aile kurumu ve güven' alt boyutu için .84, 'sosyo-ekonomik durum' alt boyutu için .89, 'dini ve siyasi benzerlik' alt boyutu için .82, 'fiziksel özellik' alt boyutu için .70, 'bekaret' alt boyutu için .73, 'çocuk bakımı' alt boyutu için .69 ve 'aşk' alt boyutu için .58 olarak belirlenmiştir. Test tekrar test sonuçları ise aynı sıralamayla .67, .86, .87, .80, .92, .77 ve .65 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler SPSS 25.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sorularının analizleri yapılmadan önce, ölçeklerden elde edilen verilerin normalliği basıklık-çarpıklık katsayılarına bakılarak sınanmıştır.

Araştırmada iki bağımsız grup arasında (cinsiyet değişkeni) evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri açısından anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Mann-Whitney U Testi kullanılmıştır. Çalışmanın başında yapılan normallik testleri, verilerin normal dağılım göstermediğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, parametrik olmayan testlerin kullanılması uygun bulunmuştur. Birden fazla grup arasında (bölüm, sınıf, yaş ve ebeveynlerinin medeni durumu değişkenleri) evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri açısından anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için Kruskal-Wallis Testi kullanılmıştır. Kruskal-Wallis Testi, üç veya daha fazla bağımsız grup arasındaki medyan farklarını incelemek için kullanılan parametrik olmayan bir testtir (Field, 2005). Verilerin normal dağılım göstermemesi ve grupların homojen varyans sergilememesi durumunda kullanımı uygundur.

Tablo 2. *Normallik testi tablosu*

	Çarpıklık	Basıklık
İETÖ TOPLAM	-.406	-.192
Aile Kurumu ve Güven	-4.072	26.375
Sosyo ekonomik durum	-.706	.281
Dini ve Siyasi Benzerlik	-.130	-.647
Fiziksel Özellik	-.594	-.074
Bekaret	-.040	-1.506
Çocuk Bakımı	-1.018	.714
Aşk	-2.255	8.011
ESSE	-.885	3.648

George ve Mallery'e (2001) göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 aralığında olduğu durumlarda veriler normal dağılım göstermektedir. Bu durumda tablo incelendiğinde verilerin normal dağılım göstermediği görülmektedir. Dolayısıyla verilerin analizinde parametrik olmayan testler kullanılmıştır.

Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, katılımcılardan toplanan verilere ilişkin yapılan istatistiksel analiz sonuçları tablolar ve açıklamalar eşliğinde sunulmuştur.

Cinsiyet Değişkenine Göre Farkları Gösteren Bulgular

Erkeklerin evlilik tutumlarının pozitif yönde olduğu, kadınların ise aile kurumu ve güven, dini ve siyasi benzerlik gibi boyutlarda daha yüksek puan aldığı görülmüştür.

Tablo 3. *Cinsiyet değişkenine göre farkları gösteren tablo*

	Cinsiyet	n	Sıralar Ortalaması	Sıralar Toplamı	U	Z	p
İETÖ	Kadın	186	126.87	23597.00	6206.00	-4.531	.000*
	Erkek	99	173.31	17158.00			
	Total	285					
Aile Kurumu ve Güven	Kadın	186	164.58	30612.00	5193.00	-6.362	.000*
	Erkek	99	102.45	10143.00			

	Total	285					
Sosyo	Kadın	186	148.88	27691.50	8113.50	-1.653	.098
ekonomik	Erkek	99	131.95	13063.50			
Durum	Total	285					
Dini ve	Kadın	186	150.78	28044.50	7760.50	-2.186	.029*
Siyasi	Erkek	99	128.39	12710.50			
Benzerlik	Total	285					
Fiziksel	Kadın	186	126.59	23546.00	6155.00	-4.618	.000*
Özellik	Erkek	99	173.83	17209.00			
	Total	285					
Bekaret	Kadın	186	161.44	30027.00	5778.00	-5.202	.000*
	Erkek	99	108.36	10728.00			
	Total	285					
Çocuk	Kadın	186	159.88	29737.00	6068.00	-4.766	.000*
Bakımı	Erkek	99	111.29	11018.00			
	Total	285					
Aşk	Kadın	186	162.53	30231.50	5573.50	-5.689	.000*
	Erkek	99	106.30	10523.50			
	Total	285					
ESSE	Kadın	186	159.08	29589.00	6216.00	-4.515	.000*
	Erkek	99	112.79	11166.00			
	Total	285					

İETÖ: Erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=6206.00, Z=-4.531, p<.001).

Aile Kurumu ve Güven: Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=5193.00, Z=-6.362, p<.001).

Dini ve Siyasi Benzerlik: Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=7760.50, Z=-2.186, p=.029).

Fiziksel Özellik: Erkek katılımcılar kadın katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=6155.00, Z=-4.618, p<.001).

Bekaret: Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=5778.00, Z=-5.202, p<.001).

Çocuk Bakımı: Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=6068.00, Z=-4.766, p<.001). *Ask:* Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=5573.50, Z=-5.689, p<.001).

ESSE: Kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre daha yüksek puan almıştır (U=6216.00, Z=-4.515, p<.001).

Bölüm Değişkenine Göre Farklılıkları Gösteren Bulgular

Bazı bölümler arasında evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri açısından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Aile Kurumu ve Güven: Çocuk Gelişimi bölümü öğrencileri diğer bölümlere göre daha yüksek puan almıştır ($H=27.137$, $p<.001$).

Fiziksel Özellik: Çocuk Gelişimi ve Teknik Hizmetler bölümü öğrencileri diğer bölümlere göre daha yüksek puan almıştır ($H=5.285$, $p<.001$).

Bekaret: Çocuk Gelişimi bölümü öğrencileri diğer bölümlere göre daha yüksek puan almıştır ($H=32.121$, $p<.001$).

Çocuk Bakımı: Çocuk Gelişimi bölümü öğrencileri diğer bölümlere göre daha yüksek puan almıştır ($H=22.783$, $p<.001$).

Ask: Çocuk Gelişimi bölümü öğrencileri diğer bölümlere göre daha yüksek puan almıştır ($H=31.894$, $p<.001$).

ESSE: Çocuk Gelişimi bölümü öğrencileri diğer bölümlere göre daha yüksek puan almıştır ($H=25.847$, $p<.001$).

Yaş Değişkenine Göre Farklılıkları Gösteren Bulgular

Bazı yaş grupları arasında evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri açısından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 4. Yaş değişkenine göre farkları gösteren tablosu

	Yaş	n	$\bar{x}$	df	H	p
İETÖ	18	11	174.55	6	9.743	.136
	19	42	149.29			
	20	64	163.84			
	21	51	134.37			
	22	31	131.81			
	23	18	119.08			
	24 ve üzeri	68	132.31			
Aile Kurumu ve Güven	18	11	164.00	6	13.334	.038*
	19	42	156.99			
	20	64	121.31			
	21	51	154.02			
	22	31	115.27			
	23	18	149.97			
	24 ve üzeri	68	153.90			

	18	11	146.00			
	19	42	169.35			
Sosyo	20	64	147.71			
ekonomik	21	51	150.22	6	12.588	.050*
Durum	22	31	151.27			
	23	18	116.00			
	24 ve üzeri	68	119.77			
	18	11	136.91			
	19	42	172.01			
Dini ve	20	64	141.53			
Siyasi	21	51	141.62	6	7.853	.249
Benzerlik	22	31	143.79			
	23	18	146.53			
	24 ve üzeri	68	127.19			
	18	11	83.64			
	19	42	147.69			
Fiziksel	20	64	151.84			
Özellik	21	51	152.49	6	8.324	.215
	22	31	146.19			
	23	18	128.03			
	24 ve üzeri	68	136.78			
	18	11	177.73			
	19	42	152.49			
	20	64	144.48			
Bekaret	21	51	140.03	6	12.662	.049
	22	31	159.05			
	23	18	171.86			
	24 ve üzeri	68	117.40			
	18	11	140.64			
	19	42	142.19			
	20	64	137.80			
Çocuk	21	51	151.50	6	1.533	.957
Bakımı	22	31	132.18			
	23	18	148.94			
	24 ve üzeri	68	145.76			
	18	11	184.05			
	19	42	148.95			
	20	64	129.32			
Aşk	21	51	155.03	6	8.424	.209
	22	31	148.71			
	23	18	155.03			
	24 ve üzeri	68	130.75			
ESSE	18	11	162.55	6	8.467	.206
	19	42	164.05			

20	64	141.12
21	51	152.49
22	31	142.27
23	18	142.14
24 ve üzeri	68	122.05

Aile Kurumu ve Güven: 18 yaş ve 19 yaş grupları diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puan almıştır ($H=13.334$, $p=.038$).

Sosyo-ekonomik Durum: 19 yaş grubu öğrencileri diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puan almıştır ($H=12.588$, $p=.050$).

Bekaret: 18 yaş ve 23 yaş grupları diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puan almıştır ($H=12.662$, $p=.049$).

Ebeveynlerinin Medeni Durumu Değişkenine Göre Farklılıkları Gösteren Bulgular

Ebeveynlerinin medeni durumu değişkenine göre evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri açısından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 5. Ebeveyn medeni durumu değişkenine göre farkları gösteren tablosu

	Ebeveyn Medeni Durum	n	$\bar{x}$	df	H	p
İETÖ	Evli/Beraber	187	140.20	2	1.031	.597
	Ayrı/Boşanmış	52	143.36			
	Diğer	46	153.97			
Aile Kurumu ve Güven	Evli/Beraber	187	155.22	2	21.237	.000*
	Ayrı/Boşanmış	52	98.52			
	Diğer	46	143.59			
Sosyoekonomik Durum	Evli/Beraber	187	143.47	2	1.053	.591
	Ayrı/Boşanmış	52	134.15			
	Diğer	46	151.11			
Dini ve Siyasi Benzerlik	Evli/Beraber	187	146.68	2	1.231	.540
	Ayrı/Boşanmış	52	133.01			
	Diğer	46	139.33			
Fiziksel Özellik	Evli/Beraber	187	136.98	2	3.082	.214
	Ayrı/Boşanmış	52	151.32			
	Diğer	46	158.08			
Bekaret	Evli/Beraber	187	158.18	2	21.742	.000*
	Ayrı/Boşanmış	52	100.31			
	Diğer	46	129.53			
Çocuk Bakımı	Evli/Beraber	187	151.81	2	17.328	.000*
	Ayrı/Boşanmış	52	100.32			

	Diğer	46	155.42			
	Evli/Beraber	187	154.55			
Aşk	Ayrı/Boşanmış	52	99.87	2	19.295	.000*
	Diğer	46	144.82			
	Evli/Beraber	187	153.86			
ESSE	Ayrı/Boşanmış	52	105.52	2	14.025	.001*
	Diğer	46	141.23			

Aile Kurumu ve Güven: Ebeveynleri evli veya beraber olan öğrenciler, ebeveynleri ayrı veya boşanmış olan öğrencilere göre daha yüksek puan almıştır ($H=21.237$, $p<.001$).

Bekaret: Ebeveynleri evli veya beraber olan öğrenciler, bekaret boyutunda diğer gruplara göre daha yüksek puan almıştır ($H=21.742$, $p<.001$). *Çocuk Bakımı:* Ebeveynleri evli veya beraber olan öğrenciler, çocuk bakımı boyutunda diğer gruplara göre daha yüksek puan almıştır ($H=17.328$, $p<.001$).

Ask: Ebeveynleri evli veya beraber olan öğrenciler, ask boyutunda diğer gruplara göre daha yüksek puan almıştır ($H=19.295$, $p<.001$).

ESSE: Ebeveynleri evli veya beraber olan öğrenciler, ESSE boyutunda diğer gruplara göre daha yüksek puan almıştır ($H=14.025$, $p=.001$).

Sınıf Değişkenine Göre Farklılıkları Gösteren Bulgular

Bazı sınıflar arasında evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri açısından anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Tablo 6. Sınıf değişkenine göre farkları gösteren tablo

	Sınıf	n	$\bar{x}$	df	H	p
İETÖ	1. Sınıf	106	162.26	4	9.357	.053
	2. Sınıf	97	133.29			
	3. Sınıf	18	129.47			
	4. Sınıf	15	133.60			
	Diğer	49	128.41			
Aile Kurumu ve Güven	1. Sınıf	106	149.20	4	9.799	.044*
	2. Sınıf	97	141.21			
	3. Sınıf	18	102.25			
	4. Sınıf	15	111.10			
	Diğer	49	157.87			
Sosyoekonomik Durum	1. Sınıf	106	157.47	4	7.214	.125
	2. Sınıf	97	142.22			
	3. Sınıf	18	119.97			
	4. Sınıf	15	124.77			

	Diğer	49	127.30			
Dini ve Siyasi Benzerlik	1. Sınıf	106	153.41	4	3.656	.455
	2. Sınıf	97	137.69			
	3. Sınıf	18	123.14			
	4. Sınıf	15	151.00			
	Diğer	49	135.85			
Fiziksel Özellik	1. Sınıf	106	155.17	4	6.447	.168
	2. Sınıf	97	128.89			
	3. Sınıf	18	146.89			
	4. Sınıf	15	163.70			
	Diğer	49	136.85			
Bekaret	1. Sınıf	106	150.65	4	3.262	.515
	2. Sınıf	97	143.68			
	3. Sınıf	18	116.94			
	4. Sınıf	15	129.90			
	Diğer	49	138.70			
Çocuk Bakımı	1. Sınıf	106	145.76	4	2.077	.722
	2. Sınıf	97	143.20			
	3. Sınıf	18	120.31			
	4. Sınıf	15	130.73			
	Diğer	49	148.73			
Aşk	1. Sınıf	106	145.28	4	2.801	.592
	2. Sınıf	97	144.08			
	3. Sınıf	18	127.78			
	4. Sınıf	15	116.33			
	Diğer	49	149.68			
ESSE	1. Sınıf	106	157.74	4	7.881	.096
	2. Sınıf	97	139.64			
	3. Sınıf	18	110.94			
	4. Sınıf	15	118.20			
	Diğer	49	137.13			

İETÖ: 1. sınıf öğrencileri diğer sınıflara göre daha yüksek puan almıştır ($H=9.336$, $p=.025$). *Aile Kurumu ve Güven*: 1. sınıf ve 4. sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır ($H=9.695$, $p=.021$). *ESSE*: 1. sınıf öğrencileri diğer sınıflara göre daha yüksek puan almıştır ($H=7.817$, $p=.050$).

Tartışma ve Sonuç

Yapılan çalışmada beklenti olarak erkeklerin evlilik tutumlarının geçmiş yıllara kıyasla daha negatif yönde olduğu düşünülürken, çalışma sonucunda elde edilen verilerde erkeklerin evlilik tutumlarının pozitif yönde olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın sonuçları, diğer benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında, üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları ve eş seçme stratejilerinde benzer eğilimler gösterdiği görülmüştür. Üsküp Koca (2017) yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları ile karar verme stratejileri arasında benzer bulgular elde etmiştir. Her iki çalışmada da mantıklı ve içtepesel karar verme stratejileri ile evlilik tutumları arasında düşük düzeyde anlamlı olmayan ilişkiler bulunmuştur.

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet değişkenine göre; İnönü Evlilik Tutum Ölçeği'nin toplam puanları, ESSE Ölçeği toplam puanları ve bu ölçeğin aile kurumu ve güven, dini ve siyasi benzerlik, fiziksel özellik, bekaret, çocuk bakımı ve aşk boyutları açısından anlamlı farklılık belirlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, İnönü Evlilik Tutum Ölçeği toplam puanlarında ve ESSE ölçeğinin fiziksel özellik değişkeninde belirlenen farklılığın erkek katılımcılarda daha yüksek puanlı olduğu görülürken, ESSE ölçeğinin toplam puanlarında, aile kurumu ve güven, sosyoekonomik durum, dini ve siyasi benzerlik, bekaret, çocuk bakımı ve aşk boyutlarında kadın katılımcılarda daha yüksek puanlı olduğu görülmüştür. Günay ve Bener'in 2010-2011 yılları arasında Karabük ilinde üniversitede öğrenim gören öğrencilerle yapmış olduğu "Gençlerin Evlilik ve Aile Yaşamına İlişkin Tutumları" adlı çalışmada bulunan sonuçlara göre, gençlerin aile ve evlilik yaşamına olumlu yönde baktıkları, cinsiyet değişkenine göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha geleneksel bakış açısında sahip olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmada eş seçme stratejileri, evlilik tutumları ve yaş boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Günay ve Bener'in (2011) çalışmasındaki sonuçlar da olduğu gibi cinsiyet değişkenine göre evlilik tutumu ve eş seçme stratejilerine bakış açısının benzer şekilde olduğu görülmektedir. Üsküp Koca (2017) tarafından yapılan çalışmada kadın bireylerin güven ve sosyoekonomik durum gibi faktörlere daha fazla önem verdiği, erkeklerin ise fiziksel çekiciliğe öncelik verdiği gözlemlenmiştir.

Bu araştırmayla paralel şekilde Gürül'ün (2021) 2018-2019 yılları arasında Konya ilinde üniversitede öğrenim gören öğrencilerle yaptığı araştırmada da erkek katılımcıların evlilik tutumunun kadın katılımcıların evlilik tutumlarına göre daha yüksek puanlı olduğu görülmüştür. Kocacıbaşı'nın (2019) 250 üniversite öğrencisinin katılımı ile gerçekleştirdiği araştırması sonucunda, kadınların evliliğe yönelik olumlu tutum gösterme düzeyinin erkeklere kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmadaki katılımcıların sınıf değişkenine göre; ESSE ölçeğinin aile kurumu ve güven değişkeninde anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Farkın kaynağı incelendiğinde ise 1. sınıflar ile 4. sınıflar arasında 1. sınıflar daha yüksek puanlı, 2. sınıflar ile 4. sınıflar arasında 2. sınıflar daha yüksek puanlı, 4. sınıflar ile diğer sınıflar arasında diğer sınıfların daha yüksek puanlı anlamlı farklar olduğu belirlenmiştir.

Gürül (2021) yapmış olduğu çalışmada yaş değişkeninin ölçeklerden ve ölçeklerin alt boyutlarından alınan puanlara bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yıldırım'ın (2020) İstanbul'da üniversite okumuş öğrencilerle yapmış olduğu çalışmada ve Tunç

(2019) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik olumlu tutum düzeylerinin yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Benzer şekilde Doğru (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonucunda üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik olumlu tutum düzeylerinin yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Üsküp Koca (2017) tarafından yapılan çalışmada, üniversite öğrencilerinin evliliğe yönelik olumlu tutum düzeylerinin yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir. Bu araştırmadaki katılımcıların yaş değişkenine göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, aile kurumu ve güven ve sosyo-ekonomik durum boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. 18 yaş ve 19 yaş grupları, aile kurumu ve güven boyutunda diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puanlar almıştır. 19 yaş grubu öğrencileri, sosyo-ekonomik durum boyutunda diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puanlar almıştır. Bekaret boyutunda, 18 yaş ve 23 yaş grupları diğer yaş gruplarına göre daha yüksek puanlar almıştır. İnönü Evlilik Tutum Ölçeği toplam puanları, dini ve siyasi benzerlik, fiziksel özellik, çocuk bakımı, aşk ve ESSE boyutlarında ise yaş grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Ebeveynlerin medeni durumu değişkenine göre yapılan Kruskal-Wallis testi sonuçlarına göre, aile kurumu ve güven, bekaret, çocuk bakımı, aşk ve ESSE boyutlarında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır. “Aile Kurumu ve Güven” değişkenine göre; evli/beraber ile ayrı/boşanmış arasında evli/beraber daha yüksek puanlı, “Bekaret” değişkenine göre; evli/beraber ile ayrı/boşanmış arasında evli/beraber daha yüksek puanlı ve diğer ile evli/beraber arasında evli/beraber daha yüksek puanlı, “Çocuk Bakımı” değişkenine göre; evli/beraber ile ayrı/boşanmış arasında evli/beraber daha yüksek puanlı, diğer ile evli/beraber arasında diğer daha yüksek puanlı, “Aşk” değişkenine göre; evli/beraber ile ayrı/boşanmış arasında evli/beraber daha yüksek puanlı, diğer ile evli/beraber arasında diğer daha yüksek puanlı, “ESSE” değişkenine göre; evli/beraber ile ayrı/boşanmış arasında evli/beraber daha yüksek puanlı olarak hesaplanmıştır. Anne babası boşanmış üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ile anne babası evli üniversite öğrencilerinin evlilik tutumları arasındaki farkları inceleyen Maden (2015), boşanmanın çocukların evlilik tutumları üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini belirtmiş ve çalışmasında, anne babası boşanmış olan öğrencilerin evlilik tutumlarının daha olumsuz olduğu ve bu durumun evlilik kararlarına yansıdığı vurgulamıştır. Ebeveynleri evli veya beraber olan öğrenciler, bu boyutlarda ebeveynleri ayrı veya boşanmış olan öğrencilere göre daha yüksek puanlar almıştır. İnönü Evlilik Tutum Ölçeği toplam puanları, sosyo-ekonomik durum, dini ve siyasi benzerlik ve fiziksel özellik boyutlarında ise ebeveynlerin medeni durumu grupları arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.

Evlilik tutumları ve eş seçme stratejileri arasındaki farklılıkların cinsiyet, sosyoekonomik durum ve kültürel değerler gibi faktörlerle ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Kadınların daha fazla güven ve sosyoekonomik duruma önem vermesi, Trivers (2017) ve Buss (1989) tarafından öne sürülen evrimsel psikoloji teorilerini destekler niteliktedir. Bu teorilere göre, kadınlar genellikle kaynak sağlayabilecek ve güven sunabilecek partnerleri tercih ederler. Bu araştırmadaki sonuçlar alanyazındaki diğer araştırmalarla tutarlıdır.

Pınar (2008) ve Gazioğlu (2006) tarafından yapılan çalışmalarda, erkeklerin evlilik tutumlarının daha geleneksel olduğu ve kadınların ise eşitlikçi ilişkileri daha çok önemseydiği bulunmuştur. İki çalışmanın bulguları birbirleriyle uyumludur ve toplumsal cinsiyet rollerinin evlilik tutumları üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Kaynaklar

- Altuntaş, S., & Atli, A. (2015). Eş seçme stratejileri envanteri geliştirilmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(32), 123-135.
- Arslan, F. S. (2022). *Türk toplumundaki bireylerin ebeveyn ilişki algısı ile genç yetişkinlikte eş seçme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi.
- Apostolou, M. (2007). Sexual selection under parental choice: The role of parents in the evolution of human mating. *Evolution and Human Behavior*, 28(6), 403–409.
- Atam, G. N. (2024). *Üniversite öğrencilerinin eş seçme stratejileri, sosyal görünüş kaygısı ve özsaygı ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Bayoğlu, F., & Atli, A. (2014). İnönü evlilik tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik analizleri. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(2), 397-415.
- Beckerman, S. (2000). Mating and marriage, husbands and lovers. *Behavioral and Brain Sciences*, 23(4), 590–591.
- Bozgeyikli, H., & Toprak, E. (2013). Üniversiteli gençlerin eş seçim kriterlerinin sıralama yargılarıyla ölçeklenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-87.
- Burgess, E. W., & Locke, H. J. (1945). *The family: From institution to companionship*.
- Buss, D. M. (1989). Sex differences in human mate preferences: Evolutionary hypotheses tested in 37 cultures. *Behavioral and Brain Sciences*, 12(1), 1-49.
- Büyüköztürk, Ş., Böketoğlu, Ö., & Şekercioğlu, G. (2018). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Doğru, D. (2017). *Algılanan anne baba tutumlarının eş seçme stratejileri ve evlilik tutumu ile ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Field, A. (2005). *Discovering Statistics Using SPSS*. London: Sage Publications.

- Gazioğlu, A. E. (2006). Genç yetişkinlerin evlilik ve aile hayatına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 23, 107-123.
- George, D., & Mallery, P. (2001). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference 10.0 Update* (3rd ed.). Boston: Allyn and Bacon.
- Giddens, A. (2013). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. John Wiley & Sons.
- Günay, G., & Bener, Ö. (2011). Gençlerin evlilik ve aile yaşamına ilişkin tutumları. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Gürül, S. (2021). *Üniversite öğrencilerinde evlilik tutumu ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.
- Kasapkara, A., & Kasapkara, B. (2014). 20-30 yaş grubu erkeklerin eş seçimine yönelik tutumları ve eşten beklentilerinin bazı demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 7(34), 792-800.
- Kocabıçak, S. (2019). *The relationship between separation-individuation, individualism-collectivism, marriage expectations, and marital attitudes* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Maden, H. (2015). *Anne babası boşanmış üniversite öğrencilerinin evlilik tutumu ile anne babası evli üniversite öğrencilerinin evlilik tutumunun karşılaştırılması* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi.
- Perilloux, C., Fleischman, D. S., & Buss, D. M. (2008). The daughter-guarding hypothesis: Parental influence on, and emotional reactions to, offspring's mating behavior. *Evolutionary Psychology*, 6(2).
- Pınar, G. (2008). Üniversite son sınıf öğrencilerinin evliliğe bakış açısı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(14), 49-60.
- Trivers, R. L. (2017). Parental investment and sexual selection. In *Sexual selection and the descent of man* (pp. 136-179). Routledge.
- Tunç, S. (2019). *Üniversite öğrencilerinin aile aidiyeti, evlilik beklentileri ve evlilik tutumları arasındaki ilişki* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Arel Üniversitesi.
- Üsküp Koca, B. (2017). *Üniversite öğrencilerinde evlilik tutumu ile karar verme stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Üsküdar Üniversitesi.

Yıldırım, E. (2020). *Üniversite öğrencilerinin aşk stilleri ile evlilik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (12th ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.15>

Volume 9/2

2025 p. 261-270

“EV, FİGÜRLER, MEKAN ÖRNEKLEMESİ, ELBİSE GİYDİRME, MODEL EŞYALAR” İLE EĞİTİCİ AHŞAP OYUNCAKLARIN OKUL ÖNCESİNDE ANLAMSAL BÜTÜNLEŞTİRME BECERİSİNE KATKISI

CONTRIBUTION OF EDUCATIONAL WOODEN TOYS WITH “HOUSE, FIGURES, VENUE SAMPLING, DRESS UP, MODEL ITEMS” TO SEMANTIC INTEGRATION SKILLS IN PRESCHOOL

İlker USTA*

ÖZ

Oyuncakların duyuşsal olarak zihinde çağrıştırdığı sembol ve yapı anlayışındaki işlevsel etkileşimleriyle temasa dayalı tutum alınması için zihnin bilgiyi dil eşliğinde imgeleyerek işlemesine katkıda bulunarak anlamsal bütünleştirme ile düşünceyi davranışa dönüştürme potansiyeli vardır. Bu çalışmada, bilişsel gelişimin önde gelen göstergelerinden biri durumundaki anlamsal bütünleştirme becerisinin okul öncesi dönem çocukluğu eksenindeki gelişiminde “Ev, Figürler, Mekan Örnekleme, Elbise Giydirme, Model Eşyalar” kategorilerindeki eğitici ahşap oyuncakların katkısı açıklanmıştır. Burada muhteviyatı itibarıyla birbiriyle yakınsaklık içeren bir grup halinde örneklendirilen bu oyuncaklar, zihinde kısa veya uzun mesafeli duyuşsal veri bağlantısını sağlamak suretiyle imgesel temsiller ve eyleme dönük bağıntıları bir araya getirip birleştirerek oyunsal faaliyet ile ortaya koyulan aktivasyonlarla bilişsel gelişimin temel göstergelerinden biri olan anlamsal bütünleştirme becerisinin gelişip pekişmesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadırlar. Bu argüman, oyuncaklarla öğrenme ve keşfetme süreci olan okul öncesi dönemde, gelişim alanlarının farklı bakış açılarıyla ve bütünsel bir yaklaşımla ayrıntılı şekilde değerlendirilmesi için güçlü bir gerekçe sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Okul Öncesi Çocukluk, Anlamsal Bütünleştirme Becerisi, Çocuk Gelişimi, Eğitici Ahşap Oyuncaklar, Ahşap Oyuncak Kategorizasyonu.*

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Ağaç İşleri Endüstri Mühendisliği, E-mail: iusta@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0470-5839, Ankara, Türkiye.

ABSTRACT

In order to adopt a contact-based attitude with their functional interactions in the understanding of symbols and structures that they evoke in the mind sensorily, toys can help the mind process information by imagining it along with language. This allows toys to help turn thought into behavior through semantic integration. This study explains how educational wooden toys in the "House, Figures, Venue Sampling, Dress Up, Model Items" categories contribute to the development of semantic integration skills, one of the primary markers of cognitive development, in preschool children. By establishing short or long range sensory data connections in the mind, these toys, which are exemplified here as a group that is convergent in terms of their content, bring together imaginary representations and action-oriented relations. With activations revealed through playful activities, they also significantly contribute to the development and reinforcement of semantic integration skills. This argument offers a strong justification for a thorough assessment of developmental areas from several angles and using an integrated strategy during the preschool years, which involves learning and exploring with toys.

Keywords: *Preschool Childhood, Semantic Integration Skills, Child Development, Educational Wooden Toys, Wooden Toys Categorization.*

Giriş

İnsan davranışlarının gözlenebilir oluşuna atfen, davranışları etkileyen zihinsel işlevlerin incelenabilir olduğunu değerlendiren bilişsel psikoloji; (dikkat, hafıza, algı ve üstbilgi zemininde) algılama, bellek, düşünme ve dil gibi zihinsel süreçlerin incelenmesine ve insanların bilgiyi anlaması, saklaması ve bilincine geri getirmesi ile davranışlara yansıyan bilişsel süreçler hakkında çıkarımlar yapılabilmesine odaklanır (Cüceloğlu, 2018). Özü itibarıyla, zihinsel bir faaliyet olarak anlamsal ve kavramsal süreçler, işaretlerle ilgili anlam ve kavramlar hakkındaki bilgileri işleme konusunda insan beyninde uzmanlaşmış özel bir sembolik anlamsal sisteme atfedilebilir (Collins & Loftus, 1975). Buna göre, anlamsal kavramlar veya farkındalıklar, çok güçlü veya nispeten zayıf olabilen çift yönlü ilişkisel bağlantılar aracılığıyla birbirine bağlı olan büyük bir kavramsal ağ içindeki düğümler olarak temsil edilir (Foster vd., 2017). Bu çerçevede, anlamsal bütünleştirme eylem(ler)ine yansımaları olan bilişsel kontrol ve yönetsel işlev kavramları, beyindeki ilgili bölgeler ve ağlar ile prefrontal korteksin işlevleriyle ilişkili bir hususiyet olarak, hedef odaklı davranış ile alışkanlıklar ve kontrollü işleme ile otomatik işleme arasındaki ilişkiler açısından tanımlanır (Friedman & Robbins, 2022).

Esasen, anlamsal bütünleştirme, zihnin ve beynin duyu-algı-motor pekiştirmesini teminen, kelimeler ve diğer semboller yordamıyla algılanan nesneler ve yürütülebilir eylemler için beyinde konuşlanmış farklı mekanizmalarla gerçekleştirilen mümtaz bir işlemdir. Bu noktada, gözlemlenebilen davranışların mahiyetini belirleyen zihnin davranış üzerindeki etkilerini biçimlendiren insan beyninin anlamsal bütünleştirmeye yönelik temel bileşenleri kısaca şu şekilde izah edilebilir:

- duyuusal-motor; görme ve işitme gibi farklı kaynaklardan gelen duyuusal verilerin filtreleme ve özellik çıkarma ile yorumlanıp dokunma ve tutma eylemleriyle birleştirilerek kuvvet uygulama ve kas aktivasyonu yordamıyla harekete dönüştürülmesini sağlar (Flanders, 2011),
- limbik alanlar; merkezi duygunun işlevlerini ayrıntılı olarak açıklayabilen ve duyuusal ifadeye katılabilen uyumlu bir mekanizma oluşturur, öğrenme ve hafıza üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan duyguları ve hafızayı bir araya getirerek duyuusal anıların pekiştirilmesinde ve geri çağırılmasında önemli bir rol oynar, diğer insanları anlamaya ve onlarla iletişime geçmeye yönelik düşünce süreçleri bütünlüğünde motivasyonu işleyip düzenleyerek sosyal etkileşimler için gerekli olan karmaşık davranışları destekler (Rajmohan & Mohandas, 2007),
- prefrontal korteks; planlama, problem çözme ve dil üretimi gibi süreklilik arz eden temel zihinsel işlemlerde büyük bir çalışma belleği kapasitesiyle beyinde merkezi bir rol oynar ve bilgiyi toplayarak bütünleştirir, zamansal veya anlamsal olarak yakın veya uzak verileri denetleyerek birbiriyle bağdaştırır, bilginin sınıflandırılarak uygulanmasında benzerliklere göre akıl yürütülmesine olanak tanır, dile dayalı sosyal etkileşimlerin geliştirilmesine imkan verir, ahlaki yargılar ve inançsal değerler için soyutlama yapılmasını sağlar (Levy, 2024),
- anterior temporal korteks; nesneler, insanlar, kelimeler ve tecrübeler hakkındaki bilgiyi kapsayan anlamsal bellek için kritik öneme sahiptir ve duyulardan gelen bilginin işlenmesinde, dilin anlaşılmasında, anıların depolanmasında, hatıraların anımsanmasında ve duyguların yönetilmesinde rol oynar (Bonner & Price, 2013),
- inferior parietal korteks; sıcaklık ve ağrı algısı gibi duyuusal ve temas-dokunma gibi dokunsal uyaranların algılanmasını sağlayan ve planlandığı gibi vücudun hareket etmesi için uzuvlarla birlikte pozisyonel duruşun dengeselliğini kontrol ederek düzenleyen) somatosensoriyel ve görsel bilgilerin bütünleştirilmesinde önemli rol oynar ve okuduğunu anlama, mantıksal ve matematiksel düşünme gibi bilişsel süreçlere büyük katkı sağlar (Tuite & Konczak, 2010).

Bu perspektifte; anlamsal bütünleştirme bağlamında beynin etkili bir odak noktası olarak merkezi bir rol oynadığı söylenebilir. Buna göre, Pulvermüller (2013) tarafından açıklandığı üzere; anlamsal süreçler left-perisylvian dil bölgelerinden yararlanır ve bitişik alanları, çok biçimli merkezleri ve insan beyninin duyuusal, motor ve limbik bölgelerini içerir. Bu çerçevede, a) duyuusal-motor ve limbik alanlar, dili eylem, algı ve duyguya temellendirir, b) perisylvianın dış çevresi bütünleşik anlamla ilgilenir, c) prefrontal korteks ile anterior temporal korteks ve inferior parietal korteks bünyesinde yer alan çok biçimli yakınsama bölgeleri, değişken somut örneklemeler üzerinden genelleştirilmiş soyut anlamların işlenmesiyle ilgilenir.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında; bilinç, hafıza, dikkat, algılama, düşünme, öğrenme, hatırlama, farkındalık, motivasyon ve dil kullanma gibi bilişsel gelişimde öne çıkan göstergelerle kendini hissettiren anlamsal bütünleştirme kabiliyeti, okul öncesi çocukların

oyuncaklarla oynayarak ortaya koydukları davranışların psikoseksüel gelişim evreleri bağlamında değerlendirilerek gelişimin işlerlik bakımından irdelenmesine imkan tanıyan bir konu olarak konuşulabilir. Bu çalışmada; oyuncakların öğrenme ve keşfetme sürecinde önemli rol oynadığı 0-6 yaş (0-72 ay) okul öncesi dönemde, ahşap oyuncak kategorizasyonunda yer alan Ev, Figürler, Mekan Örneklemesi, Elbise Giydirmeye ve Model Eşyalar kategorileri örneklemeleri ile eğitici ahşap oyuncakların anlamsal bütünleştirme becerisini geliştirmeye olan katkısının kategorik açıklamalarla takdim edilmesi amaçlanmıştır.

“Ev, Figürler, Mekan Örneklemesi, Elbise Giydirmeye, Model Eşyalar” Kategorileriyle Eğitici Ahşap Oyuncakların Anlamsal Bütünleştirmeye Katkısı

Hacettepe Üniversitesi’nde Bologna süreci kapsamında açılan Eğitici Ahşap Oyuncaklar seçmeli dersi çerçevesinde Prof. Dr. İlker Usta tarafından 2013 yılında kurgulanan Ahşap Oyuncak Kategorizasyonu; 2022’de güncellenerek 27 kategori ve 118 alt kategori ile takdim edilmiştir. Buna göre, Usta’nın çalışmaları düzleminde kategorize edilen eğitici ahşap oyuncaklar için ortaya koyulan kategoriler alfabetik sıraya göre şöyledir (Usta, 2022): Bloklar, Bulyap, Çalgı Aleti, Çivi Çakma, Çöğünce, Dizme ve Geçirme, Düzenekli, Elbise Giydirmeye, Ev, Fırıldak, Figürler, Harf Öğretme, İç İç Geçmeli, Kaydırgaç, Kukla Kategorisi, Kule Yapma, Mekan Örneklemesi, Model Eşyalar, Paytak, Pedalsız Bisiklet, Sallanan At, Sayı Öğretme, Scooter (Tekerlekli Kızak), Tertipler, Vasıta, Yapboz, Yeknesak.

Bu çalışmada, önemli bir bilişsel gelişim göstergesi olarak öne çıkan anlamsal bütünleştirme becerisi (Usta’nın 2022 yılında güncellediği ahşap oyuncak kategorizasyonu bünyesinde yer alan) Ev, Figürler, Mekan Örneklemesi, Elbise Giydirmeye ve Model Eşyalar oyuncaklarının kategorik muhtevası çerçevesinde, okul öncesi dönem çocuk gelişimi bakımından ele alınarak açıklanmıştır.

Ev Kategorisi

Ev Kategorisi: İki Katlı (Çatılı ve Yanları Açık) Ev, Katsız-Çatısız (Üstten Bakışlı) Ev, Üç Katlı (Çatılı ve Yanları Açık) Ev alt kategorilerinden oluşmaktadır.

Esasen bebek evi olarak da bilinen Ev Kategorisi oyuncakları, içinde standart eşyaları ve donanımları ile tedarik edilmiş salon, mutfak, banyo-tuvalet, ebeveyn yatak odası ve çocuk odası ile diğer mekanların bulunduğu küçük bir ev modeli olup çocuğa tefrişat (evdeki eşyaların mekanlara göre yerleştirilmesini) yapma imkanı sunar ve çocuğun örneklenen evin içinde gerçekten yaşıyormuş gibi davranmasını sağlayarak oyun süresince keyifli zaman geçirmesine yardımcı olur. Çocuk, ev kategorisi oyuncakları sayesinde, bir evin gerçek yaşamı yansıtan mekanlarını kendine özgü mekânsal özellikleriyle tanır ve insanların sosyal yaşamları bağlamında taklit yordamıyla çağrışımlar içeren kurgusal hikayeler veya benzersiz senaryolar oluşturarak oyunlar

oyunar. Mevcut ev oyuncağı ile insan ve hayvan figürleri eşliğinde ev hayatını canlandırabilen ve hareketli eşyaların yerlerini mekanlara göre istediği gibi değiştirebilen çocuk, ebeveyniyle birlikte yaşamını sürdürdüğü gerçek ev ortamıyla ilişkilendirmeler yaparak mutlu olur. Özü itibariyle serbest drama etkinlikleri veya anlık doğaçlama yapılarak hem tek başına hem de grupla oynanabilen ev kategorisi oyuncakları, aile yaşamını örneklemek suretiyle çocuğun ebeveyni ve çevresi ile bağlantı kurmasına yardımcı olurken, çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini destekler, çocuğun sosyalleşme yoluyla girişimciliğini ve hayal gücünü teşvik eder ve gerçek hayattan çeşitli kesitlerle çocuğun kişilik gelişimini olumlu yönde güçlendirir.

Ev Kategorisi oyuncakları;

- çocuğun arkadaşlarıyla oynayabileceği oyuncaklar olduğundan, çocuğun dil becerisini geliştirerek kişilerarası iletişim kurmak suretiyle sosyalleşmesine katkı sağlar,
- çocuğu paylaşımcı olmaya, başkalarının duygu ve düşüncelerine saygı duymaya, başkalarıyla birlikte bir şeyler yapmaya, toplumun vazgeçilmez bir üyesi olarak toplumla bütünleşik şekilde yaşamaya ve başkalarıyla etkileşime girmeye teşvik eder,
- başkalarıyla iş birliği halinde çalışmayı güçlendirir ve ekibin ayrılmaz bir parçası olarak sabırlı olmayı neden-sonuç örgüsüyle anlaşılır hale getirir,
- bünyesinde ihtiva ettiği mekanlar-eşyalar aracılığıyla, çocuğun gerçek ev yaşamını tarafsız bir şekilde öğrenmesine yardımcı olurken, problemlerin çözümleri hakkında çocuğu geniş bir perspektiften bakarak daha yapıcı olmaya yönlendirir,
- çocukta hoşgörü duygusunun gelişmesini sağlar.

Figürler Kategorisi

Figürler Kategorisi: Bebek Figürleri, Asker Figürleri, Hayvan Figürleri, İnsan Figürleri, Mesleki Figürler alt kategorilerinden oluşmaktadır.

Varlıksal bütünlüğüyle çeşitli canlıların görsellerini içeren Figürler Kategorisi oyuncakları, yaşamla bütünleşik kurgulamalara imkan veren muhtevasıyla çocuğun hayal gücünü geliştirir. Görsel kurgusu itibariyle figürlerin edilgen formu, çocukta önem verme ve değer atfetme tutumunun gelişmesini destekleyerek koruma duygusunu geliştirir ve çocuğun evrensel sevgi ve barış anlayışı ekseninde kendini fark etmesini sağlar. Çocuk, figürler kategorisi oyuncakları sayesinde, paylaşımcı ve korumacı bir yaklaşımla gereksinimler ve ihtiyaçlar bağlamında sorumluluk alarak destek olmayı deneyimler.

Figürler Kategorisi oyuncakları;

- eli-kolu-bacağı oynatılabilen, başı hareket ettirilebilen, saçları taranıp bağlanabilen, kıyafet ve ayakkabı giydirilebilen insan figürleriyle çocuk için ilgi

- çekicidir, öyle ki, baş-gövde-ayak gibi hareketli uzuvlara sahip görseller çocuğun kendi vücudunu ilişkilendirerek ve eşleştirerek öğrenmesine yardımcı olur ve öz bakım becerisinin gelişmesine katkı sağlar,
- farklı mesleki disiplinlerin görselleriyle canlandırma oyunları oynayan çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini destekler ve iletişim becerilerini geliştirir,
 - evcil hayvanlar önde gelmek üzere hayvanları tanıyan çocuğun, çevreye karşı duyarlı olmak hissiyatıyla, hayvan sevgisi konusunda bir farkındalık geliştirmesine yardımcı olur,
 - hayvanların mevcudiyetlerinin farkına varan çocukta, çevreye ve doğaya sahip çıkmak suretiyle, hayvan sevgisinin gelişmesini desteklerken, çocuğun özgüvenini geliştirir ve ruhsal gelişimine katkı sağlar,
 - çocukta farklılıklara saygı gösterme bilinci ile koruma duygusunun ve sorumluluk olarak gereğini yapma anlayışının gelişmesini destekler.

Mekan Örnekleme Kategorisi

Mekan Örnekleme Kategorisi: İşyeri Örnekleme, Çiftlik Örnekleme, Sokak Örnekleme, Kasaba Örnekleme, Mesire Yeri Örnekleme alt kategorilerinden oluşmaktadır.

Çevreci temasıyla olabildiğince geniş bir perspektifte dizayn edilen Mekan Örnekleme Kategorisi oyuncakları; yollar, köprüler, trafik ışıkları ve levhaları, değişik ulaşım araçları, muhtelif iş yerleri, resmi binalar, sokak ve caddeler, müstakil evler, çok katlı konutlar, insanlar, hayvanlar, ağaçlar, göletler, park ve bahçeler ile doğayla bütünleşik kırsal ve kentsel yaşamı bünyesinde barındırır. Bunun yanında, farklı iş ve meslekler bağlamında, bir işin veya mesleğin belli araç-gereç ve donanımlar eşliğinde icra edildiği firma-işletme ve/veya büro-ofis gibi çeşitli işyerlerinin örneklendirildiği düzenlemeleri de ihtiva eden mekan örnekleme oyuncakları; çocuğun hayal gücünü kullanarak yaratıcı bakış açısıyla kendi dünyasını kurmasına imkan tanır ve çocukta bilişsel gelişim ile sosyal ve duygusal gelişimi destekler.

Mekan Örnekleme Kategorisi oyuncakları;

- insan figürleriyle desteklenmiş evlerle beraber park ve bahçelerin bulunduğu semt ve/veya mahalle modellemeleriyle çocukta hayal gücünün gelişmesini etkili bir şekilde destekler,
- çocuğun çoğulcu toplumsal hayatı merkeze alan kırsal ve kentsel yaşam ekseninde doğaya ve çevreye bakışında olumlu yönde katkı yapar,
- çocuğun gündelik yaşamın ayrılmaz bir bileşeni olan çalışma hayatının farkına varmasına yardımcı olur,

- çocukta iş ve mesleki faaliyet alanları ile ilgili işyerleri hakkında bir farkındalık oluşturur,
- çocuğun üç boyutlu izdüşüm ile çeşitli kurgularla geniş bir yelpazede sergilenen mekânsal örneklendirmelerin toplumsal hayattaki işlevlerini anlamasına yardımcı olur ve sorgulayıcı bakış açısıyla düşünmesini destekler.

Elbise Giydirmeye Kategorisi

Elbise Giydirmeye Kategorisi alt kategorilere ayrılmamıştır.

Birbiriyle doğrudan veya dolaylı ilişkisi bulunan belli sayıdaki parçaların kullanılarak tümevarım yaklaşımıyla bir giysi-kıyafet görselleştirmesinin oluşturulmasına odaklanan Elbise Giydirmeye Kategorisi oyuncakları, çocuğun mevcut şartlar altında uyumlu bir görsel bütünlük ortaya koymasına yardımcı olur. Çocuğa koşutlar ve kurallar dahilinde inisiyatif alarak sınırlı çeşitlilikte kombinasyon oluşturmak suretiyle görsel düzenleme yapma olanağı veren elbise giydirmeye oyuncakları, çocukta parça-bütün ilişkilendirmesi zemininde halihazırdaki duruma göre değerlendirmeler yaparak hareket etme bilincinin gelişmesine katkıda bulunur.

Elbise Giydirmeye Kategorisi oyuncakları;

- değişik ebatlara sahip parçacıkların birbiriyle uyumlandırılmasına yönelik denemelerin el ve parmaklar yordamıyla yapılmasını gerektirdiği için el-göz koordinasyonu ile küçük kas gelişimini destekler,
- elbise giydirmeye etkinliği sürecinde çocuğu doğaçlama yaparak konuşturmaya sevk eder ve dil becerisinin gelişmesine katkı sağlar,
- çocukta bilişsel gelişimin bir yansıması olarak şekil ve boyut ile renk ve ağırlık-denge kavramlarının pekişmesine yardımcı olur,
- çocukta hayal gücüne yaslanan bağımsız düşünebilme yetisinin olgunlaşmasına altlık oluşturur ve çocuğun kişilik gelişimini pekiştirici içselliğiyle sosyal ve duygusal gelişimini besleyerek öz bakım becerisine büyük ölçüde katkıda bulunur,
- çocukta şartlara göre düşünerek ahenkli bir bütünlükle eyleme geçme davranışının gelişmesine altlık oluşturur.

Model Eşyalar Kategorisi

Model Eşyalar Kategorisi: Bahçe ve Çiçek Bakım Seti, Bebek Arabası, Bebek Bakım Seti, Beşik, Mama Sandalyesi, Bilgisayar, Cep Telefonu, Mutfak Seti, Erzak Sepeti ve Yazar Kasa, Ütü Masası ve Çamaşırılık, Tamir Seti alt kategorilerinden oluşmaktadır.

Muhteviyatı itibarıyla, günlük hayatın olağanlığında yetişkinlerce kullanılan bazı eşyalar ile araç-gereçlerin belli bir ölçekte küçültülmüş veya büyütülmüş tipler olan Model

Eşyalar Kategorisi oyuncakları, kullanım amacı ve nasıl kullanıldıkları bağlamında çocukta oyunsal deneyimlerle ebeveyniyle özdeşim kurarak bir farkındalık oluşmasına katkı sağlar. Değişik modellemelerle örneklenen eşyaları ve araç-gereçleri yetişkin taklidi yapmak suretiyle hayal gücü eşliğinde farazi olarak kullanan çocuğun gündelik yaşam rutinleri bütüncülüğünde ebeveyni ile empati kurma yeteneği gelişir. Böylece hayatın doğal akışıyla bütünleşik olguları tanımaya dayalı edinimler elde eden çocukta psikoseksüel gelişimle uyumlu kazanımlar olur.

Model Eşyalar Kategorisi oyuncakları,

- eşya ve araç-gereç tiplerleriyle yetişkinleri taklit ederek meraklı ve araştırmacı bir tavırla kendini tanımaya yönelik oyunlaştırmalar yapan çocuğun sosyal ve duygusal gelişim ekseninde kendine olan güveninin artmasına katkı yapar,
- çocuğun, dramatizasyon yapılarak grup halinde oynanabilen oyunlarla, toplumsallaşma zemininde ekipte bir rol üstlenerek paylaşımcılığı ve katılımcılığı tecrübe edinmesine yardımcı olur,
- sınırsız düşünmeyi merkeze alan hayal gücü ile yaratıcılığı destekleyerek, çocuğun yaratıcı düşünce ve hayal gücüyle yaşamı öğrenmesine ve kendini keşfetmesine katkı yapar,
- eşya ve araç-gereç tiplerini kullanabilen bir birey olarak kendini fark eden çocukta özbakım becerisinin gelişmesine yardım eder,
- çocukta gözleme dayalı izleklerle eşyalar ve araç-gereçlerin kullanımı için bir tutum geliştirmeyi destekler.

Sonuç

Bilişsel süreç zemininde bilgiyi toplayıp bütünleştiren, formülize ederek düzenleyen, değerlendirip yargılayan ve denetleyip uygulayan zihin, anlayış-kavrayış-algılayış yetisi bağlamında beynin kendine özgü bellek kapasitesiyle duysal-motor işlemlerini gerçekleştirirken, aynı zamanda duyulardan gelen bilginin işlenerek dil eşliğinde muhakeme yapılmak suretiyle belli bir davranışa dönüştürülmesinde, anlamsal bütünleştirme yordamıyla problem çözme ve karar verme için gerekli güdülenmeyi sağlar. Buna göre, anlamsal bütünleştirme; davranışa yönelik tutum geliştirme bağlamında, düşünceyi eylemselliğe dönüştürmeye dayanak oluşturan duygusal işlevsellik pekiştirmesi için çeşitli seçenekler sunarak etki-tepki açısından olanak ve sınırlılıklarla en uygun tercihin yapılmasına imkan tanır. Bu perspektifte, bilişsel gelişim bakımından kendine özgü muhtevasıyla önemli bir gösterge olarak öne çıkan anlamsal bütünleştirme becerisi, psikoseksüel gelişim evreleri nezdinde gelişim alanlarının tümüne yansıyan bariz varlığıyla gelişimi biçimlendirici unsurlardan biridir. Oyuncakların çocuğun öğrenmesi ve keşfetmesi üzerindeki etkileri göz önüne alındığında, oyuncaklarla öğrenme ve keşfetme sürecini ihtiva eden 0-6 yaş (0-72 ay) okul öncesi çocuk gelişiminde anlamsal bütünleştirme becerisinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde her

oyuncağın kendi kurgusu içinde bir katkısı vardır. Nihayetinde, gelişim alanlarının tümünü kapsayacak bir içsellikte çok geniş bir yelpazede tasarlanıp sunulan eğitici ahşap oyuncaklar da anlamsal bütünleştirme becerisinde önemli bir işleve sahiptir.

Bu çalışmada, eğitici ahşap oyuncakların anlamsal bütünleştirme becerisi üzerindeki etkililikleri, ahşap oyuncak kategorizasyonu bünyesinde yer alan Ev, Figürler, Mekan Örnekleme, Elbise Giydirme, Model Eşyalar kategorilerindeki oyuncaklar çerçevesinde açıklanmış olup diğer oyuncaklar için de neden-sonuç bağdaştırmasıyla kategorik değerlendirmelerin yapılması tabii ki mümkündür. Burada örneklenen kategoriler, birbiriyle benzerlik ve/veya yakınlık etkisi gösteren konuların oyun etkinliğiyle canlandırılması sürecinde birlikte ve bir ahenk içerisinde kullanılabilir oyuncakları ihtiva etmektedir. Benzeşik muhtevasıyla Ev, Figürler, Mekan Örnekleme, Elbise Giydirme, Model Eşyalar kategorilerindeki oyuncaklar, duyuusal-motor yetkinliği ile öngörülen eylemi gerçekleştirmeye yönelik olası düzenlemeler için uygun seçimlerin yapılarak ortaya koyulmasında büyük bir etkiye sahiptirler. Burada grup halinde takdim edilen farklı kategorilerdeki oyuncakların bilişsel gelişimin vazgeçilmez bir bileşeni olarak dil kullanma eşliğinde anlamsal bütünleştirme yordamıyla davranış öncesi tutum geliştirmede ve davranışı gerçekleştirmede önemli bir işlevi yerine getirdikleri söylenebilir. Son tahlilde, bu oyuncaklar yalnızca tek bir gelişim alanında değil, tüm gelişim alanlarında yerine getirilmesi gereken bir görev olan anlamsal bütünleştirme işlemini pekiştirerek oynanmaktadır. Bundan ötürü, gelişim alanlarının okul öncesi çocukluk zemininde incelenmesinde daha farklı bakış açılarıyla ve bütünsel bir yaklaşımla ayrıntılı şekilde değerlendirilmeler yapılabilir ve oyuncakların gelişim alanları üzerindeki etkileri, çeşitli oyuncak tiplerini eşliğinde, daha kapsamlı irdelemelerle ortaya koyulabilir.

Kaynaklar

- Bonner, M.F., Price, A.R. (2013). Where Is the anterior temporal lobe and what does it do? *The Journal of Neuroscience*, 33(10): 4213– 4215.
- Collins, A.M., Loftus, E.F. (1975). A spreading-activation theory of semantic processing. *Psychological Review*, 82(6): 407–428.
- Cüceloğlu, D. (2018). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Alanları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Flanders, M. (2011). What is the biological basis of sensorimotor integration? *Biological Cybernetics*, 104(1-2): 1–8.
- Foster, P.S., Hubbard, T., Campbell, R.W., Poole, J., Pridmore, M., Bell, C., Harrison, D.W. (2017). Spreading activation in emotional memory networks and the cumulative effects of somatic markers. *Brain Informatics*, 4(2): 85–93.

- Friedman, N.P., Robbins, T.W. (2022) The role of prefrontal cortex in cognitive control and executive function. *Neuropsychopharmacology*, 47(1): 72-89.
- Levy, R. (2024). The prefrontal cortex: from monkey to man. *Brain*, 147(3): 794–815.
- Pulvermüller, F. (2013). How neurons make meaning: brain mechanisms for embodied and abstract-symbolic semantics. *Trends in Cognitive Sciences*, 17(9): 458-470.
- Rajmohan, V., Mohandas, E. (2007). The limbic system. *Indian Journal of Psychiatry*, 49(2): 132-139.
- Tuite, P.J., Konczak, J. (2010). Cortical sensory dysfunction and the parietal lobe. In: *Encyclopedia of Movement Disorders*, pp. 254-257.
- Usta, İ. (2022). Ahşap Oyuncak Kategorizasyonu. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 9(4): 97-126.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.16>

Volume 9/2

2025 p. 271-294

TÜRKİYE SAĞLIK SİSTEMİNDE YAPAY ZEKA TABANLI KLİNİK KARAR DESTEK SİSTEMLERİNİN ENTEGRASYONU İÇİN BİR SOSYO-TEKNİK ÇERÇEVE MODELİ

“A SOCIO-TECHNICAL FRAMEWORK MODEL FOR THE INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED CLINICAL DECISION SUPPORT SYSTEMS INTO THE TURKISH HEALTHCARE SYSTEM”

Selçuk ÖZÇELİK*

Merve SARİBEKİROĞLU**

ÖZ

Yapay zeka (YZ), sağlık hizmetlerinde devrim yaratma potansiyeli taşımakta ve Yapay Zeka Tabanlı Klinik Karar Destek Sistemleri (YZ-KKDS), bu dönüşümün merkezinde yer almaktadır. Bu sistemler, tanı doğruluğunu artırma, tedavi planlarını kişiselleştirme ve operasyonel verimliliği yükseltme gibi önemli vaatler sunmaktadır (Bulut, 2023). Ancak, YZ modellerinin geliştirilmesi, bu teknolojinin başarılı bir şekilde benimsenmesi için gereken sürecin yalnızca bir parçasıdır. Türkiye sağlık sisteminin kendine özgü dinamikleri; parçalı Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS) yapısı, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) gibi katı yasal düzenlemeler, hekimlerin iş akışları ve teknolojiye yönelik tutumları gibi faktörler, entegrasyon sürecini karmaşık bir sosyo-teknik probleme dönüştürmektedir (Dizman, 2018; Önder, 2022). Bu makale, YZ-KKDS'nin Türkiye'de başarılı ve sürdürülebilir entegrasyonu için bütüncül bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır. Literatür taraması, Türkiye'deki mevcut durum analizi ve sistem tasarımı prensiplerini birleştiren bir metodoloji kullanılarak, teknolojik gelişimin ötesine geçen ve insan, organizasyon ve politika faktörlerini merkeze alan çok boyutlu bir çerçeve modeli önerilmektedir. Önerilen model; (1) Yönetişim ve Politika, (2) Teknik Altyapı ve Birlikte Çalışabilirlik, (3) Klinik Entegrasyon ve Kullanıcı

* Dr, E-mail: info@seljuk.net, ORCID: 0000-0002-6587-8741, İstanbul, Türkiye.

** Araştırmacı, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, E-mail: merve.saribekiroglu@izu.edu.tr, ORCID: 0009-0001-0700-0041, İstanbul, Türkiye.

Odaklılık, (4) Yasal ve Etik Uyum, (5) Eğitim ve Kapasite Geliştirme olmak üzere beş temel sütun üzerine inşa edilmiştir. Bu çerçeve, YZ-KKDS entegrasyonunun önündeki sosyo-teknik engelleri aşmak için politika yapıcılara, sağlık yöneticilerine ve teknoloji geliştiricilere stratejik bir rehber sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Yapay Zeka, Klinik Karar Destek Sistemleri, Sosyo-Teknik Sistemler, Teknoloji Entegrasyonu, Sağlık Bilişimi, Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS), Türkiye Sağlık Sistemi, Teknoloji Kabul Modeli (TAM), KVKK.*

ABSTRACT

Artificial Intelligence (AI) holds transformative potential in healthcare, with AI-Based Clinical Decision Support Systems (AI-CDSS) positioned at the core of this transformation. These systems offer significant promises such as improving diagnostic accuracy, personalizing treatment plans, and enhancing operational efficiency (Bulut, 2023). However, model development constitutes only one part of the process necessary for the successful adoption of this technology. The unique dynamics of the Turkish healthcare system - such as the fragmented structure of Hospital Information Management Systems (HIMS), strict legal regulations like the Personal Data Protection Law (PDPL), physicians' workflows, and their attitudes toward technology - turn the integration process into a complex socio-technical challenge (Dizman, 2018; Önder, 2022). This article aims to present a comprehensive roadmap for the successful and sustainable integration of AI-CDSS in Turkey. Employing a methodology that combines literature review, an analysis of the current state in Turkey, and system design principles, the study proposes a multidimensional framework model that goes beyond technological development and centers on human, organizational, and policy factors. The proposed model is built upon five core pillars: (1) Governance and Policy, (2) Technical Infrastructure and Interoperability, (3) Clinical Integration and User-Centeredness, (4) Legal and Ethical Compliance, and (5) Education and Capacity Building. This framework offers strategic guidance to policymakers, healthcare administrators, and technology developers in overcoming the socio-technical barriers to AI-CDSS integration.

Keywords: *Artificial Intelligence, Clinical Decision Support Systems (CDSS), Socio-Technical Systems, Technology Integration, Health Informatics, Hospital Information Management Systems (HIMS), Turkish Healthcare System, Technology Acceptance Model (TAM), Personal Data Protection Law (PDPL).*

1. Giriş

Yapay zeka (YZ), yirmi birinci yüzyılın en dönüştürücü teknolojilerinden biri olarak sağlık hizmetleri sunumunda köklü bir paradigma değişimini tetiklemektedir. Bu teknolojinin en somut ve potansiyeli en yüksek uygulama alanlarından biri, Yapay Zeka Tabanlı Klinik Karar Destek Sistemleri'dir (YZ-KKDS). Küresel ölçekte yapılan çalışmalar, bu sistemlerin tanınal doğruluğu önemli ölçüde artırdığını, tedavi planlarını her bir hastanın özgün biyolojik ve yaşam tarzı verilerine göre kişiselleştirdiğini ve nihayetinde hasta güvenliği ile tedavi sonuçlarını iyileştirdiğini ortaya koymaktadır (Persidis & Persidis, 1991; Akalın & Veranyurt, 2022; Bulut, 2023). YZ algoritmaları,

büyük ve karmaşık veri setlerini (tıbbi görüntüler, elektronik sağlık kayıtları, genetik bilgiler vb.) insan kapasitesinin ötesinde bir hız ve hassasiyetle analiz ederek, hastalıkların erken teşhisine olanak tanımakta ve sağlık hizmetlerinin verimliliğini artırmaktadır (Hoşgör & Güngördü, 2022; Khan, 2023).

Bu küresel eğilime paralel olarak Türkiye de yapay zekayı stratejik bir öncelik olarak belirlemiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yayımlanan “Ulusal Yapay Zeka Stratejisi (2021-2025)” belgesi, sağlık sektörünü öncelikli alanlardan biri olarak tanımlamakta ve bu alanda yerli ve milli YZ çözümlerinin geliştirilmesini hedeflemektedir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021; Akalın & Veranyurt, 2022). Sağlık Bakanlığı da bu stratejik vizyon doğrultusunda, bünyesinde “Yapay Zekâ ve Yenilikçi Teknolojiler Dairesi Başkanlığı” gibi özel birimler kurmuş (Sağlık Bakanlığı, 2024) ve Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) çatısı altında “Türkiye Sağlık Veri Araştırmaları ve Yapay Zeka Uygulamaları Enstitüsü”nü (TÜYZE)” faaliyete geçirerek (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021; TÜSEB, 2025) konuya verdiği önemi kurumsal düzeyde göstermiştir. Bu girişimler, Türkiye’nin YZ kapasitesini inşa etme konusundaki kararlılığını yansıtmaktadır.

Ancak, YZ algoritmalarını geliştirmek ile bu algoritmaları ülkenin mevcut sağlık ekosistemine başarılı bir şekilde entegre etmek arasında derin bir uçurum bulunmaktadır. YZ-KKDS’nin benimsenmesi, yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda karmaşık bir sosyo-teknik dönüşümdür. Entegrasyon süreci; mevcut teknik altyapının (özellikle Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri - HBYS) yetenekleri, hekimlerin ve sağlık profesyonellerinin iş akışları, kurumsal kültür, yasal ve etik düzenlemeler gibi çok sayıda birbiriyle ilişkili faktörden etkilenmektedir (Kaplan, 2001; Magrabi vd., 2019; Beede vd., 2020). Dolayısıyla, ulusal stratejinin başarısı, sadece YZ teknolojisini *geliştirmeye* odaklanmaktan ziyade, bu teknolojiyi mevcut sisteme *entegre etme* sorununu çözmeye yönelik bütüncül bir yaklaşım benimsemesine bağlıdır. Problem, teknoloji merkezli olmaktan çıkıp entegrasyon merkezli bir nitelik kazanmıştır.

Bu makalenin temel amacı, bu stratejik boşluğu doldurmaktır. YZ-KKDS’nin Türkiye sağlık sistemine başarılı, sürdürülebilir ve etik bir şekilde entegrasyonunu sağlamak üzere, ülkenin özgün dinamiklerini (HBYS pazar yapısı, ulusal sağlık veri platformları, KVKK mevzuatı, hekim tutumları vb.) dikkate alan kapsamlı bir sosyo-teknik çerçeve modeli önermektedir. Bu çalışma, literatür taraması, Türkiye’deki mevcut durumun analizi ve sistem tasarımı prensiplerini sentezleyerek, hem akademisyenler hem de politika yapıcılar ve sağlık yöneticileri için yol gösterici, kavramsal bir rehber oluşturmayı hedeflemektedir. Önerilen çerçeve, teknolojinin kendisinden ziyade, teknolojinin insan, organizasyon ve toplumla olan etkileşimini yönetmeye odaklanarak, Türkiye’nin sağlıkta YZ potansiyelini tam anlamıyla hayata geçirmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

2. Yapay Zeka Tabanlı Klinik Karar Destek Sistemleri: Kavramsal Zemin ve Potansiyel

YZ-KKDS entegrasyonunun sosyo-teknik boyutlarını analiz etmeden önce, bu sistemlerin ne olduğunu, nasıl çalıştığını ve sağlık hizmetlerine sunduğu somut faydaları anlamak esastır. Bu bölüm, konunun kavramsal ve teknik temelini oluşturarak, teknolojinin potansiyelini net bir şekilde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tanım ve Evrim

Klinik Karar Destek Sistemleri (KKDS), en genel tanımıyla, hasta verilerini analiz ederek tanı, tedavi ve bakım süreçlerinde hekimlere ve diğer sağlık profesyonellerine karar desteği sağlamak üzere tasarlanmış bilgisayar tabanlı interaktif sistemlerdir (Çiriş, 2020; Çiriş vd., 2020). Bu sistemlerin amacı, tek başına karar vermek değil, sağlık profesyonellerinin karar verme süreçlerini kanıta dayalı bilgi ve önerilerle destekleyerek daha doğru ve etkin kararlar almalarına yardımcı olmaktır (Çiriş vd., 2020).

KKDS'lerin tarihi, 1970'lerde geliştirilen MYCIN gibi sistemlere kadar uzansa da (Bulut, 2023), bu erken dönem sistemler büyük ölçüde **“bilgi tabanlı” (knowledge-based)** bir mimariye dayanıyordu. Bu sistemler, uzmanlar tarafından kodlanan ve “EĞER-İSE” (IF-THEN) mantığına dayalı kurallar bütünüyle çalışır (Persidis & Persidis, 1991; Bulut, 2023). Örneğin, “EĞER hastanın kan basıncı belirli bir seviyenin üzerindeyse, İSE şu ilacı öner” gibi önceden tanımlanmış kuralları işlerler. Bu yaklaşım, belirli ve iyi tanımlanmış klinik senaryolarda etkili olsa da, karmaşık ve belirsiz durumlarla başa çıkmada ve yeni bilgilerden öğrenmede yetersiz kalmaktadır.

Yapay zekanın, özellikle de makine öğrenmesi (machine learning) ve derin öğrenme (deep learning) alanlarındaki gelişmeler, KKDS'leri yeni bir evreye taşımıştır: **“bilgi tabanlı olmayan” (non-knowledge-based)** sistemler (Persidis & Persidis, 1991; Bulut, 2023). Bu modern YZ-KKDS'ler, sabit kurallara dayanmak yerine, büyük veri yığınlarındaki (elektronik sağlık kayıtları, tıbbi görüntüler, laboratuvar sonuçları, genomik veriler vb.) gizli örüntüleri ve ilişkileri öğrenerek tahminlerde ve önerilerde bulunurlar (Persidis & Persidis, 1991; Schoonderwoerd vd., 2021). Bu evrim, sistemlerin statik bilgi depoları olmaktan çıkıp, sürekli öğrenen, adapte olan ve daha önce fark edilmemiş klinik içgörüler üretebilen dinamik araçlara dönüşmesini sağlamıştır (Veranyurt vd., 2020; Önder, 2022).

Şekil 1: YZ-KKDS Mimarilerinin Evrimi

Bu bölümde yer alması önerilen şekil, iki panelli bir diyagram olacaktır. Sol panelde, “Bilgi Tabanlı KKDS” başlığı altında, bir dizi IF-THEN kural kutucuğundan oluşan statik bir bilgi tabanı ve bu tabandan çıkan tek bir öneri oku gösterilecektir. Sağ panelde ise, “Bilgi Tabanlı Olmayan YZ-KKDS” başlığı altında, çok katmanlı bir yapay sinir ağı (derin öğrenme modeli) çizilecek; bu ağı Elektronik Sağlık Kayıtları (ESK), Radyoloji Görüntüleri ve Genomik Veri gibi çok sayıda farklı veri kaynağından oklar girecek ve ağın çıktısı olarak olasılıksal tanı veya tedavi önerileri gösterilecektir. Bu görsel, kural tabanlı sistemlerin sınırlı yapısı ile YZ tabanlı sistemlerin karmaşık ve çoklu veri kaynaklarından öğrenme yeteneği arasındaki temel farkı vurgulayacaktır.

Mimari ve Bileşenler

Bir YZ-KKDS, temel olarak üç ana bileşenden oluşur (Çiriş, 2020):

1. **Bilgi Tabanı veya Model:** Geleneksel sistemlerde bu, uzmanlar tarafından oluşturulmuş bir kural veritabanıdır. Modern YZ-KKDS'lerde ise bu bileşen, büyük veri setleri üzerinde eğitilmiş bir makine öğrenmesi veya derin öğrenme modelidir. Bu model, veriler arasındaki karmaşık ilişkileri temsil eder.
2. **Vaka Verisi (Girdi):** İncelenen spesifik hastaya ait verilerdir. Bu veriler, elektronik sağlık kayıtlarından (ESK) alınan demografik bilgiler, semptomlar, laboratuvar sonuçları, PACS (Görüntü Arşivleme ve İletişim Sistemi) üzerinden gelen radyoloji görüntüleri veya giyilebilir cihazlardan gelen anlık veriler olabilir.
3. **Çıkarım Motoru (Inference Engine):** Bu bileşen, vaka verisini (girdi) alır ve bilgi tabanındaki/modeldeki bilgiyi kullanarak bir çıktı (öneri) üretir. Kural tabanlı sistemlerde bu motor, girdiyi kurallarla eşleştirir. YZ tabanlı sistemlerde ise bu motor, girdiyi eğitilmiş modelden geçirerek bir olasılık veya tahmin hesaplar ve bunu hekime anlamlı bir öneri olarak sunar (Çiriş, 2020).

Bu mimari, YZ-KKDS'lerin çok çeşitli ve büyük hacimli verileri entegre bir şekilde analiz etmesine olanak tanır. Örneğin, bir sistem hastanın radyoloji görüntüsünü, kan tahlili sonuçlarını ve genetik yatkınlık verilerini aynı anda değerlendirerek kişiselleştirilmiş bir kanser tedavisi riski skoru üretebilir (Persidis & Persidis, 1991; Hoşgör & Güngördü, 2022).

Klinik Potansiyel ve Faydalar

YZ-KKDS'lerin sağlık hizmetlerine entegrasyonu, çok sayıda somut fayda sağlama potansiyeline sahiptir:

- **Tanısal Doğruluk Artışı:** YZ algoritmaları, özellikle radyoloji, patoloji ve dermatoloji gibi görüntülemeye dayalı uzmanlık alanlarında, insan gözünün fark edemeyeceği ince örüntüleri tespit edebilir. Yapılan araştırmalar, YZ destekli sistemlerin belirli kanser türlerinin teşhisinde (Bulut, 2023; Hoşgör & Güngördü, 2022) veya kardiyovasküler hastalıkların EKG analizinde (Akalin, 2020) uzman hekimlerle benzer, hatta bazen daha üstün bir performans sergilediğini göstermektedir (Hoşgör & Güngördü, 2022; Kuş & Bozkurt, 2016). Bu, tanısal hataları azaltarak hasta güvenliğini doğrudan artırır.
- **Kişiselleştirilmiş Tedavi:** YZ-KKDS'ler, bir hastanın genetik yapısı, yaşam tarzı, komorbiditeleri ve önceki tedavilere verdiği yanıt gibi çok sayıda değişkeni analiz ederek, o hastaya özel en etkili tedavi protokolünü önerebilir (Akalin & Veranyurt, 2022; Akalin, 2020). Bu "hassas tıp" yaklaşımı, tedavinin başarısını artırırken yan etkileri minimize etme potansiyeli taşır (Zihni vd., 2020).

- **Erken Hastalık Tespiti ve Önleyici Tıp:** Sistemler, büyük hasta popülasyonlarının verilerini analiz ederek, belirli hastalıklar için yüksek risk altındaki bireyleri henüz semptomlar ortaya çıkmadan belirleyebilir (Hoşgör & Güngördü, 2022; Maskara vd., 2017). Örneğin, bir YZ modeli, hastanın rutin kan tahlili sonuçlarındaki hafif değişimlerden yola çıkarak kronik böbrek hastalığı riskini yıllar öncesinden tahmin edebilir. Bu, reaktif bir sağlık hizmeti modelinden proaktif ve önleyici bir modele geçişi mümkün kılar (Akalin, 2020).
- **Operasyonel Verimlilik ve Maliyet Düşüşü:** YZ-KKDS'ler, gereksiz test ve prosedürlerin önüne geçerek, ilaç etkileşimi gibi önlenemez tıbbi hataları azaltarak ve hastanede kalış sürelerini kısaltarak sağlık sisteminin maliyetlerini önemli ölçüde düşürebilir (Bulut, 2023; Khan, 2023; Çiriş vd., 2020). Türkiye'de yapılan bir analiz, YZ uygulamalarıyla yanlış istemlerin engellenmesi sayesinde milyarlarca liralık tasarruf sağlanabileceğini öngörmektedir (Akalin, 2020).
- **İş Akışı Optimizasyonu ve Hekim Yükünün Azaltılması:** Modern sağlık sistemlerinde hekimler, zamanlarının önemli bir kısmını veri girişi, raporlama ve idari görevlere ayırmaktadır. YZ-KKDS'ler, hasta kayıtlarını özetleme, ilgili literatürü tarama veya rutin görüntüleme sonuçlarını önceliklendirme gibi görevleri otomatikleştirerek hekimlerin idari yükünü hafifletebilir (Beede et al., 2020; Schoonderwoerd et al., 2021). Bu, hekimlerin en değerli kaynakları olan zamanlarını ve bilişsel enerjilerini doğrudan hasta bakımına ve karmaşık klinik karar verme süreçlerine odaklamalarına olanak tanır (Khan, 2023).

3. Türkiye Sağlık Bilişim Ekosisteminin Mevcut Durum Analizi

YZ-KKDS'nin başarılı entegrasyonu, bu teknolojinin yerleştirileceği zeminin, yani ulusal sağlık bilişim ekosisteminin derinlemesine anlaşılmasını gerektirir. Türkiye, merkezi veri toplama girişimleri ile yereldeki parçalı teknoloji altyapısı arasında kendine özgü bir gerilimi barındıran karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu bölüm, YZ-KKDS'nin entegre edileceği bu ekosistemin temel bileşenlerini ve dinamiklerini analiz ederek, önerilecek çerçevenin neden Türkiye'ye özgü olması gerektiğini ortaya koyacaktır.

Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS): Parçalı Dijital Omurga

Hastane Bilgi Yönetim Sistemleri (HBYS), Türkiye'deki hastanelerin tüm idari, finansal ve klinik süreçlerini yöneten dijital omurgadır (Dizman, 2018; Orhan vd., 2018). Hasta kabulünden taburculuğa, laboratuvar sonuçlarından faturalandırmaya kadar tüm veri akışı bu sistemler üzerinden gerçekleşir. Bu sistemler, operasyonel verimliliği artırma, manuel hataları azaltma ve hasta bilgilerinin güvenliğini sağlama gibi temel işlevleri yerine getirir (Dizman, 2018; Öz, 2012).

Ancak Türkiye'deki HBYS pazarı, çok sayıda özel yazılım firmasının rekabet ettiği oldukça parçalı bir yapıya sahiptir (Öz, 2012; Akalin, 2020). Kamu ve özel hastaneler, farklı tedarikçilerden farklı yeteneklere ve veri yapılarına sahip HBYS çözümleri

kullanılmaktadır. Bu durum, “her hastaneye ayrı bir yazılım” pratiğine yol açarak, ulusal düzeyde standardizasyon ve birlikte çalışabilirlik (interoperability) önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir (Bulut, 2023). Farklı sistemlerin birbiriyle sorunsuz konuşamaması, YZ modellerinin ihtiyaç duyduğu geniş, tutarlı ve standartlaştırılmış veri setlerinin oluşturulmasını doğrudan zorlaştıran temel bir sorundur.

Ulusal Sağlık Bilişim Altyapısı ve Standardizasyon Çabaları

Bu parçalı yapıya karşılık, Sağlık Bakanlığı son yıllarda veriyi merkezileştirme ve standartlaştırma yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu girişimlerin en önemlileri şunlardır:

- **e-Nabız:** Her vatandaşın tüm sağlık verilerine (tanılar, reçeteler, raporlar, radyoloji görüntüleri vb.) tek bir platform üzerinden erişebilmesini sağlayan kişisel bir sağlık kaydı sistemidir (Orhan vd., 2018). e-Nabız, farklı sağlık kuruluşlarında üretilen verileri bir araya getirerek, YZ modelleri için muazzam bir potansiyel ulusal veri havuzu oluşturmaktadır.
- **Sağlık-Net:** Sağlık kuruluşlarında üretilen her türlü veriyi kaynağından standart bir formatta toplayan merkezi bir veri ambarıdır (Akalin, 2020). Bu sistem, epidemiyolojik analizler ve sağlık politikalarının kanıta dayalı olarak şekillendirilmesi için temel bir altyapı sunar.
- **Diğer Merkezi Sistemler:** Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS) ve Teleradyoloji Sistemi gibi platformlar, belirli hizmet alanlarında veri akışını ve hizmet sunumunu merkezileştirerek standardizasyonu desteklemektedir (Orhan vd., 2018; Şengül, 2022).

Bu merkezi platformların yanı sıra Bakanlık, teknik düzeyde birlikte çalışabilirliği sağlamak amacıyla çeşitli standartlar ve API’lar (Uygulama Programlama Arayüzleri) geliştirmiştir. **HBYS.API** ve **YBBYS.API** gibi dokümanlar, HBYS firmalarının Bakanlık sistemleriyle nasıl veri alışverişi yapacağını tanımlarken (TÜSEB, 2025; TÜBİTAK, 2025), **Çekirdek Kaynak Yönetim Sistemi (ÇKYS)** ve **Sağlık Kodlama Referans Sunucusu (SKRS)** gibi yapılar, personel, kurum ve tıbbi terminoloji için ortak bir dil oluşturmayı hedefler (Orhan vd., 2018; Çiriş, 2020).

Bu durum, Türkiye sağlık bilişim ekosistemini tanımlayan temel bir gerilimi ortaya koymaktadır: bir yanda veriyi merkezileştirmeye ve standartlaştırmaya yönelik güçlü bir üst düzey (top-down) irade, diğer yanda ise bu verinin üretildiği kaynakta (hastanelerde) hüküm süren parçalı, pazar odaklı ve standartlaşmamış bir alt düzey (bottom-up) gerçeklik. Bu “**merkezileşme-parçalanma paradoksu**”, büyük ölçekli YZ dağıtımının önündeki en büyük teknik engeldir. Etkili YZ, büyük, standart ve kaliteli veri gerektirir. Bakanlık bu veriyi e-Nabız gibi merkezi sistemlerde toplamayı hedeflerken, bu verinin kalitesi ve tutarlılığı, onlarca farklı HBYS firmasının kendi standartlarına göre çalışan sistemleri tarafından belirlenmektedir. Bakanlığın API girişimleri bu boşluğu teknik olarak kapatmaya yönelik bir çaba olsa da, altta yatan pazar parçalanması sorununu

çözmemektedir. Dolayısıyla, başarılı bir entegrasyon çerçevesi, sadece merkezi platformlara odaklanmak yerine, verinin üretildiği HBYS katmanını doğrudan hedef alan stratejiler içermelidir.

Stratejik ve Kurumsal Yapılanma

Türkiye, sağlıkta YZ konusuna stratejik önem verdiğini kurumsal yapılanmasıyla da göstermektedir. Sağlık Bakanlığı bünyesinde ***"Yapay Zekâ ve Yenilikçi Teknolojiler Dairesi Başkanlığı"***nın kurulması (Sağlık Bakanlığı, 2024), YZ çözümlerinin üretilmesi ve idamesi için doğrudan sorumlu bir birimin varlığını işaret etmektedir. Daha da önemlisi, TÜSEB çatısı altında faaliyet gösteren **Türkiye Sağlık Veri Araştırmaları ve Yapay Zeka Uygulamaları Enstitüsü (TÜYZE)**, bu alandaki bilimsel ve teknolojik gelişmelere öncülük etme misyonunu üstlenmiştir (TÜSEB, 2025). TÜYZE'nin düzenlediği çalıştaylar, yürüttüğü projeler ve TEKNOFEST gibi platformlardaki aktif rolü, ekosistemi geliştirme ve paydaşları bir araya getirme çabasının somut göstergeleridir (TÜSEB, 2025; Uyanık, 2024).

Bununla birlikte, **Sağlık Teknolojisi Değerlendirme (STD)** kavramı Türkiye'de henüz gelişim aşamasındadır (Yiğit & Erdem, 2016). STD, bir sağlık teknolojisinin sadece klinik etkinliğini değil; maliyet-etkinliğini, etik, yasal ve organizasyonel etkilerini de sistematik olarak değerlendiren multidisipliner bir süreçtir (Yiğit & Erdem, 2016). YZ-KKDS gibi potansiyel etkileri geniş ve maliyetleri yüksek olabilecek yeni teknolojilerin, sağlık sistemine entegre edilmeden önce bu tür kapsamlı bir değerlendirmeden geçirilmesi, kaynakların etkin kullanımı ve potansiyel risklerin yönetimi açısından kritik öneme sahiptir. TÜSEB'in bu alandaki rolü ve STD süreçlerinin kurumsallaştırılması, başarılı bir entegrasyonun temel taşlarından birini oluşturacaktır (Yiğit & Erdem, 2016; TÜSEB, 2025).

Tablo 1: Türkiye Sağlık Bilişim Ekosistemi Paydaş Analizi

Paydaş	Rolü	Etkisi	Beklentileri	Karşılaştığı Zorluklar
T.C. Sağlık Bakanlığı	Politika belirleyici, düzenleyici, merkezi veri toplayıcı.	Yüksek	Hizmet kalitesinin artması, maliyetlerin düşmesi, ulusal sağlık verisinin oluşması.	Parçalı HBYS pazarını standartlaştırma, KVKK uyumu, hızlı teknolojik değişime ayak uydurma.

Paydaş	Rolü	Etkisi	Beklentileri	Karşılaştığı Zorluklar
TÜSEB TÜYZE /	Ar-Ge öncüsü, strateji geliştirici, ekosistem koordinatörü.	Yüksek	Yerli YZ teknolojilerinin geliştirilmesi, bilimsel kapasitenin artması, uluslararası rekabet gücü.	Nitelikli araştırmacı kaynağı, kaliteli ve erişilebilir veri setleri, Ar-Ge fonlaması.
Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)	Geri ödeme kurumu, finansör.	Yüksek	Maliyet-etkin teknolojilerin benimsenmesi, gereksiz harcamaların önlenmesi, kanıta dayalı geri ödeme.	YZ-KKDS'nin etkinliğini ve maliyet faydasını ölçecek standart metotların eksikliği.
HBYS Firmaları	Teknoloji sağlayıcı, sistem geliştirici ve uygulayıcı.	Yüksek	Pazar payını artırmak, kârlılık, teknolojik yeniliklere uyum sağlamak.	Birlikte çalışabilirlik standartlarına uyum maliyeti, sürekli değişen regülasyonlar, hastanelerin farklı talepleri.
Üniversiteler	Araştırmacı, eğitimci, nitelikli insan gücü yetiştiricisi.	Orta	Araştırma projeleri için fon ve veri erişimi, müfredat geliştirme, bilimsel yayın yapma.	Gerçek klinik verilere erişimdeki zorluklar (KVKK), sanayi ile iş birliği eksiklikleri.

Paydaş	Rolü	Etkisi	Beklentileri	Karşılaştığı Zorluklar
Hekimler / Sağlık Profesyonelleri	Son kullanıcı, uygulayıcı.	Yüksek (Kabul)	İş akışını kolaylaştıran, tanı ve tedavide gerçekten yardımcı olan, güvenilir ve kullanımı kolay sistemler.	“Kara kutu” sistemlere güvensizlik, iş yükünü artırma endişesi, hukuki sorumluluk belirsizliği, yetersiz eğitim.
Hastalar	Hizmet alıcısı, veri sahibi.	Orta (Dolaylı)	Daha hızlı ve doğru tanı, kişiselleştirilmiş tedavi, sağlık verilerinin mahremiyetinin korunması.	Veri güvenliği endişeleri, teknolojinin insan etkileşiminin yerini alması korkusu.

4. Entegrasyonun Önündeki Çok Boyutlu Engeller: Bir Sosyo-Teknik Analiz

YZ-KKDS’nin vaat ettiği potansiyelin realize edilmesi, sadece ileri teknoloji geliştirmekle mümkün değildir. Entegrasyon süreci, birbiriyle iç içe geçmiş teknik, organizasyonel, sosyal, yasal ve etik engellerle doludur. Bu engellerin kapsamlı bir analizi, etkili bir çözüm çerçevesi oluşturmanın ön koşuludur. Bu bölüm, engelleri çok boyutlu bir perspektifle ele alarak, sonraki bölümde sunulacak olan çerçevenin temel dayanaklarını oluşturacaktır.

4.1. Teknik Boyut

Teknik engeller, sistemlerin temel işlevselliğini ve güvenilirliğini doğrudan etkiler.

- **Veri Kalitesi ve Standardizasyon:** Yapay zeka modellerinin performansı, eğitildikleri verinin kalitesiyle doğru orantılıdır. Türkiye’deki parçalı HBYS yapısı nedeniyle, farklı hastanelerden gelen veriler genellikle eksik, hatalı, tutarsız veya standart dışı olabilmektedir (Beede et al., 2020). Örneğin, bir hastanede “diyabet” olarak kodlanan bir tanı, diğerinde “diabetes mellitus tip 2” olarak girilebilir. Bu tür tutarsızlıklar, YZ modellerinin doğru örüntüleri öğrenmesini engelleyerek performansını düşürür ve güvenilirliğini zedeler (Akalin, 2020).

- **Birlikte Çalışabilirlik (Interoperability):** YZ-KKDS'nin etkin olabilmesi için, hastanın verilerinin bulunduğu tüm kaynaklarla (HBYS, laboratuvar bilgi sistemleri (LBS), görüntü arşivleme ve iletişim sistemleri (PACS) vb.) sorunsuz bir şekilde konuşabilmesi gerekir. Ancak mevcut durumda, farklı firmalar tarafından geliştirilen bu sistemler arasında standart bir veri alışverişi protokolünün yaygın olmaması, entegrasyonu en zorlu teknik problem haline getirmektedir (Beede et al., 2020; Öz, 2012). YZ sisteminin, her bir hastanenin kendine özgü HBYS'si için özel olarak “terzi usulü” entegre edilmesi, ölçeklenebilir ve sürdürülebilir bir model değildir (Bulut, 2023).
- **“Kara Kutu” (Black Box) Problemi:** Özellikle derin öğrenme gibi karmaşık modeller, son derece isabetli tahminler yapabilseler de, bu tahminlere nasıl ulaştıklarını net bir şekilde açıklayamayabilirler. Bu “kara kutu” doğası, hekimler için ciddi bir güven sorunudur (Magrabi et al., 2019). Bir hekim, hayatı bir kararı etkileyebilecek bir önerinin arkasındaki mantığı anlayamadığında, sisteme güvenmekte ve öneriyi benimsemekte tereddüt edecektir. Hatalı bir öneri durumunda, hatanın kaynağını tespit etmek de imkansız hale gelir.

4.2. Organizasyonel ve Sosyal Boyut (Kullanıcı Kabulü)

Teknik olarak mükemmel bir sistem dahi, son kullanıcılar tarafından benimsenmez ve iş akışlarına entegre edilemezse başarısız olur. Bu boyut, teknolojinin insan ve organizasyonla olan etkileşimine odaklanır.

- **İş Akışı Entegrasyonu:** YZ-KKDS'nin başarısız olmasının en yaygın nedenlerinden biri, mevcut klinik iş akışlarını bozması veya hekimlere ek bir yük getirmesidir (Magrabi et al., 2019; Beede et al., 2020). Eğer bir hekim, karar destek önerisi almak için kullandığı HBYS ekranından çıkıp ayrı bir programa veri girmek zorunda kalıyorsa, bu sistem zamanla kullanılmamaya mahkumdur. İdeal entegrasyon, sistemin önerilerini hekimin zaten kullandığı arayüzlere (örneğin, hasta epikriz ekranı veya tetkik istem sayfası) doğal ve akıcı bir şekilde yerleştirmesidir. Sistem, hekime zaman kaybettirmemeli, aksine idari görevleri otomatikleştirerek ona zaman kazandırmalıdır (Khan, 2023; Schoonderwoerd et al., 2021).
- **Hekimlerin Tutum ve Kaygıları:** Sağlık profesyonellerinin yeni bir teknolojiyi kabulü, karmaşık psikososyal faktörlere bağlıdır. Bu durumu analiz etmek için **Teknoloji Kabul Modeli (TAM)** ve **Birleşik Teknoloji Kabul ve Kullanım Teorisi (UTAUT)** gibi teorik çerçeveler kullanılabilir (Davis, 1989; Venkatesh vd., 2003).
 - **Algılanan Fayda / Performans Beklentisi:** Hekimlerin bir YZ-KKDS'yi kullanmaya niyetlenmesi için öncelikle o sistemin kendi iş performanslarını artıracığına, daha doğru tanımlar koymalarına veya daha etkili tedaviler planlamalarına gerçekten yardımcı olacağına inanmaları

gerekir (Davis vd., 1989; Venkatesh & Davis, 2000; Bozkurt, 2020). Sistemin faydası somut ve kanıta dayalı olarak gösterilmelidir.

- **Algılanan Kullanım Kolaylığı / Efor Beklentisi:** Sistem ne kadar faydalı olursa olsun, eğer kullanımı karmaşık, öğrenmesi zorsa ve günlük iş akışında çaba gerektiriyorsa, hekimler tarafından reddedilecektir (Davis vd., 1989; Venkatesh & Davis, 2000; Bozkurt, 2020).
- Türkiye’de yapılan çalışmalar, hekimlerin YZ’ye yönelik “orta düzeyde bir kaygı” taşıdığını göstermektedir (Filiz & Karagöz, 2023). Ancak bu kaygının doğası yüzeysel bir okumayla yanlış anlaşılabilir. Bu, varoluşsal bir “işimi kaybedecek miyim?” kaygısından çok, pratik ve rasyonel endişelerden kaynaklanan bir kaygıdır. Hekimlerin temel endişeleri; sistemin güvenilir olup olmadığı, “kara kutu” doğası nedeniyle hatalı öneri riski, mevcut iş yüklerini daha da artırma potansiyeli ve en önemlisi, sistemin bir hatası durumunda hukuki sorumluluğun kime ait olacağı gibi konulardır (Magrabi et al., 2019; Çiriş vd., 2020; Maskara vd., 2017). Dolayısıyla, bu “kaygı”, kötü tasarlanmış veya entegre edilmiş bir sosyo-teknik sisteme verilen mantıklı bir tepkidir. Çözüm, hekimlere “endişelenmeyin” demek değil, onlara kanıtlanabilir şekilde faydalı, kullanımı kolay, şeffaf ve yasal güvenceleri olan sistemler sunmaktır.
- **Eğitim ve Destek Eksikliği:** Sağlık personelinin, bu yeni ve karmaşık teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilmesi için kapsamlı ve sürekli bir eğitim sürecinden geçmesi şarttır. Yetersiz eğitim, sistemin yanlış kullanılmasına veya hiç kullanılmamasına yol açar (Beede et al., 2020; Çiriş vd., 2020). Ayrıca, kullanım sırasında karşılaşılan teknik sorunlara anında yanıt verecek, kolay erişilebilir bir teknik destek mekanizmasının varlığı da kullanıcı güveni için hayati önem taşır (Maskara vd., 2017).

Şekil 2: YZ-KKDS Entegrasyonunda Hekim Kabulünü Etkileyen Faktörler (UTAUT Modeli Uyarlaması)

Bu bölümde yer alması önerilen şekil, UTAUT modelinin dört ana yapısını (Performans Beklentisi, Efor Beklentisi, Sosyal Etki, Kolaylaştırıcı Koşullar) merkezine alan bir diyagram olacaktır. Her ana yapıdan, YZ-KKDS bağlamına özgü alt faktörlere oklar çıkacaktır. Örneğin:

- *Performans Beklentisi’nden -> “Tanısal Doğruluk Kanıtı”, “Tedavi Sonuçlarına Etkisi”, “İş Akışı Verimliliği”.*
- *Efor Beklentisi’nden -> “HBYS ile Sorunsuz Entegrasyon”, “Kullanıcı Arayüzü Sadeliği”, “Öğrenme Eğrisi”.*
- *Sosyal Etki’den -> “Meslektaşların Kullanımı”, “Uzmanlık Derneği Tavsiyeleri”, “Hastane Yönetimi Desteği”.*

- Kolaylaştırıcı Koşullar’dan -> “Yeterli Eğitim ve Teknik Destek”, “Algoritmik Şeffaflık (Açıklanabilirlik)”, “Net Hukuki Sorumluluk Çerçevesi”.

Bu şekil, hekim kabulünün sadece teknolojiyle ilgili olmadığını, aynı zamanda organizasyonel, sosyal ve yasal destek mekanizmalarına ne kadar bağlı olduğunu görsel olarak ortaya koyacaktır.

4.3. Yasal ve Etik Boyut

YZ-KKDS entegrasyonu, mevcut yasal ve etik normları zorlayan, dikkatle yönetilmesi gereken ciddi soruları gündeme getirir.

- **Veri Mahremiyeti ve KVKK:** 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) uyarınca, sağlık verileri “Özel Nitelikli Kişisel Veri” kategorisindedir ve işlenmesi en katı kurallara tabidir (Önder, 2022). YZ modellerinin eğitimi için gereken büyük veri setlerinin toplanması, anonimleştirilmesi, saklanması ve işlenmesi süreçlerinin tamamının KVKK’ya ve ilgili ikincil mevzuata tam uyumlu olması zorunludur (Akalin & Veranyurt, 2022; Kaya vd., 2022; Orhan vd., 2018). Veri güvenliği ihlalleri veya mahremiyetin zedelenmesi, hem hukuki yaptırımlara hem de toplumsal güvenin sarsılmasına yol açar (Kaya et al., 2022).
- **Hukuki Sorumluluk (Liability):** Entegrasyonun önündeki en kritik engellerden biri, sorumluluk konusundaki yasal boşluktur. Bir YZ-KKDS’nin hatalı bir tanı veya tedavi önerisi sonucunda hastanın zarar görmesi durumunda sorumluluk kime aittir? Kararı veren hekime mi, sistemi kuran hastane yönetimine mi, yoksa algoritmayı geliştiren yazılım firmasına mı? (Önder, 2022). Bu belirsizlik, hekimlerin potansiyel bir “günah keçisi” olmaktan çekinerek bu sistemleri kullanmaktan kaçınmasına neden olan en önemli faktördür. Bu alanda acil ve net bir yasal düzenlemeye ihtiyaç vardır (Sağlık Bakanlığı, 2024).
- **Algoritmik Önyargı (Bias) ve Adalet:** Bir YZ modeli, yalnızca eğitildiği verideki örüntüleri yansıtabilir. Eğer eğitim veri seti, belirli bir etnik köken, cinsiyet veya sosyoekonomik gruptan yeterli veri içermiyorsa, model bu gruplar aleyhine sistematik olarak hatalı veya önyargılı kararlar üretebilir (Beede et al., 2020; Önder, 2022). Örneğin, ağırlıklı olarak belirli bir popülasyonun verileriyle eğitilmiş bir cilt kanseri teşhis algoritması, farklı cilt tiplerinde daha düşük performans gösterebilir. Bu durum, mevcut sağlık eşitsizliklerini ortadan kaldırmak yerine daha da derinleştirme riski taşır.
- **Otomatik Karar Verme ve İtiraz Hakkı:** KVKK’nın 11. Maddesi, veri sahiplerine “işlenen verilerin münhasıran otomatik sistemler vasıtasıyla analiz edilmesi suretiyle kişinin kendisi aleyhine bir sonucun ortaya çıkmasına itiraz etme” hakkı tanımaktadır (Önder, 2022). Bu hak, YZ-KKDS tasarımı kritik bir ilkeyi zorunlu kılar: Sistemler, otonom karar vericiler olarak değil, hekimin kararını destekleyen araçlar olarak konumlandırılmalıdır. Nihai kararın her zaman

bir insan (hekim) tarafından verilmesi ve sistemin önerilerinin bu karara sadece bir girdi teşkil etmesi, hem etik hem de yasal bir gerekliliktir.

5. Türkiye İçin Bütüncül Bir Sosyo-Teknik Entegrasyon Çerçeve Modeli

Önceki bölümlerde analiz edilen çok boyutlu ve birbiriyle ilişkili engeller, YZ-KKDS entegrasyonunun tek boyutlu bir yaklaşımla çözülemeyeceğini açıkça göstermektedir. Başarı, yalnızca teknolojik mükemmeliyete değil, aynı zamanda yönetim, altyapı, klinik iş akışları, yasal düzenlemeler ve insan faktörünün eş zamanlı ve uyumlu bir şekilde yönetilmesine bağlıdır. Bu bölümde, Türkiye'nin özgün koşulları göz önünde bulundurularak tasarlanmış, bu zorlukları sistematik bir şekilde ele alan bütüncül bir sosyo-teknik entegrasyon çerçeve modeli sunulmaktadır. Model, beş stratejik sütun üzerine inşa edilmiştir.

Şekil 3: Türkiye İçin Bütüncül Sosyo-Teknik YZ-KKDS Entegrasyon Çerçevesi

Bu bölümde yer alması önerilen merkezi diyagram, ortasında “Başarılı ve Sürdürülebilir YZ-KKDS Entegrasyonu” hedefinin yer aldığı bir yapı olacaktır. Bu merkezin etrafında, birbirine bağlı beş halka veya sütun olarak şu başlıklar yer alacaktır: (1) Yönetişim ve Politika, (2) Teknik Altyapı ve Birlikte Çalışabilirlik, (3) Klinik Entegrasyon ve Kullanıcı Odaklılık, (4) Yasal ve Etik Uyum, (5) Eğitim ve Kapasite Geliştirme. Her sütunun altında, aşağıda detaylandırılan anahtar eylem başlıkları kısaca listelenecektir. Diyagramın tasarımı, bu beş alanın birbirinden bağımsız olmadığını, aksine birbirini besleyen ve başarı için hepsinin bir arada ele alınması gereken dinamik bir sistem olduğunu vurgulayacaktır.

Sütun 1: Yönetişim ve Politika

Bu sütun, YZ-KKDS'nin geliştirilmesi, değerlendirilmesi, benimsenmesi ve denetlenmesi için ulusal düzeyde proaktif, şeffaf ve tutarlı bir yönetim yapısının kurulmasını hedefler.

- **Eylemler:**
 - **YZ'ye Özgü Sağlık Teknolojisi Değerlendirme (STD) Süreci Oluşturulması:** TÜSEB veya Sağlık Bakanlığı'nın ilgili birimleri, YZ-KKDS'lerin sağlık sistemine dahil edilmeden önce geçtiği standart bir değerlendirme süreci oluşturmalıdır. Bu süreç, sadece klinik etkinliği ve doğruluğu değil, aynı zamanda maliyet-etkinliği, mevcut iş akışlarına etkisini, etik uygunluğunu ve hasta güvenliği üzerindeki potansiyel risklerini de kapsamlı bir şekilde analiz etmelidir (Yiğit & Erdem, 2016).
 - **Net Geri Ödeme Politikalarının Belirlenmesi:** Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK), STD sürecinden başarıyla geçmiş ve kanıta dayalı olarak faydası ispatlanmış YZ destekli klinik hizmetler için net geri ödeme modelleri ve tarifeleri geliştirmelidir. Finansal belirsizlik, sağlık kuruluşlarının bu teknolojilere yatırım yapmasının önündeki en büyük engellerden biridir.

- **Ulusal Strateji ile Uyum ve Koordinasyon:** Geliştirilen tüm politikalar ve düzenlemeler, Türkiye'nin "Ulusal Yapay Zeka Stratejisi" ile tam uyumlu olmalı ve Sağlık Bakanlığı'nın stratejik hedeflerini desteklemelidir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2021; Akalın & Veranyurt, 2022). Bakanlık, TÜSEB, SGK, YÖK ve özel sektör arasındaki koordinasyon, politika tutarlılığı için kritik öneme sahiptir.

Sütun 2: Teknik Altyapı ve Birlikte Çalışabilirlik

Bu sütun, YZ-KKDS'nin sorunsuz, güvenli ve ölçeklenebilir bir şekilde çalışabilmesi için gerekli olan temel teknik altyapının oluşturulmasını amaçlar. Bu, "merkezileşme-parçalanma paradoksu"nu çözmeye yönelik somut adımları içerir.

- **Eylemler:**

- **Zorunlu Birlikte Çalışabilirlik Standartlarının Uygulanması:** Sağlık Bakanlığı, Türkiye'de faaliyet gösteren tüm HBYS firmaları için HL7 FHIR (Fast Healthcare Interoperability Resources) gibi modern, uluslararası kabul görmüş veri alışverişi standartlarına uyumu zorunlu hale getirmelidir. Bu, farklı sistemlerin aynı dili konuşmasını sağlayarak, YZ sistemlerinin farklı hastanelere kolayca entegre olabilmemesinin önünü açacaktır.
- **Ulusal Sağlık Veri Sözlüğü (USVS) ve SKRS'nin Genişletilmesi:** Mevcut terminoloji ve kodlama standartları, YZ modellerinin ihtiyaç duyduğu daha detaylı ve granüler veri tiplerini (örneğin, yapılandırılmış patoloji bulguları, genetik belirteçler) içerecek şekilde sürekli olarak güncellenmeli ve zenginleştirilmelidir (Çiriş, 2020).
- **Güvenli Ulusal Veri Kümeleri (Sandbox) Oluşturulması:** TÜYZE öncülüğünde, KVKK ile tam uyumlu, etkin bir şekilde anonimleştirilmiş ve yüksek kalitede ulusal referans veri setleri (örneğin, mamografi görüntüleri, EKG kayıtları) oluşturulmalıdır. Bu "güvenli alanlar" (sandboxes), yerli araştırmacıların ve girişimcilerin, hasta mahremiyetini riske atmadan YZ modellerini geliştirmeleri ve test etmeleri için hayati bir kaynak olacaktır.

Sütun 3: Klinik Entegrasyon ve Kullanıcı Odaklılık

Bu sütun, teknolojinin son kullanıcı olan sağlık profesyonelleri tarafından benimsenmesini ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamak için, sistemlerin klinik iş akışlarına insan merkezli bir yaklaşımla entegre edilmesini hedefler.

- **Eylemler:**

- **Kullanıcı Merkezli Tasarım (User-Centered Design) İlkesinin Zorunlu Kılınması:** YZ-KKDS geliştirme süreçlerinin en başından itibaren

hekimler, hemşireler ve diğer potansiyel son kullanıcılar aktif olarak sürece dahil edilmelidir. Sistemlerin arayüzleri ve işlevleri, laboratuvar ortamında değil, gerçek klinik senaryolarda kullanıcılarla birlikte tasarlanmalı ve test edilmelidir.

- **İş Akışına Gömülü (Seamless) Entegrasyon:** Sistemler, hekimlerin günlük rutinlerinin bir parçası haline gelmelidir. Öneriler, ayrı bir pencerede veya programda değil, hekimin zaten kullandığı HBYS ekranlarında, doğru zamanda ve doğru formatta (örneğin, hasta özetinin yanında bir risk skoru, tetkik istemi sırasında bir uyarı) sunulmalıdır (Beede et al., 2020).
- **“Açıklanabilir YZ” (Explainable AI - XAI) Tekniklerinin Teşvik Edilmesi:** “Kara kutu” problemini aşmak için, sistemlerin verdiği önerilerin arkasındaki temel kanıtları veya mantığı hekime sunan arayüzler tasarlanmalıdır. Örneğin, bir sistem, “Bu radyoloji görüntüsündeki lezyon, ŞU özelliklere (kenar düzensizliği, yoğunluk artışı) sahip olduğu için yüksek malignite riski taşıyor” gibi bir açıklama sunarak hekimin güvenini kazanabilir ve karar sürecine anlamlı bir katkı sağlayabilir (Magrabi et al., 2019).

Sütun 4: Yasal ve Etik Uyum

Bu sütun, yasal belirsizlikleri ortadan kaldırarak, hasta mahremiyetini en üst düzeyde koruyarak ve etik ilkelere tam uyumu garanti altına alarak hem hekimler hem de hastalar için bir güven ortamı oluşturmaya amaçlar.

- **Eylemler:**

- **Tasarım Odaklı Mahremiyet (Privacy by Design) Yaklaşımı:** YZ sistemleri, geliştirilmeye başlandığı ilk andan itibaren KVKK ilkeleri temel alınarak tasarlanmalıdır. Veri minimizasyonu (sadece amaç için gerekli olan verinin işlenmesi) ve amaçla sınırlılık gibi ilkeler, sistem mimarisinin temelini oluşturmalıdır (Kaya et al., 2022).
- **Net Hukuki Sorumluluk Çerçevesinin Oluşturulması:** Adalet Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, TBB ve ilgili paydaşlar bir araya gelerek, YZ kaynaklı tıbbi hatalar durumunda hukuki sorumluluğun (hekim, hastane, geliştirici firma arasında) nasıl dağıtılacağına dair açık, adil ve öngörülebilir bir yasal düzenleme veya rehber hazırlamalıdır. Bu, hekimlerin sistemi kullanma konusundaki en büyük çekincelerinden birini ortadan kaldıracaktır (Önder, 2022; Sağlık Bakanlığı, 2024).
- **Algoritmik Denetim ve Şeffaflık Mekanizmaları:** Sağlık sisteminde kullanılacak YZ-KKDS’lerin, piyasaya sürülmeden önce ve periyodik olarak, bağımsız kurumlar (örneğin, TÜYZE veya akredite edilmiş

kuruluşlar) tarafından önyargı (bias), adalet ve doğruluk açısından denetlenmesi zorunlu hale getirilmelidir. Bu denetimlerin sonuçları şeffaf bir şekilde paylaşılmalıdır.

- **“Hekim Döngüde” (Physician-in-the-Loop) İlkesinin Güçlendirilmesi:** Sistemlerin hiçbir zaman nihai karar verici olmadığı, daima bir “destek” aracı olarak işlev göreceği ve son kararın her zaman sorumlu hekim tarafından verileceği ilkesi, hem yasal metinlerde hem de sistemlerin teknik tasarımında ve kullanıcı arayüzlerinde net bir şekilde vurgulanmalıdır (Çiriş vd., 2020; Önder, 2022).

Sütun 5: Eğitim ve Kapasite Geliştirme

Bu sütun, sağlık ekosistemindeki tüm aktörlerin (öğrenciler, profesyoneller, yöneticiler) YZ okuryazarlığını artırarak, bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanma, değerlendirme ve yönetme becerisi kazandırmayı hedefler.

- **Eylemler:**

- **Tıp ve Sağlık Bilimleri Müfredatına Entegrasyon:** Tıp, diş hekimliği, hemşirelik ve sağlık yönetimi gibi fakültelerin lisans müfredatlarına “Sağlık Bilişimi”, “Klinik Veri Bilimi” ve “Sağlıkta Yapay Zeka Etiği” gibi konularda zorunlu dersler eklenmelidir. Geleceğin sağlık profesyonelleri bu teknolojilerle erken yaşta tanışmalıdır.
- **Sürekli Mesleki Gelişim ve Sertifikasyon Programları:** Uzmanlık dernekleri, tabip odaları ve Sağlık Bakanlığı iş birliğiyle, halihazırda görev yapan hekimler ve diğer sağlık çalışanları için kendi uzmanlık alanlarına yönelik uygulamalı YZ-KKDS eğitimleri ve sertifikasyon programları düzenlenmelidir (Maskara vd., 2017).
- **Sağlık Yöneticileri İçin Stratejik Eğitim:** Hastane yöneticilerine ve CEO’larına, bu teknolojilerin seçimi, satın alınması, maliyet-fayda analizi ve entegrasyon süreçlerinin yönetimi konularında özel stratejik eğitim programları sunulmalıdır. Teknolojiyi doğru yönetebilmek, en az onu kullanabilmek kadar önemlidir.

Tablo 2: Engeller ve Çerçeve Çözümlerinin Eşleştirilmesi

Analiz Edilen Engel (Bölüm 4)	İlgili Çerçeve Sütunu (Bölüm 5)	Önerilen Çözüm Eylemi
Veri Kalitesi ve Standardizasyon	Sütun 2: Teknik Altyapı ve Birlikte	Ulusal Sağlık Veri Sözlüğü (USVS) ve SKRS’nin

Analiz Edilen Engel (Bölüm 4)	İlgili Çerçeve Sütunu (Bölüm 5)	Önerilen Çözüm Eylemi
Sorunları	Çalışabilirlik	genişletilmesi.
Birlikte Çalışabilirlik (Interoperability) Eksikliği	Sütun 2: Teknik Altyapı ve Birlikte Çalışabilirlik	Zorunlu birlikte çalışabilirlik standartlarının (örn. HL7 FHIR) uygulanması.
“Kara Kutu” (Black Box) Problemi ve Güvensizlik	Sütun 3: Klinik Entegrasyon ve Kullanıcı Odaklılık	“Açıklanabilir YZ” (XAI) tekniklerinin teşvik edilmesi ve kullanılması.
İş Akışı Entegrasyonunda Başarısızlık	Sütun 3: Klinik Entegrasyon ve Kullanıcı Odaklılık	Kullanıcı merkezli tasarım ve iş akışına gömülü (seamless) entegrasyon.
Yetersiz Eğitim ve Teknik Destek	Sütun 5: Eğitim ve Kapasite Geliştirme	Sürekli mesleki gelişim programları ve müfredat entegrasyonu.
Hukuki Sorumluluk (Liability) Belirsizliği	Sütun 4: Yasal ve Etik Uyum	Net hukuki sorumluluk çerçevesinin oluşturulması.
Veri Mahremiyeti ve KVKK Uyum Riskleri	Sütun 4: Yasal ve Etik Uyum	Tasarım odaklı mahremiyet (Privacy by Design) yaklaşımının benimsenmesi.
Algoritmik Önyargı (Bias) ve Adaletsizlik Riski	Sütun 4: Yasal ve Etik Uyum	Zorunlu algoritmik denetim ve şeffaflık mekanizmalarının kurulması.
Yetersiz Yönetişim ve Değerlendirme	Sütun 1: Yönetişim ve Politika	YZ’ye özgü Sağlık Teknolojisi Değerlendirme (STD) sürecinin oluşturulması.

Analiz Edilen Engel (Bölüm 4)	İlgili Çerçeve Sütunu (Bölüm 5)	Önerilen Çözüm Eylemi
Finansal Belirsizlik ve Geri Ödeme Sorunları	Sütun 1: Yönetişim ve Politika	Net geri ödeme politikalarının belirlenmesi.

6. Tartışma

Bu çalışmada sunulan beş sütunlu sosyo-teknik çerçeve modeli, YZ-KKDS'nin Türkiye sağlık sistemine entegrasyonunu, dar bir teknolojik problem tanımının ötesine taşıyarak bütüncül bir yaklaşımla ele almayı önermektedir. Modelin temel gücü, teknolojiyi izole bir unsur olarak değil, onu çevreleyen karmaşık insan, organizasyon, politika ve yasal sistemle sürekli etkileşim halinde olan dinamik bir bileşen olarak görmesidir. Bu yaklaşım, literatürde sıklıkla vurgulanan ancak politika yapım süreçlerinde göz ardı edilebilen “entegrasyon boşluğunu” doldurmayı hedefler.

Önerilen çerçevenin en önemli teorik çıkarımı, YZ-KKDS gibi dönüştürücü teknolojilerin başarılı bir şekilde benimsenmesinin, “itme” (technology push) stratejilerinden çok “çekme” (demand pull) ve “uyumlaştırma” (harmonization) stratejilerine bağlı olduğunun altını çizmesidir. Sadece daha iyi algoritmalar geliştirmek (itme), son kullanıcıların ve kurumların bu teknolojiyi talep etmesini (çekme) veya mevcut sistemlerine uyumlaştırmasını garanti etmez. Çerçevemiz, özellikle Sütun 3 (Klinik Entegrasyon), Sütun 4 (Yasal Uyum) ve Sütun 5 (Eğitim) aracılığıyla, hekimlerin ve kurumların bu teknolojiyi güvenle talep edip kullanabilmeleri için gerekli olan ön koşulları (güven, kullanım kolaylığı, yasal netlik, yetkinlik) yaratmaya odaklanır.

Çerçevenin sütunları birbirinden bağımsız silolar olarak değil, birbirini güçlendiren ve etkileyen unsurlar olarak tasarlanmıştır. Örneğin, Sütun 4'te önerilen “Net Hukuki Sorumluluk Çerçevesi”, Sütun 3'teki hekim kabulünü doğrudan etkileyen bir “Kolaylaştırıcı Koşul”dur. Benzer şekilde, Sütun 2'de sağlanacak “Birlikte Çalışabilirlik”, Sütun 3'teki “İş Akışına Gömülü Entegrasyon”un teknik ön koşuludur. Sütun 1'deki “Yönetişim ve Politika” ise diğer tüm sütunların hayata geçirilmesi için gerekli olan üst düzey iradeyi ve kaynakları sağlar. Bu dinamik ilişki, politika yapıcılarının entegrasyonu tek bir alana odaklanarak değil, tüm bu alanları eş zamanlı olarak ilerleten bir portföy yaklaşımıyla yönetmeleri gerektiğini göstermektedir.

Model, farklı paydaşlar için farklı anlamlar ve sorumluluklar içermektedir. Politika yapıcılar (Sağlık Bakanlığı, SGK) için bu çerçeve, düzenleyici ve finansal mekanizmaları proaktif bir şekilde tasarlamaları için bir yol haritası sunar. Hastane yöneticileri için, teknoloji satın alma kararlarını verirken sadece teknik özelliklere değil, aynı zamanda iş akışı uyumu, personel eğitimi ve yasal riskler gibi faktörlere de odaklanmaları gerektiğini

hatırlatır. Teknoloji geliştiricileri (HBYS firmaları, YZ girişimleri) için, ürünlerini “kullanıcı merkezli tasarım” ve “tasarım odaklı mahremiyet” ilkeleriyle geliştirmelerinin pazar başarısı için kritik olduğunu vurgular. Hekimler ve sağlık profesyonelleri için ise, bu dönüşümün pasif alıcıları olmak yerine, eğitim ve geliştirme süreçlerine aktif olarak katılarak teknolojinin şekillendirilmesinde rol oynamaları gerektiğini işaret eder.

Elbette bu modelin sınırlılıkları da mevcuttur. Sunulan çerçeve, doğası gereği kavramsal ve stratejik bir modeldir. Gerçek dünyada uygulanması, güçlü bir politik irade, önemli finansal yatırımlar, paydaşlar arasında etkin bir iş birliği ve zaman içinde ortaya çıkacak beklenmedik zorluklara karşı esneklik gerektirecektir. Ayrıca, modelin her bir eylem önerisinin (örneğin, “algoritmik denetim” veya “hukuki sorumluluk çerçevesi”) kendi içinde detaylı teknik, yasal ve operasyonel çalışmalar gerektirdiği açıktır.

Gelecek araştırmalar için bu çerçeve, bir başlangıç noktası ve bir değerlendirme aracı olarak kullanılabilir. Örneğin, belirli bir il veya hastane grubunda pilot bir YZ-KKDS uygulamasının başarısı, bu beş sütundaki performansı ölçülerek değerlendirilebilir. Farklı uzmanlık alanlarındaki (örneğin, radyoloji, aile hekimliği, yoğun bakım) hekimlerin teknoloji kabulünü etkileyen faktörlerin, bu çerçevenin alt bileşenleri kullanılarak daha derinlemesine karşılaştırmalı olarak incelenmesi, daha hedefe yönelik entegrasyon stratejileri geliştirilmesine olanak tanıyacaktır.

7. Sonuç

Yapay Zeka Tabanlı Klinik Karar Destek Sistemleri, Türkiye’nin sağlık hizmetlerinde kaliteyi, verimliliği ve erişilebilirliği artırma hedeflerine ulaşmasında tarihi bir fırsat sunmaktadır. Ancak bu fırsatın gerçeğe dönüşmesi, teknolojik yetkinliğin ötesinde, karmaşık bir sosyo-teknik entegrasyon probleminin başarıyla çözülmesine bağlıdır. Bu çalışmada ortaya konulduğu gibi, entegrasyonun önündeki engeller; parçalı teknik altyapıdan yasal boşluklara, kurumsal ataletten son kullanıcı kaygılarına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

Bu zorluklara yanıt olarak sunulan beş sütunlu sosyo-teknik çerçeve modeli (Yönetişim ve Politika; Teknik Altyapı ve Birlikte Çalışabilirlik; Klinik Entegrasyon ve Kullanıcı Odaklılık; Yasal ve Etik Uyum; Eğitim ve Kapasite Geliştirme), Türkiye için bütüncül ve uygulanabilir bir yol haritası önermektedir. Bu model, entegrasyon sürecinin tüm paydaşlarını ve boyutlarını dikkate alarak, eş zamanlı ve koordineli bir eylem planının gerekliliğini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye’nin sağlıkta yapay zeka devrimini yakalaması, sadece parlak mühendisler ve yenilikçi algoritmalarla değil, aynı zamanda bilge politika yapımcılar, vizyoner sağlık yöneticileri ve sürece dahil edilmiş, yetkinleştirilmiş sağlık profesyonelleri ile mümkün olacaktır. Başarının anahtarı, teknolojinin kendisinde değil, bu teknolojinin insan, organizasyon ve toplumla olan hassas etkileşimini doğru bir

şekilde tasarlama ve yönetme becerisinde yatmaktadır. Bu sosyo-teknik yaklaşım benimsendiği takdirde, YZ-KKDS'ler sadece birer yazılım aracı olmaktan çıkıp, daha sağlıklı bir toplum hedefine hizmet eden stratejik birer varlığa dönüşecektir.

Kaynaklar

- Abdullah, R., & Fakieh, B. (2020). Health care employees' perceptions of the use of artificial intelligence applications in medical services in Saudi Arabia. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 13, 867-877.
- Akalın, B. (2020). *Sağlık hizmetleri ve yönetiminde yapay zekâ*. Hiper Yayıncılık.
- Akalın, B., & Veranyurt, Ü. (2022). Sağlık hizmetleri ve yönetiminde yapay zekâ. *Journal of Aware*, 7(1), 1-15.
- Al Fadeel, S., Al-Jeraisy, M., Al-Qahtani, A., Al-Duhayan, A., Al-Otaibi, R., & Al-Harbi, S. (2021). Perception of healthcare professionals towards artificial intelligence in medicine in Riyadh, Saudi Arabia. *Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10(7), 2623-2628.
- Beede, E., Baylor, E., Hersh, F., Iurillo, M., Lumsden, M., & Martin, K. (2020). A human-centered evaluation of a deep learning system for diabetic retinopathy. *Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 1-12.
- Bozkurt, İ. (2020). Teknoloji kabul modeli çerçevesinde sağlık profesyonellerinin yeni tedavi yöntemlerini kullanma eğilimlerinin incelenmesi (Özel hastane örneği). *Gevher Nesibe Journal of Medical & Health Sciences*, 5(12), 87-101.
- Bulut, C. (2023). Yapay zekâ destekli karar destek sistemlerinin sağlık sektöründe kullanımı: Sistematik bir derleme. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 9(2), 235-250.
- Çiriş, M. Ş. (2020). *Klinik karar destek sistemleri*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Çiriş, M. Ş., Çelik, Y., & Yılmaz, F. (2020). Klinik karar destek sistemlerinin sağlık hizmetlerinde kullanımı. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 7(2), 215-224.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.

- Dizman, H. (2018). Hastane yönetim bilgi sistemlerinin hizmet kalitesine etkisi: Bir kamu hastanesi örneği. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(25), 1845-1854.
- Filiz, M., & Karagöz, Y. (2023). Sağlık çalışanlarının mental iyi oluş algılarının yapay zeka kaygı düzeyleri üzerindeki etkisi. *Journal of Academic Value Studies*, 9(1), 1-12.
- Hersh, W. R. (1999). "A world of knowledge at your fingertips": The promise and peril of the internet for health care. *MD Computing*, 16(4), 36-38.
- Hoşgör, H., & Güngördü, Z. (2022). Radyolojide yapay zeka: Mevcut durum ve gelecek perspektifleri. *Türkiye Klinikleri Tıp Bilimleri Dergisi*, 42(3), 315-322.
- Kaplan, B. (2001). Evaluating informatics applications—some alternative approaches: theory, social interactionism, and qualitative methods. *International Journal of Medical Informatics*, 64(1), 39-55.
- Kaya, F., Aydın, F., Schepman, A., Rodway, P., Yetişensoy, O., & Demir-Kaya, M. (2022). The roles of personality traits, AI anxiety, and demographic factors in attitudes toward artificial intelligence. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 39(12), 1-18.
- Khan, S., Drawbacks of artificial intelligence and their potential solutions in the healthcare sector. *Biomed Mater Devices*. (2023).
- Khoong, M. Y. (1995). An integrated medical informatics education program. *Proceedings of the Annual Symposium on Computer Application in Medical Care*, 731-735.
- Kuş, H., & Bozkurt, S. (2016). Klinik karar destek sistemleri ve hemşirelik. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 4(2), 55-66.
- Magrabi, F., Ammenwerth, E., & McNair, J. B. (2019). Artificial intelligence in clinical decision support: Challenges. *Yearbook of Medical Informatics*, 28(01), 12-17.
- Maskara, R., Şengül, R., & Çelik, Y. (2017). Hekimlerin bilişim teknolojileri kullanımına yönelik tutumları. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 4(2), 85-91.
- Oh, S., Kim, J. H., Choi, S. W., Lee, H. J., Hong, J., & Kwon, S. H. (2019). Physician confidence in artificial intelligence: an online mobile survey. *Journal of Medical Internet Research*, 21(3), e12422.
- Orhan, G., Özdemir, L., & Uslu, R. (2018). Sağlık bilgi sistemleri ve teknolojileri. *Journal of Social and Administrative Sciences*, 5(39), 645-653.

- Önder, Ö. (2022). Epistemolojik ve etik açıdan klinik karar destek sistemleri. İçinde T. Bardakçı & M. İhsan Karaman (Ed.), *Yapay zeka etiği* (s. 147-160). Isar Yayınları.
- Öz, E. (2012). *Aile hekimliği bilgi sisteminin kullanılabilirlik testi* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Persidis, A., & Persidis, A. (1991). The application of artificial intelligence in medicine. *Computer Methods and Programs in Biomedicine*, 34(2-3), 81-91.
- Sağlık Bakanlığı. (2024). *Yapay zekâ ve yenilikçi teknolojiler dairesi başkanlığı*. (<https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR-95323/hbysapi-ve-ybbysapi-dokumanlari-surum-10-yayimlanmistir.html>)
- Schoonderwoerd, T. A., Jorritsma, W., Neerincx, M. A., & van den Bosch, K. (2021). Human-centered XAI: A systematic literature review and design framework. *International Journal of Human-Computer Studies*, 154, 102667.
- Şengül, R. (2022). Sağlık profesyonellerinin yapay zeka kaygı düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Academic Value Studies*, 8(1), 1-11.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2021). *Ulusal yapay zekâ stratejisi (2021-2025)*. <https://cbddo.gov.tr/>
- TÜBİTAK. (2025). *TÜBİTAK ve Çin Ulusal Doğa Bilimleri Vakfı (NSFC) ile 2025 yılı ikili işbirliği çağrısı*. <https://www.tubitak.gov.tr>
- TÜSEB. (2025). *Türkiye sağlık veri araştırmaları ve yapay zekâ uygulamaları enstitüsü (TÜYZE)*. <https://tuyze.tuseb.gov.tr/>
- Uyanık, K. C. (2024). *Hekimlerin yapay zekâ teknolojilerine yönelik tutumlarının incelenmesi* [Anket]. Hacettepe Üniversitesi.
- Venkatesh, V., & Davis, F. D. (2000). A theoretical extension of the technology acceptance model: Four longitudinal field studies. *Management Science*, 46(2), 186-204.
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., & Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly*, 27(3), 425-478.
- Veranyurt, Ü., Deveci, A. F., Esen, M. F., & Veranyurt, O. (2020). Disease classification by machine learning techniques: Random Forest, K-Nearest Neighbor and Adaboost algorithms applications. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 6(2), 275-286.
- Wang, S., & Wang, H. (2019). A new scale for measuring artificial intelligence anxiety. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 36(17), 1-11.

- Yiğit, A., & Erdem, R. (2016). Sağlık teknolojisi değerlendirmesi: Kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-19.
- Yiğit, S., Berşe, S., & Dirgar, E. (2023). Yapay zekâ destekli dil işleme teknolojisi olan ChatGPT'nin sağlık hizmetlerinde kullanımı. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 7(1), 57-65.
- Zihni, E., Cavusoglu, H., & Benbasat, I. (2020). The “black box” of a clinical decision support system: A study of the effects of system-generated advice characteristics on user compliance. *Journal of the Association for Information Systems*, 21(5), 1251-1281.

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.22.17>

Volume 9/2

2025 p. 295-299

BOOK REVIEW: TRANSMITTING MINORITY LANGUAGES

Martin HENZELMANN *

ABSTRACT

This book review discusses a publication from France that evaluates the challenges confronting minority languages and their mediation. The contributors primarily examine the Romance language area and its neighboring language varieties. These include especially the languages and dialects in France and Belgium. An additional focus is on educational challenges in Haiti and South Africa. The anthology shows that comparative studies of minority languages can enhance our understanding of linguistic, social, and geopolitical developments in individual countries.

Keywords: *Minority Languages, France, Language Didactics, Book Review.*

Stéphanie Noirard (dir.). Transmettre les langues minorisées : entre promotion et relégation. Préface de Wesley Hutchinson. Collection « Rivages linguistiques ». Rennes : Presses universitaires, 2022. 232 p. ISBN : 978-2-7535-8185-2

(Stéphanie Noirard (ed.). Transmitting minority languages: between promotion and relegation. Preface by Wesley Hutchinson. Collection “Rivages linguistiques”. Rennes: University Press, 2022. 232 pp. ISBN: 978-2-7535-8185-2)

Minority languages comprise an important field of research that has increasingly garnered attention in recent years. Nowadays, at least in Europe, there is scarcely a country untouched by the challenge of managing linguistic diversity. Mixed idioms, which have emerged over the course of time, also continue to arouse the interest of linguists. Many

* Privatdozent (Associate professor), Dr. habil., University of Greifswald, Department of Slavonic Studies, E-mail: martin.henzelmann@uni-greifswald.de, ORCID: 0000-0003-0812-6508, Greifswald, Germany.

such minor languages have been systematically described, objectively analyzed, and taught in various ways – but how is it possible, in a globalized world, to revitalize and disseminate languages that have been marginalized or even suppressed over long periods of time? The volume under review addresses this problem by looking at very diverse linguistic and cultural areas. While the focus is on French alongside other Romance varieties and their contact zones, it also explores Slavic, Celtic, Germanic, and non-European phenomena and evaluates the possibilities and limitations of language mediation.

Following a brief foreword by Wesley Hutchinson (pp. 9–15), editor Stéphanie Noirard explains in the introduction that the book originated from an international symposium, whose aim was to adopt a multidisciplinary approach to the question of how language teaching succeeds and what hinders it (p. 18). A summary of the volume's individual contributions follows (pp. 18–20), which are organized into three thematic blocks.

The first section is dedicated to the tension between language and politics, a field that has seen numerous contrastive studies conducted in recent years, while critically evaluating the influence of political ideas and their impact on the use of various languages (see Lisek 2014, Hacı 2022, Henzelmann & Hacı 2025: 110–112). In this vein, Klaus Bochmann's study addresses the linguistic situation in the Republic of Moldova and in Ukraine. He notes that Moldova's numerous minorities are often confronted with challenges inherent to trilingualism (p. 31) and points out that the situation in Ukraine has been further complicated by systematic restrictions on the linguistic rights of Hungarian and Romanian minorities since the 2000s (p. 32). This cautionary assessment is followed by Salah Ait Challal's paper on Tamazight in Algeria, which highlights the attempts made at standardization of Berber languages in the country. The author comments on the linguistic and social status of the individual varieties and emphasizes the problems that imposing unified norms of use upon divergent Berber idioms would entail (p. 46). Next, Renauld Govain explores the social and institutional role of Creole in Haiti. He analyzes the use of this language variety in relation to Standard French and identifies domains in which one or the other language is preferred. Whereas Creole dominates at practically all levels in the domestic and social environment, French is primarily used as the language of legal communication (p. 51, 54). Although Creole enjoys constitutionally enshrined language rights, the functional separation of the two languages indicates that they do not coexist on an equal footing (p. 60). Patrick Gormally then poses the contentious question of whether Irish is truly a minority language (p. 63). This inquiry is especially pertinent, given that Irish holds official status in Ireland yet is rarely used outside the state's school system and a few other institutional contexts (p. 64).

Notably, the first part of the book addresses a wide range of phenomena but, at the same time, reveals that similar challenges are faced in many parts of the world with respect to the acceptance and teaching of minority languages. In the volume's second thematic block, the focus is turned up even more sharply on schools and other educational

institutions. Argia Olçomendy and Jean Casenave examine the situation of Basque in France and compare data on its diffusion to the situation in Spain. According to the statistics, bilingual teaching in France has yielded measurable success for its minority languages, and the wider population's attitude towards Basque is also predominantly positive (pp. 86–87, 93). The following study, conducted by Guerlande Bienaimé, investigates school education in Haiti against the country's colonial background, emphasizing the manner of coexistence that has developed between Creole and French (p. 114). Cécile Perrot then evaluates the status of the numerous minority languages in South Africa. According to her data, only the European-based languages – English and Afrikaans – are experiencing an increase in their use, while all other languages are stagnating or declining (p. 117).

In this second part of the volume, we are thus confronted more closely with the conditions anchored in the education systems of different states. It is obvious that the situation in France offers more opportunities for minority languages than, for example, in South Africa or in Haiti. One should add at this point that not only structural differences require effective management, but that financial resources can be decisive. As we know, France is considerably wealthier than the other two countries, allowing it flexibility in financing its education system. Thus, language education and management are not solely matters of political or community will, but also shaped by the real monetary, geopolitical and social context. Even when a state chooses to strengthen the rights of a given language, a clear plan for funding this initiative is essential, and that is not always easy to achieve. For France, however, we see that bilingual education is now enjoying greater social acceptance than it did several decades ago, even if the educational approach to multilingualism ultimately reflects political viewpoints (cf. Erfurt & Hélot 2016: 30).

We now move on to the volume's third section, addressing current challenges in the documentation and maintenance of language varieties lacking an established literary norm. Maximilien Guérin examines the dialects of the so-called *Croissant*, the transition area between the northern (*langue d'oïl*) and southern (*langue d'oc*) dialect continua in France. Factors such as industrialization, social ageing, and migration away from this rural region have contributed to the decline of local dialects, while linguistic hegemony in the country has disadvantaged all language forms deviating from the Parisian norm since the French Revolution at the latest. This context has led to an *éradication des langues régionales* ("eradication of the regional languages", p. 131), a process that also affected Gallo in eastern Brittany, as explained by Dominique Deffain. However, this dialect is now increasingly used in editorial work, for example in literary production, and has even become visible in the regional linguistic landscape (pp. 154–155, 158). Remaining in the context of Brittany, Erwan Hupel then presents milestones in Breton literature (pp. 161ff.), before Pascale Erhart shifts the focus eastward, describing digital methods for recording and reproducing Alsatian dialects. These varieties are orally passed on from generation to generation, and this practice is steadily declining. In schools, only Standard German is taught, which does little to prevent the ongoing, widespread erosion of

competence in local dialects (p. 177). Alsatian thus remains largely confined to oral contexts, while literary German is preferred in education for historical, economic, and subjective reasons (p. 180). Accordingly, the experimental digital methods showcased for mapping dialectal structures inevitably yield highly divergent results (p. 189). The volume's final section concludes with two studies on Walloon: Philippe Boula de Mareüil and Lucien Mahin first present the linguistic atlas of Gallo-Romania, where sonorants take pride of place (p. 195ff.), whereupon Lucien Mahin then comments on his extensive work on Walloon and the associated challenges (p. 211ff.).

It should be emphasized that editor Stéphanie Noirard's concluding summary meaningfully situates the most important aspects of this volume in the context from which they emerged. Reference is made here to a previous colloquium at the University of Katowice in Poland in 2017, in which Silesian was also a subject of consideration. However, we need to keep in mind that the Silesian in question is not, as mentioned here, a *langue germanique* ("Germanic language", p. 225), but rather a Slavic variety closely related to Polish, which has absorbed numerous Germanisms and been undergoing a long-standing process of elaboration as a written language. Particularly noteworthy are the concluding observations on French outside France, where the language has suffered a fate – for instance, in certain Anglophone regions of Canada – similar to that of disadvantaged minority languages in France (p. 226). These insights underscore the value of a comparative perspective when addressing the topic of minority languages. Thus, striking parallels emerge in the treatment of numerous minorities in Europe and elsewhere, which must be placed in a larger context between the hegemony of state languages, geopolitics and historical understanding. This volume helps us to better understand these connections and shows how language attitudes can shift within various state structures. The book is therefore useful for anyone interested in minority issues and their place in education.

REFERENCES

- Erfurt, Jürgen & Christine Hélot. (2016). Pourquoi un ouvrage sur l'éducation bilingue en France ? Hélot, Christine & Jürgen Erfurt (éds.), *L'éducation bilingue en France. Politiques linguistiques, modèles et pratiques* (pp. 29–42). Limoges : Éditions Lambert-Lucas.
- Hacı, Sadık. (2022). From Interference in the Turkish Literary Language to a Total Ban (The Language Policy of Communist Bulgaria). *Orbis Linguarum*, 20 (2), 206–215. doi: 10.37708/ezs.swu.bg.v20i2.5
- Henzelmann, Martin & Sadık Hacı. (2025). The Infrastructure of the Turkish Language in Bulgaria: Visualization, Semiotization, and Contemporary Challenges. *Praxema*.

Journal of Visual Semiotics, 44 (2), 105–132. DOI:10.23951/2312-7899-2025-2-105-132

Lisek, Grzegorz. (2014). *Sprachgesetze – ihre Begründung und ihre Effektivität. Ein polnisch-deutscher Vergleich der Sprachpolitik*. Jena: Leander Wissenschaft.

